

2018 / 2 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI

ISSN 1305-5992

Türkîyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 29 Güz 2018

ISSN 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 29 Güz 2018

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
Kurucusu: Prof.Dr. M. Cihat ÖZÖNDER

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü adına
Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Yunus KOÇ

Editörler

Yunus KOÇ, Evgenia KERMELE ÜNAL

İngilizce Editör

Tevfik Orçun ÖZGÜN

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ISSN: 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları dergisi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü himayesinde yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayımlanan **uluslararası, hakemli ve süreli** bir dergidir.

Türkiyat Araştırmaları dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, MLA tarafından taranmakta ve EBSCO tarafından dizinlenmektedir.

Türkiyat Araştırmaları dergisinde yayımlanan yazılarda ifade edilen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar, iki alan uzmanının yayımlanabilir onayından sonra Yayın Kurulunun son kararı ile yayımlanır. Gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

Kapak Tasarımı

Serdar SAĞLAM, Şeref ULUOCAK

Teknik Editör

Çiğdem KARACAOĞLAN

İdare Yeri

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 06532 Beytepe / ANKARA

Tel: +90 (312) 297 71 82 - 297 67 71 / Belgeç: +90 (312) 297 71 71

E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com

HÜTAD Genel Ağ Sayfası: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

Basımcı

Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi 06100, Sıhhiye / ANKARA

Tel: +90 (312) 310 97 90

Yayın Tarihi

31.12.2018

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Âbide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
Prof.Dr. Tufan GÜNDÜZ	Milli Savunma Üniversitesi.
Prof.Dr. Evgenia KERMELİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Prof.Dr. Serdar SAĞLAM	Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
Prof.Dr. Arif SARIÇOBAN	Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü.
Doç.Dr. Suat ALP	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.
Doç.Dr. Sema ASLAN DEMİR	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.
Doç.Dr. Mustafa DURMUŞ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Doç.Dr. Meltem EKTİ	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü.
Doç.Dr. Bülent GÜL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Doç.Dr. Nazmiye TOPÇU TECELLİ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Dr.Öğr.Üyesi Mikail CENGİZ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Dr.Öğr.Üyesi Serhat KÜÇÜK	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
Dr.Öğr.Üyesi Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.
Öğr.Gör.Dr. Fatma TÜRKYILMAZ	Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü.
Dr. Serdar ERKAN	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü
Dr. Tevfik Orçun ÖZGÜN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Dr. Gülhan YAMAN KAHVECİ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Arş.Gör. Meral KOÇAK	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
Cihan DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi Kütüphaneleri.
Çiğdem KARACAOĞLAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Danışma Kurulu

- AKSOY, Doç.Dr. Erdal (Gazi Ü.)
- ASKER, Prof.Dr. Ramiz (Bakü Devlet Ü.)
- ASLAN DEMİR, Doç.Dr. Sema (Hacettepe Ü.)
- ATABEY, Dr.Öğr.Üyesi İbrahim (Gazi Ü.)
- BAŞTÜRK, Prof.Dr. Mehmet (Balıkesir Ü.)
- BAYRAKTAR TELLAN, Dr.Öğr.Üyesi Elif (İstanbul Medeniyet Ü.)
- BEŞİKÇİ, Öğr.Gör. Mehmet (Yıldız Teknik Ü.)
- BEŞİRLİ, Prof.Dr. Hayati (Kırgızistan-Türkiye Manas Ü.)
- BLÄSING, Prof.Dr. Uwe (Leiden Ü.)
- BULDUK, Prof.Dr. Üçler (Ankara Ü.)
- ÇELİKTEMEL THOMEN, Dr. Özde (University College London)
- CENGİZ, Dr.Öğr.Üyesi Mikail (Hacettepe Ü.)
- ÇETİN, Prof. Turhan (Hacettepe Ü.)
- ÇOBANOĞLU, Prof.Dr. Özkul (Hacettepe Ü.)
- DEVELİ, Prof.Dr. Hayati (İstanbul Ü.)
- DOĞAN, Prof.Dr. Abide (Hacettepe Ü.)
- DÖĞÜŞ, Prof.Dr. Selahattin (Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü.)
- DURMUŞ, Doç.Dr. Tuğba Işınsoy (TOBB ETÜ)
- EFEĞİL, Prof.Dr. Ertan (Sakarya Ü.)
- EKREM, Doç.Dr. Erkin (Hacettepe Ü.)
- EKTİ, Dr.Öğr.Üyesi Meltem (Hacettepe Ü.)
- EMİROĞLU, Doç.Dr. Öztürk (Varşova Ü.)
- ERDAL, Prof.Dr. Marcel (Frankfurt Ü.)
- ERKAN, Dr. Serdar (Hacettepe Ü.)
- EROL, Prof.Dr. Burçin (Hacettepe Ü.)
- GELEKÇİ, Prof.Dr. Cahit (Hacettepe Ü.)
- GEZER, Dr. Ömer (Hacettepe Ü.)
- GÖKÇE, Prof.Dr. Turan (İzmir Katip Çelebi Ü.)
- GÖRGÜN BARAN, Prof.Dr. Aylin (Hacettepe Ü.)
- GÜNDÜZ, Prof.Dr. Tufan (Hacettepe Ü.)
- GÜNGÖR ERGAN, Prof.Dr. Nevin (Hacettepe Ü.)
- HAFIZ, Prof.Dr. Nimetullah (Pristine Ü.)
- HORATA, Prof.Dr. Osman (Hacettepe Ü.)
- İBRAYEV, Prof.Dr. Şakir (Kökşetav Ü.)
- İNANIR, Prof.Dr. Emine (İstanbul Ü.)
- KAÇALIN, Prof.Dr. Mustafa S. (Marmara Ü.)
- KARASOY, Prof.Dr. Yakup (Gazi Ü.)
- KARATAŞ, Dr. Pınar (Hacettepe Ü.)
- KARLUK, Prof.Dr. Abdurşit C. (Yıldırım Beyazıt Ü.)
- KARTALLOĞLU, Prof.Dr. Yavuz (Gazi Ü.)
- KAYA, Prof.Dr. Önal (Ankara Ü.)
- KOÇ, Prof.Dr. Yunus (Hacettepe Ü.)
- KÖROĞLU, Dr.Öğr.Üyesi Erol (Boğaziçi Ü.)
- KURIBAYASHI, Doç.Dr. Yü (Okayama Ü.)
- KUTLAR OĞUZ, Prof.Dr. Fatma S. (Hacettepe Ü.)
- MEDER, Prof.Dr. Mehmet Fatih (Pamukkale Ü.)
- MİŞKİNİENE, Doç.Dr. Galina (Vilnius Ü.)
- ÖZ, Prof.Dr. Mehmet (Hacettepe Ü.)
- ÖZARSLAN, Prof.Dr. Metin (Hacettepe Ü.)
- ÖZDEMİR, Prof.Dr. M. Çağatay (Gazi Ü.)
- ÖZDEN, Prof.Dr. Mehmet (Hacettepe Ü.)
- ÖZGÜN, Dr. Tevfik Orçun (Hacettepe Ü.)
- ÖZKAN, Prof.Dr. Nevzat (Erciyes Ü.)
- PROCHAZKA EISL, Prof.Dr. Gisela (Viyana Ü.)
- REICHL, Ord.Prof.Dr. Karl (Bonn Ü.)
- TAŞKIRAN, Prof.Dr. Cemalettin (Gazi Ü.)
- TOPÇU TECELLİ, Doç.Dr. Nazmiye (Hacettepe Ü.)
- TUNA, Prof.Dr. Korkut (İstanbul Ü.)
- UNAN, Prof.Dr. Fahri (Manas Ü.)
- ÜREKLİ, Prof.Dr. Bayram (Selçuk Ü.)
- YALÇIN ÇELİK, Prof.Dr. S. Dilek (Hacettepe Ü.)
- YAMAN KAHVECİ, Dr. Gülhan (Hacettepe Ü.)
- YASA YAMAN, Doç.Dr. Zeynep (Hacettepe Ü.)
- YERELİ, Prof.Dr. Ahmet Burçin (Hacettepe Ü.)
- YILDIZ, Prof.Dr. Musa (Gazi Ü.)
- YILMAZ, Prof.Dr. Emine (Hacettepe Ü.)
- ZAJAC, Doç.Dr. Grazyna (Krakow Ü.)
- ZEKİYEYEV, Prof.Dr. Mirfatih (Tataristan Bilimler Akademisi)

Türkiyat Araştırmaları

Yıl: 15, Sayı: 29, Güz 2018

İÇİNDEKİLER

Erhan Taşbaş

Kırgızlarda “Yedi Ata” Kavramı

The Kyrgyz Concept of ‘Seven Forefathers’7

H. Seçkin Çelik

Harf İnkılabından Önce Alfabe Tartışmalarında Üç Farklı Görüş

Three Different Views Related to the Alphabet Discourse before the Alphabet Reform17

Ahmet Köç

XVI. Yüzyıl Sonlarında Sultan II. Murad Vakfı’nın Rumeli’deki Yağcı Reayası

Peasants Providing Butter to the Pious Foundation of Sultan Murad II in Rumelia at the end of the XVIth Century41

Güler Doğan Averbek

“İskender Hikâyesi” Fedayi’nin *Mantku’-t-Tayr* Tercümesine Nasıl Girdi?

The Inclusion of the Story of Alexander in Fedayi’s Turkish Translation of the *Mantku’-t-Tayr*65

Hasan Çolak

Aydınlanmanın Osmanlı Dünyasındaki Erken Etkileri ve Ioannis Pringos (1725-1789)

Early Influences of the Enlightenment in the Ottoman World and Ioannis Pringos (1725-1789).....79

Nagihan Gür

J. W. Redhouse ve E. J. W. Gibb’in Entelektüel Paylaşımları ve Osmanlı Kültürünü Anlama Çabaları

Intellectual Interactions between J. W. Redhouse and E. J. W. Gibb and Their Understanding of Ottoman Culture103

Murat Bayar

Türk Dış Politikası Analizinde İnşa Kuramı ve Kültür: Kerkük Referandumu Örneği

An Analysis of Turkish Foreign Policy According to the Constructivist Theory and Culture: The Example of the Kirkuk Referendum125

Mustafa Can Teziç

Sovyet Döneminde Tuva ‘Yüksek Kültürü’nün İnşası

The Construction of the Tuvan ‘High Culture’ during the Soviet Period141

Emine Sonnur Özcan

İskitlerden Bâciyân-ı Rûm’a, Türk Kadınının Dönüşen Yaşam Tarzı

The Evolving Life Style of Turkish Women: From the Scythians to the Bâciyân-ı Rûm169

Mehmet Işık, Şakir Eşitti

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki Propaganda Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme: *Harp Mecmuası* Örneği

The Propaganda Activities of the Ottoman Empire during the First World War: The Case of *Harp Mecmuası*185

Yunus Satılmış

II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Piyade Subaylarının Kıta ve Cephe Görevleri

The Duties of Ottoman Infantry Officers on the Field and on the Front, during the Reign of Abdul Hamid II217

Yayın İlkeleri.....247

Editorial Principles251

KIRGIZLARDA “YEDİ ATA” KAVRAMI*

*Erhan TAŞBAŞ***

Öz: Dünya dillerinde akrabalık sistemleri genellikle kişinin kendi neslinden başka, önceki ve sonraki ikişer nesli kapsayacak şekilde oluşmuştur. Akrabalık terminolojisi kişinin yaşayan akrabalarını sınıflandırma temeli üzerine kurulu olduğu için kişinin dedesinden önceki veya torunundan sonraki nesiller için tanımlayıcı (descriptive) terimler bulunmamakta, bunun yerine genelleyici ifadeler tercih edilmektedir. Kişinin kendisinden önceki yedi göbek atasının her biri için tanımlayıcı terimler kullanılması açısından Kırgızca yukarıdaki genellemenin dışında kalmaktadır. Söz konusu durum geleneksel çoban-konargöçer yaşam tarzının ortaya çıkardığı doğal ihtiyaçların bir sonucudur. Bu kural, yakın akrabalar arasında gerçekleşmesi muhtemel evliliklere karşı bir tedbir olduğu kadar aynı zamanda boy/soy temeline dayanan Orta Asya konargöçer uygarlığının siyaset, din ve kültür gibi katmanlarıyla da derin bağlara sahip bir gelenektir. Özellikle de şehirli yerleşik yaşamın ve onun ortaya çıkardığı sosyal kurumların “yedi ata” kuralı üzerindeki zayıflatıcı etkisi bu hipotezi güçlendirmektedir.

Anahtar kelimeler: Yedi ata, Kırgızca, Kırgız kültürü, çoban-konargöçer, uruu, uruk.

The Kyrgyz Concept of ‘Seven Forefathers’

Abstract: In world languages, kinship systems usually consist of two ascending and two descending generations apart from one’s own generation. Since the kinship terminology is based on the classification of one’s living relatives, general terms are used instead of descriptive terms beyond the second ascending and descending generations. Kyrgyz remains out of this generalization in terms of the use of descriptive terms for each of the seven ascending generations (seven forefathers). This is the result of the necessities of the traditional pastoral/nomadic lifestyle. The principle of seven forefathers (jeti ata) is not only a cultural restriction against marriages between close relatives but also reflects a tradition deeply embedded in the political, religious and cultural conditions of the Central Asian nomadic civilizationbased on tribalism The weakening effect of the urban sedentary lifestyle and its social institutions on the tradition “jeti ata” is merely reinforcing this hypothesis.

Keywords: Seven forefathers, Kyrgyz, Kyrgyz culture, pastoral-nomad, tribe, clan.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 06.09.2018 - 29.12.2018

**Dr., Department of Turkish Language and Culture, National Chengchi University, Taiwan
ertasbas@gmail.com ORCID: 0000-0003-2107-7931

Söz varlığının en eski katmanlarından birini oluşturan akrabalık terminolojisi (Pokrovskaya, 1961, s. 11), temelde biyolojik etkenlere dayansa da aslında sosyal bir fenomen olan (Nanda ve Warms, 2007, s. 236) akrabalık sistemlerinin dildeki yansımalarıdır. Nitekim insanlar arasındaki ortak evrensel ilişkilerin terminolojisi kültürden kültüre değişmekte veya başka dillerde karşılığı bulunmayan bir akrabalık bağı kültürel nedenlerle özel olarak işaretlenebilmektedir.

Tarihî açıdan bakıldığında geleneksel Türk akrabalık sistemi diğer Altay akrabalık sistemleri gibi Omaha sistemini yansıtmaktadır (Baştuğ, 1993, s. 16; Lindholm, 1986, s. 342). Bu akrabalık sisteminde baba ile amca, anne ile teyze, kuzen ile kardeş ortak terimlerle işaretlenmektedir (Nanda ve Warms, 2007, s. 252). Fakat zaman içinde bazı dillerde bu genelleyici sistem tanımlayıcı (descriptive) bir karakter kazanmıştır. Geleneksel sistemde özel bir terimle ifade edilmeyen *kuzen*, *torun*, *hala* vb. özel kavramlar, kültürü yeniden şekillendiren ve dolaylı olarak akrabalık terminolojisini etkileyen dil dışı faktörler nedeniyle dile girmiştir. Söz konusu kavramların ödüncleme sözcüklerle ifade edilmesi bu bağlamda değerlendirilmelidir. Geleneksel sosyokültürel yapıyı sürdüren Türk halklarında ise yukarıda geçen kavramlar için genelleyici terimler kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, Kır. *ini* “erkek kardeş, yaşça küçük kuzen, torun”, *ece* “abla, teyze, hala, yaşça büyük kuzen”, Baş. *agay* “ağabey, babanın küçük erkek kardeşi”, Yak. *sien* “yeğen, torun” vb.

Yedi ata kavramı ise yukarıdaki genellemenin dışında bir görüntü sergilemektedir. Geleneksel yaşam tarzına sahip Türk halklarında tanımlayıcı niteliğe sahip olan yedi ata terminolojisi, çoban-konargöçer ve boy/soy teşkilat modelinden uzaklaşmış Türk topluluklarında unutulma eğilimindedir. Türkçe *yedi göbek*, *yedi cet* sözcükleri bu açıdan tipik örneklerdir. Bunlar her ne kadar geleneğin izlerini taşısalar da geçmiş yedi kuşağı tanımlayan özel terimler yalnızca konargöçer kültüre ve boy/soy esaslı toplum yapısına ait izlerin tam anlamıyla yok olmadığı Kırgız, Kazak, Altay vb. Türk halklarının dilinde korunmuştur. Örneğin Kır. 1. *ata*, 2. *çoñ ata*, 3. *buba*, 4. *baba*, 5. *kubar*, 6. *cete*, 7. *coto* (Karatayev ve Eraliyev, 2005, s. 171); Kaz. 1. *äke*, 2. *ata*, 3. *öz ata*, 4. *baba*, 5. *tegin*, 6. *törkin*, 7. *tükiyan* (Yeñsebayev, 2004, s. 9); Alt. 1. *ada / aba / aya*, 2. *kargan ada / ulda / kaakam*, 3. *öbökö*, 4. *elençik / elençik-kolonçok*, 5. *kamran* (Ekeyev, 2014, s. 142; Tişkov ve Çeşko, 2006, s. 416). Bireyin kendi babasından başlayarak önceki kuşakları tanımladığı yukarıdaki terimler çoğu zaman sembolik değerinden dolayı “yedi” kuşakla sınırlansa da bu sayı bazen daha az veya daha fazla olabilmektedir.

Kırgız kültüründe yedi ata kavramıyla iç içe geçmiş olan sancıra (şecere) geleneği, Sovyetler Birliği döneminde boyculuk (tribalism), hemşehricilik ve şovenizme neden olduğu gerekçesiyle siyasi otorite tarafından şüphe ve tepkiyle karşılanmış olsa da günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. Özellikle “yeni insan”ı yaratma sürecinin devam ettiği bir dönemde milliyetçilik sözü bile hoş

karşılanmazken uruuçuluk (tribalism) ile suçlanmanın taşıdığı riskler (bk. Kulmatov, 1999, ss. 6-7) geleneğin uzun bir süre sessizce sürdürülmesine neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yayımlanan çok sayıda şecere (sancıra) kitabı ise onlarca yıl süren olumsuz şartlara rağmen geleneğin halk arasında yaşamaya devam ettiğini göstermektedir.

1. Yedi Ata ve Ekonomik Yapı

Diğer Orta Asya konargöçerlerinde olduğu gibi geleneksel Kırgız toplumunda da ekonominin temelini hayvancılık oluşturmaktadır (Abazov, 2004, s. 210; Johanson, 1998, s. 16). Yılın belirli zamanlarında sürüleriyle birlikte kendilerine ait kışlak ve yaylaklar arasında yer değiştiren konargöçer grupları için *uruu/uruk* (boy/soy) modelinin bu amaca uygun bir örgütlenme şekli olduğu açıktır. Nitekim Khazanov (2003, ss. 26-27), bu toplumların temel karakteristik özellikleri arasında özetle şunları saymaktadır: 1. Hayvancılık baskın ekonomik etkinliktir. 2. Bütün yıl boyunca sürülerini ahırlara ihtiyaç olmadan serbest bir şekilde otlatırlar. 3. Belirli otlak alanları arasında sürekli hareket hâlinindedirler. 4. Nüfusun tamamı ya da çoğu bu hareketliliğe katılır. 5. Hayvancılık merkezli üretim yaşamı idame ettirme amacıyla gerçekleştirilir. Bu yönüyle konargöçer ekonomi kâr odaklı değildir. 6. Sosyal örgütlenme akrabalık ya da soy ve benzeri birimlere dayanmaktadır. 7. Hareketli yaşam tarzı, kendine has sosyopolitik yapı ve diğer bazı özelliklerle ilişkili belirli kültürel özellikler sergilerler.

Bu bağlamda, *uruu/uruk* esaslı örgütlenme modeli, hayvancılığa dayalı ekonominin işlemesi için gerekli otlak ve su kaynaklarının en verimli şekilde kullanılması ve bozkır yaşantısına uygun sosyal-idari teşkilatlanmanın sağlanabilmesi ihtiyacının bir sonucudur.

Kırgızlar yerleşik yaşama geçmeden önce ailenin “aksakal”ının bulunduğu *çoŋ kazan/çoŋ üy* adlı bir çadır etrafına yerleştirilmiş, aile bireylerinin yaşadığı çadırlarda konaklardı. Bu konaklama modelinde üç veya daha fazla kuşak bir arada yaşamını sürdürürdü (Abramzon, 1990, s. 264)¹. Radloff'un 20. yüzyıl başlarındaki Kırgızlarla ilgili aktardığı bilgilere göre göç zamanı geldiğinde aynı soydan gelen bu aileler daha önce kararlaştırılan yerde bir araya gelir ve boylar arasında taksim edilmiş otlaklara doğru toplu bir şekilde hareket ederlerdi (1954, s. 132; 1956a, s. 429). Rus işgalinden önce her biri yerleştikleri dağın belli bir kısmını sahiplenen ve birbirine yakın yaşayan boylar, böylece saldırı ve savunma hâllerinde ordu kısa süre içinde hazırlanma imkânı bulurdu (Radloff, 1956c, s. 538). Buradan, hayvancılığa dayalı konargöçer yaşam tarzının gerektirdiği

¹ Benzer durum Moğol sosyal yapısında da gerçekleşmekte, aile yeterince genişledikten sonra evli erkek çocuklar çadırdan ayrılıp babanın çadırının yakınlarına yeni evlerini kurmaktadır (bk. Bacon, 1958, s. 94).

boy/soy örgütlenmesinin doğal kaynakları doğru şekilde kullanmanın yanı sıra savaş durumu için de işlevsel bir teşkilat biçimi olduğu anlaşılmaktadır.

Bu yaşam tarzı 19. yüzyıldan itibaren Rus işgaliyle birlikte kademeli olarak etkisini yitirse de Kırgızların yerleşik yaşama geçiş süreci uzun bir zamana yayılmıştır. Çarlık Rusya'sının göçebe toplulukları yerleşik hâle getirmeye yönelik uyguladığı siyaset ve bu konuda 1867 yılında çıkarılan nizamnameye [bk. *Polojenije ob upravlenii v Semireçenskoy i Sırdar'inskoy oblasti* (Grodekov, 1889a, s. 13)] rağmen 1914 yılına gelindiğinde Kırgız nüfusunun yalnızca % 22'si yerleşik hayata geçmiştir (Osorov, 2000). Söz konusu oranın konargöçerlik aleyhine değişmesi ve konargöçer nüfusun yerleşik yaşama geçirilmesi İkinci Dünya Savaşı öncesinde yürütülen Stalinist kolektifleştirme sürecinde gerçekleşmiştir. Uygulanan politikalar sonucunda 1940'lı yılların başına gelindiğinde Kırgız tarımı kolektifleştirildiği gibi göçebe-yarı göçebe Kırgız nüfusu da yerleşik yaşama geçirilmişti (Osmonov, 2007, s. 190). Yerleşikliğe geçiş ve toprağa bağlı ekonomi modeli zaman içerisinde yerleşim birimlerini ve ona bağlı kimliği öne çıkarırken boy/soy birimlerine dayalı soy kimliğinin belirleyiciliğini azaltmıştır. Bireyler eskiden toplum içinde atalarının adıyla tanınırken zamanla bunun yerini “ikamet” almıştır.

2. Yedi Ata ve Sosyal Yapı

Orta Asya konargöçerlerinde boy/soy bağına dayanan örgütlenme modeli yerel idari birimlerin de esasını oluşturmuştur. Bu toplulukların yerleşim birimi olan aullar (Kırgızca *ayıl*), aynı soydan gelen ailelerin bir arada yaşadığı birer soy birlikleriydi (Krader, 1963, s. 242; Radloff, 1956b, s. 134). Bu soy birlikleri Kırgızcada *bir atanın baldarı* “aynı babanın çocukları” olarak adlandırılmaktadır. Toplumsal örgütlenmenin uruu (tribe) ve uruklar (clan) tarafından şekillendirildiği Kırgızlarda bu soydaş aileler (bir atanın baldarı) belirli bir kuşak sonra “uruk” adı verilen yeni bir sosyal, idari, askerî, ekonomik ve siyasi katmana dâhil olmaktadır.

Urukların oluşumunda baskın bir rol oynayan yedi ata kavramı (Şahin, 2013, s. 100) bu yönüyle biyolojik ve sosyal-idari bağlar arasındaki sınırı belirleyen bir ölçüt olarak öne çıkmaktadır. Buna göre yedi kuşak öncesinden ortak bir ataya sahip soydaş ailelerden oluşan uruklar daha sonra kendi içlerinden başka uruklar çıkarmakta, bütün bu uruklar ise sosyal ve idari açıdan aynı soyağacına mensup bir üst birim olan urulara bağlanmaktadır. Bununla birlikte uruk ve uruların oluşumunda yedi ata kavramı her zaman mutlak bir ölçüt olmamakta, bazen kuşak sayısı esneklik gösterebilmektedir. Kırgızların 19. yüzyılın ikinci yarısında sahip oldukları örgütlenme biçimleriyle ilgili bilgiler bu yöndedir. İsrailova-Har'yehuzen'e göre 1 ila 3 kuşak yakınlık “aile”, 3 ila 5 kuşak yakınlık “bir atanın baldarı”, 5 ila 7 kuşak yakınlık “uruk-uruu”, 13 ila 14 kuşak yakınlık “halk (el)” kapsamında değerlendirilmektedir (2002, s. 130). Bunun dışında, konuyla ilgili

olarak sancıra kaynakları farklı bilgiler vermektedir. Örneğin sancıracı² Saparbay Cangıbay uulu’na göre 16. kuşağa kadarki akrabalıklar “uruk”, 17. kuşaktan sonrakilere ise “uruu” içerisinde tanımlanırken (Cetimişbayev ve Masırakunov, 1994, s. 57) bir başka sancıracı Sattarov’a (2012, s. 132) göre 7 ataya kadar *uruk*, 18 ataya kadar *uruu*, 40 ataya kadar *ulut* (ulus) oluşmaktadır. Bu esneklik yalnızca kuşakların sayısında değil “yedi ata”nın adlandırılmasında da söz konusudur. Bunlardan birkaçı aşağıda gösterilmiştir:

- a. Karatayev ve Eraliyev’e göre yedi atanın adlandırılışı: 1. *ata* 2. *çoş ata* 3. *buba* 4. *baba* 5. *kubar* 6. *cete* 7. *coto* (2005, s. 171);
- b. Çokotekin’e göre yedi atanın adlandırılışı: 1. *ata* 2. *çoş ata* 3. *baba* 4. *buba* 5. *kuba* 6. *coto* 7. *cete* (2014, ss. 136-137);
- c. Cetimişbayev ve Masırakunov’a göre yedi atanın adlandırılışı: 1. *ata* 2. *çoş ata* 3. *baba* 4. *kubar* 5. *coto* 6. *cete* 7. *muştı* (1994, s. 57).

Boy/soy örgütlenmesi geleneksel Kırgız toplumunu şekillendiren sosyal kurumların (*bir atanın baldarı, uruk, uruu, ulut*) dayanağını oluşturmaktadır. Yedi ata kavramı ise bu oluşumda, çoğu zaman ortak efsanevi atanın soyundan gelen “uruk”ları “uruu” çatısı altında birleştiren sembolik bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Boy/soy esaslı toplum düzenine sahip konargöçer toplumların ihtiyaçlarıyla şekillenen sancıra/yedi ata geleneğinin işlevi genel olarak akraba, uruk ve uruular arasındaki ilişkilerin derecesini ve sınırını belirleyerek bunları düzenlemektir. Bu yönüyle toplumsal düzlemde geniş bir uygulama alanına sahip olan yedi ata geleneği, pek çok konargöçer Türk toplumunda olduğu gibi Kırgızlarda da evlilikten vatandaşlığa, askerlikten sosyal ilişkilere, siyasetten inanç sistemine kadar toplumun bütün kurum ve ilişkilerine aksetmiş, çoğu kez de onları şekillendirmiş köklü bir kültürel mirastır.

3. Yedi Ata ve Boy Egzogamisi

Yedi ata anlayışının şekillendirdiği kültürel uygulamalardan biri de soydaş ailelere mensup kişiler arasında gerçekleşecek evliliklere yedi nesil geçmeden izin verilmemesidir. Tarihî kaynaklar Orta Çağ’da Türklerde ve Moğollarda bu yasağın bulunduğuna işaret etmektedir (bk. Bacon, 1958, s. 107). Bununla birlikte boy egzogamisi kültüre veya bölgeye göre farklılık sergileyebilmektedir. Abramzon ve Potapov (1975, ss. 34-35) bu durumu “Altaylılarda boy egzogamisi sınırlama olmaksızın baba soyundan bütün akrabalık derecelerini kapsarken Kırgızlarda ve Kazaklarda belirli seviyedeki kuşaklarla sınırlı kalmakta, daha sonraki kuşaklar için egzogami uygulanmamaktadır.” biçiminde örneklendirmektedir. Kırgız boy egzogamisinin temel sınırı genellikle yedi üst kuşak olsa da bu kural bazen ihlal edilmekte veya esnetilmektedir. Grodekov’un

² Sancıracı: Şecere yazan veya söyleyen kimse.

aktardıklarından, 19. yüzyılın sonlarında Kırgızlar arasında evlilik sınırının üç ila yedi kuşak arasında değişkenlik gösterdiği, ancak üç kuşak geçmeden gerçekleşen evliliklerin sert tepkiyle karşılandığı anlaşılmaktadır (1889, s. 27).

Yine Grodekov'a göre Kırgızlar arasında bir zamanlar en az yedi kuşak sonrasında gerçekleşen evlilikler 19. yüzyılın sonlarında İslamiyet'in etkisiyle birlikte beşinci hatta ikinci kuşağa kadar düşmüştür (1889, ss. 27-28). Bacon da benzer şekilde üç ila dört göbekten akrabalar arasında görülen evlilikleri İslam etkisine bağlamaktadır (1958, s. 75). Kislyakov ise bu konuda haklı olarak daha genel bir açıklama yapmakta; boy egzogamisinin Özbek ve Taciklere kıyasla Kazak, Karakalpak ve Kırgızlarda daha iyi korunmuş olmasının iç ve dış pek çok nedene dayandığını ifade etmektedir (1969, s. 63). Nitekim din faktörünün yedi ata geleneği üzerindeki etkisi inkâr edilemezse de meselenin çok daha geniş bir sosyokültürel alanı ilgilendirdiği açıktır. Evlilik sınırının İslamiyet'in etki alanı dışında kalan kuzey Türk halklarında yedi kuşak altına inmesi bu bakımdan örnek teşkil etmektedir. Örneğin Kumandılar 20. yüzyıla kadar sıkı bir şekilde bağlı oldukları boy egzogamisinden günümüzde uzaklaşmıştır. Öyle ki çok az istisna dışında Kumandi gençleri mensup oldukları boylardan bile bihaber durumdadır (Tişkov ve Çeşko, 2006, s. 365). Yine bu konuyla ilgili olarak Hakaslar arasında geçen bir anekdotta Tıdıkov adlı yaşlı bir adam, üç göbekten akraba olduğu bir gençle evlenip evlenemeyeceğini soran kız torununa "Ruslarda oluyorsa bizde neden olmasın?" diye cevap verir (Tişkov ve Çeşko, 2006, s. 207).

Kırgızların hayvancılığa dayalı konargöçer kültürden toprağa bağlı yerleşik yaşama geçiş süreci 19. yüzyılın ortalarında başlayıp 20. yüzyılın ortalarında tamamlanmıştır. Bu süreç geleneksel boy/soy örgütlenmesinin ve dolayısıyla egzogami normlarının zayıflamasına neden olmuştur. Böylelikle geçmişte ancak yedi kuşaktan sonraki evliliklere izin verilirken zamanla aynı uruk içindeki akrabalar arasında da evlilikler görülmeye başlamıştır. Bununla birlikte aile kurumunun ataerkil karakteri değişmemiştir. Günümüz Kırgız toplumunda seyrek de olsa anne tarafından kuzenlerle evliliğe izin verilirken (Şahin, 2013, s. 25) baba tarafından kuzenler *bir atanın baldarı* sayılmakta ve bu türden soy içi evlilikler Kırgızistan'ın pek çok bölgesinde hâlâ tabu olarak görülmektedir. Bunun en önemli nedeni sancıra/yedi ata geleneğinin günümüzde geçerliliğini korumasıdır. Çinli Kırgızların ünlü Manasçısı Cusup Mamay'la ilgili ikinci kuşaktan torununun verdiği bir örnek bu konuyla ilgilidir: "Annemin adı Baktıgül. Aynı zamanda babamın kuzeni sayılır. Çünkü annem ve babam aynı urudandır. 'Yedi ata geçtikten sonra kan yenilendiği için artık akraba uruk olduk.' diyerek evlenmişler" (Cakşılık kızı, 2014).

4. Yedi Ata ve Bireyin Sosyalizasyonu

Yedi atayı bilme geleneği yalnızca uruk ve urular arasındaki ilişkileri düzenlemekle kalmayıp bireyin sosyalizasyonu sürecinde de temel belirleyicilerden biri olarak dikkat çekmektedir. Bu durum atasözlerine açık bir şekilde yansımıştır. Kırg. *Ceti atasın bilbegen cetesiz kul* (Yedi atasını bilmeyen köksüz köledir.), Hak. *Attı tanımazınay tanıpçalar, kızını rodınay pilçeler* (At damgasından tanınır, kişi soyundan bilinir.) gibi ifadeler kişinin topluma kabulünde soy faktörünün önemini yansıtmaktadır. Nitekim geleneksel Kırgız toplumunda yedi atasını sayamayan kimselere şüpheyle yaklaşılmış, böyle kişiler toplum tarafından hakir görülmüştür. Bireyin toplum içinde itibar görmesinin birinci şartı iyi bir soydan gelmesi sayılmıştır. Bu yönüyle sözlü tarih sahasının önemli kaynaklarından biri olan yedi ata geleneği, toplum hafızasını canlı tutan bir tür tarih kaydı işlevine sahiptir. Geleneğin bu özelliği edebî eserlere de yansımıştır.

- *Atam aytat, adamdar ata-tegin unutup koyso, buzulup ketet deyt... Baarı bir baldarım, baldarımın baldarı bilbey kalat dep, adamdar aram işten ciyirkenbey, tartınbay kalat deyt. Baarı bir baldarım, baldarımın baldarı bilbey kalat dep adamdar cakşılık kılbay kalat deyt.*

- Babam diyor ki insanlar geçmişini unutursa bozulmuş... “Ne de olsa çocuklarım ve çocuklarımların çocukları bilmez.” diyerek haramdan sakınmazlar, diyor. “Ne de olsa çocuklarım, çocuklarımların çocukları bilmez.” diyerek insanlar iyilik yapmazlar, diyor (Aytmatov, 2008, s. 116).

19. yüzyıl Kırgızlarında evlilik yaşının 12 ila 15 arasında değiştiği (bk. Grodekov, 1889, s. 36) göz önünde bulundurulduğunda yedi atasını bilen bir kişinin yaklaşık 100 yıllık bir soy geçmişine hâkim olacağı anlaşılmaktadır. Bu bilginin konargöçer toplumlarda pek çok sorunun (mülkiyet, miras, kimlik vb.) çözümünde önemli bir başvuru kaynağı olduğu açıktır.

5. Yedi Ata ve İnanç Kültürü

Yedi ata kavramı Türk halk inanışları arasında değer taşıyan iki farklı unsuru kapsamaktadır. Bunlardan birincisi yedi sayısıdır. Yalnızca konargöçer Türk halklarında değil, İslam dünyasında ve genel olarak Asya’da mucizevi bir değere sahip olan yedi sayısı (Krader, 1963, s. 207) uruk-uruu sisteminde kuşak sayısı için genel kabul gören bir sınır olmuştur. Boy ezogamisinde ve uruu/uruk örgütlenmesinde yedi sayısının belirlenmiş olması onun bu sembolik değerinden kaynaklanmaktadır.

Geleneğin atalar kültürüyle ilişkisi de inanç katmanı açısından dikkate değerdir. Eski Türk inanç sisteminin bir parçası olan atalar kültürü, ataerki-feodal ilişkilerin gelişmesi ve İslamiyet’in etkisiyle unutulmaya başlarken bu inanç sistemindeki ataların yerini zamanla evliyalar almıştır (Tolstov, 1962, s. 181). Örneğin Altay destanlarında kahramanlar adlarını tanrılardan ve ruhlardan alırken Müslüman

Kırgız destanlarında kahramanların adlarını evliyalara ve peygamberlere vermektedir (İnan, 1986, s. 174).

Uruulara ismini veren ve zaman içinde efsanevi karakterlere dönüşen atalar, inanç sisteminde de kutsal varlıklar olarak yer alırlar. Kırgızlar, yaşadıkları Sayan-Altay ve Tanrı Dağlarını ata-abalarının ruhlarının buldukları yerler olarak kabul ederler (Karatayev ve Eraliyev, 2005, s. 296). Benzer durum Kırgızlarla pek çok ortak halk inancına sahip olan Hakaslarda da görülmektedir. Hakaslar, mensup oldukları boylara adlarını veren atalarının dağlarda yaşadığına inanır; oralara gidip onların ruhlarına kurban sunarlar (Tişkov ve Çeşko, 2006, s. 583).

Boy/soy örgütlenme modelinin korunduğu Kırgız uruk ve uruularında ataların bu dünyada bıraktıkları izler de kutsiyet taşımaktadır. Abdülkadir İnan, bu tür boylarda yedinci veya dokuzuncu atanın torunlarının “kara çangarak” adlı bir ulu çadıra saygı gösterdiğini, bu çadırdaki verilen sözün yemin sayıldığını ve çadır sahibinin genç bir delikanlı da olsa herkesçe saygı gördüğünü belirtmektedir (1986, s. 68).

Öldükten sonra “üst âlem”e yükselerek kutsiyet kazanan ataların aile bireylerini korumaya devam ettiği inancına dayanan atalar kültürü, bu bakımdan yedi ata geleneğine de kutsal bir nitelik kazandırmıştır. Buna göre üst âlemdeki ataların ruhları zorda kalındığında yardım umulan yahut çeşitli eylemlerle hoşnut edilmeye çalışılan doğaüstü güçlerdir. Grodekov'un (1889a, s. 1) verdiği bilgilerden, Kırgız ve Kazak konargöçerlerin savaş naralarında yedinci ya da onuncu kuşağa kadarki büyüklüklerinin isimlerini andıkları anlaşılmaktadır.

Bütün bu örnekler, inanç ve geleneklerin iç içe geçtiği geleneksel Kırgız toplumunda yedi ata kavramının da dinî kabullere uygun şekilde yorumlandığını göstermektedir.

Sonuç

Yedi ata geleneği Kırgız etnik kimliğinin sosyal ve ekonomik karakteriyle uyumlu bir uygulamadır. Bu karakter hayvancılık merkezli ekonominin gerektirdiği konargöçer yaşam ve ona uygun uruu/uruk (boy/soy) örgütlenmesiyle şekillenmiştir. Uruu/uruk yapılanması siyasi, askerî ve toplumsal ilişkilerin de küçük sosyal birliklerin oluşturduğu hiyerarşi temelinde gerçekleşmesine neden olmuştur. Bütün bunlar aynı zamanda Kırgızların inançlarıyla da uyumlu bir görüntüye bürünmüştür. Buna göre Kırgızlar konargöçer oldukları için uruulara bölünmüşler, bölündükleri için ittifaklar kurmuşlar, ittifaklarını evlilik kurumuyla pekiştirmişler ve bu döngüyü atalar kültürüyle tasdik etmişlerdir. Kırgızların 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerleşik düzene geçip ikamet merkezli sosyal yapıyı benimsemeye başlamasıyla yedi ata geleneğinin uygulaması zayıflamıştır. Bu da yerleşikliğin ve onun yol

açtığı sosyal kurumların bu gelenek üzerindeki ters etkisine işaret etmekte, geleneğin konargöçer kültürden beslendiğini göstermektedir. Göçebe medeniyetinin bir ürünü olan bu bölünmeyi ortaya çıkaran şartlar bugün ortadan kalktığı için yedi ata geleneği şehirli-yerleşik topluluklarda ya tamamen unutulmuş ya da bu geleneği yansıtan sözcükler yeni kültürün gerekliliklerine uygun olarak kullanım değiştirmişlerdir.

Boy/soy örgütlenme modelinin bir ürünü olan yedi ata geleneğinde görülen yedi kuşak sınırının çoğu kez göz ardı edilmesinin nedeni, uruk birliklerinin oluşumunda sosyal, siyasi, demografik vb. etkenlerin de belirleyici olması ve bu nedenle bazı durumlarda urukların yediden daha az veya fazla kuşaktan sonra oluşmasıdır. Nitekim evliliklerde yedi ata prensibi her ne kadar temel unsur gibi görünse de asıl belirleyici olan husus, nikâhın farklı uruklara mensup bireyler gerçekleşmesiydi. Bu da Kırgızlardaki evliliklerin boy egzogamisine dayanmasının sonucudur.

Kaynakça

- Abazov, R. (2004). *Historical Dictionary of Kyrgyzstan*. Lanham / Maryland / Oxford: The Scarecrow Press.
- Abramzon, S. M. (1990). *Kırgızı i ih etnogenetiçeskiye i istoriko-kul'turniye svyazi*. Frunze: Kırgızstan.
- Abramzon, S. M. ve Potapov, L. P. (1975). Narodnaya etnogoniya kak odin iz istoçnikov dlya izuçeniya etniçeskoj i sotsial'noy istorii (na materiale tyurkoyazıçnıh koçevnikov). *Sovjetskaya Etnografiya*, 6, 28-41.
- Aytmatov, Ç. (2008). Ak keme. A. Toktosartov (Ed.), *Çıgarmalarının segiz tomduk cıynagı III* içinde (ss. 17-167). Bişkek: Biyiktik.
- Bacon, E. E. (1958). *A Study of Social Structure in Eurasia*. New York: Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research.
- Baştuğ, S. (1993). Kök Türuk Kinship Terminology: An Omaha Model. *Central Asiatic Journal*, 37(1-2), 1-19.
- Cakşılık kızı, S. (2014). Turgunaalı Cusup Mamay: «Ata-enem ceti ata ötköndön kiyin üylönüşkön». 5 Temmuz 2018 tarihinde <http://kmborboru.su/2014/11/08/turgunaaly-zh-s-p-mamaj-ata-enem-zheti-ata-tk-nd-n-kijin-jl-n-shk-n/> adresinden erişildi.
- Cetimişbayev, K. ve Masırakunov, R. (1994). *Sancıra sanatu*. Bişkek: Kırgızstan-Meerim-1 KKİ.
- Çokotegin, M. (2014). *Kırgız etnografiyası boyunça sözdük*. Bişkek.
- Ekeyev, N. V. (Ed.). (2014). *Altaytsı: Etniçeskaya istoriya. Traditsionnaya kul'tura. Sovremennoye razvitiye*. Gorno-Altaysk: BNU RA «Nauçno-issledovatel'skiy institut altaistiki im. S.S. Surazakova».
- Grodekov, N. İ. (1889a). *Kırgızı i karakırgızı Sır-Dar'inskoy oblasti. Tom 1. Yuridiçeskiy bit*. Taşkent: Tipo-litografiya S. İ. Lahtina.

- Grodekov, N. İ. (1889b). Prilojenie № 1: Boyevoy kliç' (uran'). *Kirgızı i karakirgızı Sır-Dar'inskoj oblasti. Tom 1. Yuridiçeskiy bit* içinde (ss. 1-4). Taşkent: Tipo-litografiya S. İ. Lahtina.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İsraилоva-Har'yehuzen, Ç. R. (2002). *Traditsionnoye obşçestvo kirgızov vo vtoroy polovine XIX veka i sistema ih rodstva*. Doktora tezi, Rossiyskaya akademiya nauk.
- Johanson, L. (1998). History of Turkic. L. Johanson ve E. A. Csátó (Ed.), *The Turkic Languages* (ss. 81-125). London and New York: Routledge.
- Karatayev, O. K. ve Eraliyev, S. N. (2005). *Kirgız etnografiyası boyunca sözdük*. Bişkek: Biyiktik.
- Khazanov, A. M. (2003). Nomads of the Eurasian Steppes in Historical Retrospective. I. V. Sledzevski (Ed.), *Nomadic Pathways in Social Evolution* içinde (ss. 25-50). Moskow: Center for Civilizational and Regional Studies of the Russian Academy of Sciences.
- Kislyakov, N. A. (1969). *Oçerki po istorii sem'i i braka u narodov Sredney Azii i Kazahstana*. Leningrad: Nauka.
- Krader, L. (1963). *Social Organization of the Mongol-Turkic Pastoral Nomads*. The Hague: Mouton.
- Kulmatov, N. (1999). *Uruuçuluk (Traybalizm)*. Bişkek.
- Lindholm, C. (1986). Kinship Structure and Political Authority: The Middle East and Central Asia. *Comparative Studies in Society and History*, 28(2), 333-355.
- Nanda, S. ve Warmes, R. L. (2007). *Cultural Anthropology*. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Osmonov, Ö. C. (2007). *Kirgızstan tarihi*. Bişkek.
- Osorov, Z. (2000). Myths and Survivals of Nomadic Past. *Kyrgyzstan Times*, Eylül 28.
- Pokrovskaja, A. A. (1961). Terminy rodstva v tyurkskih yazıkah. Y. İ. Ubryatova (Ed.), *İstoriçeskoje razvittiye leksiki tyurkskih yazıkov* içinde (ss. 11-81). Moskva: Nauka.
- Radloff, W. (1954). *Sibirya'dan I, 1* (A. Temir Çev.). İstanbul: Maarif Basımevi.
- Radloff, W. (1956a). *Sibirya'dan I, 2* (A. Temir Çev.). İstanbul: Maarif Basımevi.
- Radloff, W. (1956b). *Sibirya'dan II, 1* (A. Temir Çev.). İstanbul: Maarif Basımevi.
- Radloff, W. (1956c). *Sibirya'dan II, 2* (A. Temir Çev.). İstanbul: Maarif Basımevi.
- Sattarov, S. (2012). Sancıra - eldin tamırı. G. Aytpayeva ve G. Alıbayeva (Ed.), *Kasıyettüü Batken aymağı cana el bilimi* içinde (ss. 132-136). Bişkek: 'Ayğine' madaniy-izıldöö borboru.
- Şahin, İ. (2013a). Kinship Relations in Kyrgyzstan Following the Transition Period (The Case of Kuntuu Village). *Nomads and Nomadism. New Approaches in Kyrgyz and Ottoman Nomadic Studies* içinde (ss. 185-197). Tokyo.
- Şahin, İ. (2013b). *Nomads and Nomadism: New Approaches in Kyrgyz and Ottoman Nomadic Studies*. Tokyo: Tokyo Press Co., LTD.
- Tişkov, V. A., ve Çeşko, S. V. (2006). *Tyurkskiye narodi Sibiri*. Moskva: Nauka.
- Tolstov, S. P. (Ed.). (1962). *Narodi Sredney Azii i Kazahstana I*. Moskva: Akademiya nauk SSSR.
- Yeñsebayev, T. A. (2004). *Kanjıgalı şejiresi*. Pavlodar: EKO.

HARF İNKILABINDAN ÖNCE ALFABE TARTIŞMALARINDA ÜÇ FARKLI GÖRÜŞ*

*H. Seçkin ÇELİK***

Öz: Harf İnkılabı Türk Devrimi'nin en devrimci ve başarılı girişimlerinden biriydi ve Osmanlı dönemini de içerecek şekilde uzun süre tartışılmıştı. Entelektüellerin çoğu Arap alfabesinin korunmasını savunurken sadece çok az bir kısmı Latin alfabesinin kabul edilmesini müdafaa etmişti. Tahsin Ömer, Latin alfabesinin kabul edilmesinin en erken savunucularından biriydi ve her iki alfabenin de laik temellerini göstererek ve Latin alfabesinin Arap alfabesinin sadece daha tekâmül etmiş bir versiyonu olduğunu ileri sürerek okuyucularını ikna etmeye çalışmıştı. Bir Yahudi-Türk entelektüeli olan Avram Galanti ise Arap harflerinin korunmasını savunan en önde gelen figürlerden biriydi. O sırada Yahudi toplumu arasında da Latin harflerinin kabul edilmesi hususunda bir tartışma mevcuttu ve Galanti'nin bu fikre olan karşıtlığı, onun Türkiye'de Latin harflerinin kabulüne yönelik güçlü muhalefetini etkiledi. Onun görüşüne göre Latin alfabesinin kabulü bir kültürel çöküşe yol açacaktı. Bununla birlikte eski alfabelerin kusurlarını gidererek ve modern prensipler ışığında en iyi harfleri seçerek yeni, modern ve mükemmel bir alfabenin icat edilmesini öneren İsmail Şükrü gibi entelektüeller de bulunuyordu. Bu makalede alfabe reformu hakkındaki tartışmalar, bu üç farklı görüş üzerinden incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Alfabe reformu, Türk Devrimi, Latin alfabesi, Arap alfabesi, modernleşme.

Three Different Views Related to the Alphabet Discourse before the Alphabet Reform

Abstract: The Alphabet Reform one of the most profound and successful attempts of the Turkish Revolution was the subject of debate –including the Ottoman period–for a long time. While most of the intellectuals defended the preservation of Arabic letters only a few of them supported the adoption of the Latin alphabet. Tahsin Ömer was one of the earliest defenders of the adoption of the Latin alphabet. He tried to persuade his readers by showing the secular origins of both alphabets and by suggesting that the Latin script was a more developed version of the Arabic script. Avram Galanti, a Jewish-Turkish intellectual, was one of the most prominent figures in defence of the preservation of the Arabic letters. As there was also a debate on the adoption of the Latin alphabet among the Jewish community at the time, his antithesis to this idea influenced his strong opposition to the adoption of the Latin alphabet in Turkey. Galanti argued that adoption of the Latin alphabet would cause a cultural decadence. Finally there were also intellectuals like İsmail Şükrü, who suggested inventing a new, modern and 'perfect' alphabet by removing the deficiencies of

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 28.05.2018 - 31.12.2018

**Arş.Gör.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, seckincelik2@gmail.com ORCID: 0000-0001-9260-3754

old alphabets and by choosing the most suitable letters in light of modernist principles. This article will discuss the discourse on the alphabet reform through these three different views.

Keywords: Alphabet reform, Turkish Revolution, Latin alphabet, Arabic alphabet, modernization.

Giriş

“Gutenberg Galaksisi” ortaya çıkmadan önce, okuma-yazma oranları dünyanın pek çok yerinde düşüktü. Okuryazarlık ve eğitim yaygınlaşmamıştı; kitaplar ve kütüphaneler çok daha sınırlı bir grup insan için bir anlam ifade ediyordu. İslam dünyasının üstünlüğü döneminde, örneğin Abbasi İmparatorluğu’nda çağına göre çok zengin kütüphaneler olduğu biliniyor. Bir iddiaya göre büyük Moğol istilası sırasında Nasirüddin Tûsî, büyük bir kültür hareketine önderlik etmiş Halife Me’mûn zamanında kurulan Beyt-ül Hikme’den 400.000 yazmayı alıp İlhanlı topraklarına taşımıştı (Erünsal, 2015, s. 30). Trablusşam ve civarında kırk yıl hüküm süren Ammaroğulları’nın (1070-1109) Trablusşam’da kurdukları Dar-ül İlim’de, 100.000 civarında kitap bulunduğu tahmin edilmektedir (Erünsal, 1993, s. 541). Bir dönem Bağdat’taki en büyük medrese kütüphanesi olan, Halife Mustansır (1226-1242) tarafından kurulan Mustansiriyye Kütüphanesi’nde 80.000 cildin üzerinde kitap bulunduğu belirtilmektedir (Erünsal, 2015, s. 34).

Osmanlı döneminde de devletin temelleri sağlamlaşıp güçlendikçe, medreselerin ve kütüphanelerin inşası ve korunması noktasında daha büyük bir çaba ortaya çıktığı görülüyor. Bununla birlikte Osmanlı dönemi, imparatorluğun uzun varlığına karşın ne zengin kütüphaneleri ne de okuryazarlıktaki büyük yükselişlerle temayüz etmiş değildi. Bu konuda Avrupa ülkelerinde olan durumla Osmanlı’daki durum arasında uzun süre farktan çok benzerlik vardı. Avrupa’da da okuryazarlık oranları düşüktü, kütüphaneler özellikle matbaanın kullanılmaya başlamasından sonra zenginleşmeye başlamıştı. Bundan önce Osmanlı’da da Avrupa’da da kütüphanelerdeki kitaplar daha çok tahsil gören kişilerin veya hocaların kullanımı için vardı; nasıl ki Osmanlı’da kütüphanelerde ancak ilgili alanda eğitim gören kişilerin okuyabileceği Farsça ve Arapça birçok kitap bulunuyorsa (Erünsal, 2015, ss. 121, 177) Avrupa’da da yine halka hitap etmekten ziyade belli bir tahsil görmüş kesime hitap eden Latince kitaplar kütüphaneleri doldurmaktaydı. Yine kütüphanelerdeki eserler çok uzun süre ağırlıklı olarak hem Osmanlı’da hem de Avrupa’da dinî konularla ilgiliydi (Johnson ve Harris, 1976, ss. 77-141).

16. yüzyıldan sonradır ki Avrupa’da birtakım hususlar değişmeye başladı. Eğitimli kesimler arasında Latince “ulusal dillere” üstün tutulmaktayken, bu dönemde çeşitli aydınlar kendi ulusal dillerinin Latince den veya diğer dillerden daha zengin yahut daha güzel olduğuna dair metinler kaleme almaya

başlamışlardı. Ulusal dilin korunması ve saflaştırılması hareketleri belirmiş, dil alanında bu tartışmalar gündeme oturmuştu (Burke, 2016, ss. 39-43). Diğer yandan matbaanın icadı sonrasında çok daha fazla kitabın basılması mümkün hâle geldi ve kitap fiyatları ucuzladı (Johnson ve Harris, 1976, s. 136). Avrupa’da okuryazarlığın artmasının esas sebepleri konusunda süregelen tartışmalar mevcuttur. Bazı yazarlar bunun matbaanın icadıyla ilgisini kurmakta, bazı yazarlar ise şehirleşmeyle, bazıları modern devletin ve kapitalist ekonominin ihtiyaç duyduğu eğitilmiş bir nüfusun oluşturulması ihtiyacıyla bu hususa açıklama getirmeye çalışmaktadırlar. Yine kiliselerin teşviklerinden veya Kalvinistlerin etkisinden bahseden yazarlar vardır (Houston, 1983; Kaestle, 1985). Avrupa’da özellikle Kuzey ve Kuzey-Batı Avrupa’da okuryazarlık diğer yerlerden daha hızlı bir artış göstermişti. 19. yüzyılda okuryazarlık oranı muazzam ölçüde yükseldi. 1890’a gelindiğinde, Büyük Britanya, Fransa, Almanya, Hollanda gibi ülkelerde bu oran %90 ve üzerine çıkmış, İtalya’da %60’lara dayanmıştı. Osmanlı’dan ayrılan Sırbistan’da bile bu oran %50’lere ulaşmıştı (Vincent, 2003, ss. 413-414, 423). Osmanlı İmparatorluğu’nda ise durum bu açıdan hiç de parlak değildi. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, 1927’de, okuma-yazma bilenlerin nüfusa oranının %10 civarında olduğunu biliyoruz (Lewis, 2009, s. 415). 18. yüzyılın ilk yarısında matbaa kurulmuş olmasına karşın öyle anlaşılıyor ki okuryazarlığın düşük olmasından ötürü kitaba pek talep yoktu (Berkes, 2005, s. 61). 19. yüzyılın sonu itibarıyla istatistiklere bakıldığında, 1897’de sayımı yapılan 26 idari birimdeki mevcut kütüphane sayısı 324’tü ve bu kütüphanelerdeki kitap sayısı 193.432’ydi. 1914’e gelindiğinde dikkate değer bir artış sağlanmış olsa da (Güran, 2017, s. 11), Avrupa ve ABD kütüphanelerindeki kitaplarla mukayese edilince, bu alanda da ciddi bir fakirlik olduğu görülmektedir (Johnson ve Harris, 1976, ss. 206-228, Kevane ve Sundstrom, 2014, s. 124).

Okuryazarlığın bu derece düşük olması, özellikle 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başından itibaren alfabe alanında yeni bir düzenlemeye gidilmesi noktasında tartışmalar başlattı. Ancak bunlardan önce Fransız Doğu bilimci Volney’in¹ Müslümanlar başta olmak üzere Doğu halklarına Latin alfabesini benimsemelerini önerdiği *l’Alphabet Européen appliqué aux langues Asiatique* (1819) adlı çalışmasının varlığına işaret etmek gerekiyor (Turan, 2005, s. 92) Ancak bu kitap ciddi bir tartışma ortamı yaratmamıştı (Budak, 2004, s. 583). Osmanlı aydınlarına baktığımız zamansa okuma-yazmayı kolaylaştırmak adına çeşitli öneriler getirdiklerini görüyoruz. Birçok Fransızca kitap çevirmiş ve Darülfünun müdürlüğüne getirilmiş Hoca Tahsin Efendi Arap kökenli alfabede Latince olduğu gibi soldan sağa doğru yazılmasını önermişti (Turan, 2005, s. 92). Arap harflerinin ıslahı konusu bir kültür meselesi olarak Osmanlı-Türk

¹ Asıl adı Constantin François de Chasseboeuf olan filozof ve Doğu bilimci. Volney’i takma ad olarak kullanıyordu (bk. Goddard, 2018, s. 225).

kamuoyunun gündemine ise Münif Paşa tarafından Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye'de verilen bir konferansla taşınmıştır. Münif Paşa'ya göre kullanılan alfabe okumayı güçleştiriyordu; bunun sebebi Arap harflerinin Türkçe kelimeleri ifadede yetersiz olmasıydı. İkinci olarak mevcut harflerle özel isimleri yazıda belirtmek de güç oluyordu. Bu harflerin matbaada basımları da daha güçlü. Dolayısıyla bu özellikleriyle mevcut alfabe, eğitimi zorlaştırıyor, okuma-yazma oranının yükselmesini engelliyordu. Bu sorunları aşmak için Münif Paşa bazı ıslah önerilerinde bulunmuştu. Bu konferanstan on dört ay sonra konu yine gündeme gelmişti. 1857'de Farsça yazdığı risale ile Arap harflerinin ıslahını öneren Azerbaycanlı düşünür ve tiyatro yazarı Mirza Feth Ali Ahundzade'nin bu husustaki önerileri sadrazam tarafından Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye'ye sunulmuştu. Yapılan değerlendirmede ıslahın gereği kabul edilse de Ahundzade'nin önerdiği düzeltmeler ve yeni harfler kabul edilmemişti. Daha sonra Ahundzade Latin harflerinin kabul edilmesi düşüncesini benimseyecekti. Budak'a göre, o sırada bunu ifade etmemiş olsa da Münif Paşa da Latin harflerinin kabulüne taraftardı (Budak, 2004, ss. 583-593). Bu dönemden sonra yapılan tartışmalarda ana tartışma hattının ıslah edilerek Arap harflerinin muhafaza edilmesi ve Latin harflerinin benimsenmesi etrafında toplandığını görüyoruz (Gülmez, 2006).

Bu hususta Osmanlı döneminde çeşitli görüşler dile getirildiyse de cesur adımlar atmak için elverişli bir zeminin doğması ancak Cumhuriyet'in ilanından yani siyasal devrimden sonra mümkün olabilmiştir.² Bununla birlikte 1923-1928 arasında da konuya ilişkin birçok risale, kitap, makale kaleme alınmıştır. Bu eserler, ağırlıklı olarak mevcut harflerin ıslah edilerek de olsa korunması yahut Latin harflerinin kabul edilmesi ekseninde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte burada ele alınacağı üzere üçüncü bir yol önerenler de vardır.

Bu çalışmada 1923-1928 arasında devam eden alfabe tartışmalarında dile getirilen üç temel tezi savunan üç yazarın görüşleri ekseninde Harf Devrimi'nden önceki fikrî tartışmaların ele alınması amaçlanmıştır. Bu üç risale, içerdikleri ilginç görüşler ve farklı tezleri yansıtmaları bakımından seçilmiştir. Bunlar, Tahsin Ömer'in *İlmî ve Tarihî Esaslara Nazaran Harflerimiz Latin Harflerinin Aynıdır* (1923), İsmail Şükrü'nün *Latin Harfleri: Latin ve Arap Harflerinden Daha İyisini Bulalım* (1926) ve Avram Galanti'nin

² İzmir'de düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nde Kazım Karabekir'in Latin harflerinin kabulü fikrine muhalefet eden sözleri (Türkiye İktisat Kongresi, 1971, ss. 318-320), İnönü'nün (2006, s. 483) Enver Paşa zamanında harfleri ayırarak yazma deneyiminden yola çıkarak devlet işlerinde kargaşa çıkabileceği düşüncesiyle çekinceli yaklaşımı göz önüne alındığında durumun nazikliği anlaşılır. Üstelik 1926 senesinde Akşam gazetesinin düzenlediği Latin harfleriyle ilgili ankete cevap veren 16 aydından sadece üçünün olumlu görüş belirttiği düşünüldüğünde konunun zorluğu daha da iyi anlaşılacaktır (Gülmez, 2006, s. 197).

Arabi Harfleri Terakkimize Mani Değildir (1927) başlıklı risaleleridir. Bunlardan Tahsin Ömer, Latin harflerinin kabul edilmesini savunurken, Galanti, buna karşı çıkmaktadır. Modernist bir aydın olup Abdullah Cevdet'in *İçtihad*'ında da alfabe tartışmaları üzerine yazmış olan İsmail Şükrü ise Batılılaşmacı-modernistlerin klasik olarak Latin harflerine taraftar bilinmelerine aykırı bir örnek oluşturmaktadır. İsmail Şükrü, ultramodernist görüşü savunan makalesinde insanoğlunun son tekâmül aşamasına uygun yepyeni bir alfabe icat edilmesini önermektedir. Bugüne kadar alfabe tartışmalarına ilişkin kimi daha kapsamlı kimi tek bir yazarın metnine odaklanan makale veya kitaplar kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, belirtilen üç yazarın metinlerine daha ayrıntılı bir biçimde eğilerek ve böylece tartışmaları daha yakından mercek altına alarak ve çoğu kez yapıldığı üzere tasvirî değil analitik bir inceleme gerçekleştirerek alan yazına (literatür) bir katkı sunulması umulmaktadır. Burada özellikle Galanti'nin çok ısrarlı biçimde Latin harflerinin kabul edilmesine karşı çıkmasının üzerinde daha çok durulması gerektiği kanaatinde olduğundan, bunun olası sebepleri üzerine de görüşler ileri sürülmüştür. Son olarak bu tartışmaların genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1. Latin Harflerini Savunan Görüş: Tahsin Ömer ve Risalesi

Cumhuriyet'in ilanıyla aynı sene, 1923'te, Tahsin Ömer Bey tarafından oldukça ilgi çekici bir risale yayımlanmıştı: *İlmî ve Tarihî Esaslara Nazaran Harflerimiz Latin Harflerinin Aynıdır*. Latin harflerinin kabul edilmesinden beş sene evvel kaleme alınan bu risale, kuşkusuz o sırada da oldukça cesurane bir girişimdir; çünkü Türk aydınlarının çoğu Latin harflerini kabule sıcak bakmamaktadır. Bu bakımdan Tahsin Ömer, tezlerini bu hususu göz önüne alarak geliştirmiştir. Risalenin başlığından da anlaşılacağı üzere yazar, kabul edilmesini teklif ettiği harflerle Arap alfabesi temelli olarak kullanılan alfabe arasındaki kökensel ortaklığa işaret ederek, bu değişikliğin benimsenmesini kolaylaştırmaya çalışmaktadır. Bu, yazarın temel tezlerinden biridir. Diğer tezleri ise Latin harflerinin kabul edilmesini savunanlar için daha tanıdıktr: Arap harfleri Türkçeye uygun değildir. Bu, hem sesli harflerinin azlığı hem de sessiz harflerinin niteliği bakımlarından böyledir. Söz konusu durumsa Türkiye'de eğitimi ve dolayısıyla kültürel gelişmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak yazar bu tezleri savunurken ilginç iddialarda bulunmuştur. Bu yüzden Tahsin Ömer'in görüşlerine daha ayrıntılı bakmak gerekiyor.

Tahsin Ömer'e göre Türkiye'de kurulan halk hükûmeti ülkeyi "asırlardan beri berbat ve perişan etmiş olan cehalet ve ahlaksızlığın ve bunların hami ve mürevvici olan meşum saltanat-ı şahsiye devirlerinin bir daha avdet etmemesi için", milletin ilim ve irfandan istifade etmesini sağlamaya yönelmiştir. İlim ve irfan ise ancak kitaplarla sağlanabileceğinden, yazı bu hedefe ulaşmak bakımından çok önemlidir. Oysa mevcut alfabe ile kültürün halka süratle yayılmasını temin etmek mümkün değildir. Bunun başlıca sebebi, Arapçanın

iptidai olması ve Türkçeye uyum göstermeyiştir. Yazara göre Araplar, kullanılmakta olan harfleri 3000 sene önce Fenikelilerden ne hâlde aldılarsa öylece muhafaza etmişler ve bu sebeple Arap harfleri asırlardan beri “tekemmül”den mahrum kalmıştı. Dolayısıyla Tahsin Ömer’e göre Arap alfabesi gelişmemiş bir alfabaydı ve ilerleme çağında ondan daha gelişmiş ve daha işlevsel bir alfabenin kabulü gerekliydi. “Nasıl ki” diyordu, “ziraatimizin terakki ve ıslahı için her şeyden evvel saban, dögen gibi alat-ı iptidaiyenin terkiyle yerine traktör, foşöz vesaire gibi mükemmel alat ve edevatın istimaline zaruret varsa maarifimizin dahi en hücre kulübelere kadar intişar edebilmesi için şimdiki yazımızın tebdiliyle yerine daha mükemmelinin kabul ve istimaline ihtiyaç vardı”. Zira “*tahsil-i kemalat kem alat ile olmaz*”dı. Yapılması gereken, bütün alfabeler içerisinde en mükemmeli ve ihtiyaca en uygun geleni olan Latin alfabesini kabul etmektir (Tahsin Ömer, 1923, ss. 3-4) Tahsin Ömer’in tarifinde bu değişim tam manasıyla modernist bir gereklilikle ilişkilendirilmişti: Daha az gelişmiş ve işlevsel olmayandan, gelişmiş ve işlevsel olana geçiş. Başta da belirttiğimiz gibi, Tahsin Ömer bu önerinin ilk anda bir ürkmeye yol açabileceğinin farkındadır; ancak yazar, buna gerek olmadığını çünkü Latin harflerinin kullanılmakta olan harflerin aynısı olup sadece soldan sağa yazılması sebebiyle zahiren farklı görüldüğünü ileri sürmüş ve sonra da bu tezini açıklamaya çalışmıştır.

Tahsin Ömer’in tezini dayandırdığı temel hem Latin hem de Arap harflerinin Fenike alfabesine dayandığıdır; ancak bundan önce yazar, daha eski bir kökene, Mısır hiyerogliflerine gitmektedir. Yazar, bu noktada Fransız bilgin Champollion’un (Şampolyon) 1832’de³ hiyeroglif yazısını keşfettiğini belirterek hiyeroglif yazısının geçirdiği dört safhayı anlatmıştır. Üçüncü safhada hecaî (heceli) bir nitelik kazanan bu yazı, dördüncü safhada tamamen alfabetik bir niteliğe sahip olmuştu. Hiyeroglif, iki şekilde yazılıyordu; bunlara hiyeratik ve demotik denmekteydi. Hiyeratik yazı, ruhbanın ve “*rical-i ruhaniye*”nin dinî sırları halktan gizlemek ve böylece ayrıcalıklı bir konuma gelmek için kendi aralarında kullandıkları bir yazıydı. Demotik ise bu sınıfın dışında kalanların tamamının kullandığı yazıya deniyordu. İşte bu hiyeratik harflerden önce Fenike sonra da Yunan alfabesi meydana getirilmişti.

Fenike alfabesi, bundan 3000 sene evvel Beyrut, Sayda, Sur, Yafa ve kısmen Cebel-i Lübnan’ın eteklerinde oturan, zeki ve girişimci bir millet olup pek çok memleketle ticaret yapan Fenikelilerin, yaptıkları ticaret gereği ortaya çıkan işlemleri kayıt altına almak için kolaylıkla okunup yazılan bir yazıya ihtiyaç duymalarıyla ortaya çıkmıştı. Fenikeliler, o zamanlar medeniyette en ileri gitmiş olan eski Mısırlıların yazı konusunda elde ettikleri “mazbut ve mantiki” esaslardan yararlanarak, onların tek bir sese karşılık gelmek üzere kullandıkları

³ Yazarın verdiği tarih yanlıştır. Champollion’un öncü çalışmaları 1822 ve 1824’te yayımlanmıştır. 1832, Champollion’un vefat ettiği yıldır (bk. Wilson, 2004, ss. 90-91).

22 harften 13'ünü tamamen; geri kalanını da bazı değişikliklerle kabul ederek bir alfabe geliştirmişlerdi. İşte bu alfabe, Asya ve Avrupa'da yayılarak bilinen pek çok yazının ortaya çıkmasına kaynaklık etmişti (Tahsin Ömer, 1923, ss. 5-15).

Fenikeliler, Araplar ve İbraniler gibi, Semitik bir kavimdi ve kendi dillerindeki sözcükleri ifade etmek için yeteri kadar sessiz harfe sahiptiler. Bununla birlikte sesli harflerden bir ölçüde mahrumdular. Aynı husus, Arapça ve İbranice için de geçerliydi. Tahsin Ömer, Fenikelilerin bugün sesli harften kast edilen türden yalnızca bir harfe sahip olduklarını belirtiyordu. "E" harfi vazifesini gören harf tıpkı Arapçada sene ve Mekke gibi kelimelerin sonuna gelen ta-i marbuta gibi sessiz bir harfti. Yine Fenike alfabesinde "i" sesine karşılık gelen bir sesli olmadığı gibi, bu lisanda (eu, u, o) seslilerini içeren hiçbir kelime mevcut değildi. Bu alfabede zamme olarak yalnızca (ou) sesli harfi vardı ki bu Arapçadaki "vav" harfinin karşılığıydı.

Yine 2500 sene evvel yetiştirdiği bilim adamları ve filozoflarla bilinen Yunanlar da o zamanki en gelişmiş alfabeyle sahip olan Fenikelilerin alfabesinden yararlanarak bir alfabe geliştirmişlerdi. Ancak bu alfabe, Fenikelilerin alfabesinden daha gelişmişti. Yunan alfabesindeki harfler hem şekil ve zarafet bakımlarından daha mazbut ve güzel hâle gelmiş hem de alfabe sesli harfler bakımından zenginleşmişti. Böylece bu alfabe sadece Yunan kelimelerini değil, fakat diğer dillerdeki kelimeleri de ifade edebilecek bir duruma gelmişti. İşte Latin alfabesi de, bazı tadillere uğratmak kaydıyla, bu alfabeyle esas olarak oluşturulmuştu.

Yazar, ortak kökene dair bu açıklamaları yaptıktan sonra, bir tablo sunarak Arap ve Latin harfleri arasındaki benzerliği göstermeye çalışmıştır. Yazar, harfler yan yana getirildiğinde benzerliğin açıkça görüleceğini de eklemiştir. Dolayısıyla Latin harfleri ile Arap harfleri aynı kökten gelmektedir. Aralarındaki fark Latin harflerinin soldan yazılması ve Arap harflerine nazaran "mühim ıslahat ve tadilat"tan geçmiş olmasıdır. Yazar getirdiği teklifte, bu noktadan cesaret aldığını belirtmiştir (Tahsin Ömer, 1923, ss. 18-24).

Burada önemli olan noktalar şunlardır. Öncelikle Arapçanın ve Arap harflerinin dinî sebeplerle kutsal bir mahiyeti olduğu görüşüne karşılık Tahsin Ömer, Arap harflerinin de tıpkı Latin harfleri ve birçok alfabedeki harfler gibi Fenike alfabesinden türetildiğini gösteriyordu. Dolayısıyla alfabenin kutsal bir yanı yoktu. İkincisi, her iki alfabe de aynı kökten gelmişti ama Latin alfabesi daha tekâmül etmiş, sahip olduğu daha fazla sesli harfle, diğer dillerdeki kelimeleri ifade etmek bakımından daha işlevsel bir alfabe olmuştu. Dolayısıyla buna göre, aynı kökenden gelen iki alfabeden daha işlevsel ve tekâmül etmiş olanı kabul etmekten başka bir şey teklif edilmiyordu.

Bundan sonra Tahsin Ömer, konuyu Turanî bir dil olarak nitelendirdiği Türkçe açısından ele almıştır. Yazar, Emeviler ve Abbasiler döneminde Arapların bütün dünyaya bilim ve fen nurlarını yaymada başarılı olduklarının bilindiğini, ancak Arapça kadar zengin olmayan lisanımızın, olgunlaşmak için daha zamana ihtiyaç olduğu tespitiyle konuya girmiştir. Bu sebeple bir de Türkçeye uygun olmayan Arap harfleriyle devam edilmesi hâlinde, karşı karşıya olunan zorluklar artacaktı.

Tahsin Ömer, bu kısımda Arap alfabesinde var olan sesli ve sessiz harfler üzerinde durmuş ve sessiz harflerin Arapça sözcükleri ifade etmede yeterli ve uygun olduğunu; ancak sesli harfler konusundaki eksikliğini okumayı zorlaştırdığını ifade etmiştir. Bundan ötürüdür ki “Arap ve Türk çocukları birkaç sene mütemadiyen sarf, nahv-i Arabî kavâidini öğrenmeye mecbur olmaktadır. Hâlbuki eğer Araplar Latin yazısında olduğu vechile saite lüzum olan yerde sait istimalini vaktiyle kabul etmiş olsalardı yalnız Arap çocuğu değil hatta bir ecnebi çocuğu bile nihayet bir ayda Arapça bir ibareyi doğru dürüst okuyabilir idi!”. Bununla birlikte Arap harflerini ıslah etmek işi Araplara aitti, Türklere değil (Tahsin Ömer, 1923, ss. 24-27).

Tahsin Ömer’e göre sesli harflerdeki sorunun yanı sıra sessiz harfler açısından da Arap harfleri Türkçe sözcükleri ifade etmek için uygun değildi. Bu harfler, Arapça kelimeleri ifade etmek için lüzumlu olmakla birlikte, Arapçada Türklerin hançerelerinden çıkarmadıkları ve kullanmadıkları sessiz harfler bulunmaktaydı. Arap harfleri Arapça kelimeler için uygun kabul edilebilirse de Türkçe için uygun değildi.

Buna karşın ecdadımız İslam dinini kabul ettikten sonra, Arap harflerinin bize uygun olup olmadığını ve ne gibi hususlarda tadil veya ıslaha ihtiyaç duyduğunu pek düşünmeden bu alfabe kabul etmişlerdi. Bu eksikli alfabe yüzünden de “şimdiye kadar gelmiş geçmiş milyonlarca Türk maariften layık vechile istifade edememiş”ti. Sami asıllı olan Arapların dili, “Ne telaffuz ne ahenk ve şive itibarıyla Türkçeye benzeyen bir lisandı.”.

Yazar bu tespitten sonra, “Acaba ecdadımızın yapmadığı bu ıslah ve tadili bizim yapmamız mümkün müdür?” sorusuna cevap aramıştır. Yazarın Arapça ve Arap alfabesi hakkındaki kanaatleri zaman zaman abartılı ve fazlasıyla öznel (sübjektif) bir hâl aldığı için o, bu hususu, “Arap yazısının müsbet ve mantıkî bir yazı hâline ifrağı mümkün müdür?” başlığı altında tartışmıştır. Burada yazarın Arap harflerini Arapça sözcüklere uygun bir alfabe olarak ele alan görüşten Arapçayı ve Arap harflerini genel olarak geri kalmışlıkla ilişkilendiren bir görüşe sığırma yaptığını görüyoruz.

Tahsin Ömer’e göre Arap harflerini ıslah etmeye çalışmak da bir fayda vermeyecekti. Bu mümkün olmadığı gibi bununla uğraşmak da beyhudeydi. Bunun sebeplerinden biri, Arap harflerinin kelimenin başında, ortasında ve

sonunda yazılmasına göre farklı farklı şekilleri olmasıydı ve bu bir eksiklikti. Bu durumdan ötürü matbaada Türkçe ibareleri dizebilmek için tam 450 muhtelif şekil kullanmak gerekiyordu. Oysa Latin alfabesi kullanan bir Avrupalı mürettip, gerek el yazısı gerekse matbaa yazısı için her harfin ancak bir şekli olması sayesinde 30 şekil kullanarak herhangi bir ibareyi dizebilmekteydi. Matbaa yazısı için bunun mahzurları bir dereceye kadar giderilse bile, el yazısı söz konusu olduğunda harflerin tek şekilleriyle birbirlerine bağlayarak yazmaya çalıştığımızda ortaya garip bir yazı çıkacaktı.

Araplar 3000 sene evvel Fenikelilerden ne usul ve şekilde almışlarsa alfabeyi o şekilde muhafaza etmişlerdi,⁴ dolayısıyla bu kadar uzun müddet tekemmül etmemiş bir alfabeyi ıslah etmeye kalkışmak, onu büsbütün bozmaya yol açacaktı. Dolayısıyla “umur ve hususat-ı diniyemize aid olan Kur’ân, hadis, fetava kitaplarıyla mezar taşları kitabeleri ve cevami, mesâciddeki Arapça levhalar münhasıran Arap harfleriyle yazılacak”tı. Fakat dünyevi meselelerle, uğraşlarla ilgili konularda Latin harfleriyle yazılmalıydı (Tahsin Ömer, 1923, ss. 27-31).

Kuşkusuz bu görüşü ileri sürdükten sonra niçin Latin harflerinin önerildiği de açıklanmalıydı. Bu da “Soldan yazılmış Arap harfleri demek olan Latin harflerini kabul edersek ne gibi fevaide dest-res olacağız?” başlığı altında incelenmiştir.

Burada yazar bir başka Turanî kavim olan Macarlardan örnek getirmektedir. Türklere dil ve ırk bakımından yakın olan Macarlar, Avrupa’nın medeniyet, sanayi, ziraat alanlarında “terakki etmiş” bir kavmiydi. Macaristan’da okuyup yazma bilmeyenlerin nüfusa oranı yüzde ikiyi geçmiyordu. Bunun sebebi de Macarların⁵ bin seneden beri Latin harflerini kullanmalarıydı. Böylece yazar

⁴ Bu da kuşkusuz yazarın sesli harflerle ilgili benzerlikten yola çıkarak yaptığı abartılı bir yorumdur.

⁵ O zamanki ırksal ön yargılar düşünüldüğünde bu husus daha da ilgi çekici olmaktadır. Atatürk de Türklerin ırksal sebeplerle geri kaldığı fikrini şiddetle reddediyor ve bu hususta Macarlar gibi Turanî kavimlerin o dönemde geldikleri aşamaya önem veriyordu. Atatürk’e göre de sebep ırksal değildi; sebep Berkes’in (2005, s. 19) ifadesini kullanırsak “kutsallaştırılmış geleneğin boyunduruğu” altında olunmasıydı. Atatürk’ün yakın arkadaşlarından Ali Fuat Cebesoy’un söylediklerini bu açıdan okumak, konuya ilişkin sadece Atatürk’e özgü olmayan bir kanaati anlamakta faydalı olacaktır: “Şimdi Atatürk’ün bütün hedefi der ki bunu kendisi söyler, bu Finliler, Macarlar da bizim gibi Türk’tür, hatta Bulgarlar da bizim gibi Türk’tür. Der ki Finliler çok zeki adamlardır, Macarlar da şöyle, belki Bulgarlar o kadar zeki değil, ama bizden ileridir, haddizatında İslam diniyle Hristiyan dini mukayese edilirse eh İslam dini en yeni bir dindir, belki daha doğru olması lazım, şu hâlde neden bu fark. Nihayet görüyorlar ki bu memleketler dini hükûmete, siyasete karıştırmıyorlar.” (bk. Kocahanoğlu, 2005, ss. 250-251).

medeni gelişme konusunda ırksal bir engelin söz konusu olmadığını göstermek istediği gibi, okuma-yazma oranlarının yükselmesinin sebebini de bir hayli basitleştirmiş oluyordu. Ancak metnin bilimsel bir çalışma olmaktan çok Latin harflerinin kabul edilmesi noktasında kamuoyu oluşturmaya dönük niteliği ve dönemin milliyetçi havası göz önünde tutulduğunda bu örnek kuşkusuz çarpıcıydı.

İşte bu engel aşılamadığı için Bulgaristan, Macaristan, Romanya gibi Balkan ülkelerinde gazeteler yüz binlerce basılıp satılırken bizdeki en sürümlü gazete 12000 adet basılabiliyordu. İnsanlar okumak istemiyor, çocuklar okulu darülmücazat gibi görüyorlardı. Resmî dairelerde, bankalarda yazışmalar el yazısı ile yapıldığında birçok vakit kaybı ortaya çıkıyordu. Hâlbuki Latin harfleri kabul edilince daktilo ile işler hem yeknesak olacak hem de zaman kazanılacaktı. İnsanlar burada da okuma-yazmayı artık uzun sürelerde değil hızlıca öğrenecekti. Daktilo sayesinde kadınlar da iş sahibi olabilecekti. Bu da az bir fayda değildi. Yine bu sayede gazeteler daha çok basılacak, bilgiler ülkenin en ücra köşelerine kadar ulaşacak ve “asırlardan beri refah ve saadetten mahrum olarak yaşayan Türk köylü kardeşlerimiz fi-mabad hayat-ı maddiye ve maneviyeleri itibarıyla İsviçre, Alman, Macar köylüsünden farklı olmayacak belki daha yüksek bir mertebeye vasil olacak”tı. (Tahsin Ömer, 1923, ss. 31-33).

Görüldüğü gibi yazar, burada temel tezine dönüyordu: Medeniyet ve terakkinin temelinde okuma-yazma, eğitim, kültür vardı; onun temelinde ise yazı. Latin harfleri kabul edilince, medeniyet ve terakkinin yolları da açılacaktı.

2. Arap Harflerini Savunan Görüş: Avram Galanti ve Risalesi

Daha önce de belirtildiği üzere Akşam gazetesi tarafından yapılan bir ankette, bu ankete katılan Türk entelektüellerinin önemli bir kısmı Latin harflerinin kabul edilmesine karşı çıkmıştı. Ancak çok ilgi çekicidir ki, Latin harflerinin kabulüne karşı çıkan kişiler düşünüldüğünde, Yahudi kökenli bir Türk, Avram Galanti⁶ herhâlde ilk akla gelen kişiler arasındadır. Bunun sebeplerinden biri, başlıcası burada inceleyeceğimiz risalesi olmak üzere Galanti'nin bu mesele hakkında çok yazıp çizmiş olmasıdır. Galanti, 1925 senesinde *Türkçede Arabî ve Latin Harfleri ve İmla Meselesi* adlı eserini yayımlamış ve bu eserinde Arap harflerinin Latin harflerine üstünlüğünü açıklamıştır. Tıpkı İsmail Şükrü Bey ve diğer yazarlar gibi, Galanti de, 1926 senesinde Bakü'de gerçekleştirilen Türkiyat Kongresi sebebiyle bu konuya tekrar dönme ihtiyacı hissetmiş ve *Akşam* gazetesi aracılığıyla tartışmalara dâhil olmuştur. Kendi ifadesiyle bu yazılarında ifade ettiği düşüncelerini, “yeni malzeme ile itmam” etmiş ve bir bütün teşkil eden bu yazılarını *Arabî Harfleri Terakkimize Mani Değildir* adlı

⁶ Avram Galanti Soyadı Kanunu'ndan sonra Bodrumlu soyadını alacaktır.

risalesinde toplamıştır (Avram Galanti, 1927, s. 2). Gerçekten de Galanti, Latin harflerinin kabul edilmesi fikrine karşı çok sert muhalefette bulunmuş, bu fikrin güç kazanmaması için âdeta cansiperane çalışmıştır. Peki Rifat Bali'nin "Kemalist" olduğunu söylediği Galanti'nin bu ısrarının sebebi ne olabilirdi? Öncelikle şunu belirtmek gerekiyor ki Atatürk'ün görüşlerine taraftar olan insanlar arasında da Latin harflerinin kabul edilmesine olumlu yaklaşmayan kişiler vardı. Daha da ilginç, bu isimlerden biri olan İbrahim Necmi Dilmen, ileride Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliği'ni üstlenecekti. Bu durumda sebebin Kemalizm'e muhalefet olmadığını düşünmek mümkündür. Öyleyse bu sebep ne olabilirdi? İlgi çekici olan, bu konu üzerinde bugüne değin pek durulmamış olmasıdır.⁷ Dolayısıyla Galanti'nin konuya ilişkin görüşlerini açıklamadan evvel, bu sert muhalefetin olası sebebi üzerinde durmak gerekiyor. Bunun için de Galanti'nin hayatına ve dönemin koşullarına daha yakından bakmak gerektiği kanaatindeyiz.

Galanti, 4 Ocak 1873'te Bodrum'da doğdu. Galanti bir Sefarad Yahudisi'ydi ve ataları İspanya'daki zulümden kaçarak önce Roma'ya gelmişlerdi. Aile birçok kuşak boyunca din adamı yetiştirmişti. 18. yüzyılın sonuna doğru Galanti ailesinin bir kolu Türkiye'ye göç etmişti. Galanti'nin babası, Osmanlı hizmetinde çalışan bir memurdu. Annesi ise Rodos'la çok güçlü ilişkileri olan Kodron ailesine mensuptu. Avram Galanti 6 yaşındayken geleneklere uygun olarak yerel Talmud Tora okuluna kaydedildi ve burada bir Haham nezdinde İbranice öğrendi. Dokuz yaşında ailesi tarafından Rodos'ta açılmış Terakki adlı bir Yahudi okuluna gönderildi ve burada sağlam bir dinî eğitim aldı. Rüşdiye eğitimini Bodrum'da gören Galanti, daha sonra İzmir'deki İdadiye okuluna gitti. Burada Arapça öğretmeni okul tahtasına bir Arapça atasözü yazınca Galanti bu atasözünün İbraniceye benzerliğini fark etti ve bundan etkilendi. Yaşamının geri kalanında Arapça ve İbranice arasındaki ilişkileri inceledi.

Bodrumlu Avram Galanti, aktif bir Osmanlı Yahudisi'ydi. 1894'te Rodos'a döndü ve 1895'te Tiferet Israel adlı bir okul açtı. Burada Fransızca, Türkçe ve İbranice öğretilen fakat mali olanaksızlıklardan ötürü bu okul başarıya ulaşamadı. Galanti bunun üzerine zengin bir tüccar dostunun da desteğini alarak başka bir okul açtı; ancak bu okulun ayakta kalması için hâlâ desteğe muhtaçtı. Bunun için Alliance Israélite Universelle'ye çağrıda bulundu ve destek aldı. Rodos'ta iken Abdülhamid idaresi içinde sansürcü olarak çalışmış fakat sonra İttihat ve Terakki'ye yakınlık duymuş ve üye olmuştur. Bu konuda yaşadığı sıkıntılardan ötürü Jön Türkler için önemli bir merkez olan Mısır'a gitmiş ve buradaki Yahudileri Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi adıyla örgütlemiştir. Ahmet

⁷ Bali (1996, s. 10), bunun olası sebebi hakkında çok kısa bir değinmede bulunmuştur. Ne var ki bu değinmenin yeterince kuşatıcı olduğu söylenemez. Bali'ye göre Galanti, Yahudiler arasındaki tartışmada İbrani yazımında Latin harflerinin kabul edilmesine karşı olan tarafta yer alıyordu.

Rıza Bey ile tanışan Galanti, İttihatçılara destek vaadinde de bulunmuştur. Galanti, bu senelerde yoğun siyasi faaliyette bulunuyordu. Sudan'ı ziyaret etti ve bu ziyaretinin sonucunda Sudan'da bir Yahudi devleti kurulmasını önerdi; ancak bu öneri Jewish Territorial Organization tarafından kabul edilmedi. Millî Mücadele yıllarında Osmanlı'ya sadakatini açıkladı ve Mustafa Kemal Paşa'dan yana duruş sergiledi (Bali, 1996, ss. 4-10).

Görülebileceği üzere Galanti faal bir Osmanlı Yahudisi'ydi. Burada bir önemli nokta daha bulunmaktadır. Galanti'nin Latin harfleri aleyhine yazdığı yıllarda, bu tartışma Yahudiler arasında da yapılıyordu. Aytürk'ün belirttiği gibi Latin alfabesi 1920 ve 1930'larda "karizmatik bir alfabe" hâline gelmişti. Bununla birlikte Latin alfabesinin yayılmaya başlaması Avrupa güçlerinin yükselişine denk gelir ve 16. yüzyıla kadar geri götürülebilir (Aytürk, 2010, ss. 101-102). Latin harflerinin kabulü konusundaki tartışma başka toplumlarda görüldüğü gibi Yahudiler arasında da kendine yer bulmuştu. Bu çerçevede Latin alfabesinin kabul edilmesi noktasındaki ilk tez 1898'de ortaya atıldıysa da bu fikri güçlü bir şekilde ortaya atıp popüler hâle getiren, "modern İbranice'nin babası" olarak anılan Eliezer Ben-Yehuda'nın oğlu Itamar Ben-Avi'ydi (1882-1943). Ben-Avi, İbranice'nin Latin alfabesiyle yazılmasını savunuyordu ve 1927'de babasının İbranice biyografisini Latin harfleriyle yazmıştı. Bir sonraki yıl, Türkiye'den gelen haberlerin verdiği cesaretle *Palestine Weekly*'nin eki olarak Latin harfleriyle yazılan İbranice *Ha-shavu'a ha-palestini*'yi yayımlamaya girişti (Aytürk, 2010, ss. 104-105) Eldeki verileri birleştirdiğimizde kanaatimiz odur ki, Latin alfabesinin iyice "karizmatik" hâle geldiği söz konusu dönemde, bu tam da Ben-Avi'nin görüşüne karşı olan Galanti'nin korktuğu şeydi: Türkiye'nin Latin alfabesine geçilmesi taraftarı olan Yahudiler için cesaretlendirici bir örnek olması. Bu açıklama, Kemalizm'e genel anlamıyla taraftar olan Galanti'nin muhalefetindeki sertliği, salt kendi görüşüyle tutarlı kalma isteğinden -zira söz konusu istek, bu kadar aktif bir muhalefeti gerektirmemektedir- daha doyurucu biçimde anlamamızı sağlamaktadır.

Sonuçta, İbranice açısından Galanti'nin korktuğu gerçekleşmediyse de onun ısrarlı muhalefetine rağmen, Türkiye'de Latin harfleri kabul edildi. Bu noktada, artık Galanti'nin tezlerine bakabiliriz.

Daha önce ifade edildiği gibi Galanti risalesini Bakü'deki Türkiyat Kongresi'nde ortaya çıkan kararlar neticesinde yayımlamaya karar vermiştir. Galanti, risalede yer verdiği ilk makalesinde, *Halk* gazetesinin aktardığı şekliyle kongrenin aldığı şu karara çatmıştır: "Kongre, ilim ıstılahları hakkında bir karar almıştır. Bu karara göre, badema ilmî ıstılahlar için Farisi veya Arabi lügatlerin değil, münhasıran Avrupai tabirlerin istimalini teklif etmektedir. Bu maksatla, Türk Cumhuriyeti'nde ilmî ıstılahların tanzimi için birer ıstılah Encümeni tesisini teklif ediyor." (Avram Galanti, 1927, s. 3).

Galanti'ye göre bu karar gayriilmî ve siyasiydi. Nitekim kongreye katılan Türkologların tümü filolog ya da etimolog değildi. Kongre, bundan böyle Arapça ve Farsçadan “ilmî ıstılah” alınmasına karşı çıkarken şu gerçeği unutuyordu: Türkçeden de örneğin Sırçaya geçen kelimeler vardı ve Türkçe; Arapça, Yunanca, Ermenice, Bulgarca, Arnavutça gibi dillere kuvvetli tesirlerde bulunmuştu. Dolayısıyla bu tek taraflı bir hadise değildi. Öyleyse Kongre'ye bu kararı aldırın ne olabilirdi? Yazara göre bu, Latin harflerinin kabulünden sonra imla zorlukları yüzünden terimlerin Arapça ve Acemceden değil, Avrupa'dan alınmasının daha uygun olacağına düşünülmesi idi. Ancak bu kararı verenler, Türkçede bulunan “ıstılah”ların sayısının ne kadar çok olduğunu dikkate almamışlardı. Mevcut bilimsel terimler ne yapılacaktı? Bunların hepsi de Avrupalılaştırılacak mıydı? Galanti, heyetin bu hususu düşündüğünü zannetmiyordu. Üstelik bu “Avrupai tabirler” ne demekti? Bundan murat bilimin en çok geliştiği yerlerse bunlar arasında İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya gibi farklı farklı ülkeler vardı. Şayet hepsinden terim alınırsa dildeki birlik bozulur, dil yamalı bohçaya dönerdi. Eğer bundan kast edilen Yunanca ve Latince ise, bu da yanlıştı çünkü artık dünyanın “irfan merkezi” Latin memleketlerinden Almanya'ya kaymıştı ve Latince ve Yunancanın yapılan ve yapılacak bilimsel terimlerdeki yeri çok sınırlıydı. Galanti'ye göre “Avrupai tabirler”in alınması durumunda Türkçe, “adi bir iş lisanı derekesine” inecekti.

Galanti, makalesinin sonunda dilin Türkçeleşmesine taraftar olduğunu söylüyordu; ama Türkçe o sırada “ıstılah” türetilcek bir lisan değildi; bu konuda Arapça ve Farsçaya muhtaçtı. Türkçe bu noktaya gelinceye kadar bu ihtiyaç devam edecekti (Avram Galanti, 1927, ss. 4-8).

Galanti, sonraki yazılarında Latin harflerinin niçin kabul edilmemesi gerektiğine dair düşüncelerini daha da açmıştır. Ona göre dil ile ilgili sorunlar bir bütündü, alfabe sorunu ayrı olarak ele alınamazdı. İmla, etimoloji (ıştikak), bilimsel terimler ve alfabe, bu dört alan ayrılmaz bir bütündü. Öncelikli olan bir bütün hâlinde dili ele almaktı; alfabeyi değil. Latin alfabesi taraftarları, onun kabul edilmesi hâlinde çocukların okumayı daha hızlı öğreneceğini söylüyorlardı. Bu, doğrudu. Ancak Latin alfabesinin avantajı da bundan ibaretti. Oysa dil bir alfabe değil, kültür meselesiydi. Latin harfleri kabul edilirse belki çocuklar çabucak okumayı öğrenecekti, fakat ülkede kültür çökecekti. Galanti, buna örnek olarak Bahriye Nezareti Tercüme Kalemî'nde çalıştığı zaman yaşanan bir olayı getirmiştir. Burada askeriye ve bahriye alanlarındaki terimleri ve Almanca, İngilizce, Fransızca, İtalyanca sözcükleri içeren sözlükler tercüme edilmek istenmişti. Türkçe “pek basit ve dar bir lisan” olduğundan, bu kitaplardaki bilimsel terimlerin yüzde sekseni Arapça ve Acemce kelimelerle tercüme edilebilmişti. Oysa Latin harfleri kabul edilir ve sayılan dokuz harf alfabemizden atılırsa, bu sözcükler nasıl yazılacaktı? Türkçe pek fakir olduğundan yazılamayacak, millî kültür kurumları çökecek ve böylece

yetişmiş kara ve deniz subayları bulamaz hâle gelinecekti. Yine felsefe eserlerinde de durum aynıydı. Arapça ve Acemce olmadan Türkçe felsefe yapılamazdı. Bu da yine ülkede “mütefekkir” yetişememesi demektir. Aynı sorun iktisat, sosyoloji, psikoloji ve diğer bilim dallarıyla ilgili de söylenebilirdi. Tüm bu dallardaki çöküşe, Latin harflerinin kabulü sebep olacaktı.

Üstelik Latin alfabesi temelli alfabeleri olan örneğin Fransızların alfabesi, Türkçe munfasıl (ayrık yazılan) alfabeden daha zordu; Fransızca imla da Türkçe imladan kolay değildi. İngilizce okuma ve imla da Türkçedeki kadar ve hatta belki daha zordu. Japon yazısıysa bizim yazımızdan çok daha zordu. Latin harfleri ile elde edilecek fayda çok azken, ortaya çıkacak zarar çok fazlaydı. Bu durumda yüksek tahsil kurumları çökecek, mütefekkir yetiştirilemeyecek, daha önce yazılmış eserler unutulacak, geçmişle her türlü bağ kopacak, Latin harfleriyle yetişen nesil kitapsız kalacak, Arapça ve Acemce yazısı olan komşularımızla ticaretimiz düşeceğinden iktisadımızın bir kısmı mahvolacak, Arapça yazı kullanan ülkelerle Türkiye arasına yabancılık girecekti. Kısacası Latin harflerinin kabulü durumunda ülke felaketten felakete yuvarlanacaktı! Galanti'nin korkularının hemen hiçbiri gerçekleşmediyse de o dönem Latin harflerine karşı çıkanların korkularını yansıtmaları bakımından dikkate değer bir özet sunduğu söylenebilir. Galanti'ye göre, yapılması gereken harfleri bir miktar ıslah etmek ve kolay öğrenilmesini sağlayacak, sade, açık bir dille yazılmış kitaplar hazırlamaktı (Avram Galanti, 1927, ss. 9-14)

Galanti'ye göre Latin harfleri kesinlikle Türkçeyi yazmaya uygun değildi. Üstelik belli ayarlamalarla her dil her alfabeye yazılabilir, aksini iddia etmek bilimsel değildi. Arap alfabesinin tek kusuru sesli harflere ilişkindi; oysa Latin alfabesi kabul edilirse Türkçe sözcükleri ifade için yeni harfler eklemek gerekecekti. Galanti, Arap harflerinin muhafazasına karşı çıkanların tezini tersine çevirerek, Latin alfabesini kabul etmenin terakki etmeye mani olduğunu öne sürüyordu (Avram Galanti, 1927, ss. 20-23).

Bu görüşle bağlantı olarak, bir başka yazısında Galanti, Arap ve Latin harflerinin kökenine değinmiş ve ikisinin de Fenike alfabesine dayandığını ifade etmişti. Fenikece ve İbranice yazıların munfasıl (harfleri ayrı yazılan) olmaları abidevi olmalarına ilişkindi. O zamanlar yazı az kullanılıyordu. Muttasıl (bitişik) yazımın ortaya çıkması, yazıdaki süratin ortaya çıkardığı küçük rabitalarla ilgiliydi. Dolayısıyla munfasıl harflerle yazmaya kalkışmak dili abidevi hâle geri döndürmek demektir. Yani terakkiye aykırıydı. Galanti, bu yazısında Japonlardan da örnek verme ihtiyacı duymuştu. Yazara göre Japonya'da birçok bilimsel kitabın Latin harfleriyle basılmakta olduğu, Uzak Doğu'nun da Latin alfabesini kabul etmek üzere olduğu söyleniyorsa da bu doğru değildi. Nitekim Japon sefaretinin başkatiibi Mösyö Ashida ile görüşmüştü ve Ashida, millî birliği ve kültürü korumak adına ülkesinde buna

karşı çıkıldığını söylemişti. Galanti'nin katıldığı anlaşılan bu görüşe göre, Latin harflerinin kabulü, millî varlığı ortadan kaldıracaktı. Galanti, Japon yazısının da güçlüğüne kimsenin inkâr etmeyeceğini ekliyordu; ama buna katlanmak vatani bir görevdi: “Zaten vatana hizmet etmek demek, fedakârlıklara katlanmak değil midir?!” (Avram Galanti, 1927, ss. 24-29).

Galanti'nin Latin harflerine itirazı o derece şiddetli bir tonda ifade ediliyordu ki, konu vatanseverlikle ilişkilendiriliyor ve Türk Ocağı'nda konuyla ilgili Fuad Köprülü'nün verdiği konferans tarihî öneme sahip, büyük millî toplantılardan biri olarak gösteriliyordu. Bu görüşü doğrudan Galanti'nin anlatımıyla vermek yerinde olacaktır:

İtiraf etmeliyim ki, bu konferansın orada bulunanlar üzerinde bıraktığı heyecanın derecesi, bundan evvel bulunduğum diğer iki konferansın bıraktıkları heyecanın derecesinin aynı idi. Bu iki konferanstan biri, mütareke zamanında, İstanbul'un işgal edileceği haberinin vürudu üzerine, İstanbul Darülfünunu tarafından, Darülfünun konferans salonunda tertip edilmiş idi. Zamanın vehametini takdir ile o vehametten mülhem olan o konferansın hatipleri, kocaman salonda, candan çıkan nutuklarıyla, pek kesif ve mübarek bir vatanperverlik havası tekvin etmişlerdir ki hazır olanlar, bu havayı bol bol teneffüs ederek taze kuvvet bulmuşlar idi. Diğer, mütarekenin en kara günlerinde, ‘Pierre Loti günü’ namıyla kabul edilen günde, yine Darülfünun konferans salonunda verilmiş idi. İşgalin zulmü altında inleyen millet, teselli ve ümid sözleri işitmek istiyor idi. (...) Türk Ocağı Konferansında, huzzar, harflerin muhtemel tebdilini düşünerek ve mazisini, harsını, tarihini gaib edeceğini anlayarak teessür ve heyecan içinde çırpınmış ve daima ileriye gitmek arzusuyla beraber, maziye sarılmak arzusunu bir daha izhar etmiş idi. Konferansın nihayetinde hatibe tevcih edilen alkış tufanı ‘biz Latin harflerini istemeyiz’ ifade ediyordu (Avram Galanti, 1927, ss. 39-40).

Kuşkusuz Bali'nin, Galanti'nin Kemalist olduğuna dair vurgusuna rağmen yazarın burada ifade ettiği tezler, Kemalizm'den çok Yahya Kemal'in “kökü mazide olan atiyim” şeklindeki milliyetçi-muhafazakâr yaklaşımını çağırıyor idi. Dolayısıyla buradaki anlayışı Kemalist olarak nitelemek pek olanaklı değildir.

Sonuç olarak Galanti'ye göre Osmanlı Türkçesi olmayan, Latin harflerinin kabul edildiği Türkçe⁸ ile çeviri yapılamaz, bilim yapılamazdı. Bunun sonucunda kültür çöker, insanlar okuyacak kitap dahi bulamazlardı. Hiçbir alanda uzman yetiştirilemezdi. Üstelik eskilerin yazdıkları kitaplar da unutulur,

⁸ Galanti “Türkçe” tabirini farklı anlamlara gelecek şekilde kullanmıştır. Bir yerde Türkçenin fakirliğinden bahsedilirken diğer yerde zenginliğinden bahsedilmektedir. Burada fakir olandan kast edilenin Arapça ve Farsçaya muhtaç olan, Türkçe kelimelerden oluşan Türkçe olduğu anlaşılıyor.

millî kültür ve birlik ortadan kalkardı. İktisat da zarar görürdü. Batı dillerinden alınan bilimsel terimlerden ötürü dil “türlü”ye dönerdi. Galanti, “Hars ve medeniyet sahibi olan bir millet lisanının yazısını değiştiremez.” diyordu. Arapça yazının korunması, zorunluydu (Avram Galanti, 1927, ss. 43-49).

3. “Ne Arap ne de Latin Harfleri”: Mükemmel Alfabe Arayışı ve İsmail Şükrü Bey’in Risalesi

Alfabe tartışmalarında temelde iki görüşün ortaya atıldığı bilinir: Görece muhafazakâr çevre Arap alfabesini savunurken, bir avuç Batıcı-modernist Latin alfabesini almayı önermiştir. Bununla birlikte çok daha değişik önerileri olanlar vardır ki bunlar içerisinde en ilginç önerilerden biri Dr. İsmail Şükrü’ye aittir. Buna ultramodernist bakış açısı diyebiliriz; zira aşağıda göstereceğimiz üzere İsmail Şükrü’ye göre bu iki alfabe de “modern” olmamak, insanlığın geleceğini temsil etmemek bakımından sadece eski değil; fakat eskimiştirler.

İsmail Şükrü Bey de risalesini Bakü’deki Türkiyat Kongresi sebebiyle kaleme almıştır. Yazar, eserinin başında amacının, “bütün vatandaşlar gibi muhabbet ve aşkınin esiri olduğu umum köylülerimizin pek suhuletli bir tarikle tenvirlerini araştırmak yolunda âcizane bir hizmet hevesinden başka bir şey” olmadığını belirtmiştir (İsmail Şükrü, 1926, s. 3). İsmail Şükrü Bey daha sonra, Bakü’deki kongreye katılacağını haber aldığı Hüseyinzade Ali (Turan) Bey’e “iki gözüm muhterem kardeşim efendim” hitabıyla başlayan mektubunu eserine koymuştur.

İsmail Şükrü Bey, kongreye katılmadan önce dil meselesiyle ilgili sahip olduğu görüşleri Hüseyinzade Ali Bey ile paylaşmayı uygun görmüştür. Hüseyinzade Ali Bey’den ricası, kendi görüşlerine tam uygun düşmese bile belirttiği fikirleri kongrede paylaşmasıdır. Böylece fikirler müzakere edilip doğruluğuna veya yanlışlığına karar verilebilecektir.

Yazara göre bir ulusun “terakki ve temeddünü” ancak maarif ile olurdu; gerisi ondan sonra gelirdi. Maarifin ulusa ulaştırılması ise ancak imla ve dilin kolay ve muntazam olmasıyla gerçekleştirilebilirdi. Nitekim öz dilimizin teşkilat ve kurallarının ne kadar basit, muntazam ve kolay olduğu dil bilimcilerce kabul edildiği gibi, dilimizin olağanüstü bir tekâmül yeteneğine sahip olduğu da son zamanlarda anlaşılmıştı. Aslına bakılırsa “eslaf”, âdeta dilimizi ve imlamızı güçleştirmek için Türkçenin içine pek çok Arap ve Acem sözcüklerini, dil kurallarını ve bu dillerin imlasını katmışlar ve bu sebeple ona pek büyük fenalık etmişlerdi. Dilin kendi sözcükleri ve kuralları içerisinde gelişmesini sağlayacakları yerde Turani olan dilimizi Sami olan Arap ve Ari olan Acem dilleriyle karıştırarak dünyada emsali görülmemiş garabette, acayip şekilli bir dili, Osmanlıcaı ortaya çıkarmışlardı. Bu sebeple Türkçe aslından uzaklaşıp melez bir dil hâline gelmişti. Böyle bir dili hiçbir dil sınıfına dâhil etmek mümkün değildi ve milletin o zamana kadar cahil kalmasında başlıca etken, bu dilin imla ve harfleriydi. Yazar, bu sebeple düşünüp yazdıklarının dili bu melez

hâlden çıkarma amacına yönelik olduğunun altını çiziyordu. Amaç, Türklük âlemine ve hatta ülkenin kendi halkının çoğuna yabancı kalan bu dil yerine öz Türkçeyi ihya etmektir. Bu doğrultuda özellikle harf meselesi ile ilgili yazdıklarını Hüseyinzade Ali Bey'in dikkatine sunmak istiyordu. Zira "milletimizin maarif hayatı meselesi elifba meselesi"ydi. Türkçe, aslında sağlamdı, Osmanlı dönemindeki keşmekeşe rağmen mevcudiyetini korumuştur. Dilin grameri de yeniden yapılacak değildi. Bu durumda yazara göre yapılacak şeyler şu şekildeydi: Önce harfler ve imla düzeltilecek, ikinci olarak dil, Türkçenin kendi öz gramerine uygun bir şekilde kullanılacak, son olarak da sözlüklerimiz mümkün olduğunca yabancı sözcüklerden temizlenecekti (İsmail Şükrü, 1926, ss. 4-8).

İsmail Şükrü Bey, Hüseyinzade Ali Bey'e yazdığı mektupta temel gayelerini bu biçimde özetlemişti. Daha sonra "huruf meselesi" başlığı altında alfabeyle ilgili görüşlerini açıklamaya başlamıştı. İsmail Şükrü Bey'e göre Türkçe için yeni bir alfabe gerekliydi; ne var ki bu hususta öne sürülen Arap alfabesi de Latin alfabesi de eski dünyanın ürünü olmaları bakımından uygun değillerdi. İsmail Şükrü Bey şöyle diyordu: "(...) köhne beşeriyetin köhne harfleriyle uğraşmaktansa, yeni dünya beşeriyetine layık tamamen müşkilatsız bir yazı bulalım, beşeriyet-i müterakkiyenin atide bir gün yapacak olduğu bu işi sırası gelmişken her millettten evvel biz yapalım." Anlaşıyor ki İsmail Şükrü Bey, bütün beşeriyetin kullanacağı ortak bir alfabe ortaya çıkacağına inanmaktadır ve bu sebeple nasıl olsa bir gün ortaya çıkacak bu alfabeyle tekrar uyum sağlamak zorunda kalmak ve bu arada köhne alfabelerle uğraşmak yerine bu yeni alfabeyle Türklerin icat etmesini savunmaktadır. O zamana dek savunulan Arap alfabesinin ıslah edilerek korunması ve Latin harflerinin kabul edilmesi tezleri yerinde değildir. Mademki modern bir hükümet tesis edilmektedir; öyleyse antikalaşmış harflerle ilginin de kesilmesi ve bütün bu alfabelerin kusurlarından arınmış yeni bir alfabe icat edilmesi de gerekmektedir. Bu alfabe öyle olmalıydı ki, "talimde suhulet, tahrirde sürat" imkânı sağlamalıydı (İsmail Şükrü, 1926, ss. 9-11).

Bu noktada İsmail Şükrü Bey bir ölçüde farkında olduğu bir eksiklik yaşamaktadır: Yazarın Arap ve Latin alfabeleriyle ilgili bilgisi olmakla birlikte diğer alfabeleri pek bilmemekte, dolayısıyla evrensel bir karşılaştırmaya dayalı olarak en mükemmel alfabeyle önerebilecek bir bilgi derinliğine sahip bulunmamaktadır. Ancak yazar, yazdıklarının yeni alfabenin icadı konusunda başlangıç niteliğinde bir katkı olacağını ummaktadır. İkinci nokta, yazar her ne kadar evrensel anlamda mükemmel bir alfabeden bahsetmekteyse de çözmeye çalıştığı sorunun merkezinde Türkçe vardır ve dolayısıyla Türk milletinin dil ile ilgili meselelerini çözmeye yönelik öneriler getirmektedir. Örneğin İsmail Şükrü'ye göre mevcut durumda yaşanan zorluklar, kullanılan alfabede Türkçe kelimeler açısından sesli harflerin fazla bulunmaması, buna karşın bazı

bakımlardan fazla bazı bakımlardan eksik sessiz harfler bulunmasıydı. Dolayısıyla yapılacak inceleme sonucunda bu kusurlardan arınmış bir alfabeye ulaşılması hedefleniyordu.

Yazar tezinin geçerliliği açısından Latin ve Arap harflerini, karşılaştırmalı üstünlükleri ve zayıflıkları bakımından değerlendirmiştir. Latin harflerinin üstün olduğu taraflar; sesli harflerinin yeterli olması ve bu çerçevede imlasının da düzgünce oluşu, harflerinin ayrı yazılması nedeniyle matbaada kolaylık sağlaması ve insanlığın medeni kısmının büyük çoğunluğunun kullandığı alfabe olması nedeniyle resmî ve ticari haberleşmede uluslararası bir nitelik kazanmış olmasıydı. Buna karşın Latin harfleri, pek çok girintili çıkıntılı olması sebebiyle yazmada sürati azaltıyordu. Soldan sağa yazılması da yine sürati azaltıyordu. Arap harflerine göre okunması ve yazılması daha zordu; ilk talimi de Arap harflerinden daha zordu. Ayrıca Latin harfleriyle üç sayfada yazılan bir metin Arap harfleriyle bir buçuk veya iki sayfada yazılabilirdi. Bugünkü neşriyat her şeyde “suhulet, ihtisar ve sürat” aradığı için bu hususlar Latin harfleri adına olumsuzdu. Ayrıca Latin harfleri Türkçenin ihtiyaç duyduğu alfabe ve sahip olduğu ahenge göre bazı eksikliklere sahipti. Şayet kendimize bu modern dönemde bir alfabe arıyorsak, onun dünyadaki bütün alfabelere üstün olması tercih edilmeliydi.

Yazar Arap harflerinin de üstünlüğüne değinmişti. Bunlar, aslında Latin harfleri bahsinde anlattığı hususlardı. Arap harfleri daha hızlı okunup yazılabiliyordu. Yazar bu hususta Mısır’da sinemaya gittiğinde akan yazılardan Arapça olanı -Arapçası Fransızcası kadar olmadığı hâlde- daha hızlı okuyabildiğini fark etmişti.⁹ İkinci olarak daha az sayfada bir metin yazılabiliyordu ki bu üstünlüğü aslında sesli harflerin eksikliğinden kaynaklanmıştı. Son olarak Arap harfleriyle yazmada yazının güzelliğine ancak ikinci derecede önem veriliyordu.

Bununla birlikte Arap harflerinin mahzurları da vardı. Bunlardan biri sesli harf eksikliğiydi ki “ımlamızı çetin kılan ve karmakarışık eden mahzur işte bu mahzurdur”. Harflerin bitişik yazılması, matbaa açısından bir sorun yaratıyordu. Noktalı Arap harflerinin pek çok olması da yazının süratini kırıyordu. Son olarak Arap alfabesinde kimi harfler Türkçe için fazla, kimi uygunsuz kimisi de eksikti (İsmail Şükrü, 1926, ss. 11-14).

Yazara göre bütün sebeplerden iki alfabe de modernliğin icapları ve Türkçe bakımından eksiklere ve mahzurlara sahipti. Öyleyse bu iki alfabenin eksik ve mahzurlarından kurtulmak için ne yapmak gerekiyordu? Arap harflerinin ıslahına girişmek doğru olmazdı; bu, Enver Paşa zamanında denenmişti ve aynı mahzurlar bu denemede tekrar ortaya çıkacaktı. Hem Arap hem de Latin harflerinin kabul edilmesi hâlinde yine dilimiz için gerekli bazı harfleri icat

⁹ Kuşkusuz bu, evrensel bir çıkarım olmaktan ziyade yazarın alışkanlığıyla ilgili görünmektedir.

etmek gerekecekti. Öyleyse bütün mahzurları gideren yepyeni, asrın fennine uygun bir alfabe icat edilmesi daha doğru olmaz mıydı?

Bu tespiti yaptıktan sonra İsmail Şükrü, bu en modern alfabenin nasıl olması gerektiğini açıklamaya girişir. Bu yeni alfabe en modern bir alfabe olacağı için bilimsel kıstaslara göre özellikleri saptanmalıdır. İlk mesele, bu yazının sağdan mı yoksa soldan mı yazılması gerektiğidir. Yazar buna fizyoloji ilmi çerçevesinde yanıt bulmaya çalışır. Bu noktada, sağdan sola yazmayı, modern zamanların gerektirdiği sürat açısından daha elverişli bulur: “Elin sağdan sola doğru hareketi daima seri ve kuvvetli olan bir harekettir. Öyle ise yazıda da sağdan sola gitmenin sürate büyük bir yardımı olacağı şüphesizdir. Arap harfleriyle olan yazının daha seri olması kısmen bu sebeptendir.”. Soldan sağa yazarken sahip olunan “ufak” fayda ise daha kelimeyi yazarken onun doğru yazılıp yazılmadığının göze çarpmasıdır. Bu böyle olmakla birlikte, çeşitli kavimler yazılarını bu menfaatleri düşünerek meydana getirmemişlerdir. Öyle ki Sami kavimlerin sağdan sola, Çinlilerin yukarıdan aşağıya, Latin harflerini kullananların soldan sağa yazmaları, bunun yararlı olduğunu düşünmelerinden değil bunun ananelerine uygun olmasındandır. Ne var ki yazarın, fizyolojiden kaynaklanan sebeplerle insanların sağdan sola yazmaya eğilimli olduğunu söylemesine karşın bunun niçin sadece Sami kavimlerde böyle olduğuna “gelenek”le cevap vermesi ikna edici değildir. İsmail Şükrü, soldan sağa yazılması konusunda ilerlemede bugün liderliğini (pişuva) kabul ettiğimiz Garp medeniyetinin örneğini izlemiş olacağımızı öne sürenlere karşı, bu bir menfaat olsa da, sağdan sola yazmanın sürat ve kuvveti, bu üstünlüğü izale eder, görüşünü savunur. Bu anlamda İsmail Şükrü, teziyle tutarlı biçimde Batıcı olmaktan çok, modernliğin alametifarikalarından olan işleve önem vermesiyle katıksız modernist bir duruş sergiler.

Yazının sağdan sola yazılmasının dışında, İsmail Şükrü, yeni alfabenin/yazının başka hangi “muhsinat”a sahip olması gerektiği üzerinde de durur. Buna göre her ses için bir harf bulunmalı ve dilimiz için gereken sesli ve sessiz harflerin hiçbiri eksik kalmamalıdır. Yazıda süratle, okumada harflerin çabucak zihinlerde canlanabilmesine ve eğitimde kolaylığa önem verilmelidir. Ayrıca yeni harfler, yine sürat bakımından noktasız olmalıdır. Matbaada kolaylık sağlama açısından harfler ayırık yazılmalıdır. Yazıda İstanbul şive ve lehçesi esas alınmalı ve bütün Türklük âlemine bu şekli yayılmalıdır. Yazarın temel önerileri bunlar olmakla birlikte o, sadece Latin ve Arap harflerini karşılaştırdığının farkında olarak, yeni alfabe icat edilirken, yeryüzündeki bütün alfabe ve harflerin incelenmesini ve bunlardan en yararlı olanlarının yeni alfabe konulmasını önermeyi de ihmal etmez (İsmail Şükrü, 1926, ss. 15-18).

İsmail Şükrü Bey, ana tezlerini dile getirdikten sonra Arap harflerine ve Latin harflerine taraftar olanların itirazlarını ele alır. Buna göre Arap harfleri taraftarları, bu harflerin bırakılmasıyla bir “fasıla-ı kitabat” devri olacağını öne

sürmektedirler. Oysa İsmail Şükrü'ye göre değil okumuşların köylülerin dahi kolayca öğrenebilecekleri yeni harflerle aksine olarak, bir “tamim-i kitabât” devri açılacaktır. Bir diğer itiraz, Latin harflerinin kabul edilmesiyle olsun yeni harflerin bulunmasıyla olsun alfabe değiştirilmesi durumunda eskilerin eserlerinin kullanımdan çıkacağı korkusudur. Yazara göre bu itiraz da geçerli değildir çünkü eskilerin yazdıkları kitapların çoğu halk için anlaşılmasa da dille yazıldıklarından zaten metruk durumdadırlar. Eskilerin eserlerini okuyup tetkik edecek olan da “umum millet” değildir; bunları miktarı çok az olan uzmanlar inceleyeceklerdir. Bu ise bu işle uğraşacak kişilerin gerekli eğitimi almasıyla elde edilebilecek bir sonuçtur. Burada esas amaç, milletin çoğunu okuryazar hâle getirmek, onlara da kültürü ulaştırabilmektir. Bu amaç uğrunda yetişecek uzmanların biraz fazladan meşakkate katlanmaları, fazla bir bedel sayılamaz. Görüldüğü gibi İsmail Şükrü, milletin selameti için katlanılacak bedel konusunda, Galanti ile tam ters bir tezi ileri sürmektedir. Galanti'nin tezinde bu “umum millet”in katlanması gereken bir fedakârlık iken, İsmail Şükrü, yetişecek uzmanların bu fedakârlığı göstermesi gerektiğini ileri sürmektedir.

İsmail Şükrü Bey, Latin alfabesini savunanlardan gelen eleştirileri de yanıtlamıştır. Onların tezine göre Latin harflerini kullanan ülkelerde halk katında maarif, bu harflerle ve o kadar da düzgün olmayan bir imla ile yayılabilmektedir. Ancak İsmail Şükrü bu tezi de geçerli bulmaz çünkü icat edilecek alfabe hem harfler hem imla bakımından daha işlevsel olacaktır.

Bir diğer itiraz ise yeni harflerin icat edilmesinin Türkiye’de mümkün olamayacağı yönündedir. Oysa İsmail Şükrü Bey, uzman kişiler tarafından yeryüzündeki bütün alfabeler karşılaştırıldıktan sonra en iyi özellikleri taşıyan harflerin seçilmesiyle bu alfabenin kolayca ortaya çıkarılabileceği kanaatindeydi. Yazara göre bundaki zorluğu anlamak mümkün değildir (İsmail Şükrü, 1926, ss. 19-22). Burada ultramodernist bir iradecilik ve iyimserlik görmek mümkündür. İsmail Şükrü'ye göre insan aklı, daha önce dil bilimi bakımından hesap yapılmadan meydana gelmiş alfabelerin eksiklerini, karşılaştırmalı üstünlüklerini bir kez ortaya çıkardıktan sonra, bu yeni alfabenin icat edilmesinde ve uygulanmasında hiçbir güçlük olmayacaktır. Ancak İsmail Şükrü evrensel, genelgeçer ölçütlere dayalı bir alfabe tesisinden bahsetse de, itirazlara verdiği cevapların bir kısmı hayli yereldir. Çünkü modern dönemin büyük bilim adamlarının, filozoflarının verdikleri eserler birçok Batılı memleket halkı için -yabancı kelimelerden ötürü- anlaşılmasa da harflerden ötürü okunması güç durumda değildi. İsmail Şükrü'nün tezlerinin her noktasında Türkiye’deki alfabe meselesine cevap üretmekle evrensel geçerlikte iddiada bulunma gerilimi ve bunun meydana getirdiği kaçınılmaz çelişkiler gözlenmektedir.

İsmail Şükrü, son olarak esas meselesine daha yakından bakmak için, o sırada kullanılan alfabenin kusurlarını ele almıştır. Yazara göre atalarımız Arap

harflerini kabul ederken “linguistik” ve maarife dayalı bir bilinçle değil, salt İslami bir bilinçle hareket etmişlerdir. Bu sebeple Sami kavimlerine uygun bir alfabeyi ve o dile zarar getirme endişesiyle onun imlasını olduğu gibi alarak Turani bir kavme uygulamaya kalkmışlardır. Sonuçta “Bugünkü bizim hâlimiz bir başkasının üzerine biçilmiş, fakat kendisinin üzerine yakası dar, bedeni bol, kolları kısa, bacakları uzun gelen bir elbiseyi sırtına geçirdikten sonra hasıl edindiği böyle bir kıyafetsizlikle ehliirfan meclislerine sokulmayı arzulayan bir şahs-ı garibe” benzemiştir. Bu tespitten sonra İsmail Şükrü Bey, mevcut alfabedeki harfleri Türkçe açısından uygun harfler, imlamızı karıştıran harfler, alfabemizde fazlalık gösteren harfler şeklinde tasnif etmiş ve ayrıca alfabemizde eksik olan harfleri göstermiştir. Buna göre mevcut alfabedeki yirmi bir harf Türkçeye uygunken, on beş harf imlamızı karıştırmakta, on bir harf ise Arap imlası bir yana bırakılınca Türkçe açısından sarfen lüzumsuz olmaktadır. Sekiz harf ise Türkçe açısından çok lüzumlu oldukları hâlde, alfabemizde yoktur (bk. Ek-1). Daha sonra yazar, bu kategorilerdeki harflere ilişkin sorunları uzun uzun açıklamıştır. Buna göre örneğin hemzeli elif, ayın gibi harfler imlamızı karıştırmaktadır; Türkçe için sadece “sin” yeterli iken “sad” ve “se” harfleri de kullanılmaktadır. Aynı durum sadece “he” harfi yeterli iken Türkçe kelimeler için lazım olmayan “ha” ve “hı” gibi harflerin de alfabede olmasında da geçerlidir. Sesli harfler ise Türkçede çok lüzumlu oldukları hâlde eksiktir. Dolayısıyla Türkçe için uygun olan 21 sessiz harfe bu sekiz sesli harfin eklenmesiyle 29 veya 30 harfli bir alfabe elde etmek mümkün ve yerindedir. Kabul edilen alfabe düşünüldüğünde, İsmail Şükrü’nün önerisinin hemen aynıyla geçerli olduğu görülür. Bu da onun önerisinin önemini bir kat daha arttırmaktadır.

İsmail Şükrü Bey sonuç olarak ortaya çıkacak alfabenin, “mükemmel saitli, mükemmel samitli, kolay ve kusursuz” olacağını, şanlı esaslar üstüne kurulan Cumhuriyet’imizin şanlı inkılaplarına maarif alanında böyle şanlı bir eserin ekleneceğini söylemektedir. Bu harflerle Türkçe açısından artık, zorlu bir imla meselesi de kalmayacaktır. Böylece zaten dil olarak üstün olan Türkçe, alfabe bakımından da en üstün dil olacaktır (İsmail Şükrü, 1926, ss. 23-32).

Sonuç

Harf İnkılabı, Türk Devrimi kapsamındaki yenilikler içerisinde en uzun süre tartışılan konuların başında gelir. Tartışmanın esas eksenini, esas tarafları, ıslah edilerek de olsa Arap harflerinin korunmasından yana olanlar ve Latin alfabesinin kabulünden yana olanlar şeklinde olmuştur. Avrupa’nın küresel üstünlüğünün çok belirgin bir hâl aldığı 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Latin alfabesinin kabul edilmesine dönük tartışmalar çeşitli ülkelerde ve toplumlarda görülmüştü. Osmanlı zamanında da bu görüşü savunan küçük bir kesim olsa da bu hususta yapılan öneriler kabul görmedi.

Cumhuriyet döneminde, en baştan itibaren alfabe meselesi tartışıldı. Bu konuda birçok kitap, makale ve risale kaleme alındı. Ağırlıklı olarak taraflar yine Latin harflerini savunanlar ve Arap harflerini savunanlar şeklinde ikiye ayrılıyordu. Ancak bu makalede ele alındığı üzere, genel anlamda Kemalizm'e taraftar olmakla birlikte, kanaatimizce farklı kaygıların da etkisiyle Latin alfabesinin kabulüne karşı çıkan Galanti gibi isimler olduğu gibi, İsmail Şükrü gibi ultramodernist olarak adlandırılabilir bir görüşle, var olan bütün alfabeleri arkaik bulup yeni bir alfabe icat edilmesini savunanlar da vardı. Dolayısıyla modernist görüş içerisinde de farklı bakış açıları mevcuttu. Bununla birlikte yeni bir alfabe bulunmasını veya Latin harflerinin kabul edilmesini savunanlar, azınlıktaydı. Sadece bir muhalefet partisi kuran Kazım Karabekir ya da daha muhafazakâr görüşlere sahip Fuad Köprülü gibi kişiler tarafından değil, Atatürk döneminde Türk Dil Kurumunun Genel Sekreteri olacak İbrahim Necmi Dilmen ve Atatürk'ün en yakın çalışma arkadaşı konumundaki İsmet İnönü'den de bu konuda itirazlar yükselecekti. Ancak Atatürk, Arap alfabesinin Türkçeye uygun olmadığını, okuma-yazma oranlarının artmasını engellediğini düşünüyor; onu, Türklerin beynini "demir çerçeve içinde bulunduran bir kısıkaç", "Türk'ün kafasını saran zincir" olarak görüyordu. Galanti için olduğu gibi -fakat onunla tam ters bir bakış açısından- Atatürk için de mesele bir millî meseleydi, milleti cehaletten ve kendi diline uymayan bir alfabeden kurtarma meselesi... Dolayısıyla Atatürk, dil/alfabe davasında kazanılacak zaferi, İnönü, Sakarya, Dumlupınar'da elde edilen başarılarla; ona gösterilmesi gereken özeni, bu zaferlerde gösterilen özenle denk tutuyordu (Kocatürk, 1999, ss. 147-148). Sonuç olarak Atatürk, devrimci bir hamleyle daha önceden almış bulunduğu kararı 1928'de hayata geçirdi ve Latin harfleri temelli bir alfabe adaptasyonu konusunda Türkiye örneği, en çarpıcı örnek olarak alan yazına (literatür) geçti (Aytürk, 2010, s. 97).

Ek

لسانمزه اویغون دوشهن حرفلر	املاصری قاریشد یران حرفلر	القبامزده فضله لق کوسترن حرفلر	القبامزده دا کییک اولان حرفلر
ب پ ت	ء ا ئ	ئ ص ح خ	آ - a
ج چ د	ح خ	ذ ظ ض ط	ه -
ز ز ژ	د ذ	ء (کاف فارسی)	ث -
س ش غ	ص ض	(صاغر کاف)	و - o
و ق ک	ط ظ		ئو - u
ل م ن	ء (فارسی کاف)		ئو - eu
و ه ی	(یا ئ کاف)		ئو - ou
	(صاغر کاف)		یا ئ کاف

İsmail Şükrü Bey'in kitabında sağdan sola "lisanımıza uygun düşen harfler", "ımlamızı karıştıran harfler", "elifbamızda fazlalık gösteren harfler" ve "elifbamızda eksik olan harfler" (s. 23).

Kaynakça

- Avram Galanti. (1927). *Arabî Harfleri Terakkimize Mani Değildir*. İstanbul: Hüsni Tabiat Matbaası.
- Aytürk, İ. (2010). Script Charisma in Hebrew and Turkish: A Comparative Framework for Explaining Success and Failure of Romanization. *Journal of World History*, 21 (1), 97-130.
- Bali, R. N. (1996). Avram Galanti'nın Hayatı ve Eserlerinin Bibliyografyası. A. Galanti (Yaz.), *Arabî Harfleri Terakkimize Mani Değildir*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Berkes, N. (2005). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. A. Kuyaş, (Yay. Haz.), İstanbul: YKY.
- Budak, A. (2004). *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını: Münif Paşa*. İstanbul: Kitabevi.
- Burke, P. (2016). *Yeniçağ Avrupası'nda Diller ve Topluluklar* (Ç. Çakın, Çev.). İstanbul: Isık Yayınları.
- Erünsal, İ. E. (1993). Darülimim. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, içinde (Cilt 8, ss. 539-541). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Erünsal, İ. E. (2015). *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Goddard, H. (2018). *Ortaçağ'dan Günümüze Hristiyan-Müslüman İlişkileri Tarihi*, Ş. Alpagut, (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Gülmez, N. (2006). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Harfler Üzerine Tartışmalar*. İstanbul: Alfa.

- Güran, T. (2017). *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Houston, R. (1983). Literacy and Society in the West 1500-1850. *Social History*, 8(3), 269-193.
- İnönü, İ. (2009). *Hatıralar*, S. Selek, (Yay. Haz.), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İsmail Şükrü. (1926). *Latin Harfleri: Latin ve Arap Harflerinden Daha İyisini Bulalım*. İstanbul: Kader Matbaası.
- Johnson, E. D. ve Harris, M. H. (1976). *History of Libraries in the Western World*. The USA: Scarecrow Press.
- Kaestle, C. F. (1985). The History of Literacy and the History of Readers. *Review of Research in Education*, 12, 11-53.
- Kevane, M. ve Sundstrom, W. A. (2014). The Development of Public Libraries in the United States, 1870-1930: A Quantative Assessment. *Information & Culture*, 49(2), 117-144.
- Kocahanoğlu, O. S. (2005). *Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Kocatürk, U. (1999). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Tahsin Ömer. (1923). *İlmi ve Tarihi Esaslara Nazaran Harflerimiz Latin Harflerinin Aynıdır*. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.
- Turan, Ş. (2005). *Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*. (1971). A. G. Ökçün, (Yay. Haz.), Ankara: AÜSBF.
- Vincent, D. (2003). The Progress of Literacy. *Victorian Studies*, 45(3), 405-431.
- Wilson, P. (2004). *Hieroglyphs. A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.

XVI. YÜZYIL SONLARINDA SULTAN II. MURAD VAKFI'NİN RUMELİ'DEKİ YAĞCI REAYASI*

*Ahmet KÖÇ***

Öz: Sultan II. Murad'ın Edirne'deki imaretine sadeyağ temin etmeleri için Balkanlarda 22 kazada yaşayan yaklaşık iki bin vakıf reayası yükümlü kılınmıştır. Vakfa ait iki yağcı defterinde Balkanlardaki reayanın sayıları, yaşadıkları yerler ve miktarları ayrı ayrı kaydedilmiştir. Şimdiye kadar değerlendirilmemiş olan TT. d. 597 numaralı yağcı reayası defteri; H.989/1581-2 yılına ait olup yağcı reayasının durumu hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Çalışmada incelediğimiz ikinci yağcı defteri ise 7108 numaralı olup H.1002/1593-4 yılına aittir. Kullanılan bu iki defter arasında reaya ile ilgili birtakım farklılıklar vardır. Yağcı reayasının kaydedildiği birinci defterde reayanın yaşadığı kazalar daha çok kırsal bölgelerde iken, ikinci defterde reayanın bir kısmının yerleşik hayata geçmiş olduğu, bir kısmının Doğu Rumeli taraflarına gittiği, diğer bir kısmının da vakıf yükümlülüğünden ayrılarak başka yükümlülüklerle kaydolduğu görülmektedir. Dolayısıyla Sultan II. Murad Evkafı'na sadeyağ vermekle yükümlü olan bu kişilerin neden farklı yerlere gitme veya farklı yükümlülüklerle geçme ihtiyacı hissettikleri soruları üzerinden XVI. yüzyıl sonlarında vakfın işleyişi ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Sultan, II. Murad, Vakıf, Yağcı reaya.

Peasants Providing Butter to the Pious Foundation of Sultan Murad II in Rumelia at the end of the XVIth Century

Abstract: Approximately two thousand peasants living in twenty-two locations in the Balkans and bound to the pious foundation of Murat II's imaret in Edirne were obliged to provide butter to the foundation. In the two account books of the foundation, the number of the peasants under this obligation; their habitation and the quantity of butter they had to produce are recorded separately. The account book numbered TT. d. 597 (H.989/1581-2) and the second one numbered 7108 (H.1002/1593-4) provide detailed information about these peasants. Both account books have not been examined previously and exhibit substantial differences essential to understand the transition of the said obligation upon the peasants.

While in the first account book, peasants obliged to provide butter to the foundation, live mostly in rural areas, within ten or so years, in the second account book, some of the peasants have adopted a sedentary life, some have moved to areas in Eastern Rumelia, whereas others have traded their obligation to provide butter to the foundation to other duties. Therefore, based on these observations, this study will seek answers to the reasons behind the migration of peasants and their opting to other obligations, in an effort to discuss the functioning of pious foundations in the last part of the XVIth century.

Keywords: Ottoman, Sultan, Murad II, Pious Foundation, Peasants providing Butter.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 09.10.2018 - 31.12.2018

**Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, ahmetkoc@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0001-2345-6789

Giriş

Vakıf Defterleri, Çalışmanın Amacı ve Sultan II. Murad Evkafı

Balkanlarda tabiat ve iklim koşulları bakımından verimli arazilere hükmeden Osmanlı Devleti, konargöçerleri bölgenin otlak ve su kaynaklarının kesiştiği bereketli topraklarda iskân etmiştir. Reayanın bölgedeki verimli arazilere yerleştirilmesi, hayvancılık faaliyetlerinin gelişmesine, süt ve süt ürünlerinin daha fazla üretilip tüketilmesine imkân yapmıştır. Bu durum yemek kültürünün ana maddesi olan hayvansal yağların¹ yakın ve uzak pazarlara ulaştırılmasına katkı sağlamıştır. Balkanlarda hayvancılık için uygun şartların olması, sektörün farklı şekillerde gelişmesine zemin hazırladı. Üretimin en önemli kısmını et ve süt ürünleri oluşturuyordu. Bunlardan biri olan sadeyağın uzun süre bozulmadan durabilmesi, bu gıdanın daha fazla üretilmesine yol açtı (Alpargu, 2008, s. 19).

Osmanlı coğrafyasında yemeklik yağlar denince ilk önce sadeyağ/*revgan-i sade* akla gelirdi. Bunun sebeplerinden biri, büyük bir kısmı hayvancılıkla geçinen Osmanlı toplumunun, iyi kalite sadeyağ üretimine sahip olmasıydı. Diğerleri ise sadeyağın bozulmadan uzun süre durabilmesiydi. Sadeyağın ömrünü sınırsız yapan husus, içine konan tuz miktarıydı. Tuz sayesinde yıllarca dayanabilen yağ, gün geçtikçe kıvamını da artırıyordu.

Osmanlı'da tüketimi önemli yer tutan sadeyağın, piyasaya yetecek kadar üretilmesi bir zorunluluktaki. Halkın tüketiminin yanı sıra sadeyağ, saray iâşesi için de önemliydi. Sadeyağ tedariki hassas bir konu idi ve devlet bu durumu "*ehemm-i umûrdan*" saymaktaydı. Bu, devletin yağ üretimi üzerinde hassasiyetle durmasına ve bir kısım reayayı belirli vergiler karşılığında yağ üretimine yönlendirmesine yol açtı. Ayrı bir yükümlülüğe sahip bu kişilere yağcı reyası denilmekteydi.

Yağ üretimi; ülkedeki politikalara, salgın hastalıklara ve piyasa şartlarına göre şekilleniyordu. Kimi zaman hayvan hastalıklarının önüne geçilememesi, sadeyağ üretiminin azalmasına yol açabiliyordu. Örneğin XVI. yüzyılın ikinci yarısında ülke genelinde yaşanan hayvan kıtlığı, Kefe'de yağ fiyatlarının artmasına yol açınca sarayın gıda temini konusunda ilave önlemler alındı (Bilgin, 2000, ss. 148-228). XVI. yüzyılda Balkanlardan ve Anadolu'dan saray iâşesi için sadeyağ temin edildiği gibi aynı zamanda hem şehirlerde satılmak hem de vakıf

¹ Burada yemeklik yağdan kastedilen sadeyağdır. Kaynaklarda say yağı veya sarı yağ diye de anılan sadeyağ, tereyağın eritilip su oranı azaltılarak, tortusunun alınmasından elde edilen yağıdır. Bk. Marianna Yerasimos, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü*, (2014, s. 61).

imaretlerinde tüketilmek üzere yağ getiriliyordu. Çalışmada ele alınan Sultan II. Murad² Evkafı yağ ihtiyacını yine kendi vakıf reayasından temin etmiştir.

Sultan II. Murad Vakfı'nın hayrat ve akarâtı diğer padişah vakıflarından daha geniş ve daha büyüktür³. Bu çalışmada Sultan II. Murad Evkafı'na vergi olarak

² İki kez Osmanlı tahtına oturan Sultan II. Murad dürüst, mutedil ve müşfik bir hükümdar olarak tasvir edilir. Çağdaş kaynaklar onu; duygusal, iyi kalpli, tasavvufa, sanata ve ilme meraklı, hayırsever bir şahsiyet olarak zikretmektedir. II. Murad, hükümdarlığı sırasında payitaht olan Edirne'de üç büyük vakıf eseri yaptırmıştır. Bunlardan ilki *Üç Şerefeli* olarak adlandırılan cami ve etrafındaki yapılarıdır. Bu külliye içerisinde bir cami, iki medrese (*Medrese-i Atik* ve *Medrese-i Cedid*) ve bir muallimhane bulunmaktadır. Sultan II. Murad'ın Edirne'deki ikinci yapı grubu ise *Muradiyye Külliyesi*'dir. Padişahın üçüncü eseri ise Ergene Nehri üzerindeki bataklık, ormanlık ve eşkıya yatağı olarak zikredilen Uzunköprü kasabasını kurdurmasıdır. Sultan II. Murad vakfına gelir getirmesi için H.838/1435 yılında şehir içinde çarşı dükkânları, han ve bedesten inşa ettirmiştir (bk. Kramers, 1993, s. 595; İnalçık, 2006, s. 169; Uzunçarşılı, 1958, s. 13; Gökbilgin, 2007, s. 204; Orbay, 2014, s. 986).

³ Sultan II. Murad, Edirne'deki vakıf yapıları dışında Bursa, Üsküp, Alacahisar, İpsala, Selânik, Mekke, Medine ve Kudüs şehirlerinde hayır eserleri yaptırmış ve bu yüzden, "*ebu'l-hayrât*" unvanı verilmiştir. Onun memleketini genişletmek hususundaki mücahitliği, ilmî ve sosyal müesseseler kurması, edip ve şairleri himaye etmesi kendini diğer Osmanlı padişahlarından ayırmaktadır. bk. İnalçık, "Murad II", s. 171; Gökbilgin, *XV ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, s. 204. Sultan II. Murad'ın hayratının büyüklüğü, gelir getiren musakkafât ve müstegallâtının da geniş olmasını gerektirmiştir. Onun Bursa'daki vakıflarına gelir getiren mülkleri, yine Bursa ve çevresinde oluşturulmuştur. II. Murad Vakfı'na mensup Söğüt Yörükleri konargöçer hayat tarzını sürdürdükleri için *mukataa-i perakende* olarak kaydedilmişlerdir. Benzer şekilde Edremit vakıf reyası da konargöçerlerden oluşmaktadır. Vakıf perakende reyası kırsal bölgelerde oturduğundan vakfın buğday ve et ihtiyacını karşılamıştır. Diğer yandan Bergama kazasındaki vakıf reyasının tamamı yerleşik hayata geçmiş ve çeltik ekimi yaparak vakıf için pirinç üretmiştir. Dolayısıyla Sultan II. Murad'ın Bursa, Edremit, Tavşanlı, Söğüt ve Bergama'daki vakıf reyasının yükümlülükleri ile Rumeli'deki Yağcı reyasının yükümlülükleri arasında yakın bağ vardır. Bu bağlardan biri, Sultan II. Murad'ın imaretlerine üretim yapmalarıdır. Diğerleri ise vakfın imaretlerinde tüketilen gıda maddelerinin temininde sorun yaşanmaması için vakıf reyası arasında görev dağılımına gidilmesidir. Bahsedilen hususlar çerçevesinde düşünüldüğünde, Sultan II. Murad Vakfı'nın kuruluşundan itibaren sağlam bir yapıya kavuşturulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü vakfın; buğday, pirinç, et, tuz ve yağ gibi temel gıda maddelerinin fiyatlarında yaşanabilecek artışlardan etkilenmemesi için kendi reyasının ürettiği ürünleri imaretlerinde tüketmesi, piyasa şartları bakımından önemli bir tedbirdir. Bu sayede vakıf, kendi reyasından doğrudan vergi talep etmek yerine ürettikleri ürünlerin bir kısmını vergi olarak almıştır. Vakfın imaretlerinde tüketilen gıda maddelerini piyasadan satın almak yerine, doğrudan kendi vakıf köylerinde ikamet eden reyanın mahsullerinden karşılaması, imaretlerdeki giderleri bir miktar azaltmış olmalıdır. Bu uygulama vakıf kurumlarının sürekliliği açısından ne kadar önemli ise aynı şekilde reaya için de önemlidir. Nitekim vakıf reyası her sene vergi memurları

sadeyağı temin eden Yörük yağcı reyası üzerinde durulacaktır. Yağcı reyasının Balkan topraklarında yaşıyor olması tesadüf değildir. Çünkü Balkanlar tarımsal üretim ve hayvancılık için elverişli coğrafyaya sahiptir. Bölgede hayvancılık özellikle dağlık alanlarda konargöçer vaziyette yaşayan ve her yıl vakıf görevlilerine ürettikleri yağlardan üçer vukıyye yağ veren vakıf reyası tarafından üretiliyordu (Gökbilgin, 2007, s. 9).

Çalışmanın kaynaklarından biri; H.989/1581-82 tarihli yağcıyan defteridir⁴. Diğeri ise ilk defterden yaklaşık 12 yıl sonra tutulmuş H.1002/1593-94 tarihli vakıf defteridir. Çalışmada iki defterdeki yağcı reyasına ait bilgiler çeşitli açılardan karşılaştırılarak reyanın yaşadığı yerler, onların bu sürede göç edip etmedikleri, eğer göç etmişlerse nereye gittikleri ve bu yer değiştirme sürecinin neden gerçekleştiği soruları üzerinde durulacaktır. Sonuçta elimizdeki TT. d. 597 numaralı yağcı defteriyle, 7108 numaralı vakıf tahrir defterinin karşılaştırılması, Balkanlardaki II. Murad Vakfı'nın işleyişi hakkında aydınlatıcı bilgiler elde etmemize imkân sağlayacaktır.

a. Defterlerde Yağcı Reyası Kayıtları

Rumeli'nin fethinden sonra padişahlar yeni ele geçirilen toprakları şenlendirmek amacıyla bir taraftan Anadolu'dan gelen grupları bölgeye yerleştirirken, diğer taraftan da zorla yapılan sürgünlerle bölgedeki iskânı şekillendirmişlerdir (İnbaşı, 2002, s. 4). Nitekim Rumeli'yi fetheden askerî grupların arkasından yörükler, şeyhler ve dervişler gelerek Türk yerleşiminin çekirdeğini oluşturmuşlardır (İnalçık, 2005, s. 14; Başar, 2011, s. 225). Zaman içerisinde fethedilen yerlerde uygulanan yönetim ve kültür politikaları toplumun Rumeli'yi benimsemesine, yerleştiği toprakları vatan hâline getirmesine yol açmıştır. Bu bağlamda hayvancılıkla geçinen, konargöçer hayat biçimini sürdüren II. Murad vakıf reyası; pınar, dere, kuyu ve nehir gibi su yataklarını takip etmişlerdir. Yağcı reyasının kaydedildiği defterlere bakıldığında, kırsal yerleşmelerin izleri göze

gelmeden sadeyağını hazır ederek aidiyet duygusu kazanmış olmalıdır. bk. Sadullah Gülten, "XVI. Yüzyılda Söğüd Yörükleri", *Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 50, (Ankara 2009), s. 238; Üçler Bulduk, "İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30, (Ankara 1997), s. 44; Ahmet Köç, "Sultan II. Murad Vakfı'nın Edremit Mukataaları(1530-1641)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 30, (Ankara 2011), s. 70; K. Orbay, "Bursa'da Sultan II. Murad Vakfı'nın Mali Tarihi(1608-1641)", *İstanbul Üniversitesi İktisad Fakültesi Mecmuası*, 61-2, (İstanbul 2011), s. 310; K. Orbay, "Edirne Muradiye Vakfı'nın Mali Yapısı ve Gelişimi", *Bellekten* 283, (Ankara 2014), s. 985.

⁴ TT. d. 597 numaralı defterdeki yağcı kanunnamesini daha önce Ömer L. Barkan görmüş ancak ayrı bir yayında kullanmamıştır. Bk. Barkan, Ö. L. (2001). *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunlar I*, (ss. 245- 246). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

çarpmaktadır. Nitekim Bayram, Seydi, Hoşkadem, Tersane, Taşlı, Dokuz, Hacı, Ak, Söğüd, Şakir, Kayıp, Halka, Eyüp, Subaktı, Arabacı, Turasan ve Şeker pınarları gibi; Sarıca, Balıklı, Doğan, Çam, Taşlık, Arpa, Değirmen, Pınar, Davar, Uzun ve Balkır dereleri yağcı reayasının yaşadığı coğrafyayı ortaya koymaktadır (TKGM, TT. 561).

Kırsal bölgelerde sürülerini otlatarak hayatlarını sürdüren vakıf reayasının durumu, defterdeki diğer yer isimlerinden de takip edilebilmektedir. Örneğin defterlerde geçen; Çavuşviranı, Çakılviranı, Sarıyar, Göktepe, Çürükçü Bayırı, Merkep Çayırı, İnceğiz ve Vadi-yi Kabağağaç gibi yer isimleri bölgenin fizikî yapısı hakkında ipuçları vermektedir. Yine vakıf reayasının bölgede dağlık, tepelik ve ıssız alanlarda küçük gruplar hâlinde hayat sürdürdüğünü; Çarıklı, Umur, Ali, Yörük, Şir Murad, Kara, Obacık, Musa Çakal, Kulu, Turgud, Yörük Ali, Turgudlu, Beylerce ve Kara Obalardan çıkarmak mümkündür. Zaten vakıf reayasının yükümlülüğünün revgan-i sâde olması başlı başına bu grupların nasıl bir hayat biçimine sahip olduklarını açıklar niteliktedir. Sonuç olarak yağcı reayasının neredeyse tamamı kırsal bölgelerde yaşarken defterin birkaç yerinde geçen *nefs* terimi -az da olsa- kasabalarda sakin vakıf reayasının olduğunu göstermektedir⁵.

XVI. yüzyılda konargöçer şekilde hayatlarını idame ettiren, hariç reaya olarak sınıflandırılan Yörük yağcı reayasının takibini yapmak oldukça güçtür. Konargöçer reayanın hareketli bir topluluk olmasından dolayı, onların ne zaman hangi bölgede olacakları, reaya olarak kayıtlarının nerede tutulduğu, vergilerini nerede verecekleri, vakıf mütevellisinin ciddi bir organizasyon yapmasını gerektirmekteydi. Ancak bütün bu zorluklara rağmen, Osmanlı toprak düzeninde reayanın yer değiştirmesi onun yükümlülüklerinin bitmesi anlamını taşımamakta, yeni yerleştiği bölgenin yükümlüsü olmasını sağlamamaktaydı. Bu yüzden reayanın yeni yerleştiği bölgede perakende olarak kaydedilip, yine eskisi gibi yükümlüklerini sürdürdüğü görülmektedir.

Vakıf mütevellisinin perakende olarak farklı bölgelerde yaşayan kişileri tahrir ettirerek takip etmesi, müfredat defterleri hazırlatmasına yol açmıştır. Bu durum aynı zamanda daha fazla masraf ve daha fazla plan yapmayı gerektiriyordu. Çünkü perakende olarak nehir yataklarında veya su boylarında yaşayan hareketli reayanın varlığı, vergi toplamanın temel zorluklarıydı. Demek oluyor ki yağcı reayasının yerleşik hayatı henüz benimsememiş olması, vakıf reayasının sık sık tahrir edilmesini zorunlu kılmıştır⁶. Yağcı defterlerinin vurgulamaya çalıştığı

⁵ Örneğin Nefs-i Kırkkilise'de dört, Nefs-i Hâss-ı Mahmud Paşa'da iki vakıf reyası bulunmaktadır (bk. BOA. TT. d. 597, v. 2-27b).

⁶ II. Murad Vakfı yağcılarında çift mutasarrıf olanlar on ikişer akçe resm-i çift, olmayanlar altışar akçe resm-i duhânlarını müştereken vakfa verdikleri hâlde, eşkinci ve yamaklar âdet-i ağnamlarını miriye yağcılar ise bütün vergilerini vakfa verirlerdi.

hususlar; konargöçer vaziyette yaşayan vakıf reayasının takibi, vergi vermemek için farklı reyalık iddialarını gündeme getirenlere kalıcı cevap verebilmeyi gerektirmekteydi. Bu yüzden Balkanlardaki konargöçer vakıf reayasını zapturabt altına almak, yerleşik reayayı kontrol etmekten daha zordur.

Sultan II. Murad Vakfı'nın Rumeli'deki reayasını anlatan pek çok vakıf defteri olmakla birlikte bunlardan sadece birkaçında ayrıntılı olarak yağcı reayasından bahsedilmektedir. 597 numaralı defter, Sultan II. Murad Vakfı'nın Balkanlarda 22 kazada dağınık hâlde yaşayan reayasını anlatan ilginç defterlerden biridir. Diğer yandan çalışmada kullanılan 7108 numaralı defter ise Balkanlardaki hem yerleşik hem de konargöçer şekilde hayatını idame ettiren vakıf reayasını özetlemektedir⁷. Esasında 7108 numaralı evkaf defteri de bir müfredat defteri olmakla birlikte, TT. d. 597 numaralı defter gibi mufassal müfredat defteri değildir. Hacim olarak TT. d. 597 numaralı defter, 7108 numaralı evkaf defterinden daha küçüktür. Nitekim TT. d. 597 numaralı defter 55, 7108 numaralı defter ise 95 varaktır. 7108 numaralı defterin içerisinde Sultan II. Murad Evkafı'nın konargöçer şekilde yaşayan yağcı reayasının yanı sıra; Edirne, Babaeski, Bergoz, Vize, Hayrabolu, İpsala, Gümülcine, Filibe, Zağra-i Eskihişar, Yanbolu ve Siroz kazalarında yerleşik vaziyette yaşayan vakıf reayası da anlatılmaktadır⁸.

TT. d. 597 numaralı mufassal tahrir “Defter-i Yağciyân-ı Evkâf-ı İmâret-i Âmire-i Merhûm mağfur-leh Sultan Murad Hân tâbe serâhû ebnâ-i Yağciyân-ı mezburân ve mücerredân ve sağîrân-ı ebnâ-i mezburân. El- vâki’ fi zaman-ı tahrir-i Yakub ül-hakîr ül-müderriş bî medreseti'l- câmi'-il 'Atîk, el-me'mûr'üt- tahrîr-i 'âlâ mâhüve'l hakîk bî- ma'ârifet-i 'Aliy-yil mütevellî bi'l- evkâfi'l mezbûr el vâki’

Bu yüzden II. Murad Vakfı'nın imaretinin yağcıları özel kanunname ile statüleri tespit edilerek; Gümülcine, Hasköy, Eski Zağra, Akçakızanlık, Yeni Zağra, Yanbolu, Filibe, Ahyolu, Vize, Dimetoka, Babaeski, Kırkkilise, Mahmud Paşa ve Pravadi kazalarına gönderilmiştir (bk. Gökbilgin, 2007, s. 209).

⁷ 7108 Numaralı Sultan II. Murad Evkaf Defteri'nin sadece 72b-95a varakları arasında yağcı reayasından bahsedilmektedir. H.1002/1593-94 tarihli bu defter, B. Ürekli ve D. Yörük tarafından daha önce ilim âlemine sunulmuş fakat yağcı reayası açısından incelenmemiştir.

⁸ Defterin giriş kısmında; Evkaf Nazırı Dârüssaâde Ağası Mehmed'in, yeni bir tahrir yaptırma gerekçesi anlatılmaktadır. Sultan II. Murad Evkafı'na bağlı Dârü'l-hadis Medresesi Müderrisi Mevlana Şucâ' tahrir emini olarak belirlenip bölgeye gönderilmiştir. Tahrir emini; Gümülcine, Sultanyeri, Yenice-i Karasu, Hasköy, Zağra-i Atîk, Yenice-i Zağra, Filibe, Yanbolu, Çirmen, Dimetoka, Mahmud Paşa, Ahyolu, Hatunili, Ruskasrı, Sernab, Çardak, Uzuncaova, Silistre, Emir Fakih, Yenipazar, Tırnovi, Çırpan kazalarındaki perakende yağcı reayasını kaydetmiştir. Söz konusu H.1002/1593-94 tarihli ve 95 varaklı yağcı defterinde 22 kazada 108 köyde hem yerleşik hem de perakende vakıf reayası bulunmakta olup bunlardan yıllık 91.307 akçe vergi toplanmaktadır.

fi 989” şeklinde başlamaktadır⁹. Defterin devamında ise tahrir yapmak üzere gönderilen Yakub Efendi'nin reayayı kayıt altına alma, vakıfta sürekliliği sağlama çabası olarak ifade edebileceğimiz kısımlar vardır. Yakub Efendi, yağcı reayasının yaşadığı 22 kazaya farklı memurlar atamak suretiyle onların tuttuğu kayıtları birleştirmiştir. Sonuçta tahrir yapma görevini tamamlayan Yakub Efendi, Sultan II. Murad Evkafı'na gelecek *rûgan-ı sâde* miktarını öngörülebilir hâle getirerek bir anlamda, Edirne'deki imaret mutfağının geleceğini garanti altına almaya çalışmıştır.

TT. d. 597 numaralı defter, önce reyanın bağlı bulunduğu kazanın ismini, ardından kasaba ve köy isimlerini vermektedir. Daha sonra ise o bölgede vakıf adına vergiyi toplayacak memuru ve hemen altında da vergi vermekle mükellef olan vakıf reayasını kaydetmiştir. Kayıt şekilleri bakımından defterler, reayayı buldukları yerlerde kayıt altına alma esasına dayandığından aynı zamanda bir tespit defteri olarak nitelendirilebilir. Zaten defterin son kısmında verilen Yağcıyan Kanunnamesi de bu hususu doğrulamaktadır.

TT. d. 597 numaralı defterde yağ vermekle yükümlü vakıf reayasının kayıtlarına bakıldığında bunların üç kısımdan oluştuğu görülür. Bunlardan ilki; tahririn yapıldığı tarihte vergi vermekte yükümlü olan kişilerin kayıtlarının tutulduğu kısımdır. İkinci kısım ise mücerred yani evlenmemiş durumdaki bekâr vergi yükümlülerinin anlatıldığı kısımdır. Son kısımda ise vakıf reayasındaki sağır yani küçük erkek çocukları kaydedilmiştir.

Mufassal yağcı tahririnde vakıf reayasının kaydedildiği ilk kısım “Defter-i Yağcıyan-ı Evkâf-ı imaret-i âmire-i merhûm mağfur-leh Sultan Murad Hân tâbe serâhû...” şeklinde başlamaktadır. Devamında ise yağcı reayasının isimleri yazılmıştır. Bu isimlerin altında reyanın sadeyağ yükümlülüğü miktarı olan üç rakamı konmuştur. Yağcı yükümlüsü reyanın kaydının tamamlanmasından sonra tekrar kaza, kasaba ve köy isimleri belirtilerek mücerred reyanın kaydına geçilmiştir. Defterde bu kısım “ebnâ-yi mücerredân-ı Yağcıyan der imaret-i âmire-i merhûm mağfur-leh sultan Murad Hân tâbe serâhû der mahmiye-i Edirne” şeklinde başlamaktadır Tahririn yapıldığı tarihte evlenmemiş mücerred statüdeki reyanın isimlerinin altına -bütün tahrir defterlerinde olduğu gibi- Arapça mim (م) harfi konmuştur (BOA. TT. 597, 39a).

Öte yandan, diğer tahrir defterlerinde olmayan, muhtemelen vakıf teşkilatıyla ilgili olarak çocuk yaştakiler de deftere kaydedilmişlerdir. Defterde sağır yani küçük erkek çocuklarının kaydedildiği son kısım; “ebnâ-yi sağırân-ı yağcıyan Sultan Murad Hân tâbe serâhû der mahmiye-i Edirne” başlığıyla başlamaktadır.

⁹ Ömer L. Barkan, incelemiş olduğumuz TT. d. 597 numaralı defteri, eski kayıt numarası (571) ile görmüş ve sonundaki kanunnameyi eserine almıştır (bk. Barkan, 2001, s. 245).

Yağcıyan defterinde sağır olarak nitelendirilen küçük erkek çocuklarını belirtmek için isimlerinin altına Arapça sad (ص) harfi konmuştur (BOA. TT. 597, 48a).

b. Yağcı Defterlerinde Vakıf Reayasının Vaziyeti

H.989/1581-82 tarihli ilk yağcı defteri, çeşitli açılardan vakıf reayasının durumuna ışık tutmaktadır. Defterin ışık tuttuğu hususlardan ilki, konargöçer yağcı reayasının kazalara göre dağılımında bir denge olmamasıdır. Bu durum konargöçer hayat biçiminin tipik özelliklerinden birisidir. Öte yandan tahriri hazırlayan Yakub Efendi; kayıtlarını kaza, kasaba ve köy sıralamasına göre değil, yönlere göre yapmıştır. Batıdan başlamak suretiyle kuzey ve güneydeki kazaların reayasını kaydeden tahrir emini, en son olarak güneyde imaretin bulunduğu Edirne kazasındaki reayayı kaydetmiştir.

II. Murad Evkafı İmareti'nin yağcı reayası, H.965/1557-58 tarihindeki tahrirde 1008 kişidir ve 33.997 akçe vergi vermektedir (Gökbilgin, 2007, s. 209). Oysa H.989/M.1581-82 tarihli yağcı tahririnde reaya sayısı 1988'e çıkmıştır. Reaya sayısının 1008'den 1988'e yükselmesi, Osmanlı coğrafyasındaki hızlı nüfus artışıyla ilişkilidir. Zaten bu çalışmada üzerinde durmaya çalıştığımız temel hususlar da bu meyandadır. Yani "Bölgede nüfus hızla artarken, vakıf reaya sayısı neden gerilemeye başladı?" Bu sorudan hareketle yaşanan demografik felaketle birlikte, vergilerin düşmesi ve vakfın mali yapısının bozulması süreçleri ele alınacaktır.

H.965/1557-58 tarihindeki tahrirde vergi yükümlüleri kazalara göre tasnif edildiğinde en fazla yağcı reayası Gümülcine'de bulunmaktadır. Gümülcine'de kayıtlı 100 farklı bölgede, 534 yağcı reayası yaşamaktadır. Bu durum Sultan II. Murad Evkafı reayasının neredeyse %27'sinin Gümülcine kazasında yaşadığını göstermektedir. Gümülcine kazasında reayanın fazla olması, şehrin fethiyle yakından ilgilidir. Fetihden önce az nüfusa sahip olan kaza, fetihden sonra Yörüklerin yerleştirilmesiyle hızla büyümüştür (Kiel, 1996, s. 268).

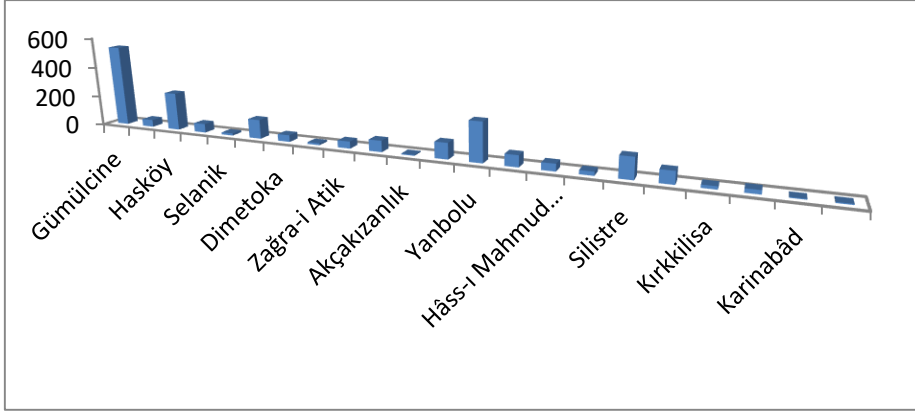
Tablo 1'de en fazla vakıf reayası bulduran kazalar sıralanmıştır. Buna göre, Gümülcine'den sonra en fazla reaya, 255 reaya ile Yanbolu'dadır. Kazadaki 46 yerleşim yerinde 255 reaya kayıtlı olduğuna göre, toplam reayanın %12,8'i bu kaza sınırları içerisinde yaşamaktadır. Yanbolu kazası geniş bir ova üzerinde kurulmuş olup aynı zamanda Tunca Nehri'nin güzergâhındadır. Konargöçer Yörüklerin, Yanbolu kazası kırsalına yoğun olarak yerleşmeleri, bölgenin nüfusunu arttırdığı gibi aynı zamanda şehir ekonomisinde değişime yol açmıştır. Böylece kazanın ekonomisinde deri, yün, keçe ve pastırma imalatı hızla büyümüştür (Kiel, 2013, s. 314; Şahin, 2013, s. 74).

Tablo 1. H.989/M.1581-82 Tarihli Defterde Yağcı Reayasının Kazalara Göre Dağılımı

Kaza Adı	Reaya Sayısı	Reaya Köyler	Mücerred Sayısı	Mücerredlerin Yaşadığı Köyler	Sağır Sayısı	Sağırlerin Yaşadığı Köyler
Gümülcine	534	100	108	41	80	26
Çirmen	47	5	18	2	13	1
Hasköy	248	49	42	21	47	13
Filiba	58	19	6	2	-	-
Selânik	14	6	-	-	-	-
Sultanyarı	125	10	35	10	29	6
Dimetoka	44	5	3	1	-	-
Yenice-i Karasu	12	3	-	-	-	-
Zağra-i Atik	46	10	2	2	-	-
Çırpan	73	21	6	4	-	-
Akçakızanlık	6	3	1	1	-	-
Yenice-i Zağra	104	20	2	2	47	15
Yanbolu	255	46	63	13	55	8
Tırnova	74	7	18	6	14	5
Hâss-ı Mahmud Paşa	49	8	1	1	7	4
Edirne	25	11	-	-	-	-
Silistre	136	33	15	7	4	2
Şumnu	80	11	14	4	-	-
Kırkkilisa	21	9	-	-	-	-
Yenipazar	25	1	26	4	-	-
Karinabâd	6	1	3	1	-	-
Kızılağaç	7	3	-	-	-	-
Yekün	1988	388	363	122	296	80

Reaya sayısı bakımından Yanbolu ile hemen hemen aynı sayıya sahip olan Hasköy kazası, Rodop Dağları'nın eteklerinde kurulmuştur. Vakfın, Hasköy'deki 49 yerleşim yerinde 248 reayası kayıtlıdır. Yağcı reayasının buralarda fazla olması, yine Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye yaptığı iskânlarla yakından ilgilidir

(Selçuk, 2002, s. 179). Aynı şekilde Hasköy kazasında tarımın yanı sıra hayvancılığa bağlı dericilik sektörünün ön plana çıkması konargöçerlikle ilişkilidir (Şahin, 1997, s. 391). Bu durumda Sultan II. Murad Vakfı'nın yağcı reayasının büyük kısmının Gümülcine(534), Yanbolu(255) ve Hasköy(248) kazalarında olması tesadüf değildir. Çünkü bu kazalar coğrafi konumları ve iklim özellikleri ile onlara önemli imkânlar sunmuştur¹⁰.

Grafik 1. Kazalara Göre Yağcı Reayası Sayıları

Yağcı Kanunnamesi'nde konargöçerlerin hayvancılık faaliyetleri nedeniyle *âdet-i ağnam* ödedikleri; *beher sene vukıyyesi 400 dirhem hesabıyla üçer vukıyye*¹¹ yağ verip avarızdan ve *tekâlif-i örfiyeden* muaf tutuldukları belirtilmiştir¹². Sultan II. Murad Evkafı yağcı reayasının 1988 kişiden oluştuğu düşünüldüğünde, vakıf reayasının yıllık olarak Edirne İmaretine (standart 1 okka= 400 dirhem = 1,282 kg) 2.542 kg sadeyağ temin ettikleri görülür¹³. Diğer bir ifade ile vakıf yönetimi yıllık 2,5 tonun üzerinde tereyağını araçlar vasıtasıyla Edirne'deki imarete aktarmaktadır¹⁴.

H.989/1581-82 tarihli Yağcıyan defterindeki mücerred/bekâr vergi yükümlülerine gelince; mücerred olarak kaydedilmiş kişiler vakfa, yıllık 8 akçe

¹⁰ En az yağcı reyası Karınabâd'da 5, Kızılağaç'ta 6 ve Akçakızanlık'ta 6'dır.

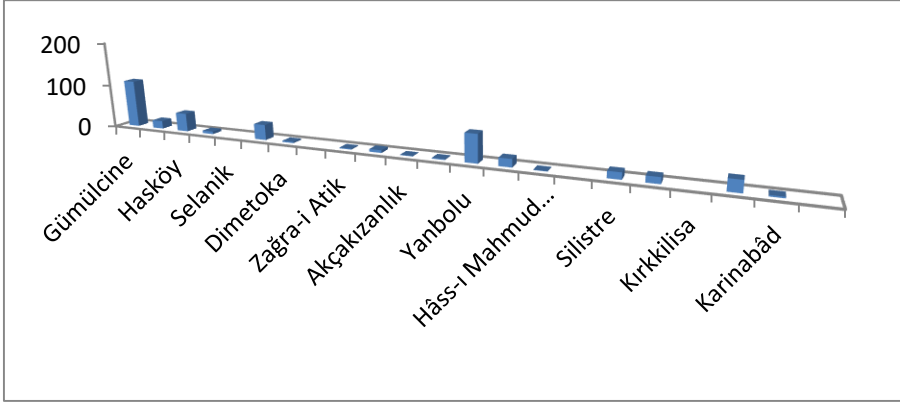
¹¹ Vukıyye/kıyye, ağırlık ölçüsü olan okkanın 400 dirhemlik kısmına denir. Bu durumda 1 okka 400 dirhemdir(1,282 kg). Bk. H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, s. 253.

¹² Mücerred ve sağır olarak kaydedilenler bunun dışındadır. bk. *BOA. TT. d. 597, v.56a.*

¹³ Kanunnameye açıkça belirtildiği üzere hesaplamada 1 okka=400 dirhem hesabının dikkate alınacağı belirtilmiştir.

¹⁴ Güncel hesapla, 1 kg tereyağını 30 liradan sayarsak (30X2542kg=) yaklaşık değeri 76.260 liradır. Öte yandan XVI. yüzyılın ikinci yarısında Süleymaniye İmaretine senelik 11,9 ton revgan-i sade alınmıştır. Bk. Yerasimos. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü*, s. 63.

*resm-i mücerred*¹⁵ vermekle yükümlüdürler. Mücerredlere kazalar bazında bakıldığında en fazla mücerred reaya yine Gümülcine kazasında olmakla birlikte kazadaki mücerred sayısı-vergi yükümlüsü reayaya göre- çok daha azdır. Nitekim kazaya bağlı 100 bölgede 534 vakıf reayası yaşamakta iken, bu yerleşim yerlerindeki mücerred sayısı sadece 108'dir.

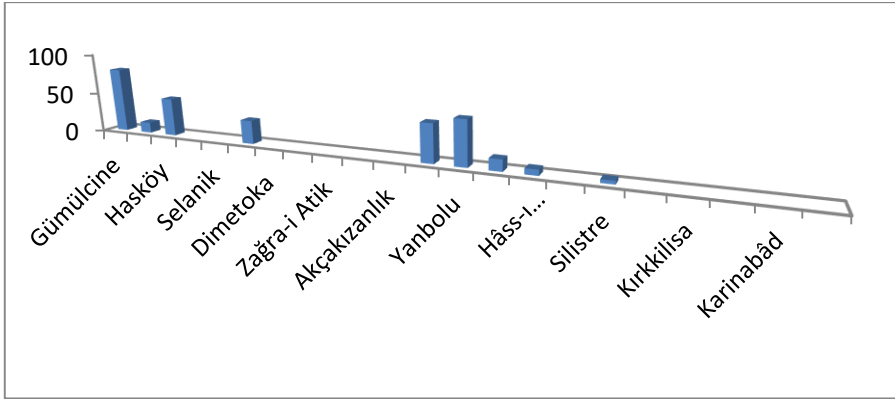

Grafik 2. Mücerred Vakıf Reayasının Bulunduğu Kazalar

Kazalar bazında ele alındığında mücerred statüsündeki vakıf reayası hızla azalmaktadır. Örneğin Gümülcine'de sadece 41 yerleşim yerinde 108 mücerred kayıtlıdır. Yağcı reayasının 100 yerleşim yerinde yaşadığı düşünüldüğünde, bu yerleşmelerin 59'unda hiç mücerred reaya kaydı yoktur. Gümülcine'de babadan oğula geçen vakıf mükellefiyetliğinde yaşanan düşüşü daha net ifade etmek gerekirse yaklaşık olarak her 5 aileden sadece birinde mücerred reaya kaydı vardır. Mücerred statüsündeki reayanın sayısında görülen bu düşüş, erkek çocuk sayısının azalması ile açıklanabilse de esasında bu durum gelecek yıllar için büyük sorunların habercisi olarak değerlendirilmelidir. Öte yandan mücerred reaya sayısındaki azalma sadece Gümülcine kazasına mahsus değildir. Aynı şekilde en fazla vakıf reayasının bulunduğu Hasköy, Yanbolu, Çirmen, Filibe, Sultanyeri, Dimetoka, Zağra-i Atik, Çırpan, Akçakızanlık, Yenice-i Zağra, Tırnova, Hâss-ı Mahmud Paşa, Silistre, Şumnu, Yenipazar ve Karınabâd kazalarında da mücerred sayısı azalmıştır. Bahsedilen bu kazalardaki mücerred reaya sayıları yarıdan aşağıya düşmüş olmakla birlikte esas sorun mücerred reaya sayısının tamamen tükendiği Selânîk, Yenice-i Karasu, Edirne, Kırkkilisa ve Kızılağaç kazalarındadır.

¹⁵ Evli olmayan bekâr, anasına ve babasına muhtaç olmayan, geçimini kendi temin edebilen vergi mükellefleri anlaşılmalıdır. Müslüman olanlar genelde altı akçe vergi verirlerdi. Bk. M. A. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları 2011, s. 493.

Yağcıyan defterinin son kısmında *ebnâ-yı sağırân* olarak kaydedilen küçük çocuklar ise vakıf reayasının geleceğini temsil etmektedir. Defterde *ebnâ-yı sağırân* olarak 22 kazada belirtilen çocuk sayısı sadece 296'dır. Söz konusu defterde kayıtlı 1988 reaya, 363 mücerredin olduğu düşünülürse, sağırların sayısının 296 kişi olması oldukça düşündürücüdür.

Grafik 3. Yağcı Defterine Göre Sağır Reayanın Bulunduğu Kazalar

Deftere sağır olarak kaydedilmiş az sayıdaki reaya çocukları kazalara göre tasnif edildiğinde yine en fazla çocuk Gümülcine'dedir¹⁶. Kazada 534 vakıf reyası, 108 mücerred ve 80 sağır bulunmaktadır. Defterdeki mücerred ve sağır olarak nitelendirilen küçük erkek çocuklarının sayılarındaki azalma, nüfus yapısı bakımından başka hususları da akla getirmektedir. Örneğin yerleşim yerleri açısından bakıldığında 80 sağırin, 26 köyde bulunduğu düşünülürse, Gümülcine'deki diğer 74 köyde, erkek çocuk kaydı hiç yoktur.

Câmî'î Atık müderrisi Yakub Efendi'nin hazırladığı yağcı defterinde söz konusu sağır sayısındaki düşüş oldukça dikkat çekicidir. Nitekim Silistre gibi 33 yerleşimde 136 reayanın bulunduğu bir yerde, sağır sayısı sadece 4'tür. Bunun dışında; Filibe, Selânik, Dimetoka, Yenice-i Karasu, Zağra-i Atık, Çırpan, Akçakızanlık, Edirne, Şumnu, Kırkkilisa, Yenipazar, Karinabâd ve Kızılağaç kasabalarında sağır kaydı bulunmamaktadır¹⁷.

Grafik 3'te belirtilen ve "Hayvancılıkla geçinen vakıf reayasının mücerred ve sağır miktarları neden azaldı?" sorusu burada önem kazanmaktadır. Bir kere kırsalda yaşayan reayanın gerek hayat biçiminin zorluğu, gerekse emek gücüne dayalı işlerle uğraşıyor olmaları daha fazla çocuk yetiştirmeyi gerektirirken, tam

¹⁶ Yüzdelerle ifade edilirse, defterde kayıtlı küçük çocuk sayısının %27'si Gümülcine'de, %18'i Yanbolu'da, %15'i Hasköy'de yaşadığı düşünüldüğünde küçük çocukların %60'ı bu üç kazada bulunmaktadır.

¹⁷ Sağır sayısı bakımından; Sultanyarı, Hasköy, Çirmen, Gümülcine, Yenice-i Zağra, Yanbolu ve Tırnova diğer kazalara göre daha iyi durumdadır.

tersine erkek çocuk sayısı hızla azalmıştır. Nitekim bu durum XVI. yüzyılın ilk yarısında görülen hızlı nüfus artışının yavaşlamaya başladığının işaretidir. Dolayısıyla XVI. yüzyıl sonlarında sultan II. Murad Vakfı'nın, hem mücerred hem de sağır reaya sayılarındaki dikkat çekici azalma, yükümlülükleri gelecekte yerine getirecek kişi sayısının hızla azaldığını göstermektedir¹⁸.

Diğer yandan H.989/1581-82 tarihli 597 numaralı tahrirde vergi veren mücerred ve sağır statüsündeki kişilerin hızla azalması, 12 yıl sonra yani, H.1002/1593-94 tarihinde ikinci bir tahriri zorunlu kılmıştır. İkinci tahrir birinci tahrirle karşılaştırıldığında reaya sayısının azalması yanında, reayanın dağılmaya başladığını, kaçgun reayanın olduğunu ortaya koymaktadır. Muhtemelen yağcı reayasının durumunun kötüleşmesi, onların perakende şekilde çevredeki kazalarda dolaşmaya başlamasına yol açtığından, perakende vaziyette köylerini terk ederek dolaşmaya başlayan yağcı reayası, H.1002/1593-94 tarihinde hazırlanan ikinci vakıf tahriri ile güncellenmek zorunda kalmıştır.

Coğrafi olarak vakıf reayasının iki tahrir arasındaki yer değiştirmesini harita ile tespit etmek mümkündür (bk. harita 1). H.989/1581-82 tarihli tahrirde Sultan II. Murad Vakfı'nın yağcı reayası; Gümülcine, Çirmen, Hasköy, Filibe, Selânik, Sultanyarı, Dimetoka, Yenice-i Karasu, Zağra-i Atik, Çırpan, Akçakızanlık, Yenice-i Zağra, Yanbolu, Tırnova, Mahmud Paşa, Edirne, Silistre, Şumnu, Kırkkilise, Yenipazar, Karinabâd ve Kızılağaç'ta yaşamaktadır. Oysa bu tarihten 12 yıl sonra hazırlanan ikinci tahrirde reaya yer değiştirdiği için kazaların bir kısmı kaydedilmemiş ve buna bağlı olarak kazalardaki yağcı reayası sayıları da azalmıştır.

H.1002/1592-93 tarihli ikinci yağcı tahririnde vakıf reayası; Gümülcine, Sultanyeri, Yenice-i Karasu, Hasköy, Zağra-i Atik, Yenice-i Zağra, Filibe, Yanbolu, Çirmen, Dimetoka, Mahmud Paşa, Ahyolu, Hatunili, Ruskasrı, Sernab, Çardak, Uzuncaova, Silistre, Emir Fakih, Yenipazar, Tırnovi, Çırpan kazalarında ikamet etmektedir. Dolayısıyla, H.1002/1593-94 tahririnde; bir önceki tahrirde olan Selânik, Akçakızanlık, Edirne, Şumnu, Kırkkilise, Karinabad ve Kızılağaç kazalarında yağcı reayası kaydı yoktur. Meseleye tersinden bakarsak birinci tahrirde bulunmayan; Ahyolu, Hatunili, Ruskasrı, Sernab, Çardak, Emir Fakih,

¹⁸ XVII. yüzyılda Balkanlarda nüfusun bir önceki yüzyıldaki gibi artmadığı, özellikle Bruce McGowan, Maria N. Todorova ve Kayhan Orbay tarafından dile getirilmektedir. Bölgedeki nüfus azalmasını bazı araştırmacılar demografik felaket olarak ifade ederler. bk. Bruce McGowan, *Economic Life in the Ottoman Europe; Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), p. 36; Maria N. Todorova, "Was There a Demographic Crisis in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century?", *Etudes Balkaniques*, 2 (Sofia 1988), p. 62; K. Orbay, "Edirne Muradiye Vakfı'nın Mali Yapısı ve Gelişimi", *Belleten*, 283 (Ankara 2014), s. 998.

Yenipazar kazaları ilk kez bu ikinci tahrirde görülmüştür. Bu durum yağcı reayasının çeşitli sebeplerle yer değiştirdiğinin en açık kanıtıdır (bk. harita 1).

Dârüssaâde Ağası Mehmed, H.1002/1593-94 tarihinde ikinci vakıf tahririni Dârü'l-hadis Medresesi Müderrisi Mevlana Şucâ'ya hazırlattırmıştır. Yeni tahrirde; Gümölcine, Sultanyeri, Yenice-i Karasu, Hasköy, Zağra-i Afîk, Yenice-i Zağra, Filibe, Yanbolu, Çirmen, Dimetoka, Mahmud Paşa, Ahyolu, Hatunili, Ruskasrı, Çardak, Uzuncaova, Silistre, Emir Fakih, Yenipazar, Tırnovi, Çırpan kazalarındaki yağcı reayası içerisinde hem yerleşik hem de konargöçerlerin olduğu görülmektedir. Bu yüzden 7108 numaralı defterde şehir, kasaba, köy ve cemaat isimlerinden sonra reaya isimleri kaydedilerek yerleşik ve perakende olanlar belirtilmiştir (BOA. EV. d. 7108, 41b).

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Braudel ve takipçilerinin ifade ettiği gibi küçük buzul çağının etkilerine bağlı olarak Osmanlı Devleti duraklama dönemine girmiş, vakıf müesseselerinde bir takım kalıcı sorunlar ortaya çıkmıştır (Lu, 2018, s. 225). Bu yüzyılda Osmanlı mali sisteminde yapısal olarak uygulama ve vergilendirmede önemli değişiklikler yaşanmıştır (Tabakoğlu, 1985, s. 46; İnalçık, 1985, s. 311). Nitekim yapılan bu değişikliklerin bir kısmı kalıcı olurken, bir kısmı acil mali ihtiyaçları karşılamaya yönelik geçici tedbirler şeklindedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tımar kadrolarının dolmaya başlaması, askerî anlamda toplumsal hareketliliğin önünün kapanması anlamını taşıdığından, tımar sisteminde çözülme, akabinde, Celâlî olaylarının artmasına yol açtı. Anadolu'da Celâlî olayları yaşanırken genel ekonomik darlığa rağmen, devletin artan savaş masrafları ve giderleri karşılamak amacıyla avarız türündeki vergilerin sıkça toplandığı görüldü. Nitekim bir süre sonra avarız vergileri sürekli hâle gelerek köylünün büyük bir yoksulluk içerisine düşmesi ile artan murabahacılık reyanın toprağını kaybetmesine yol açtı (Öz, 2009, s. 35; Koç, 2005, s. 229).

Devletin yaşadığı sorunlar, vakıf müesseselerini de etkiledi. Celâlî olaylarının oluşturduğu belirsizlikle birlikte, fazla vergi tahsili ve fiyatların artması Balkanlardaki vakıflarda birtakım belirsizlikler oluşturdu. Bu yüzden Sultan II. Murad Vakfı'nın yağcı reayasından bazıları çeşitli sebeplerle ikamet ettikleri bölgelerden ayrılmaya başladılar. Anadolu'daki kadar olmasa da yağcı reayasının ikamet ettiği yerleri terk etmesi, Balkanlarda da birtakım bozulmanın olduğunu göstermektedir. Nitekim Siroz ve Yanbolu kazalarında yaşanan sorunlar buna örnek gösterilebilir. Defter kayıtları, Balkanlardaki reyanın zor dönemlerden geçtiğini ortaya koymaktadır. O yıllarda; "...mez-kûr karye muhataralı yerde olup etrafı halî ve ıssız mahal olup ve her zaman da maktûl-ü âdemi bulunmaktan hâlî..." olmayan yerlerden bahsedilmektedir (BOA. TD. 713, 32a-38b). Eşkîyalık hareketlerinin artması doğal olarak reyanın yaşadığı yerleri terk etmesine, daha güvenli gördüğü yerlere doğru gitmesine yol açtı. Nitekim bu durum bir süre sonra devletin güvenlik amacıyla bölgede daha sıkı tedbirler

almasına yol açmıştır. Yani o döneme kadar II. Murad Vakfı reayası olan kişilerin, devletin muhataralı yerler olarak belirlediği pek çok yerde derbendlerin tesisine ve güvenliğine katkı yaparak derbentçi yazılmasına yol açtı (BOA. TD. 713; v. 32a- 38b).

Sultan II. Murad Evkafı reayasının yer değiştirmesini sadece nüfus ve güvenlik sorunlarıyla açıklamak mümkün değildir. Aynı zamanda reayanın bölgesel anlamda yaşadığı başka sorunlar da vardı ki bunların başında halktan daha fazla vergi toplanması geliyordu. İşte bu baskılar, halkın çıkar yol aramaya başlamasına neden oldu¹⁹.

Vakıf reayasının nüfus, güvenlik ve fazla vergi tahsili meseleleriyle uğraştığı yüzyılda, konargöçer reaya için daha cazip avantajlı yeni mükellefiyetler de doğdu. Bu durum yağcı reayasının yükümlülüklerini bırakarak diğer sektörlere yönelmesine yol açtı. Gelişmeler karşısında II. Murad Vakfı kendi reayasını koruyamadı. Nitekim Sultan II. Murad Evkafı'na ait tahrir defterinde; "...eskiden beri yağcı kayıt olunan iki bin nefer reaya her sene imaret-i âmiyeye üçer vukıyye yağ ve diğer rüsumlarını da vakfa vermek üzere defter-i hâkâniyeye kaydedilmişken kânuna aykırı olarak reayanın bazısını celeb, bazısını taycı ve küreci yazdıklarından dolayı ahâlinin perakende olduğu ve bu yüzden imaretin yağının tahsil olunamadığı..." ifade edilmiştir (BOA. EV. d. 7108, 2b). "Vakıf reayası konargöçer şekilde hayatını sürdürürken; celep (kasaplık hayvan alım-satımı), taycı (at yetiştirici) ve küreci (madenci) yazılma ihtiyacını neden hissetti?" sorusu oldukça önemlidir. Vakıf'ta perakende olarak hayatını sürdüren kişilerin, birden kasaplık hayvan alıp satma, saray için yetiştirilecek tayların bakımına yönelmelerini bir sebebe dayandırmak gerekirse en önemli sebep, bunların daha avantajlı vergi mükellefiyetine sahip olmalarıdır. Çünkü celep ve taycıların gördükleri hizmetler karşılığında avârız-ı divâniyyeden muaf tutuldukları anlaşılmaktadır (Sertoğlu, 1986, s. 330).

Celep ve taycılar gibi Balkanlarda faal olarak çalışarak devlete hizmet eden madenciler de vardı. Vakıf yağcı reayasının madenci yazılması onun yerleşik hayata geçerek konargöçer hayatı terk ettiğinin bir başka işaretidir. Bunun dışında Osmanlı toplumunda madenlerde küreci, demirci olarak çalışmaya başlayan kişilerin askerî statüsünde sayılmaları, vakıf yağcı reayasını cezbetmiş olmalıdır. Madencilerin normal reayadan farklı olarak örfî vergilerden muaf tutulmaları da burada etkili olmuştur (Ünal, 2011, s. 424).

¹⁹ Eskiden beri celep, nüzül, avarız, otlak, arpa, gemi kerestesi ile diğer tekâlif-i örfiyyenin tamamından vakfa her sene 55.000 akçe baha teslim etmek şartıyla muaf kaydedilmişlerdir. Buna rağmen muafiyetleri dikkate alınmamış ve iki ayrı tekâlif-i örfiye ödemek zorunda kalmışlardır. bk. 7108 Numaralı Sultan II. Murad Evkaf Defteri, v.52b.

İki defterin ortaya koyduğu hususlar; Sultan II. Murad Evkafı reayasının, daha az vergi vermenin yollarını aradığını, eskiden beri cazip olan vakıf reayası statüsünü bırakarak yeni sektörlere yöneldiğini göstermektedir. Diğer bir açıdan bakıldığında, XVI. yüzyılda Balkanlardaki maden yatakları daha yoğun bir şekilde işletilmeye başlanınca, doğal olarak belirli statüye sahip olan vakıf reayasının sırf düzenli bir mesleğe sahip olabilmek, toplumda askerî sınıftan olmanın verdiği nüfuzu kullanabilmek maksadıyla bir kısmının mesleklerini değiştirdikleri anlaşılmaktadır.

Sonuçta Sultan II. Murad Evkafı'nın yağcı reayasının bir kısmı hem yer değiştirmiş hem de meslek değiştirmiştir. Her ne kadar meslek değiştirerek celep, taycı ve küreci yazılanların sayısını elimizdeki defterlerden tam olarak tespit edememiş olsak da yer değiştirenlerin sayısı hakkında defterlerde bilgi vardır. Nitekim H.989/1581-82 yılına ait birinci defter ile H.1002/1593-94 yılına ait ikinci defterin verileri karşılaştırıldığında, nüfus hareketliliğinin çapı ortaya çıkmaktadır. H.989/1581-82 tarihli birinci yağcı defterinde; Selânik'te 14, Sultanyarı'nda 125, Yenice-i Karasu'da 12, Çırpan'da 73, Akçakızanlık'ta 6, Yenice-i Zağra'da 104, Hassa-i Mahmud Paşa kasabasında 47 reaya kayıtlı iken H.1002/1593-94 yılına ait ikinci defterde bu kazalarda hiç konargöçer kaydı bulunmamaktadır. Dolayısıyla 12 yıllık süre içerisinde 381 reayanın yer değiştirdiği ve bunun da %19,1'lik bir orana denk geldiği görülmektedir.

Sonuç

Ebu'l-hayrât unvanıyla anılan Sultan II. Murad'ın vakıf yapıları Anadolu ve Balkanlardaki geniş arazileri kapsamaktadır. XVI. yüzyıl vakıf defterlerinde bu geniş arazilerde yaşayan Sultan II. Murad vakıf reayasının büyük bir kısmı, konargöçer hayat tarzını sürdürmektedir. Müteferrik olarak yaşayan konargöçer vakıf reayasının hem Bursa'daki hem de Edirne'deki imaretin ihtiyaçlarını karşıladıkları görülmektedir.

Sultan II. Murad Vakfı'nın Edirne merkezli Balkanlardaki vakıf sistemi, bölgedeki pek çok şehri kapsayan büyük bir organizasyondur. Nitekim bu kadar büyük bir organizasyon, pek çok deftere aksetmiş müesses bir düzeni karşımıza çıkarmaktadır. Balkanlardaki 22 kazaya dağılmış vakıf yağcı reayası, Edirne imaretinin ihtiyacı olan sadeyağı üretmektedir. Vakfın 22 kazadaki 1988 adet yağcı reayası, her yıl 2.542 kg. sadeyağı karşılığında *avarız ve tekâlif-i örfiyyeden* muaf sayılmaktadır.

Vakıf reayasının geleceği mücerred ve sağır olarak kaydedilen gruplardan anlaşılabilir. Defterin oluşturulduğu tarihte vakfın 22 kazada bulunan 1988 reayası, 388 yerleşim yerinde ikamet ederken; mücerred olarak kaydedilen 363 reayanın sadece, 122 yerleşim yerinde ikamet ettikleri görülmektedir. Benzer şekilde sağır olarak kaydedilmiş 296 kayıtlı sağirin 80 yerleşim yerinde ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Sağır olarak belirtilen küçük çocuk sayısı Filibe, Selânik,

Dimetoka, Yenice-i Karasu, Zağra-i Atık, Çırpan, Akçakızanlık, Edirne, Şumnu, Kırkkilisa, Yenipazar, Karinabâd ve Kızılağaç kazalarında hiç bulunmamaktadır. Dolayısıyla reaya sayısındaki azalma, vakfın toplayacağı sadeyağ miktarının azalmasına, bunun sonucunda da imaretin piyasadan sadeyağ satın almasına yol açacağından endişe vericidir. Bu durum imaretin gelecekteki faaliyetleri açısından sürdürülebilir değildir.

Sultan II. Murad Evkafı'nın yağcı reyasındaki hızlı düşüşün sürdürülebilir olmadığını belirttikten sonra bunun sebeplerini defterlerden tespit edebilmekteyiz. Defterler, XVI. yüzyılın ikinci yarısında -ilk yarısında olduğu gibi- hızlı nüfus artışının olmadığını doğrulamaktadır. Vakıf defterlerindeki mücerred ve sağır sayılarındaki düşüşten anlaşıldığı üzere, Balkanlarda demografik bir felaket yaşanmaya başlanmış ve bunun sonucunda tarımsal ekonomide üretim daralmıştır.

Öte yandan vakıf gelirlerinin düşmesinde siyasi ve sosyal şartlar da etkili olmuştur. Bunların başında fazla vergi talebi ve bölgedeki eşkıyalık olayları gelmektedir. Bunların dışında eskiden yağcı reyasıyken bazı reyanın farklı yükümlülüklerle yönelmesi, XVI. yüzyıl sonunda vakıf yönetiminde görülen en önemli sorunlardır. O dönemde yağcı reyası daha az yükümlülüğe tabi olabilmek için; celep, taycı ve küreci yazılmış ve bu durum bölgedeki yağcı reyasının azalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla söz konusu bu unsurlar, daha az vergi vermek için reyanın yükümlülüklerini bırakarak dağılmasına neden olmuştur.

Sonuçta H.989/1581-82 yılına ait ilk defter ile H.1002/1593-94 yılına ait ikinci defterin verileri aksettirilip verilen bilgiler yorumlandığında yağcı reyasının önemli bir kısmı 12 yıllık süre içerisinde yer değiştirmiştir. Nitekim birinci defterde olan, ikinci defterde olmayan kazalar ve bu kazalardaki reaya sayısı bir araya getirildiğinde yer değiştiren kişi sayısı 381'dir. Demek oluyor ki söz konusu iki tahrir arasında yağcı reyasının %19,1'i yer değiştirmiştir ki bu da vakıf için azımsanacak bir rakam değildir.

Kaynakça

A. Defterler

1. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi(TKGM)
TKGM, TT. 561 Numaralı Silistre Mufassal Evkaf Defteri
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA)
BOA, TT. 370 numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri
BOA, TT. d. 597 Numaralı Silistre Mufassal Evkaf Defteri
BOA, TT. d. 7108 Numaralı Sultan II. Murad Evkaf Defteri
BOA, TD. 713 Numaralı Tahrir Defteri

B. Basılı Eserler

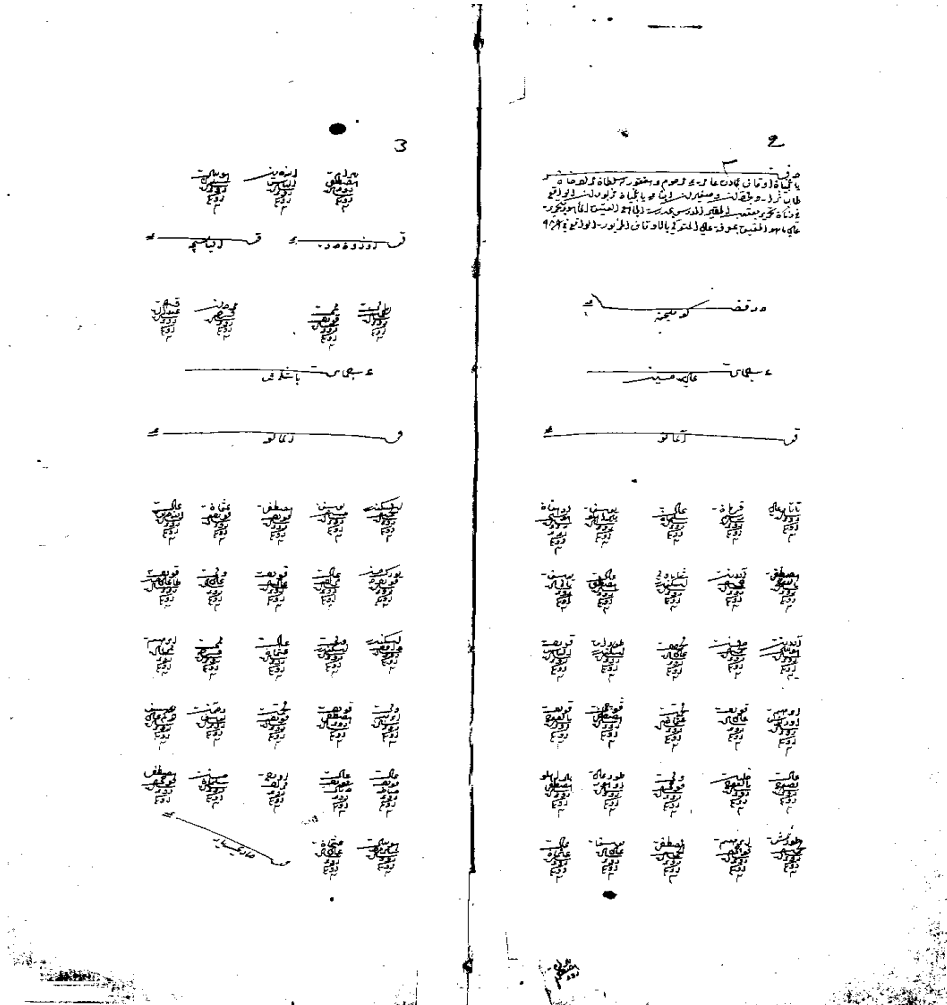
- Aköz, A. ve Doğan, Y. (2004). H.1002/1594 Tarihli Bir Vakıf Defterine Göre Edirne'deki Sultan II. Murad Câmii ve İmâreti Evkâfı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 157-177.
- Alpargu, M. (2008). 12. Yüzyıla Kadar İç Asya'da Türk Mutfak Kültürü. A. Bilgin ve Ö. Samancı (Ed.), *Türk Mutfağı* içinde (ss. 17-26). Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aslanapa, O. (2013). *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*. Edirne: Edirne Valiliği Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Barkan, Ö. L. (1962-1963). Ayasofya Cami'i ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, 342-381.
- Barkan, Ö. L. (1962-1963). Fatih Câmii İmâreti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, 297-341.
- Barkan, Ö. L. (1962-1963). İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, 239-296.
- Barkan, Ö. L. (1962-1963). Saray Mutfağının 894-895(1489-1490) Yılına Ait Muhasebe Bilançosu. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, 380-398.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-386.
- Barkan, Ö. L. (1942). Vakıfların Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller. *Vakıflar Dergisi*, 2, 354-365.
- Barkan, Ö. L. (2001). *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

- Başar, F. (2011). Osmanlı Akıncı Ailelerinin Balkan Tarihindeki Yeri. *Balkanlarda İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri* içinde (ss. 215-231). Bükreş.
- Bilgin, A. (2000). *Osmanlı Sarayının İâşesi (1489-1650)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bulduk, Ü. (1997). İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30, 37-52.
- Çetin, A. (2008). Karahanlı-Selçuklu-Memlûk Çizgisinde Türk Mutfağı. A. Bilgin ve Ö. Samancı (Ed.), *Türk Mutfağı* içinde (ss. 27-38). Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Emecen, F. (2011). Sakız Adasının Sakızları: Küçük Bir Osmanlı Tarım İşletmesi. *Osmanlı Araştırmaları*, 37, 1-16.
- Faroqhi, S. (2002). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*. E. Kılıç (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (2007). *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Gülten, S. (2009). XVI. Yüzyılda Söğüd Yörükleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 50, 235-242.
- İnalçık, H. (1985). Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700. *Studies in Ottoman Social and Economic History* içinde (ss. 283-337). London: Variorum Reprints.
- İnalçık, H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu: Klâsik Çağ (1300-1600)*. R. Sezer (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalçık, H. (2006). Murad II. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, içinde (Cilt. 31, ss. 165-172).
- İnbaşı, M. (2002). Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskan Siyaseti. *Türkler* içinde (Cilt. 4, ss. 154-164). Ankara.
- İpşirli, M. (2011). Temliknâme. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 40, ss. 430-431). Ankara.
- Kaplanoğlu, R. (2015). Tahrir Defterlerine Göre Sultan II. Murad'ın Bursa Vakıf Köyleri. İ. Yaşayanlar (Ed.), *Sultan II. Murad ve Dönemi* içinde (ss. 502-504). Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Kasaba, R. (2012). *Bir Konargöçer İmparatorluk*, A. Ortaç (Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kiel, M. (2013). Yanbolu. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 43, ss. 312-315). Ankara.
- Kiel, M. (2014). Gümülcine, *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 14, ss. 268- 270). Ankara.
- Koç, Y. (2005). Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celalî İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum. *Bilgi*, 35, 229-245.
- Köç, A. (2011). Sultan II. Murad Vakfı'nın Edremit Mukataaları (1530-1641). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 30, 42-74).

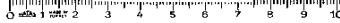
- Kramers, J. H. (1993). Murād II. *EI*, (Cilt 7, s. 595). London-New York.
- Kuban, D. (2016). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Lu, Vi An. (2018). XIV ve XVII. Yüzyıllarda İklimsel ve Doğal Şartların Osmanlı Devleti'ne Etkisi. *Pesa International Journal of Social Sciences* 4/2, 216-240.
- McGowan, B. (1981). *Economic Life in the Ottoman Europe; Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Orbay, K. (2005). Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları. *Vakıflar Dergisi*, 29, 27-41.
- Orbay, K. (2011). Bursa'da Sultan II. Murad Vakfı'nın Mâlî Tarihi (1608-1641). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(2), 293-322.
- Orbay, K. (2011). Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl Başlarında Üç Şerefeli Camii Vakfı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 159-165.
- Orbay, K. (2014). Edirne Muradiye Vakfı'nın Malî Yapısı ve Gelişimi (1598-1647). *Belleten*, 283, 983-1033.
- Orbay, K. ve Oruç, H. (2013). Sultan II. Murad'ın Edirne Câmî'i Şerif ve Dârü'l-Hadis Vakfı (1592-1607). *Tarih Dergisi*, 56, 1-24.
- Öz, M. (2009). Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri. O. Köse, (Ed.), *Osmanlıdan Günümüze Eşkıyalık ve Terör* içinde (ss. 33-40). Samsun.
- Selçuk, H. (2002). Rumeliye Yapılan İskanlar Neticesinde Kurulan Yeni Yerleşim Yerleri 1432-1481. *Türkler* içinde (Cilt 4, ss. 177-186). Ankara.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lügati*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Şahin, İ. (1997). Hasköy. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 16, ss. 390-391). Ankara.
- Şahin, İ. (2013). Yanbolu, *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 43, ss. 63-75). Ankara.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Todorova, M. N. (1988). Was There a Demographic Crisis in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century?. *Etudes Balkaniques*, 2, 55-63.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1958). Sultan II. Murad'ın Vasiyetnâmesi. *Vakıflar Dergisi*, 4, 1-23.
- Ülken, H. Z. (1971). Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği. *Vakıflar Dergisi*, 9, 13-37.
- Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Ünver, A. S. (1952). *Edirne Muradiye Câmii*. İstanbul: Kemal Matbaası.
- Ürekli, B. ve Yörük, D. (2004). H.1002/M.1594 Tarihli Bir Vakıf Defterine Göre Edirne'deki Sultan II. Murad Câmii ve İmâreti Evkâfi. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 17-39.
- Yerasimos, M. (2014). *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Ekler

Ek 1. BOA. TT. d. 597 Numaralı Silistre Mufassal Evkaf Defteri

TT_0597

Ek 2. Yağcıyan Kanunnamesi

109

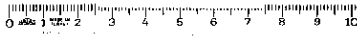
108

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين

اربعده
القضاة
شعبان
مجلس
دار
العدل

قانون
بازرگانی و صناعیه در معراجیه و در مقام سبب اولاد
کامل و تقریر فی جملہ در مورثان و غیر سبب قرابتی و غیر سبب اولاد
معا و اولاد و غیره و وقت رونق سیاحت و تقویت و اولاد و غیره
معا و اولاد و غیره و وقت رونق سیاحت و تقویت و اولاد و غیره
باشکلیه و حکم آنرا که در وقت رونق سیاحت و تقویت و اولاد و غیره
و بتکرار آنرا شمولیت آنرا بر تمام بلاد و غیره و اولاد و غیره
عموم و در تمام بلاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
شرفیه و حقیر بر آنکه در تمام بلاد و غیره و اولاد و غیره
مقرر اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
آنکه در تمام بلاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
قانون و دیگر قوانین و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
المان و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
بمان و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
باشکلیه و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
آنکه در تمام بلاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
و دنیا و سایر بلاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
بر تمام بلاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
عموم و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
و سایر بلاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
کلیه یا غیر کلیه و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
زاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
غایت شرفیه و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
و در تمام بلاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
بسیار از اجراء الوار و علم المورثان و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره
الحامع المعتبر و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره و اولاد و غیره

TT_0597

Ek 3. Yağcıyân Kanunnamesi Transkribi

Kanunname-i cedîd-i Yağcıyân; der defter-i cedîd-i hakânîde mukayyed olan budur ki zikr olunur: Yağcılardan her senede vukıyyesi 400 dirhem olmak hesabı üzere 3'er vukıyye rûgan-ı sâde alınub.

Ve evlâd-ı zükûrının hadd-i bülüğdan 20 yaşlarına varınca 8'er akçe resm-i mücerred ve 20 yaşlarından sonra anlardan dahi 3'er vukıyye rûgan-ı sâde alınub.

Ve mezkûr Yağcılar şimdiye değin her 3 re's ganemden birer akçe resm viregeldikleri der devlete arz olundukda memâlik-i mahruse-i şehinşâhîde her 2 re's ganemden 1'er akçe resm alınmak kanunda mukarrer olmağın mezkûr Yağcılardan dahi ol kânun üzere her 2 re's ganemden 1'er akçe resm alınmak ferman olunduğu.

Ve Yağcıların kızlarından bekâr seyyibeye müteallik olan nikâhların ki cem'î rüsûmı ve beytü'l mâl ve mâl-i gâib ve mâl-i mefkûd ve bâd-i hevâ ve cürm-ü cinâyet ve ellerinde bulunan Yava ve kaçgunlar vakf için zabt olunub.

Ve cemaat başıları olan kimesnelerden hizmetleri mukabelesinde resm-i hâneleri için Yağ alınmayub dahi 60 re's ganemden resm alınmayub ve ziyâdesi hesab olunub her 40 ganemde cemaat başılarından birer önke rûgan-ı sâde alınub.

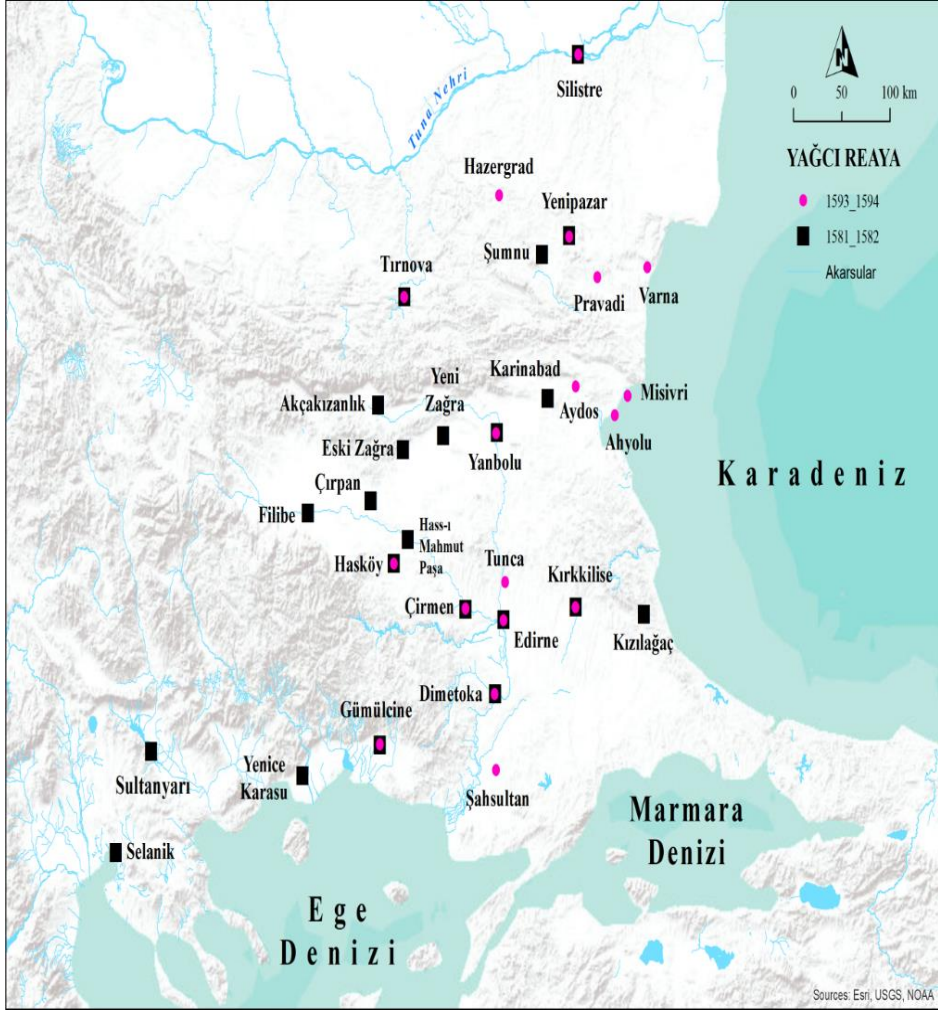
Ve merkûm Yağcılar hizmetleri mukabelesinde avârizdan ve sâir tekâlif-i örfiyyeden muaflar olub asla kimesne dahl ve taarruz eylemeyüb.

Ve mütevelliler haymana tâyifesinden kendüler murâd itdükleri kimesneleri Yağcıları tahrir tekâmîl olundukdan sonra Yağcı kayd ederlermiş.

Min ba'd Yağcı yazılmak için cedîd emr-i şerif virilmeyince Yağcı yazılmaya deyü emr olunduğu defter-i atîk-i hakânîde mukayyed bulunmağın defter-i cedîd-i hakânîde cemi' mezbûr umûr-ı ria'âyet olunmaklık üzere kayd olundu.

Mâ vâki' defter-i tahrîr be sebübü'l emri'l mağfirullah varid ale'l el- hakîr Yakub el- müderris bi-medresetü'l el Câmî'ü'l Atîk fi Edirne'yi Mahmiyye.

Harita 1. Yağcı Reayasının 1581 ve 1593 Yıllarında Yaşadığı Bölgeler ve Değişimi

“İSKENDER HİKÂYESİ” FEDAYÎ’NİN MANTIKU’T-TAYR TERCÜMESİNE NASIL GİRDİ?*

Güler DOĞAN AVERBEK**

Öz: *Mantku’-t-Tayr*’ın manzum Türkçe tercümelerinden biri de 17. asırda Fedayî Mehmed Dede tarafından yapılmıştır. Aslen Antepli olan Fedayî Mehmed Dede, Mevlevî’dir ve uzun yıllar Trablusşam Mevlevihanesi’nde bulunmuştur. Tercümesinin adı *Mantik-ı Esrâr*’dır. Bazı araştırmalarda “tam tercüme” olduğu ileri sürülen bu metinde, eserin aslında bulunan 30 bölüm yer almamaktadır. Buna mukabil Fedayî, tercüme metne bir hikâye eklemiştir. Bu hikâye, İskender’in karanlıklar ülkesine gidişyle başlar. Çalışmamızda söz konusu ekleme hikâye üzerinde durulmuş ve bunun Fedayî’ye mi ait olduğu yoksa başka bir yerden mi derlendiği sorularına cevap aranmıştır. Hikâye 22 beyitten oluşmaktadır, bir önceki bölümden alınanlarla beraber “Hikâyet-i İskender” başlığını taşıyan kısımdaki beyit sayısı ise 29’a ulaşmaktadır. İskender hikâyesinde kullanılan semboller, mütercim-şair tarafından kısmen açıklanmıştır. Firdevsî’nin yanı sıra ilk müstakil *İskendernâme*’nin sahibi olan Genceli Nizami’nin de anlattığı bu hikâye, sonradan kaleme alınan *İskendernâmelerle* farklı konulardaki metinlerde yer almıştır. Ekleme hikâyeyle ilgili bulguların gösterdiğine göre Fedayî, *Mantku’-t-Tayr*’ı tercüme ederken kendinden önce yapılmış tercüme ve/veya şerhlerle edebî, tarihî ve ilmî kaynakların en azından bir kısmını görmüş olmalıdır.

Anahtar kelimeler: Attar, *Mantku’-t-Tayr*, *Mantik-ı Esrâr*, İskender, *İskendernâme*, mesnevi, divan edebiyatı.

The Inclusion of the Story of Alexander in Fedayî’s Turkish Translation of the *Mantku’-t-Tayr*

Abstract: Fedayî Mehmed Dede in the 17th century wrote one of the versified translations in Turkish of the *Mantku’-t-Tayr*. Fedayî Mehmed Dede, originally from Antep, was a Mawlawi and resided for many years in Mawlawi Lodge of Tripoli. The Title of his translation was *Mantik-ı Esrâr*. Although some research suggests that this was a “complete translation”, Fedayî, excluded 30 sections from the original while he added a story. The story begins with Alexander’s journey to the land of darkness. This paper endeavours to explore whether the story belongs to Fedayî or it is borrowed from other sources. The story itself consists of 22 couplets. However with the couplets taken from the previous section, it comes up to 29 couplets under the heading “Hikâyet-i İskender”. Fedayî partially explains the metaphors he used. This story, which first appeared in Firdawsî’s *Shahnama* and later in the first separate *Iskandarnama* that of Nizami-i Gandjawi’s *Sharafnama*, was also found in other various texts and *Iskandarnamas*. Thus it is apparent that before translating *Mantiq a-Tayr* into Turkish, Fedayî should have seen some of the translations/commentaries that had been made before him.

Keywords: Attar, *Mantiq al-Tayr* (*Conference of the Birds*), *Mantik-ı Esrâr*, Alexander, *Iskandarnama*, mathnawi, Turkish classical literature.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 13.06.2018 - 31.12.2018

**Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, guler.dogan@medeniyet.edu.tr ORCID: 0000-0002-8938-1115

Bu çalışmada, daha önce neşrettiğimiz “Fedayî Mehmed Dede, Mantık-ı Esrâr Adlı Manzum Mantıku’t-Tayr Tercümesi ve Otofraf Nüshası,”¹ başlıklı makalede işaret edilen ancak detaylandırılmayan İskender hikâyesinin tercümeyle nasıl dâhil edildiği üzerinde durulacaktır. Bilindiği kadarıyla Feridüddin-i Attâr’ın *Mantıku’t-Tayr* adlı alegorik mesnevisinin Türkçeye yapılan manzum çevirilerinin sonuncusu, Fedayî Mehmed Dede’nin *Mantık-ı Esrâr*’ıdır ve 1045/1635-36’da yazılmıştır. Başta Abdülbaki Gölpınarlı olmak üzere *Mantıku’t-Tayr*’ın Türkçe tercüme üzerine çalışan bazı araştırmacıların (Attar, 1990-1991, ss. xii-xiii; Şimşek, 1993, s. 16; Külekçi, 1999, s. 295; Albayrak Sak, 2012, s. 662; Uyar Akalın, 2005, s. 177) “tam tercüme” olarak nitelendirdikleri bu metinde, hatırı sayılır miktarda bölümün tercümesi yer almamaktadır². Ayrıca asıl metinde bulunmayan bir İskender hikâyesi tercüme metne eklenmiştir. *Mantıku’t-Tayr*’ın Türkçe tercüme veya benzerleri arasında bir mukayesenin yer almayacağı bu çalışmanın odak noktası, *Mantık-ı Esrâr*’a eklenen İskender hikâyesidir. Hikâye, mütercim-şairin kaleminden çıktığı şekliyle çalışmada yer bulacak ve mensur olarak günümüz Türkçesine aktarılacaktır³. Ayrıca söz konusu İskender hikâyesini Fedayî’nin kendisinin mi oluşturduğu, mütercim-şairin tercümesine esas aldığı nüshada söz konusu metnin var olup olmadığı veya farklı eserlerde okuduğu İskender hikâyelerinin tesiriyle yeni bir hikâye mi yazdığı hususları irdelenecektir.

17. asır şairlerinden Antepli Fedayî Mehmed Dede, Mevlevî’dir ve uzun yıllar Trablusşam Mevlevihanesi’nde bulunmuştur. Gezgin İbn Mehâsin tarafından dengeli yapıya sahip, sanat ehli, fazilet sahibi bir Mevlevî dervişi olarak tavsif edilen (İbn Mehâsin, 1981, s. 74) Fedayî, Trablusşam’da ilk mektep çocuklarına hocalık etmiştir. Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla Arapçaya ve Farsçaya vâkıftır. Doğum tarihi şu ana kadar tespit edilememiştir; kayıtlara geçen vefat tarihi 15 Receb 1065/21 Mayıs 1655’tir⁴. İbn Mehâsin’e göre Türkçe divanı, *Mantık-ı Esrâr* adını verdiği *Mantıku’t-Tayr* tercümesi, Attar’ın *Mihr ü Müşteri* adlı mesnevisinin *Işk-nâme* adıyla yapılmış tercümesi ve Türkçe-Arapça manzum sözlüğü vardır (İbn Mehâsin, 1981, ss. 74-75). Bahsi geçen sözlük, *Tuhfe-i Fedayî* olmalıdır. *Mantıku’t-Tayr* tercümesinin ve

¹ *Uluslararası TEKE (Türkçe, Edebiyat, Kültür, Eğitim) Dergisi*, c. 6, s. 3 (2017): 1490-1506. Adı geçen makalede yer alan Fedayî’nin hayatı ve eserleri hakkında burada kısa bilgi verilecektir.

² Berrin Uyar Akalın ayrıca Za’îfi’nin 964/1556’da kaleme aldığı *Gülşen-i Sîmurg*’u da tam tercüme olarak nitelendirmektedir (Uyar Akalın, 2001, s. 10).

³ Bu çalışmada *Mantık-ı Esrâr*’a yapılan atıflarda, holograf nüshayı esas alan ve şu an yayın sürecinde olan çalışmamızdaki beyit numaraları esas alınacaktır.

⁴ Bu tarihin, *Mantık-ı Esrâr*’ın, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü’nde 767 numarada kayıtlı olan nüshasının istinsah tarihiyle aynı olması dikkat çekicidir.

Tuhfe-i Fedayî'nin muhtelif koleksiyonlarda nüshaları tespit edilmiştir⁵ ancak divanı ve *Işk-nâme* adlı tercümesi henüz ele geçmemiştir.

Mantku't-Tayr ile Mantk-ı Esrâr'ın İhtiva Ettikleri Bölümler Açısından Mukayesesi

Mantku't-Tayr'in manzum tercümesi olan *Mantk-ı Esrâr*, Fedayî'nin manzum sözlüğünden sonra en bilinen eseridir. Tercümenin bugün Leipzig'de bulunan yazma nüshası, holograf nüshadır. Bu nüshanın ferağ kaydına göre eserin tebyiz edilmesi 9 Şevval 1047/24 Şubat 1638'de nihayete ermiştir.

Mantku't-Tayr'in Gölpınarlı tarafından hazırlanan tercümesi esas alındığında 28 hikâye, şahin kuşu ile ilgili bölüm ve “Kitabın bitimi” bölümleri olmak üzere toplam 30 bölümün, 281 bölüm ve 4611 beyitten müteşekkil olan *Mantk-ı Esrâr*'da başlık veya muhteva olarak yer almadığı görülür. Özellikle *Mantku't-Tayr*'in sonunda yer alan hikâyelerin bir kısmının tercümede yer bulamadığı anlaşılmaktadır. *Mantku't-Tayr*'da yer alıp da *Mantk-ı Esrâr*'da yer almayan bölümler şunlardır:⁶ Eserin baş taraflarında yer alan kuşların konuşmalarından şahinin konuşması (674-678. beyitler), “Melekle sofî ve sofinin varlığından geçmesi” hikâyesi (2144-2177. beyitler), “Akı kıt adamla derviş” hikâyesi (2273-2284. beyitler), “Hocasının cariyesine âşık olan talebe” hikâyesi (2322-2372. beyitler), “Şeyh Bısrî'ye ait” hikâye (2518-2546. beyitler), “Bir meczubun ölümü” hikâyesi (2547-2553. beyitler), “İsa'ya ait” hikâye (2554-2556. beyitler), “Halil Peygamber'e ait” hikâye (2557-2573. beyitler), “Bir garibin vezirliği” hikâyesi (2574-2587. beyitler), “Birisinin rüyası” hikâyesi (2588-2611. beyitler), “İsa'ya ait” hikâye (2612-2617. beyitler), “E yaz'a ait” hikâye (2710-2719. beyitler), “Yarasaya ait” hikâye (2890-2915. beyitler), “Âdem'e ait” hikâye (3171-3176. beyitler), “Şibli'ye ait” hikâye (3738-3771. beyitler), “Birinin ağlayışı” hikâyesi (4283-4305. beyitler), “Hallâc'a ait” hikâye (4580-4587. beyitler), Kitabın bitimi (4772-4824. beyitler), “Sükûtun değeri” hikâyesi (4825-4841. beyitler), “İskender'e ait” hikâye (4842-4864. beyitler), “Bir dervişin Tanrı erlerini anışı” hikâyesi (4865-4901. beyitler), “Bir dervişin vasiyeti” hikâyesi (4902-4919. beyitler), “Bir temiz kişinin sözleri” hikâyesi (4920-4931. beyitler), “Şibli” hikâyesi (4932-4949. beyitler), “Melekler” hikâyesi (4950-4966. beyitler), “Ebu Saîd” hikâyesi (4967-4977. beyitler), “Mahşer günü” hikâyesi (4978-4985. beyitler), “Nizamülmülk” hikâyesi (4986-4994. beyitler), “Süleyman” hikâyesi (4995-5003. beyitler) ve “Ebu Saîd” hikâyesi'dir (5004-5013. beyitler). Eserin

⁵ Şairin manzum sözlüğü tarafımızca kısa bir inceleme ile beraber makale olarak neşre hazırlanmıştır, şu an yayın aşamasındadır.

⁶ *Mantku't-Tayr*'da yer aldığı hâlde tercümede bulunmayan bölümlerin Gölpınarlı tercümesindeki yerlerine işaret edilmiştir.

bitimindeki hâtîme kısmının ise muhtevası değişmiştir (Doğan Averbek, 2017, ss. 1500-1501).

Bu eksikliklere mukabil *Mantku't-Tayr*'da yer almayan bir hikâye ile sebep-i nazm ve farklı bir hâtîmeye *Mantik-ı Esrâr*'da yer verilmiştir. Bu bölümlerin *Mantik-ı Esrâr*'daki başlıkları ve beyit numaraları şu şekildedir: “İ‘tizâr fî Nazmı Kitâb” (613-644. beyitler); “Hikâyet-i İskender” (3638-3665. beyitler); “Hâtîme-i Kelâm Der-Hasb-i Hâl” (4422-4440. beyitler)⁷. Fedayî'nin tercümesinde yer alan sebep-i nazm ve hâtîme bölümleri anlaşılır ilavelerdir. İskender hikâyesinin ise ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir.

İskender Hikâyesinin Tercüme Metne Girişi

İskender Hikâyesi, *Mantku't-Tayr*'da “Çin’de Taş Kesilen Adamin Hikâyesi”nin son tarafında yer alan birkaç beyitte geçen ifadenin hikâyeye dönüştürülmüş hâlidir. Fedayî, söz konusu bahsi, müstakilen ve ayrı bir başlık altında ele alarak genişletmiş ve bir hikâye olarak kurgulamıştır. Bu bölümün nasıl ortaya çıktığını ve kurgunun nasıl İskender hikâyesine dönüştüğünü anlayabilmek için evvela *Mantik-ı Esrâr*'daki “Çin’de Taş Kesilen Adamin Hikâyesi”ne (3626-3637. beyitler) bakmakta fayda vardır. Bu sebeple mevzubahis hikâyeye ve günümüz Türkçesiyle mensur olarak söylenişine aşağıda yer veriyoruz:

Hikâyet-i seng şuden-i merdî der-Çîn

*Var idi Çîn’de bir âdem oldu taş
Gözlerinden dem-be-dem akardı yaş*

*Yaş dökerdi aglar idi zâr zâr
Taş olurdu ol akan yaş âşikâr*

*Ger o taşa ugrasa nâ-gâh mîg
Tâ ebed yağdırmaya gayrı dirîg*

*Anı görüp didi bir ehl-i yakîn
‘İlmdür ol merd-i pâk-ı râst-bîn*

*Cehd eyle sâlik-i Çîn ol yûri
Ger varursañ Çîn’e anı bul yûri*

*Hazret-i ‘Attâr ol sır mahremi
‘İlme nisbet eylemiş ol âdemi*

Çin’de taş kesilen adamin hikâyesi

Çin’de taş olmuş bir adam vardı. (Onun) gözlerinden daima yaş akardı.

Yüksek sesle ağlayıp yaş döktüğünde o döktüğü yaşların da taşa dönüştüğü âşikâr!

Eğer kara bulut ansızın o taşa rastlarsa bir daha yağmur yağdırmazdı.

Yakın ehli bir zat, bu adamı görünce dedi ki: ‘Doğru görüşlü bu temiz adam, ilimdir.’

Gayret et ve Çin’e doğru yola çık, eğer Çin’e varırsan git o adamı bul.

Sırlara mahrem olan Hazret-i Attar, o adamı ilme benzetmiş.

⁷ Bu bölümlerin muhtevasına dair değerlendirme için bk. Doğan Averbek, 2017, ss. 1496-1497.

*Sanma nisbet itdüğü bühtân olur
Kim husûlünde ciğerler kan olur*

Bu benzetmede hata olduğunu sanma, hâsıl olduğunda bu hakikat ciğerleri kan eder.

*‘İlmsüz pinhâna bulunmadı yol
Togrılardan bu söze gel sâmi^c ol*

Gel şu doğru sözü işit ki ilim olmadan, gizli olana yol bulunmamıştır.

*Zâhir eyle ‘ilmi mânend-i ‘âlem
Biter andan kâr-ı ‘âlem dem-be-dem*

Sancak gibi ilmi ortaya çıkar, zira âlemin işi daima o sayede tamamlanmaktadır.

*‘İlmi taş itmiş durur kim himmetân
İy dirigâ veh bu kâfir-ni‘metân*

Himmetler ilmi taş etmiştir. Bu nimetlerin üstünü örtene yazıklar olsun.

*Ser-be-ser zulmet durur uşbu sarây
‘İlmdür anda çerâg-ı reh-nümây*

Bu saray baştan başa karanlıktır, orada yol gösteren kandil, ilimdir.

*Sen bu zulmet içre iy bî-pâ vü ser
Kalma İskender gibi bî-râh-ber*

Sen ey ayaksız ve başsız kişi, bu karanlık içinde İskender gibi rehbersiz kalma!

Fedayî, *Mantıku 't-Tayr*'da İskender'in Zulümât ülkesinde rehbersiz kaldığını hatırlatan beyitten sonraki altı beyti bu bölümden çıkarmış, araya bir başlık ile 22 beyitlik bir kurgu ekledikten sonra bu altı beyti, yedi beyit olarak tercüme ederek yeni bölümün sonuna almıştır. Fedayî'nin araya eklediği kısım ve sonundaki yedi beyit ile bunların günümüz Türkçesiyle mensur olarak söylenişi şu şekildedir:

Hikâyet-i İskender

İskender hikâyesi

*Çün Sikender ‘azm-i seyrân eyledi
Tâ ki kasd-ı âb-ı hayvân eyledi*

İskender, abıhayatı bulmak amacıyla yola çıktığında

*Zulmet içinde giderken nâ-gehân
İrdiler bir vâdiye ‘asker hemân*

askeriyle beraber karanlıkta giderken ansızın bir vadiye vardı.

*Cümle sahrâ ser-be-ser yek-reng idi
Lîk her bir vâdisi pür-seng idi*

Bütün çöl, baştan başa tek renkti ve her bir vadi taşlarla doluydu.

*Didi İskender ki iy kavm-i sipâh
Eyleyenler devlet için ‘azm-i râh*

İskender askerine dedi ki: “Ey askerler topluluğu, ey devlet için yola çıkmış olanlar!

*Uşbu sahrâda olan taşlar ki var
Taş sanmañ cümle la ‘l-i âb-dâr*

İşte bu sahradaki taşları taş sanmayın, hepsi parlak laldir.

*Gaflet itmeñ sözime âgâh oluñ
Mümkün oldukça bu taşlardan aluñ*

Gaflete düşmeyin, sözümü iyi anlayın da bu taşlardan alabildiğiniz kadar alın.

*Çün bu sır soñra nümâyân olısar
Alan almayan peşimân olısar*

*Her kim alur nâdim olur iy ahî
Kim ziyâde niçün almadum dahi
Almayan hod aldı tohm-ı hasreti
K'ey dirîgâ bilmedüm bu fursatı*

*Ol ki şekki var idi İskender'e
Almadı inanmadı ol sözlere*

*Didi kim heyhât bu ne ihtimâl
Kim kamu gevher ola seng ü rimâl*

*Bu ne sözdür senge dir kim la'ldür
Bes bu söz bir bâz-güne na'ldür*

*Cahd u inkâr eyleyüp oldı revân
Oldı hem desti tehi hem haste cân*

*Her kim ol İskender'e mir'ât idi
Nûr-ı sırrına dili mişkât idi*

*Eyledi İskender'ün sözün kabul
Kâdir oldukca o taşdan aldı ol*

*Geçdi zulmetden çün oldı nâ-gehân
Seng gevherden güher taşdan 'ayân*

*Gördiler hep la'l imiş ol taşlar
Dökdiler hasretle gözden yaşlar*

*Alan eydürdi çeküp derd ü melâl
Kim niçün toldurmadum hurc u çuvâl*

*Almayan hod dir idi vâ hasretâ
Öz elimle eyledüm sehv ü hatâ*

*Bilmedüm hayfâ ki kadr-i gevheri
Eyledüm tezkîb hem İskender'i*

*Kâş bir mikdâr alaydum ol zamân
Tâ ki şimdi eyleyedyüm imtihân*

*Mâlik olurum bir iki gevhere
Olmaz idüm 'âsî hem İskender'e*

Çünkü bu işin sırrı daha sonra ortaya çıkınca bu taşlardan alan da almayan da pişman olacaktır.

Ey kardeşim, taşlardan alanlar, daha fazla almadıkları için pişman olacaktır.

Almayanlar ise fırsatı kaçırdıkları için hasret tohumunu ekmiş kimseler gibi olacaklardır.”

İskender'e karşı içinde şüphe olanlar, sözüne inanmadılar ve taşlardan almadılar.

“Heyhat, taşların ve kumların tamamen mücevhere dönüşmesi ne mümkün!” dediler.

“Taşa yakut demek nasıl bir sözdür? Bu söz olsa olsa başaşağı (uğursuz) bir naldır!”

diyerek inkâr edip hem eli boş hem canı hasta bir şekilde gittiler.

İskender'e ayna olan ve gönlü onun sırrının nuruna mişkât olan her kişi,

İskender'in sözünü kabul etti ve gücü yettiği kadar o taşlardan aldı.

Karanlığı geçtiğinde birden bire taşların mücevherliği ayân oldu.

O taşların hepsinin lal olduğunu gördüler ve hasretle gözyaşı döktüler.

Taşlardan alan, dert ve sıkıntı içerisinde “Neden hurç ve çuvalı doldurmadım!” diye hayıflanıyordu.

Taşlardan almayan ise “Çok yazık! Kendi elimle hata eyledim!” diye dövünüyordu:

“Yazık ki hem mücevherin değerini bilmedim hem İskender'i yalanladım.

Keşke o zaman bir miktar alsaydım da şimdi sıkıntı çekseydim.

Hem bir iki mücevherim olurdu hem İskender'e karşı gelmemiş olurum.”

*Bu cihân u ol cihân hep cândadır
Lîk cân dilde vü dil pinhândadır*

*Uşbu dünyâ zulmetinde rûz u şeb
Gevher-i 'ilm-i latîfî kıl taleb
Geçdüñ ise bu karañu 'âlemi
Bulduñ anda cây-ı hâss-ı âdemi*

*Ola tahkîke bedel uşbu mecâz
Her nefesde feth ola sad gûne râz*

*Dâm-ı râh oldıysa bu dünyâ saña
Vay yüz biñ vay vâveylâ saña*

*Hem-dem olsa ger saña cûc u seher
Zâhir ola bu taleb sende meger*

*Kıl taleb tâ kim taleb hem mahv ola
Ekl-i rûz u h'âb-ı şeb hem mahv ola*

Bu dünya ve öteki dünya hep can içindedir ancak can gönüldedir, gönül ise gizli olandadır.

Bu dünyanın karanlığında gece gündüz latif ilim mücevherini talep eyle. Bu karanlık âlemi geçtiysen insanoğluna özgü mekânı buldun demektir.

Bu mecazî anlatımın hakikati ortaya çıksın da her nefeste bin çeşit sır keşfolsun.

Bu dünya senin yolunda tuzak olduysa sana yüz bin kere yazıklar olsun!

Açlık ve uykusuzluk senin hemdemin olursa bu talep sende zahir olur.

Hem talep hem gündüz yemeği ve gece uykusu mahvolana kadar iste!

Fedayî, bölümün sonlarında yer alan

*Ola tahkîke bedel uşbu mecâz
Her nefesde feth ola sad gûne râz*

beyti ile sözlerinin mecaz olduğunu ve hakikatteki karşılığının anlaşılması gerektiğini ifade ederek bu gerçekleştiğinde her nefeste bin farklı sırrın açılacağını dile getirmekte ve hikâyenin sembollerle yüklü olduğuna işaret etmektedir. İskender, klasik edebiyatta Kur'ân'da zikri geçen ve peygamber olduğu düşünülen Zülkarneyn veya Helen kültürünü inşa eden Makedon asıllı İskender olarak anılır. Türk ve Fars edebiyatlarında etrafında pek çok hikâye anlatılan İskender, özellikle Hızır ile abıhayatı yani ölümsüzlük suyunu aramasıyla ünlenmiştir. Burada da Fedayî, eklediği İskender hikâyesini onun bu çok meşhur yönüyle başlatmakta ve İskender'in abıhayatı bulmak amacıyla yola çıktığını söylemektedir. Anlatıya göre İskender, askerleriyle beraber bu suyun peşinden Zulümât ülkesine yani karanlıklar ülkesine gider. Burada abıhayatın bulunduğu yerin karanlıklar ülkesi olması mühimdir. İskender, karanlıklar ülkesinde yolunu kaybetmiş ve abıhayatı bulamamıştır. Fedayî burada, İskender'in abıhayatı arama macerasını bir kenara bırakır ve başka bir hikâyeye odaklanır. Bütün vadileri tamamen taşlarla kaplı olan Zulümât ülkesine girdiklerinde Kumandan İskender, beraberindeki askerlerine “Bu taş olarak gördükleriniz aslında taş değil, laldır.” der. Fedayî'nin, hikâyenin sonunda yaptığı açıklamaya göre karanlıklar ülkesi dünyadır, taş ise ilimdir. Burada ilim denince akla gelmesi gereken aklî ilimler değildir. Metnin

tasavvufî olarak okunması gerektiği açıktır. İskender, bu hikâyede din yolundaki rehberdir. Askerler sâliklerdir. Eğer bu hikâye, *Mantıku't-Tayr* bağlamında değerlendirilirse İskender, Hüdhüd'dür, askerleri kuşlardır. Zulümât ülkesindeki vadiler Simurg'a giderken geçtikleri vadilerdir. Taşlar ise o vadilerin her birinde edindikleri ilimdir. İskender, askerinden alabildikleri kadar bu taşlardan almalarını, yani ilme talip olmalarını istemekte ve buradan geçip gittikten ve hakikat ortaya çıktıktan sonra herkesin pişman olacağını söylemektedir.

Bu hikâyenin izi sürülürken evvela *Mantıku't-Tayr*'ın tenkitli metinlerine, muhtelif yazma ve basma nüshalarına müracaat edilmiş ancak herhangi bir ize rastlanmamıştır. Bu ön araştırma sonrasında *Mantıku't-Tayr*'ın Türkçe tercümelerine bakılmış, orada da buna dair bir kayda rastlanmamıştır. Daha sonra Şem'i'nin kaleme aldığı *Mantıku't-Tayr*'ın Türkçe şerhi *Şerhü Mantıku't-Tayr*'a (Turan, 2015) bakılmış ve burada Çin'de taş olan adamın hikâyesinden hemen sonra "Hikâyet" başlığıyla bir bölüm açıldığı ve evvela mensur olarak açıklama yapıldığı görülmüştür (Turan, 2015, s. 896). Bu açıklama, çerçeve olarak Fedayî'nin tercümesindeki İskender hikâyesi ile örtüşmektedir. 1596-1599 yılları arasında yazıldığı belirtilen (Turan, 2015, s. 47) şerhteki söz konusu ekleme şu şekildedir:

Hikâyet: İskender zulümâtta asker ile giderken anlaruñ ayağı altında hurde taş sadâsı geldi. İskender didi ki anlaruñ ayağı altında olan cevâhirdür. Ol askerden İskender'e hiss-i i'tikâdî olan bir mikdâr aldı ve İskender'e hiss-i i'tikâdî olmayanlar almadılar çünkü zulümâtdan halâs oldılar. Ol cevâhirden alanlar niçün ziyâde almadık diyü peşimân oldılar ve ol almayan tâife hod niçün almadık diyü hadden birün peşimân oldılar.

Bu kısmı, günümüz Türkçesi ile şu şekilde ifade etmek mümkündür:

İskender, Askeriyle karanlıklar ülkesinde ilerlerken askerlerin ayaklarının altından küçük taş sesleri gelince İskender bunların mücevher olduğunu söyler. İskender'e inanan askerler, bu mücevherlerden bir miktar alırlar, inanmayanlar ise almazlar. Karanlıklar ülkesinden kurtulduklarında o mücevherlerden alanlar daha fazla almadıkları için pişman olurlar. Almanlar ise almadıkları için daha fazla pişman olurlar.

Bu suretle Şem'i, eserin aslında olmayan bir başlık açtıktan sonra *Mantıku't-Tayr*'da yer almayan bir İskender hikâyesini özetlemekte ve akabinde *Mantıku't-Tayr*'ın beyitlerini iktibas ederek şerhine devam etmektedir. Yukarıda sözü edilen açıklamadan sonra *Mantıku't-Tayr*'da yazılan ilk beyit şudur:

În cihân u ân cihân der-cân-ı tust
Ten zi-cân u cân zi-ten pinhân-ı tust

Fedayî de hikâyeyi ekledikten sonra, Şem'î'nin iktibas ettiği yukarıdaki beyti şu şekilde Türkçeye aktararak *Mantıku't-Tayr*'ın tercümesine devam etmiştir:

*Bu cihân u ol cihân hep cândadır
Lîk cân dilde vü dil pinhâdadur*

Şem'î'nin, Fedayî'deki hikâyeye benzeyen ilave açıklaması, tam olarak Fedayî'nin İskender hikâyesini eklediği aralıkta yer almaktadır. Burada bazı sorular ortaya çıkmaktadır. Şem'î'nin yaptığı ekleme ile Fedayî'nin eklemesinin aynı hikâye olması ve her ikisinin de tam olarak aynı yere eklenmesi bir tesadüf müdür? Bu soruya cevap vermeden önce Şem'î'nin, eserini Fedayî'den en az 37 sene evvel kaleme aldığını hatırlamak gerekmektedir. O zaman şu soruyu sormak icap eder: Fedayî, Şem'î'nin şerhini görmüş müdür? Bu soruya cevap vermeden evvel Fedayî'nin Osmanlı coğrafyasının merkeze çok yakın olmayan bir mıntıkasında, Trablusşam toprağında yaşadığını ve eserini orada kaleme aldığını hatırlamakta fayda vardır. Bununla beraber şunu da akıldan uzak tutmamak gerekir: Mevlânâ'nın divanında

*Attâr rûh buved Senâî du çeşm-i û
Mâ ez pey-i Senâî vu Attâr âmedîm*

yani “Attâr, ruhtur; Senâî de onun iki gözüdür. Biz Senâî ve Attâr'ın yolundan geldik.” demesi sebebiyle Attâr'ın, Mevleviler nazarında müstesna bir mevkii vardır. Fedayî de Mevlevî'dir. Dolayısıyla İstanbul'da dahi⁸ Attâr'la ilgili kaleme alınmış herhangi bir Türkçe metnin Trablusşam'daki Mevlevihane'ye süratli bir biçimde ulaşmasını yadırgamamak gerekir. Zira Mevleviler'in hususi önem atfetmesi sebebiyle Şem'î'nin *Mantıku't-Tayr* şerhinin süratli bir şekilde Trablusşam'a ulaşmış olduğu ve Fedayî'nin, eseri tercüme ederken Şem'î'nin şerhinden istifade ettiği düşünülebilir. Fedayî, orada gördüğü ve muhtemelen daha evvel de bildiği hikâyeyi, biraz daha detaylandırarak eserine dâhil etmiş olmalıdır.

Burada sorulması gereken bir diğer soru ise Şem'î'nin şerh olarak verdiği bu hikâyeyi nereden aldığıdır? Evvela şunu ifade etmekte fayda var: Şem'î'nin eserinde birkaç yerde geçen bu tarz açıklamalar için şu değerlendirme yapılmaktadır: “Şem'î'nin ‘Hikâyet’ başlığı altında metni zenginleştirmek için kendisinin başka eserlerden görüp veya birilerinden duyup eklediği hikâyeler de vardır” (Turan, 2015, s. 49). Araştırmacının tespitine göre Şem'î, şerhini kaleme alırken muhtelif eserlerden istifade etmiştir. Dolayısıyla İskender hikâyesi de Şem'î'nin kaynaklarında yer alan bir hikâye olmalıdır.

İskendernâmeler üzerine yaptığımız taramadan bahsedecek olursak evvela hikâyenin özünün, her ne kadar *Mantık-ı Esrâr*'daki anlatımla bire bir

⁸ Şem'î'nin nereli olduğuyla ilgili tartışma için bk. Turan, 2015, s. 37.

örtüşme de Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde yer alan İskender'in askeriyle beraber karanlığa girdiği bölümdeki beş beyte çok benzediğini söylemek gerekir. Söz konusu beyitler⁹ ve günümüz Türkçesiyle mensur söylenişleri şu şekildedir:

<i>Gider iken ugradılar bir yire Kim anuñ taşı güherdür yeksere</i>	[İskender ve askerleri] giderken taşı tamamen mücevher olan bir yere rastladılar.
<i>Kimi yâkût idi kimi la 'l-i nâb Kimi pîrûze dökülü bî-hisâb</i>	Bu sayısız taşın bazısı yakut, bazısı parlak lal, bazısı da firuze idi.
<i>Her yaña gevher dökilmiş şeb-çerâğ Rûşen olmuş gevherüñ nûriyla tag</i>	Her yana şebçerağ gibi dökülmüş bu mücevherlerin ışığıyla dağ aydınlanmıştı.
<i>Şâh leşker 'ol güherden bî-kerân Dirüben oradan oldılar revân</i>	İskender ve askerleri, ucu bucağı görünmeyen bu mücevherlerden alarak yollarına devam ettiler.
<i>Cehd idüp çün yürüdiler bir zemân Çihdılar zulmet içinden nâ-gehân</i>	Gayretle bir süre daha yürüdüler ve ansızın karanlıktan çıktılar.

Ahmedî'nin *İskendernâme*'sini yazarken pek çok eserden istifade ederek telif bir eser ortaya çıkarmaya çalıştığı bilinmektedir (Feyzioğlu, 1991, ss. iii-iv). Dolayısıyla bu hikâyeyi bir yerde görmüş olma ihtimalinden bahsetmek yanlış olmayacaktır.

16. asırda yaşamış olan Pir Mehmed b. Evranos (Za'îfi) ise madenler üzerine 1545'te Farsça bir eserden tercüme ettiği *Risâle-i Cevâhîrnâme*'de "elmas"tan bahsederken aynı hikâyeye atıfta bulunur ve Nizâmî'nin mesnevisine işaret eder (Kutlar, 2005, ss. 54, 85-86):

... elmâs ma'deni iki yirden gayrı yirde olmaz biri eski ma'dendür ki zulümâta yakındur şöyle rivâyet iderler ki iskender-i zü'l-karneyn 'aleyhi's-selâm zulümât etrâfında bir dag etegine irişdi hemânâ atları ayagında olan na'ller külliyyen aşınup ezilüp mahv oldı buña sebep ne olacaktur diyü su'âl itdükde hükemâ-i yunan rikâb-i hümâyûnına zafervâr mülâzım olanlar didiler ki bu yirüñ taşları seng-i elmâsa karîbdür devr-i feleki muktezâsınca şöyledür ki şol fülân tarafa muttasıl bu gâyetde yüce sengistân-i huşk tagda bir dere vardur ki anun içinde olan taş hurdesi dökündü ve kırındısı kamu elmâs-i hâsdur ve velîkin gâyetde dik ve damdazlak ve ziyâde yüce tagdur ana çıkmakda 'usret vardur didiler çün iskender-i zü'l-karneynün hâtırı elmâs-i hâsı ele getürmek diledi hükemâyâ emr eyledi pes bir cemâ'at tamâm zahmet çekmekile ol taguñ üzerine çikdılar mezkûr kuru dereden elmâsı ele

⁹ 7849-7853. beyitler.

getürdiler tamâm murâdlarınca alup döndiler iskenderüñ huzûrına yitürdiler bu halk içinde münteşir olup meşhûr olan elmâs zü'l-karneyn zamânından kalandur bundan sonra hergiz bir kimesne ana vukûf bulmamışdur ...

Müellif bu sözlerinden sonra “bu haberi ârifler şeyhi hamse sâhibi şeyh nizâmî *nevvera'llâhu kabrehu* iskender-nâmesinde bu nev'ile zıkr buyurmuşdur” diye de eklemektedir. Za'îfî, burada özetle Ahmedî'de, Şem'î'de ve Fedayî'de yer alan hikâyeye benzer bir anlatım sunmaktadır¹⁰.

Hamse sahibi Nizamî'nin İskender'i anlattığı Farsça *Şerefname* adlı mesnevisinde bu hikâyeye oldukça benzer bir metne rastlamak mümkündür ki bu eser bilinen ilk müstakil *İskendernâme*'dir. Bu eserde “İskender'in Zulümât'a Gitmesi” başlıklı bölümün sonunda şu hadise anlatılmaktadır (Avcı, 2013, ss. 106-108):

İskender ise zulumatta çok gezer ancak âb-ı hayata erişemez. Bu yüzden çok gamlanır. O sırada genç bir oğlan kılığında Hızır gelir. İskender'e, 'Boz ata bin, başını bu taraf çevir, o sizi zulumattan çıkarır. Bir de zulumattan çıkmaya az kalınca ellerinizi yere uzatıp ne gelirse alın. Alan da pişman, almayan da.' der. Hızır bunu söyleyip kaybolur. İskender söyleneni yapar, yola düşerler. Zulumattan çıkmaya az kala İskender ve askerler ellerini yere atarlar, ne gelirse alırlar. Bir kısmı ise almaz. Atlarını sürerler. Zulumattan çıkarlar. Aydınlığa çıkınca bakarlar ki aldıkları taşlar lal, cevherdir. Almayan pişmandır, alan da az aldım diye pişman olur.

Bu anlatım, çerçeve olarak Şem'î'nin hikâyesiyle ve Fedayî'nin hikâyesiyle örtüşmektedir. Şem'î ve Pir Mehmed b. Evranos, eserlerinde Nizamî'den istifade ettiklerini beyan etmektedirler (Turan, 2015, s. 68; Kutlar, 2005, s. 86). Dolayısıyla Nizamî'nin yukarıda tercümesi alıntılanan hikâyesinin, Pir Mehmed b. Evranos ve Şem'î'deki İskender hikâyesine kaynaklık etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ahmedî'nin ise *İskendernâme*'yi yazarken *İskendernâmelerin* ilk örneği olan *Şerefname*'den haberdar olduğu ve ondan istifade ettiği açıktır.

Bütün bu verileri bir araya getirdiğimizde ortaya şöyle bir netice çıkmaktadır: Fedayî, *Mantıku't-Tayr*'ı tercüme ederken kendinden önce yapılmış tercüme ve şerhlerden bazısını görmüş olmalıdır. Bunlar arasında kanaatimizce Şem'î'nin *Şerhü Mantıku't-Tayr*'ı da vardır. Fedayî, Şem'î'nin şerhine eklediği İskender hikâyesini beğenmiş olmalıdır. Şem'î de söz konusu hikâyeyi Nizamî'nin *Şerefname* mesnevisinde görmüş olmalıdır. Şem'î'nin yaptığı eklemelerde bulunmayan ayrıntıları vermiş olması sebebiyle Fedayî'nin

¹⁰ Burada iktibas edilen bölüme çok benzer bir anlatı için bk. Demir ve Kılıç, 2003, ss. 47-48.

de *Şerefnâme*'yi okuduğunu söylemek mümkündür. Netice olarak Fedayî, *Mantku't-Tayr*'da yer almayan bir hikâyeyi 22 beyitte kurgulamış ve burada kullandığı sembolleri kısmen açıklamıştır. Ayrıca *şebçerâğ*, *la'l*, *yakut*, *âb-ı hayat* gibi daha önceki rivayetlerde farklı şekillerde ele alınan unsurları bir arada ve birbiriyle irtibatlandırarak sunmuştur. Nizamî'de geçen bu hikâye, sonradan kaleme alınan *İskendernâme* metinlerinde ve farklı konulardaki metinlerde de kendine yer bulmuştur.

Nizamî'nin bu hikâyeyi kurgularken hangi kaynaklardan istifade etmiş olduğu meselesi, ayrı bir çalışmanın konusu olsa da Nizamî'nin eserinden önce kaleme alınan ve İslami edebiyatta müessir olmuş bazı eserlerde tarihî bir kişilik olarak bahsedilen İskender'le ilgili bölümlerde, burada ele alınan hikâyenin benzeri anlatılara tesadüf edildiğini hatırlatmakta fayda vardır. Mesela 9. asrın ikinci yarısı ile 10. asrın ilk yarısında yaşamış olan Taberî'nin kaleme aldığı tarihte İskender'den bahsedilmekte ve onun abıhayatı aramak üzere karanlıklar ülkesine gittiği söylenmektedir (Taberî, 1991, ss. 832-842). Bilindiği kadarıyla İskender'den bahseden ilk manzum eserlerden olan *Şehnâme*'de ise İskender'den bahseden ve 61 başlıktan oluşan genişçe bir bölüm yer almaktadır. Fedayî'nin tercümesinde kendine yer bulan İskender hikâyesinin belki de çıkış noktası olan metin, *Şehnâme*'nin "İskender Hikâyesi"nin "İskender'in İsrail'i Görmesi" başlığını taşıyan 49. bölümünde anlatılmaktadır (Firdevsî, 2009, s. 427). Anlatının, buradan Nizamî kanalıyla Fedayî'ye kadar ulaştığını söylemek akıldan uzak olmayacaktır. Her ne kadar Fedayî'nin, eklediği hikâyenin metindeki yerini Şem'î'ye göre tespit etmiş olması kuvvetle muhtemelse de İslami edebiyatı besleyen, yukarıda adları geçen eserleri de görmüş olması tabiidir.

Anadolu sahasında kaleme alınan eserlerden Ahmed-i Bîcân'ın *Dürr-i Mekkûn* adlı mensur eserinde de İskender'den ve değerli taşlara sahip şehirlerden bahsedilmektedir¹¹. *Dürr-i Mekkûn*'da Keyhüsrev ve lal hikâyesi anlatılırken onun İskender olduğu rivayeti de nakledilir (Ahmed Bîcân, 1999, ss. 105-106). İbrahim b. Bâlî'nin kaleme aldığı ve içinde değerli taşlarla ilgili bir bölüm de bulunan¹² *Hikmetnâme* adlı mesnevide de İskender'in abıhayatı arama macerasından bahsedilirken Hızır'a değinilmekte ve taşları cevher olan bir yer görüldüğü dile getirilmektedir¹³. Fedayî'nin bu eserleri de görmüş olması, ihtimaller dâhilindedir.

¹¹ İlgili bölümler için bk. Ahmed Bîcân, 1999, ss. 64, 70.

¹² Söz konusu bölüm hakkında müstakil bir çalışma için bk. Kutlar, 2013.

¹³ İlgili bölüm için bk. Ali Şeylan, 2018, ss. 281-282, 9608-9624. beyitler.

Kaynakça

- Ahmed Bîcân. (1999). *Dürr-i Mekkûn, Saklı İnciler*. N. Sakaoğlu (Yay. Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Albayrak Sak, V. (2012). Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği ve Bu Gelenekte Mantıku't-Tayr Tercümeleri. *Turkish Studies*, 7(4), 655-669.
- Avcı, İ. (2013). *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si* (Basılmamış doktora tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, R. ve Kılıç, M. (2003). Cevâhîr-nâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîr-nâme. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 14, 1-64.
- Doğan Averbek, G. (2017). Fedayî Mehmed Dede, Mantık-ı Esrâr Adlı Manzum Mantıku't-Tayr Tercümesi ve Otograf Nüshası. *Uluslararası TEKE (Türkçe, Edebiyat, Kültür, Eğitim) Dergisi*, 6/3, 1490-1506.
- Fedayî Mehmed Dede. *Mantık-ı Esrâr*. G. Doğan Averbek (Yay. Haz.). (Yayın aşamasında).
- Ferideddin-i Attar. (1990-1991). *Mantık al-Tayr*. (A. Gölpınarlı, Çev.). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Feyzioğlu, N. (1991). *İskendername Üzerine Bir İnceleme* (Basılmamış yüksek lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Firdevsî, (2009). *Şahnâme* (Cilt 2) (N. Yıldırım Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- İbn Mehâsin. (1981). *el-Menâzilü'l-Mehâsiniyye fi'r-Rihlet et-Trablusiyye*. M. A. Al-Bakhit (Ed.). Beyrut: Dâru'l-Âfâk el-Cedîde.
- Kutlar, F.S. (2005). *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhîr-nâme*. Ankara: Öncü Kitap.
- Kutlar, F.S. (2013). Antepî İbrâhîm bin Bâlî'nin Hikmet-nâme'sinde Taşlar ve Madenler. *Prof. Dr. Tulga Ocak'a Armağan*. Ankara.
- Külekçi, N. (1999). *XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi* (Cilt. 1). Erzurum: Aktif Yayın Dağıtım.
- Kültürel, Z. ve Beyreli, L. (1999). *Şerîfi, Şehnâme Çevirisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Şahinoğlu, M.N. (1991). Attâr, Ferîdüddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 4, ss. 95-98). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şeylan, A. (2018). *İbrâhîm İbn-i Bâlî'nin Hikmet-nâme'si: İnceleme-Metin (149b-300a)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. 27.07.2018 tarihinde ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-194369/ibrahim-ibn-i-bali-hikmetname adresinden erişildi.
- Şimşek, T. (1993). *Fedayî Dede, Mantık-ı Esrâr: Tenkidli Metin-İnceleme* (Basılmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taberî (1991). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* (Cilt 5). (Z. K. Ugan ve A. Temir Çev.). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Turan, M. (2015). *Şem 'i, Şerh-i Mantuku't-Tayr*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Uyar Akalın, B. (2001). *Za 'ifi, Gülşen-i Si-murg: İnceleme, Tenkitli Metin* (Basılmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uyar Akalın, B. (2005). The Poets Who Wrote and Translated Mantuku't-Tayr in Turkish Literature. *International Journal of Central Asian Studies*, 10(1), 167-179.
- Yakar, H.İ. (2013). *Antepli Divan Şairleri*. Gaziantep: Yaşar Cevizli Mağazaları.

AYDINLANMANIN OSMANLI DÜNYASINDAKİ ERKEN ETKİLERİ VE IOANNIS PRINGOS (1725-1789)*

*Hasan ÇOLAK***

Öz: Osmanlı Rum cemaatinin 18. yüzyıl Avrupası ile kurduğu iletişim kanallarının en önemlilerinden biri olan ticarileşme, çoğu zaman milliyetçiliğin entelektüel altyapısının oluştuğu bir safha olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşıma göre, o dönemde Avrupa’da, değişimi öngören Aydınlanma fikirlerinden haberdar olmaya başlayan Rum tüccarları, Osmanlı düzenine alternatif bir dünya hayal etmeye başlamışlardır. Bu makale bu meseleleri, Teselya’nın yükselen yerleşim yerlerinden biri olan Zagora’dan çıkıp farklı Osmanlı ve Avrupa liman kentlerinde ticaret yaptıktan sonra Amsterdam’a yerleşen, burada biriktirdiği servet ile de Zagora’ya geri dönüp burada bir kütüphane kuran Ioannis Pringos üzerinden incelemektedir. Makale, Aydınlanma fikirlerinin Osmanlı Rumları arasında nüfuz etme biçimlerinin Avrupa’nın olduğu kadar Osmanlı dünyasının dinamikleri de göz önünde tutulduğunda tam anlamıyla kavranabileceği fikrini savunmaktadır. Dolayısıyla, tamamen Avrupa’daki entelektüel hareketlerin etkisi altında olduğu varsayılan Pringos gibi Osmanlı gayrimüslimleri hem Avrupa hem de Osmanlı bağlamlarında incelendiğinde Aydınlanmanın Osmanlı dünyasındaki erken etkilerinin bazı durumlarda son derece sınırlı olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Aydınlanma, Osmanlı Rumları, Zagora, Ioannis Pringos, milliyetçilik.

Early Influences of the Enlightenment in the Ottoman World and Ioannis Pringos (1725-1789)

Abstract: One of the most important channels of interaction with the 18th-century Europe, commercialization of the Ottoman Greek Orthodox community is often regarded as a phase when the intellectual groundwork of nationalism is formed. According to this view, having acquainted themselves with the ideas of the Enlightenment that envisaged a change in Europe, these merchants began to imagine an alternative world to the Ottoman order. This article analyses these issues through Ioannis Pringos, who hailed from the rising Thessalian settlement of Zagora, traded in various Ottoman and European port cities, settled in Amsterdam and with the fortune he accumulated there, he established a library in his native Zagora upon his return. The article puts forward the view that the manners in which the Enlightenment ideas infiltrated among the Ottoman Greek Orthodox can be fully grasped by paying due attention to the dynamics of the Ottoman, as well as the European worlds. Therefore, when those Ottoman non-Muslims who were supposed to be under the exclusive influence of European intellectual movements are analysed in both European and Ottoman contexts, it appears that in some cases early influences of the Enlightenment in the Ottoman world were extremely limited.

Keywords: Enlightenment, Ottoman Greeks, Zagora, Ioannis Pringos, nationalism.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 10.04.2018 - 31.12.2018

**Dr.Öğr.Üyesi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Tarih Bölümü, h.colak@etu.edu.tr ORCID: 0000-0002-4552-0259

Balkan milliyetçilikleri konusunda dünyadaki sayılı siyaset teorisyenleri arasında yer alan Miroslav Hroch, kısa süre önce yazdığı bir makalesinde, Güneydoğu Avrupa'daki milliyetçiliklerle ilgili olarak bazı önemli tespitlerde bulunmaktadır. Hroch'a göre Rusya, Habsburg ve Osmanlı İmparatorlukları arasında yer alan ve daha sonra Batı Avrupa devletlerinin de doğrudan veya dolaylı etki alanına giren bölgede gerçekten de kendine özgü bir milliyetçilik çeşidi bulunmaktadır (Hroch, 2015). Milliyetçilik, neşet ettiği Batı Avrupa'da üç temel safha sonucunda ortaya çıkmıştır. Hroch'un A safhası olarak adlandırdığı birinci aşamada bir etnik topluluk içerisindeki entelektüeller, kendilerini oluşmaya aday bir milletin temsilcileri olarak görürler ve bu milletin dilsel, kültürel, toplumsal ve tarihsel özellikleri üzerine yazmaya başlarlar. B safhası olarak değerlendirilen ikinci aşamada yeni bir aktivist grup “millî bilinci uyandırmaya” çalışarak daha sonra eğitim ve idarenin aracı olacak, dil temelli bir millî kültürün inşası, kamusal haklar ve kendi kendini idare hakkına erişim ve nihayet “milleti” terki edecek bütünlüklü bir toplumsal yapının oluşumu için çalışırlar. Bu noktada orta sınıf öncü konumdadır. Hroch'un C safhası olarak gördüğü üçüncü ve son safhada ise bu örgütlenme kitlesel bir harekete dönüşür ve bu uğurda mücadele edilir (Hroch, 1985).

Hroch'a göre Güneydoğu Avrupa milliyetçiliklerinin yukarıdaki modele uymayan en temel özelliklerinden biri, çoğu zaman A safhası yaşanmadan B safhasına geçilmesidir. Bir başka deyişle, Güneydoğu Avrupa'da, Batı Avrupa'daki milliyetçiliğin altyapısını oluşturan Aydınlanma benzeri bir düşünsel hareket yaşanmamış, bunun yerine doğrudan bir parçası olunan idareye karşı bir mücadeleye girilmiştir. Nitekim, A aşamasında eksik kalan süreç, çoğu zaman C aşaması ile gelen devletleşme sürecine paralel olarak gerçekleşmiştir (Hroch, 2015). Hroch'un çalışmalarında öne çıkan bir nokta, Yunan milliyetçiliğini, diğer Balkan milliyetçilikleri konusunda yapılan genellemelerin dışında tuttuğunu birçok kez tekrarlamasıdır. Bu durumda, Yunan milliyetçiliğinin A ve B safhaları arasındaki ilişki diğer Balkan milliyetçilik formlarına göre daha kuvvetli olmuştur. Hroch, bu durumun sebepleri arasında şunları saymaktadır: Yunanca yazılı kültürün diğer Balkan dillerinden daha erken bir zamandan itibaren gelişmiş olması, şehir kültürünün gelişmesiyle birlikte eski patriarkal yapının değişmesi, tüccar zümresi sayesinde ekonomik vaziyetin iyileşmesi, matbuat hareketinin daha erken bir dönemde başlaması ve bir tarih yazıcılığı geleneğinin oturmuş olması (Hroch, 2015, ss. 19-21, 23-24). Sayılan bu unsurların birçoğunda zenginleşen tüccar zümresinin etkisi olduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır. Aşağıda da açıklanacağı üzere, ticaret, 18. yüzyılda Osmanlı Rumları arasındaki zenginleşmenin en önemli kanallarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Yunan dil devriminin önderi olan Adamantios Korais, hayatının en azından bir kısmında Amsterdam'da tüccar olarak çalışmış, Avrupa'daki Aydınlanma hareketinin önemli şahıslarıyla da burada bulunduğu sırada tanışmıştır. İlmî mesaisinin

önemli bir kısmını Yunan klasiklerinin yeniden basımına ayıran Korais, Yunan halkının özgürlüğe erişmesinin klasik dünya ile bağının kurulmasıyla gerçekleşeceğine inanmıştır. Yine Korais gibi birçok tüccar da-ister Osmanlı ister Avrupa topraklarında yaşasınlar-hem şehirli yaşam tarzının öncüleri olmuş hem de geleneksel toplum yapısının dışına çıkmışlardır. Peki, ticaret yoluyla Aydınlanma dünyası ile temasa geçen tüccarların, Hroch'un A safhası olarak bahsettiği kültürel mayalanma sürecinin içini gerçekten dolduracak, yeknesak bir grup teşkil ettiğini söyleyebilir miyiz? Bu aşamada bazı önemli noktaların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Öncelikle, bazı ayrık özellikleri ön plana çıkarmak suretiyle Hroch'un teorisine bir alternatif oluşturmaya çalışmak veya bu teoriyi çürütmeye girişmek gibi büyük amaçlar, bu yazının kapsamının çok ötesindedir. Ayrıca, "Yunan Aydınlanması" (Millas, 2015) diye adlandırılan süreç üzerine yapılmış olan çalışmaların kapsamı da oldukça geniştir (Kitromilides, 2013). Bu açıdan da bu makale, üzerine hiç kalem oynatılmamış bir meseleye değinme iddiasında olmamakla birlikte ağırlıklı olarak, birçok sorunlu okumaya sebep olan Amsterdam'daki Osmanlı Rumları üzerine yoğunlaşarak literatüre katkıda bulunmaya çalışacaktır.

Bu yazının iki temel amacı bulunmaktadır: Aydınlanma fikirlerinin Osmanlı dünyası, özellikle de Osmanlı Rumları arasındaki etkilerini inceleyerek Hroch'un teorisini mikroperspektifte tartışmak ve ikincil literatürde çoğu zaman göz ardı edilen bir unsur olarak Osmanlı Rumları arasındaki Aydınlanma temsilcilerinin sadece bir Avrupa mefhumu olmadığını, aynı zamanda bir "Osmanlı" mefhumunun parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini gösterip meseleyi daha geniş ve gerçekçi bir düzleme yerleştirmek. Özetle, bu makalede Aydınlanmanın yaşandığı dönemde Avrupa ile temas hâlinde olmanın, tüccar tayfasının her bir üyesi için yukarıda bahsedilen tipolojiye uymak anlamına gelmediği gösterilmeye çalışılacaktır. Bu meseleler de 18. yüzyılda Osmanlı ve Avrupa dünyalarında yaşamış, eli kalem tutan bir tüccar olan Zagoralı Ioannis Pringos üzerinden, 18. yüzyıl Avrupa ve Osmanlı dünyası bağlamında incelenecektir.

Aydınlanma ve Osmanlı Rumları

Bilindiği üzere, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren temelde Fransa'da, ancak aynı zamanda Avrupa'nın birçok yerinde ortaya çıkan Aydınlanma hareketi, özü itibarıyla "*ancien régime*" olarak adlandırılan "eski düzen"i kilise, kraliyet, aristokrasi gibi "ayrıcalıklı" unsurlarına karşı çıkararak insanlığın "akıl" düzleminde işlemlerini öngörüyordu (Israel, 2014; Çiğdem, 1997; Cevizci, 2002). Bu çerçevede, bilimsel çalışmalar içerisinde akli ön planda tutan doğa bilimleri büyük bir saygınlık kazanıp gelişme gösterirken öte yandan

Aydınlanmanın kanun, toplumsal sözleşme, tolerans¹ gibi temel ilkelerini teşkil edecek kavramlar hakkında birbiri ardına eserler yazılıyordu: Kanunların Ruhı (Montesquieu, 1748), Toplumsal Sözleşme (Rousseau, 1762), ve Tolerans Üzerine Risale (Voltaire, 1763). Bu fikirler, ikincil literatürde de sık sık karşımıza çıktığı üzere, 1789'da gerçekleşecek olan Fransız İhtilali'nin kültürel ve entelektüel temelini oluşturacaktır (Mornet, 1933).

Peki, genelde Osmanlı Müslüman ve gayrimüslimleri, özelde de Osmanlı Rumları bu fikirlerden ne kadar haberdardı ve bu fikirlerin ilgili entelektüeller üzerindeki etkisi ne ölçüdeydi? Peşinen şunu söylemek gerekir ki Aydınlanma, Fransız İhtilali ve sonrasında Napolyon'un bütün Avrupa içerisinde yarattığı etki, kendi aralarındaki bütün sorunlara rağmen, birçok ülkeyi, bu fikirlerin temsil ettiği alternatif düzene karşı hem ayrı ayrı hem de ortak bir şekilde hareket etmeye sevk etmiştir (Lee, 1987, ss. 26-37). Örneğin, 1764 gibi erken bir tarihte Habsburg ordusunda Aydınlanma yazarlarının kitapları da dâhil olmak üzere “tehlikeli” eserlerin yasaklanmasını öngören bir “Eğitim ve Sansür Komisyonu” kurulmuştu. Benzer şekilde, o esnada Viyana'da bulunan Osmanlı elçisi Ebubekir Râtib Efendi bir yandan Rousseau ve Voltaire'in fikirlerinden söz ederken Osmanlı dinî literatüründe de derin boyutları bulunan “küfriyyât” ve “ilhâd” (Ocak, 1998, ss. 6-15) kavramlarını kullanmakta, öte yandan Fransız İhtilali'nin en etkin grubu olan Jakobenlerden, yine Osmanlı siyasi terminolojisini hatırlatırcasına “Franca eşkıyâsı Yakobenler” diye bahsetmektedir (Yeşil, 2007, s. 290). Aydınlanma döneminin bazı eserlerini Yunancaya çevirmiş bulunan ve daha sonra Yunan Aydınlanmasının ve ihtilalinin fikir babaları arasında yer alacak olan Rigas Velestinlis'in hikâyesi, iki ülke savaştan çıkmalı henüz birkaç yıl olmasına rağmen, Osmanlılar ve Habsburglar arasındaki iş birliğini örnekler niteliktedir. Velestinlis Osmanlı Devleti'nin yerine geçecek bir Cumhuriyet ve Yunanlılara belirli ayrıcalıklar tanıyacak bir düzen öngörmektedir. Aşağıda daha ayrıntılı anlatacağımız birkaç eser ile birlikte yeni kurulacak devlet için kaleme aldığı anayasa metninin yaklaşık 3.000 adet nüshasını Viyana'dan Trieste'ye gönderen Velestinlis, kendisi Trieste'ye varmadan Habsburg yöneticileri tarafından Belgrad'da Osmanlı Paşasına teslim edilmiş ve 1798'de öldürülmüştür (Millas, 2015, ss. 79-111).

Bu noktada, Aydınlanma fikirlerinin Osmanlı Rumları arasında oluşturduğu etkinin farklı boyutlarını mercek altına almak yerinde olacaktır. Osmanlı

¹ Batı dillerinde *tolerance*, *toleration* gibi terimlerle ifade edilen tolerans kelimesi günümüz Türkçesine hoşgörü olarak geçmiş olsa da Osmanlı bağlamı için bu kavramı kullanmak anakronik olacaktır. Bu meyanda dile getirilen bazı temel eleştirilere katıldığım için makale boyunca bu kavram için hoşgörü ya da müsamaha kavramları yerine orijinal kelimenin Türkçeleştirilmiş imlası tercih edilmiştir (Çağrı, 2006; Ortaylı, 2007). Kavramın içeriğine ilişkin bir tartışma için bk. Çolak, 2018.

tarihyazıcılığında sıkça tekrarlanan bir nokta, Aydınlanma fikirlerinin, Osmanlı düzeni ile bir karşıtlık teşkil ettiği, dolayısıyla da Avrupalılaştırmanın bir göstergesi olduğudur. Bu yaklaşıma göre, en basit hâliyle, Avrupa fikirlerini benimseyen Osmanlı gayrimüslimleri tamamen “yabancı” bir düzen ile ortaklık yaparak Osmanlı düzenini yıkmaya girişmiştir. Bu gibi sebeplerle de Osmanlı tarihyazımında Aydınlanma temasının nasıl işlendiğine baktığımızda, gayrimüslimlerle ilgili literatürün göz ardı edildiğini ve-Osmanlı devletinin modernleşme serencamının da bir tezahürü olarak-İlgili literatürün neredeyse tamamen devlet ve ıslahat-merkezli olduğunu görürüz. (Karal, 1940, Tunaya, 1960, Berkes, 1975, Kuran, 2015). Yakın zamanlarda yapılan bazı önemli çalışmalar, Osmanlı dünyasında 18. yüzyıl boyunca meydana gelen değişimi anlamak için-gayrimüslimlerin yazdıklarını ister orijinal dillerinde okuyarak² ister diğer kaynaklar üzerinden takip ederek³-Osmanlı Müslümanlarına olduğu kadar Osmanlı gayrimüslimlerine de yoğunlaşmamız gerektiğine işaret etmiştir. Ancak, bu yazının farklı noktalarında da değinileceği üzere, Aydınlanma ile temas hâlinde olan Osmanlı Rumlarını anlamının en önemli yollarından biri de Osmanlı düzenini anlamaktan geçer. Zira, ilgili şahıslar her ne kadar Avrupa ile temas hâlinde olsalar ve Osmanlı düzenine karşı çıksalar da Osmanlı siyasi, iktisadi ve içtimai gerçekliklerinin de bir parçasıdır.

² Kermeli, 17 ve 18. yüzyıl Osmanlı Müslüman ve Ortodoks Hıristiyanlarının, seçkinler seviyesinde, benzer iç ve dış etkilere birbirine yakın tepkiler verdiğini birkaç ayrı örnek üzerinden tartışmıştır. Ahmed el-Akhisârî ile baştercüman Nikolaos Mavrokordatos’un tütün içmek konusundaki benzer yorumlarına değinen Kermeli (2014), bir başka çalışmasında Kyrillos Loukaris’in Ortodoks ilahiyat tartışmalarında takip ettiği Yunanca terminolojiyi, Osmanlı Müslüman âlimleri arasında da sıklıkla tartışılmaya başlanan *tecdîd*, *’örf* ve *’âdet* gibi kavramlar temelinde inceleyerek Osmanlı dünyasındaki Müslüman ve Ortodoksların sergilediği ilginç paralelliklere temas etmiştir. (Kermeli, 2017).

³ Bu duruma en önemli örneği, çalışmalarını Osmanlı dünyasındaki Aydınlanma hareketi üzerine yoğunlaştıran Harun Küçük teşkil etmektedir. Her ne kadar Yunanca kaynaklardan faydalanmamış olsa da kendisinin çalışmaları Osmanlı dünyasındaki fikir hareketlerinin ancak Müslüman ve gayrimüslimler birlikte incelendiğinde anlamlı bir bütün oluşturacağını işaretlerini sunmaktadır (Küçük, 2012). Rhoads Murphey de doğrudan 18. yüzyılda Osmanlı dünyasındaki “Batılılaşmaya” ayırdığı çalışmasında Osmanlıca kaynakların yanı sıra ikincil alan yazını (literatür) da geniş ölçüde kullanarak Osmanlı dünyasındaki Müslüman ve Ortodokslar arasında değişime karşı olan gruplar arasındaki benzerliklere dikkat çekmektedir (Murphey, 1999). Bu noktada, Osmanlı ve dış dünya arasındaki ilişkileri konu edinen çalışmasında, Aydınlanma döneminde Avrupa’da bulunmuş olan Adamantios Korais, Stamatis Petrou, Ha’im Yosef David Azulai, Sason Hai le-Veit Qastiel gibi gayrimüslim Osmanlıların anlatılarını çeviriler yoluyla da olsa eserine dâhil etmiş bulunan Suraiya Faroqhi’yi de zikretmek gerekmektedir (Faroqhi, 2010, ss. 200-203).

17. yüzyıldan 18. yüzyıla doğru giden yolda Avrupa ve Osmanlı düzeninde bazı temel değişimler yaşanmış ve bu değişimler Osmanlı Rum cemaatinin birçok katmanında doğrudan etkili olmuştur. Siyaset çerçevesinden bakacak olursak, devam edegelen savaşlara rağmen diplomasiye çok etkin bir araca dönüştüğü bu dönemde hem diplomasiyi hem de Batı dillerini bilen aktörlere duyulan ihtiyaç artmıştır (Neumann, 2011). Din çerçevesinden baktığımızda, Rumlar da dâhil olmak üzere Osmanlı Hıristiyanları arasında artan bir Katolikleştirme faaliyeti meydana gelmiştir (Frazee, 1983, Heyberger, 2014). Böyle bir ortam içerisinde, Eflak-Boğdan gibi sınır bölgeleri başta olmak üzere Osmanlı Rumlarının merkezî idare nezdinde büyük bir itibar kazanacakları yeni bir Osmanlı düzenine geçilmiştir. Bu düzenin iki temel ayağından ilkinin seküler elitler olarak adlandırılan Fenerliler, ikincisini de patrikhane elitleri diye adlandırabileceğimiz kilise temsilcileri oluşturacaktır (Bayraktar Tellan, 2011, Çolak 2015). Fenerliler, 18. yüzyılın ikinci yarısına geldiğimizde Kapudan Paşa baştercümanlığı, Divan-ı Hümayun baştercümanlığı ve nihayet Eflak ve Boğdan hospodarlığı gibi kilit görevlere gelirken, Katolik-karşıtı bir grubun da etkisiyle Ortodoks Kilisesi bu dönemde aynı zamanda bir “Osmanlı kurumu” olarak merkezileşmeye ve kurumsallaşmaya başlamıştır⁴.

Bu koşullar içerisinde, Aydınlanma fikirlerinin Osmanlı Rumlarına nüfuz etmesi de öncelikli olarak eğitim ve yazı dünyasını elinde bulunduran bu iki ayrıcalıklı grubun üyeleri üzerinden veya aracılığıyla meydana gelmiştir. Bu iki grubun üyelerinin, hem daha geniş Osmanlı toplumu hem de Avrupa ile temas hâlinde oldukları unutulmamalıdır. Özellikle İtalyan şehirlerinde ilahiyat veya tıp eğitimi almış Osmanlı Rumları ile (Küçük, 2012) aynı zamanda Avrupalı elçilerin yanında tercüman olarak çalışan ve aile efradından bazılarını eğitim amacıyla farklı Avrupa üniversitelerine göndermiş bulunan Fenerli aileleri bu çerçevede değerlendirebiliriz⁵. Daha sonra Divan-ı Hümayun baştercümanlığı

⁴ Bu meseleyi, Osmanlı idaresi ile Ortodoks kilisesi arasındaki ilişkilerin kaidelerini oluşturan beratlar üzerinden-söz konusu beratları tıpkıbasım, transkripsiyon ve İngilizce çevirileri ile birlikte okurun dikkatine sunarak-incelemeyi amaçlayan ve Elif Bayraktar Tellan ile birlikte hazırlamakta olduğumuz çalışmanın yakın zaman içerisinde Isis Press tarafından yayımlanması planlanmaktadır.

⁵ Fenerli Karatzas ailesi bu noktada çok ilginç bir perspektif sunmaktadır. 17. yüzyılın sonundan itibaren Hollanda elçilerinin yanında tercüman olarak çalışan bu ailenin mensuplarından Georgios Karatzas’ın Jacobus Colyer’in hizmetinde tercümanlık yaptığı esnada Karatzas ailesinin üç erkek çocuğu, dönemin en önemli tıp profesörü olan Hermann Boerhaave’nın tedrisatından geçmeleri için 1715 yılında Leiden Üniversitesine gönderilmiştir. Bunlardan biri olan Skarlatos (Türkçe İskerlet, Hollandaca Carel, Latince Carolus), daha sonra Hollanda büyükelçisinin baştercümanlığı seviyesine atanan ilk Osmanlı olmuş, 1731 yılında I. Mahmud’un cülusunu beyan etmek üzere Osmanlı elçisinin yanında Hollanda’ya gönderilmiş ve nihayet 1765 yılında Osmanlı idaresince baştercüman olarak atanmıştır (Erdbrink,

yapacak olan Nikolaos Mavrokordatos Roma, Padua ve Bolonya üniversitelerinde eğitim görmüş ve 1718 gibi erken bir tarihte ilerlemeci Avrupa ruhunu yansıtan ve Rumlar arasındaki kültürel yenileşmenin ilk eseri sayılacak olan *Filotheou Parerga* adlı kitabı kaleme almıştır (Mavrokordatos, 1989). Benzer şekilde, Kudüs Rum Patriği Chrysanthos Notaras da Padua ve Paris'te eğitim görmüş ve Avrupa'daki bilimsel ve entelektüel dönüşümü, ortaya çıkan yeni araştırma yöntemlerini en çok yansıtan iki alanda, astronomi ve coğrafya alanlarında eğitim almıştır. Bu alanlarda sadece eserler vermekle kalmayan Notaras, kilise içerisindeki müfredatın güncellenmesi için de çalışmalar yürütmüştür (Camariano-Cioran, 1962, s. 247). Notaras gibi şahısların Osmanlı Rum cemaatinin sınırlarının ötesindeki önemini göz önünde tutmanın gerekliliğini bize hatırlatan bir ayrıntı, kendisinin o dönemin en önemli Osmanlı mütefekkirlerinden Yanyalı Esad Efendi ile astronomi alanında mektuplaşmak suretiyle fikir alışverişinde bulunmasıdır⁶. Ancak unutulmamalıdır ki bu dönemde Osmanlı Rum cemaatinin bazı katmanlarında değişime karşı müthiş bir direnç de vardır. Nitekim 1750'lerde İstanbul Rum Patriği V. Kirillos tarafından Aynoroz'da yeni bir felsefe mektebi kurmakla görevlendirilen Evgenios Voulgaris buradaki keşişler tarafından âdeta erken emekliliğe zorlanmıştır (Murphey, 1999, s. 136).

Değişime açık ve kapalı dinamiklerin bazen bir arada var olduğu, bazen de alenen çatıştığı böyle bir dünyada Aydınlanma ruhunun ilk tezahür biçimlerinden biri, yaşanan dünyaya karşı geliştirilen bir çeşit “toplumsal eleştiri” niteliğinde olmuştur ki bu noktada belki de en önemli kişi İosipos Moisiodax'tır. Yukarıda sayılan isimlerin aksine Osmanlı Rumlarının ayrıcalıklı olmayan bir kesiminden gelen Moisiodax, Aydınlanma düşüncesinin en çok vurgulandığı alanlardan biri olan doğa bilimleri konusunda eğitim almak üzere İtalya'ya gitmeye karar vermiştir. Maddi destek almak ümidiyle İzmir başpiskoposu Neofytos'a başvurduğunda aldığı cevap bu dönemin gelenekçi grupları arasında, var olan değişime karşı direnci son derece canlı bir şekilde açığa vurmaktadır. O esnada Moisiodax'ın İzmir Evanjelik Mektebinden hocası olan İthakalı Ierotheos Dendrinos şu ifadeleri kullanmıştır: “Frenklerin memleketine eğitim almaya gidenlerin hepsi dinsizdir ve bunlar geri döndüklerinde diğerlerini de dinsizliğe sevk etmektedirler.” (Kitromilides, 1992, ss. 22-23).

1977, ss. 129-133). Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki kayıtlarda da Hollanda elçiliğindeki tercümanlık kadrolarında Karatza ailesinin mensuplarına sıkça rastlanır (BOA.A.DVN.DVE.d.22/1; 236 ve 248).

⁶ Bu mesele en son Küçük tarafından incelenmiştir (2013). Ancak, kendisi Yunanca literatüre hâkim olmaması sebebiyle Notaras ve Esad Efendi arasındaki Yunanca mektuplaşmadan faydalanma imkânına sahip olamamıştır (Stathi, 1986).

Kilise adamları ile Fenerliler arasında, 18. yüzyılın başından itibaren yeni bir grup katılmaya başlamıştır: bölgesel ve uluslararası ticarete artan bir etkinlik sergileyerek hızlı bir şekilde zenginleşen ve bu zenginliği kuşaktan kuşağa aktarmaya başlayan bir tüccar zümresi. Bu tüccarların bir kısmı yüzyıl boyunca belirli bir Avrupa devletinin himayesinde ve ilgili devletin tüccarlarının müste'men olarak faydalandıkları imtiyazlardan yararlanmak suretiyle iç ve dış ticarete önemli bir konum edinmeye başladılar (Bağış, 1983, ss. 17-70; Stoianovich, 1960). Dahası, bu tüccarlardan bazıları Avrupa'da ürün alışverişi yaptıkları şehirlere yerleşerek çoğu zaman Avrupalı tüccarların çıkarlarını da tehdit ettiler ve farklı devletlere karşı farklı stratejiler takip ederek (Çolak, 2017) artan Osmanlı-Avrupa ticaretinden en çok kâr edenler arasında girdiler (Kadı, 2012). Böylelikle, yüzyıl boyunca, İstanbul, İzmir, Selânik, Halep, İskenderiye gibi Osmanlı şehirlerine ek olarak İtalyan liman şehirleri, Marsilya, Trieste, Amsterdam, Londra, Manchester, Minorka, Antwerp, Taganrog, Odessa gibi liman şehirleri ve Viyana, St. Petersburg, Leipzig gibi kara şehirlerini kapsayan geniş bir ticaret ağı oluşturdular (Harlaftis, 2005).

Uzunca bir süre boyunca bu tüccarlar Aydınlanma fikirlerinin temsilcisi ve Avrupa'nın iş birlikçileri hatta kompradorları olarak kabul gördüler (Lewis, 1961, s. 448). Bu genel kanağa iki temel eleştiri hem Yunan çalışmaları hem de Osmanlı çalışmaları içerisinde aşağı yukarı aynı yıllarda geldi. Richard Clogg, ilgili tüccarların Yunan Aydınlanması ve İhtilaline olan katkılarının önemli bir kısmının Aydınlanma fikirlerini temsil etmektен ziyade, bu fikirlerin yayılmasına taşıyıcı olarak katkı sağladıklarını iddia etmiştir (Clogg, 1981). Benzer şekilde, aynı yıllarda, Reşat Kasaba, Osmanlı gayrimüslim tüccarları ile Avrupalı tüccarların çıkarları arasında bir paralellikten çok çatışma olduğunu Batı Anadolu örneği üzerinden savunmuştur (Kasaba, 1988, ss. 215-228). Birbirinden bağımsız bir şekilde benzer argümanları kullanan bu iki örneği hatırlatırcasına hem Yunan hem de Osmanlı çalışmaları çerçevesinde, geçtiğimiz yıllarda Clogg ve Kasaba'nın görüşlerini destekler nitelikte araştırmalar ortaya konmuştur. Yunanistan'da artık kurumsal bir nitelik dahi kazanmaya başlayan diaspora çalışmaları, milliyetçi tarihyazıcılığına bir alternatif olarak ortaya çıkmış ve Avrupa ile temas hâlindeki Rum tüccarları-Yunan bağımsızlık mücadelesine olan katkılarının varlığı ya da yokluğu üzerinden değil-tamamen kendi varlıkları üzerinden incelemeye başlamıştır (Korma, 2017). Buna mukabil, bazı Osmanlı tarihçileri de Osmanlı ve Hollanda kaynaklarına dayanarak yaptıkları araştırmalarda bu iki ülke arasında ticaret yapan Hollandalı tüccarlar ile Osmanlı Rum ve Ermeni tüccarlarının çıkar çatışması nedeniyle çoğu zaman birbirleriyle mücadele ettikleri sonucuna varmıştır (Van den Boogert, 2014; Kadı, 2012). Bu genel bağlamdan sonra, yazının geri kalanı Osmanlı topraklarından Avrupa'nın farklı ülkelerine ticaret maksadıyla giden, Aydınlanma hareketinin en güçlü olduğu yıllarda ticaret

yapmanın yanı sıra yazım faaliyetlerinde de bulunan bir tüccar üzerinden Hroch'un millet oluşumuna dair fikirlerini tartışacaktır.

Aydınlanma ve Zagoralı Ioannis Pringos

Aydınlanmanın Osmanlı Rumları arasındaki erken etkilerini Zagoralı Ioannis Pringos üzerinden tartışmaya geçmeden önce Zagora ve Pringos hakkında bazı temel bilgileri paylaşmak faydalı olacaktır. Yunan yarımadasının Teselya bölgesinde, antik Pelion/Pilio ile çağdaş Volos yerleşim yerlerine yakın bir noktada bulunan Zagora, dağlık bir bölgede yer almakla birlikte Chorefto limanına da yakın bir mesafededir. Zagora, bölgede bulunan ağaçların gemi yapımına müsait olması sebebiyle, "Zagora gemileri" olarak bilinen gemileri ile bazı halk şarkılarına da konu olacak kadar ünlüdür (Kapaniaris ve Tsoukas, 2015). 17-18. yüzyıllarda Akdeniz ticaretinin önemli bir kısmını elinde bulunduran Sakızlı Rum tüccarların da etkinlik sahasında yer alan Zagora'nın pek çok büyük Osmanlı kenti ile ticari bağlantısı bulunması sebebiyle İstanbul, İzmir, İskenderiye gibi liman kentlerinde Zagoralı tüccarların faaliyet gösterdiğinden haberdarız (Petmezas, 1989, ss. 638-642). Bölgede artan zenginlikten ötürü, bu dönemde bölge insanı Osmanlı Rum cemaatinin farklı seviyelerinde de temsil edilmektedir. Örneğin 18. yüzyılda bir İstanbul bir de Kudüs patriği Zagora'dan çıkarken, yine aynı dönemde beş Zagoralı ruhaninin de kilise hiyerarşisinin başpiskoposluk, piskoposluk, metropolitlik gibi üst kademelerinde görev yaptığını biliyoruz (Diamantakos, 2007).

İşte böylesi bir yerde 1725 yılında doğan Ioannis Pringos yetim bir çocuk olarak 15 yaşlarındayken Zagora'yı terk ederek iki yıl kadar İskenderiye'de ticaret yaptıktan sonra dönemin önemli ticaret merkezlerinden Venedik'e gidecektir. Ticari faaliyetlerini 1742-1751 yılları arasında Venedik'te yürüten ve buradayken muhtemelen Yunan harflerinden önce Latin harfleriyle okuma yazmayı öğrenen Pringos, daha sonra İzmir'e yerleşecek ve 1755 yılına kadar burada kalacaktır. O dönemde İzmir ve Venedik'teki birçok Rum tüccarın yaptığı gibi 1755'te dünya ticaretinin yeni cazibe merkezi olan Amsterdam'a yerleşip, burada kaldığı yaklaşık yirmi bir yıl boyunca büyük bir servet ve kütüphane oluşturduktan sonra 1776 yılında Zagora'ya geri dönecektir. (Skouvaras, 1964, ss. 210-213). Bu esnada, Amsterdam'da kayıtlı sakin⁷

⁷ İlgili dönemde, Osmanlı'daki gibi, Hollanda Cumhuriyeti'nde de bir vatandaşlık kanunu bulunmuyordu. Bu ülkede yaşayan kişilerin sahip olduğu haklara erişim için yabancılar oturduğu Hollanda şehirlerinin belediyesine belli bir meblağ ödemek suretiyle sakin veya orijinal ifadesiyle "burger" olarak başvuruyorlardı (Kuijpers ve Prak, 2002). Amsterdam'da "burger" statüsüne erişen bazı diğer önemli Rumlar Dimitrios Kouletos, Antonios Zingrilaras ve Adamantios Korais'tir (Slot ve Koster, 2007, s. 77).

olmasına dayanarak Hollanda vatandaşı olarak tanınmak için başvuru yapacak, ancak bu başvurusu İstanbul'daki Hollanda otoritelerince reddedilecektir (Van den Boogert, 2006, s. 133). Pringos, hayata gözlerini yumacağı 1789 yılına kadar Zagora'da kalacaktır (Skouvaras, 1964, ss. 323-325). İkincil literatürde zaman zaman karşımıza çıkan Pringos'un en çok göze çarpan icraatı bu küçük yerleşim merkezinde, o zamanlar "ellinomouseion" olarak bilinen bir kütüphane kurmak olacaktır (Diamantakos, 2010, ss. 42-53). Nitekim daha sonra Yunan Aydınlanmasının tarihi içerisinde çok mutena bir konuma yerleşecek olan, yukarıda belirtildiği üzere Aydınlanmacı fikirler temelinde Osmanlı dünyasında yazılmış ilk anayasa örneklerinden birini kaleme alan ve nihayetinde de Osmanlı idaresince öldürülen Rigas Velestinlis, bir müddet boyunca Pringos'un kurduğu bu kütüphanede çalışacaktır (Skouvaras, 1964, s. 16). Bu gibi bilgiler birçok araştırmacıyı Pringos gibi tüccarları Yunan milliyetçiliğine giden yolda, Hroch'un A safhasında sözünü ettiği entelektüeller arasında değerlendirmeye sevk etmiştir. Yunan Marksist tarihyazıcılığının kurucusu olarak görebileceğimiz ve kendisi de Zagoralı olan Kordatos, Pringos örneğinde "Romaik burjuvazinin" bir önderini görmüştür ki Kordatos'a göre bu burjuvazi, dönemin milliyetçiliğini anlamamız için vazgeçilmez bir kaynak teşkil eder (Kordatos, 1945, ss. 7-28). Benzer bir şekilde Stavrianos da Pringos gibi tüccarların "Batı ile münasebetlerinden ötürü" radikal bir zihniyete sahip olduklarını ve Balkanlardaki milliyetçiliğin gelişimine katkıda bulduklarını savunmaktadır (Stavrianos, 1967, s. 342-343). Tüccarların Aydınlanma fikirlerinin temsilcileri arasında olduğuna dair görüşün birçok açıdan ciddi eleştirilere maruz kaldığına yukarıda değinilmişti. Peki Zagoralı Ioannis Pringos'u bu iki kutup arasında nereye yerleştirebiliriz?

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere Pringos ile ilgili yazılanlarda çoğunlukla kendisinin Avrupa'daki yayın âlemini takip etmesi, burada topladığı kitaplar ile Zagora'da bir kütüphane kurması gibi, Aydınlanma döneminin burjuva tipolojisi çerçevesinde değerlendirilebilecek özelliklerine yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak burada asıl gerekli olan, Pringos'un bu faaliyetler dışında yaptıklarını da hesaba katarak ortaya daha bütüncül bir analiz koymaktır. Pringos'un faaliyetleri, ancak hem Aydınlanma düşünürleri hem de Aydınlanmanın Osmanlı Rumları arasındaki temsilcileri ile karşılaştırılırsa daha sağlıklı bir sonuca ulaşılabilir. Bu karşılaştırmaları hem Avrupa hem de Osmanlı Rum dünyası içerisinde "eski düzenden" kopuşu ifade eden iki çerçevede değerlendirmek mümkündür: kilise, kraliyet, aristokrasi gibi "ayrıcılık" gruplara karşı tutum ve kanun, tolerans ve akli dogmatik yaklaşımlara tercih eden tutum.

Yukarıda kısaca değinildiği üzere Aydınlanma filozofları "ayrıcılık" olarak gördükleri gruplara karşı mesafeli bir yaklaşım sergilemişlerdir. Nitekim 1789'daki Fransız İhtilali ile de bu ayrıcalıklı gruplara karşı mücadele edilerek

kilisenin mallarının önemli bir kısmı müsadere edilmiş, kraliyet kaldırılmış ve aristokrasinin gücü sınırlandırılmıştır. Her ne kadar tekil bir okuma takip edilerek Fransa veya Avrupa içindeki diğer Aydınlanma hareketleri ile bunların Osmanlı Rumları arasındaki etkilerini kıyaslamak tamamen doğru olmasa ve “ayrıcılık” gruplar farklılık arz etse de bazı temel özellikler Osmanlı Rumları arasındaki Aydınlanma temsilcilerinde de gözlemlenmektedir. Buna en iyi örneği 1772-1778 yılları arasında Amsterdam’da ticaret yapan ve daha sonra Yunan dil devriminin öncüsü olarak anılan Adamantios Korais’te görebiliriz. Korais Osmanlı dünyasında ayrıcalıklı olarak gördüğü grupların tamamına karşı eşit mesafededir. Barbarlıkla eş tuttuğu Osmanlı idaresinin yanı sıra “keşişâne bir barbarlık” olarak adlandırdığı ve Osmanlı idaresinin kurduğu düzeni temsil eden Ortodoks Kilisesi ile Fenerlilere karşı da son derece eleştirel bir yaklaşım sergilemektedir. Nitekim çok sonraları, Yunan milliyetçiliğini telin edecek ve Osmanlı idaresinin Rumlar için “Tanrının bir lütfu” olduğunu yazacak olan İstanbul patriğinin kaleme aldığı “Pederlik Öğretisi”ne karşı en güçlü tepkiyi de Fransız Aydınlanma ve İhtilal düşüncesinin temel ilkelerini barındırır bir şekilde, Paris’ten yazdığı “Kardeşlik Öğretisi” ile yine Korais verecektir (Millas, 2015, ss. 263-273 ve ss. 273-293). Korais gibi entelektüeller din mefhumuna yaklaşımları ile çoğu zaman geleneksel Ortodoks çevrelerde en azından bir “rahatsızlık hissi” uyandırmışlardır (Kitromilides, 2010, s. 27).

Kilise içerisinden olup da Aydınlanma düşüncesini yakından bilen Iosipos Moisioudax gibi entelektüeller bile daha sınırlı bir boyutta da olsa Osmanlı Rum dünyasındaki kurumlara karşı birkaç kelam etmişlerdir. Pringos’un faaliyetleri ile yazdıklarına baktığımızda ise geleneksel yapı ile kurduğu ilişkinin-aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde tartışılacak olan Osmanlı idaresi hakkındaki fikirleri bir kenara bırakılacak olursa-çatışmacı olmak şöyle dursun, tam tersine son derece iç içe geçmiş bir mahiyet arz ettiğini görmekteyiz. Öncelikle, Pringos’un kilise ile hem itikadî hem kurumsal hem de bireysel ölçekte çok sıkı bir ilişkisi olduğunu söylemek gerekir. Henüz Amsterdam’da bulunduğu esnada bu şehirde bir Ortodoks kilisesinin kurulmasında etkin bir rol almıştır. Kilisenin kurulması için gerekli maddi imkân Hollanda’nın o zamanki Batavia kolonisinde ticaret yapan iki Rum tüccarın miraslarının bir kısmı ile sağlanmıştı. Birkaç yıl sonra kilise Rum ve Rusların ortak kullanım ve mülkiyetine geçirildiğinde de Rum tarafı adına noterde imzası olan kişi Pringos’tan başkası olmamıştı⁸.

⁸ Van Schaik, 1956, s. 241, Amsterdam Belediye Arşivi, 5062: 140. Günümüzde Endonezya topraklarının bir kısmını kapsayan Batavia’da ticaret yapan iki ortak tüccarın adları Dimitrios Papathanasis ve Konstantinos Mavroudoglou’dur. Bu tüccarlardan ikincisi vefat edince Papathanasis iki ortağın miraslarının Filibe’deki ailelerine gönderilmesini istemiştir. Papathanasis’in ölümü ile de ilgili miras Hollanda’nın Batavia kolonisinde, (bilinen) bir varisi olmayanların miraslarıyla

Amsterdam'daki Ortodoks kilisesi 1764 yılında kapılarını ibadete açtığında kiliseye atanan ilk papaz bir başka Zagoralı, Anthimos olmuştur (Skouvaras, 1964, s. 102). Anthimos'un papazlık makamında, Pringos'un da Zagora'ya dönmüş bulunduğu 1773 yılında meydana gelen bir olay Korais ve Pringos'un dinî meseleler konusunda kıyaslanmasını mümkün kılacak bir çerçeve sunmaktadır. Korais'in yanında çalışan ve Korais ailesinin de pay sahibi olduğu şirketin büyük ortağı Stathis Thomas'ın temsilcisi sıfatıyla Korais ile aynı evi paylaşıp kendisiyle şirketin Amsterdam'daki işlerini yürüten Stamatis Petrou, Thomas'a yazdığı mektuplarda çoğu zaman Korais'in kiliseye gitmediğinden yakınmaktadır (Çolak, 2016). Yine bu mektuplardan birinde Korais'in Lutheran bir Protestan olan Hollandalı sevgilisi ile Ortodoks kilisesi yerine sürekli operaya gitmesinden, sevgilisiyle evde sürekli yalnız kalmasından şikâyet ettikten sonra o esnada Amsterdam'da bulunmayan Pringos'tan iki adet mektup aldığını yazar. Görünüşe göre bu durumdan Pringos da şikâyetçidir ve Petrou'ya, doğrudan Korais'in babasına mektup yazmasını tavsiye etmektedir (Petrou, 1976, s. 25).

Pringos Amsterdam'daki bu olaylara müdahale ettiği zamanlarda Zagora'daki kilise ileri gelenleri ile sıcak ilişkiler kurmuş durumdaydı ve ilerleyen yıllarda bu ilişkileri daha da sıkılaştıracak faaliyetlere girişecekti. Zagora'da kurduğu kütüphaneyi, henüz Amsterdam'dayken 1757 yılından itibaren para göndermeye ve 1762'den itibaren kitaplarını peyderpey iletmeye başladığı sabık İstanbul Patriği Kallinikos ile birlikte kurmuştur. Yine, 1776 yılında, 51 yaşındayken Zagora'ya döndüğünde yaptığı ilk işlerden biri sabık patrik Kallinikos'un 17-18 yaşlarındaki yeğeni Ekaterina ile evlenmek olmuştur. Çiftin nikâhını da bir yaz günü, Kallinikos'un küçük kardeşi, Dimitriada başpiskoposu olan ve yaz aylarını Zagora'da geçiren Grigorios kıymıştı (Skouvaras, 1964, s. 37; Diamantakos, 2007, s. 27). Aradaki yaş farkı bir yana bu evliliği ilgi çekici kılan nokta, söz konusu evliliğin bir güç ittifakı olduğunu doğrularcasına Ekaterina'nın evlilikten sonra dayısı Kallinikos'un yanında kalarak kendisinin bakımı ile ilgilenmeye devam etmesidir (Skouvaras, 1964, ss. 216-217). Özetleyecek olursak, Pringos'un yaşamına göz attığımızda kendisinin Osmanlı Rumlarının geleneksel yapısı ile sorunu olduğunu düşünmek âdeta imkânsızdır. Peki, Aydınlanma etkilerini Pringos'un yazın dünyasındaki faaliyetlerinde bulmamız mümkün müdür?

Peşinen söylemek gerekir ki Pringos'u sadece kitap satın alıp kütüphane kuran bir eğitim hamisi olarak değerlendirip tartışmanın dışına itmek yanıltıcı olacaktır. Zira bilindiği kadarıyla, kendisi en az iki eserin basımını yapmış,

ilgilenen birim olan Weeskamer tarafından Amsterdam'a gönderilmiştir. Hollanda Millî Arşivi (Nationaal Archief, Lahey): NA.1.04.18.01.9743; 335, 430.

mektup külliyyatının⁹ yanı sıra en az üç eser kaleme almıştır. Pringos'un basımını yaptığı eserlere bakacak olursak iki eserin de dinsel meseleleri ele aldığı söyleyebiliriz. 1760 yılında yayımladığı, Ilias Miniatis'in "Petra Skandalou" (Skandalın Başlangıcı) adlı eser Katolik ve Ortodoks Kiliseleri arasındaki ayrılığın tarihî örneklerinden birini teşkil eden ve Roma ile Konstantinopolis kiliselerinin birbirlerinin otoritesini tanımadığı dört yıllık dönemde meydana gelen Fotios Skizmasını (863-867) konu almaktadır. Klasik Bizans-Ortodoks tarihinin en temel dinî konularından biri ile ilgili olan bu eser dışında, Pringos 1767 senesinde Ortodoks Kilisesi içerisinde değişimi öngören ve zamanın en önemli âlimlerinden biri olan Evgenios Voulgaris'in de bir eserini yayımlamıştır. Ancak bu eser, Voulgaris'in kilise içerisinde pek de başarılı olamadığı değişim mücadelesini yansıtan; mantık, felsefe, tolerans gibi Aydınlanma düşüncesini hatırlatan alanlarda kaleme aldığı eserler değil Ortodoks itikadı üzerine yazdığı eser olmuştur¹⁰. Pringos'un bu eserin başına yazdıklarından da Voulgaris'in eserine nasıl dinî bir hissiyatla yaklaştığı ortaya çıkmaktadır: "sadece ismen değil, icraatımızla da Hıristiyan olmamız için", "hayvanlar gibi değil Hıristiyanlar olarak yaşamamız için" (Skouvaras, 1964, s. 160).

Pringos'un kendi kaleme aldığı eserlere bakınca da durum büyük bir farklılık arz etmez. Kendisinin Tarihî Zagora Belediye Kütüphanesinde 123-126 ve 131 numaralarda kayıtlı bulunan en kapsamlı ve herhangi bir başlık taşımayan eseri 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşını konu alırken 127 numaralı yazma ise genelde Amsterdam'daki Rum tüccar cemaati, özelde de Amsterdam'daki Ortodoks kilisesinin kurulması gibi konularla ilgili olup ikincil literatürde "Amsterdam Kroniği" olarak bilinmektedir. 128 numarada kayıtlı olan yazma ise "Christianiki Didaskalia" (Hıristiyanlık Öğretisi) adını taşımaktadır. Adlarından da anlaşılacağı üzere, bu eserlerin fikrî zemininin oluşumunda Aydınlanmanın değil, geleneksel Ortodoks düşünce pratiğinin etkisinin olduğu açıktır. Yazıların içeriğine baktığımızda Pringos'un bazı Fransız Aydınlanma yazarlarından haberdar olduğunu görmekteyiz. Bunlardan biri Voltaire'dir. Voltaire'den bahsederken belirtmek gerekir ki diğer bazı Aydınlanma düşünürleri gibi Voltaire de Osmanlı idaresini eski dünya düzeninin bir kalıntısı olarak görmektedir ve eserlerinin belli noktalarında Türk karşıtlığını barındıran ifadelere yer vermektedir. Ancak, birçok yerde de Osmanlı idaresinin gayrimüslim tebaasına karşı tutumunu Avrupa'da oluşmasını istediği toleranslı yapıya örnek olarak göstermektedir. İkinci olarak, Voltaire toleransın esaslarını sıralarken "Türlere bile" toleranslı davranmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Voltaire'in tolerans üzerine yazdığı risalede yaptığı şu gözlemler-tarihsel

⁹ Tarihî Zagora Belediye Kütüphanesi: No. 130.

¹⁰ Bu iki eser de şurada yer almaktadır: Tarihî Zagora Belediye Kütüphanesi: No. 418.

gerçekliği bir kenara bırakılıp retorik açıdan bile değerlendirilse-dikkate değerdir: “Büyük Efendi yirmi farklı dinin mensuplarını barış içerisinde idare etmektedir; iki yüz binden fazla Rum (Greco) İstanbul’un surları içinde rahatsız edilmeksizin yaşarlar; Rum Patriğini bizzat Müftü atar ve imparatora sunar; aynı zamanda bir Latin patriğinin ikametine de müsaade eder.” (Voltaire, 1763, ss. 21-22). Bu noktalardan en azından bir kısmı Yunan Aydınlanma figürlerinden bazılarının eserlerine yansımaktadır. Örneğin bir süre Pringos’un kurduğu kütüphanede de çalışmış bulunan Rigas Velestinlis, 1797’de ihtilal ilan ettiği eserinde “din üzerinden hiçbir ayırım yapmaksızın bütün Hıristiyan ve Türklerden bahsetmekte, bunu da hepsinin aynı Tanrı’nın yarattığı insanlar olmaları” temeline dayandırmaktadır (Clogg, 1976, s. 49). Ayrıca Osmanlı idaresine karşı isyanından ötürü örnek olarak gösterdiği kimselerden biri de Velestinlis ile kişisel dostluğu da bulunan, Vidin bölgesinin güçlü ayarı Pazvantoğlu Osman’dan başkası değildir (Millas, 2015, s. 237; Gradeva, 2006, 136-137). Yine aynı yıl kaleme aldığı ve 1793 ve 1795 Fransız Anayasa metinlerinin etkilerinin açıkça görüldüğü, insan haklarına dair eserinin 3. maddesinde Hıristiyan olsun Türk olsun, bütün insanların eşit olduğunu yazmaktadır (Clogg, 1976, s. 151). Yine aynı eserin 7. maddesinde Hıristiyanlık, İslam, Yahudilik ve diğer bütün dinlerin özgürce yaşaması gerektiğini ifade etmektedir (Clogg, 1976, s. 152). Aynı yıl kaleme aldığı “Anayasa” metni içerisindeki birçok madde de-her ne kadar Yunan unsurlara öncelik verildiği metnin neredeyse tamamında görülse de-“Türkler” de dâhil olmak üzere her grubun özgürce yaşama hakkına sahip olduğunu vurgulamaktadır (örneğin, 1., 2., 7., 122. maddeler)¹¹. Aydınlanma düşüncesinin tolerans temasının Pringos üzerinde ne gibi bir etkisi olduğuna baktığımızda Voltaire’in “Türlere bile” toleranslı olunması gerektiğine dair fikirleri yerine bambaşka bir görüş buluruz: “[Voltaire] Avrupa’nın bütün hükümdarlarının Türkleri Avrupa’dan çıkarmak üzere birleşmeye hakları olduğunu söylemektedir.” (Skouvaras, 1964, s. 188). Pringos’un, Voltaire’in fikirlerine hangi yazılı veya sözlü kaynaklardan ulaştığını tespit etmek daha kapsamlı bir çalışmayı gerektirmektedir. Ancak, Pringos’un Zagora’da kurduğu kütüphanenin eski kataloglarına baktığımızda burada Voltaire’in sadece bir kitabının, “Essai historique et critique sur les dissensions des églises de Pologne” adlı eserinin Voulgaris tarafından yapılmış Yunanca çevirisinin bulunduğunu görürüz (Mackridge, 2009, s. 84). Ancak bu nüsha da kütüphaneye Pringos tarafından değil, kütüphanenin diğer bağışçısı sabık İstanbul patriği Kallinikos tarafından armağan edilmiştir (Skouvaras, 1964, ss. 316-318).

¹¹ Kısmî İngilizce çeviri için bk. Clogg, 1976, ss. 157-162. Metnin tamamının Türkçe çevirisi için bk. Millas, 2015, ss. 248-262.

Dönemin Aydınlanma düşüncesi ile temas hâlindeki Rum fikir adamlarının din hakkındaki düşünsel altyapılarının Pringos üzerinde çok büyük bir etkisi olduğunu söylemek de bir o kadar güçtür. Başka araştırmacıların da değindiği üzere, Pringos eserlerinde Aydınlanmanın öngördüğü “akıl merkezli” düşünce pratiğinin aksine Bizans İmparatoru Leo’nun veya seydlerin kehanetleri gibi unsurları rahatlıkla kullanabilmektedir. Bir noktada, Leo’nun kehaneti sonucu Osmanlı idaresinin sonunun geldiğini-üstelik İstanbul’un fethini 1454 olarak yazmak suretiyle-hesaplarken diğer bir yerde de aynı duruma işaret ederken İslamî kehanetlerden rahatlıkla faydalanmaktadır (Clogg, 1976, s. 43). Dolayısıyla, Pringos’un düşünce pratiğinde Avrupa’da yaşanan Aydınlanmacı ruhun etkisinin çok fazla olmadığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Hroch’un Yunan milliyetçiliği üzerine söylediklerine geri dönecek olursak, hızla zenginleşen ve Avrupa dünyası ile daha yakın temas kanallarına sahip olan Osmanlı Rumlarının teşkil ettiği tüccar zümresinin gerçekten de önemli bir momentum yarattığını söyleyebiliriz. Korais’in de daha sonraları ifade edeceği üzere, Rum tüccarlar, hâlihazırda ticaretini yaptıkları kıyafet, metal ve Avrupa sanayiinin diğer mamullerinin yanı sıra kitap ve bilgi de ithal etmeye başlamışlardı. Ancak tüccarların eriştiği bu yeni konumun getirdiği imkânları, Hroch’un A safhası çerçevesinde bahsettiği entelektüel faaliyetler içerisinde değerlendirmek en iyi ihtimalle aceleci olmak anlamına gelmektedir. Meseleyi Pringos örneği üzerinden değerlendirecek olursak kendisi Avrupa-Osmanlı ticaretinin artan hacmi sayesinde önemli bir servet biriktirmesi, hem kütüphane kurmak hem diğer mütefekkirlerin eserlerini yayımlamak hem de yeni eserler kaleme almak suretiyle kazandığı bu serveti Yunanca yazılı kültürün gelişmesine adanması gibi yollarla Hroch’un A safhasına ilişkin söyledikleriyle uyum sağlamaktadır.

Bir adım daha öteye gidip Pringos’un diğer icraatlarına ve yayın âlemindeki faaliyetlerinin içeriğine baktığımızda Osmanlı idaresinin Rum cemaati sathında oluşturduğu düzene karşı koymak bir yana tam tersine bu düzen içerisinde kendisine daha sağlam bir konum oluşturmaya çalıştığını görmekteyiz. Pringos, Osmanlı topraklarına geri döndüğünde eski şehirli kültüre sahip olmak suretiyle patriarkal düzene karşı koymak yerine, artan önemine rağmen hâlâ küçük bir yerleşim yeri olan Zagora’nın önemli şahıslarından biri olan sabık İstanbul patriği Kallinikos ile güç ittifakı oluşturarak Osmanlı idaresinin öngördüğü kilise merkezli düzenin bir parçası olmayı seçmiştir. Üstelik bunu yaparken takip ettiği yollardan biri de Kallinikos’un yeğeni ile apaçık bir şekilde göstermelik olduğu anlaşılabilir bir evlilik yapmak gibi patriarkal bir yol olmuştur. Pringos’un yayınladığı ve kaleme aldığı eserlerde de Avrupa’daki Aydınlanma

düşünce pratiğinin izlerini görmemiz âdeta imkânsızdır. Hem yayımladığı hem kaleme aldığı eserlerde Aydınlanma düşüncesinin Batı Avrupa ve Osmanlı Rumları arasındaki temsilcilerinin zaman zaman çok ciddi bir şekilde eleştiriye tabi tuttuğu din temasının en başta yer alması bir tarafa, yaklaşım olarak da adı geçen Aydınlanma temsilcilerinin dinî meselelere yaklaşımının etkileri de yok denecek kadar azdır. Tam tersine, Pringos hem kaynakları hem de düşünce biçimi olarak açık bir şekilde Bizans ve gelenekçi Ortodoks düşünce pratiğini takip etmekte ve bu uğurda yeri geldiğinde Osmanlı Müslümanları arasındaki kehanetler gibi unsurları da rahatlıkla kullanabilmektedir.

Özetleyecek olursak, Aydınlanma döneminde Avrupa'da bulunmuş ve yazılı kültürün sıradan bir parçası olmanın ötesine geçmiş, Pringos gibi Osmanlı Rumlarını, bu şahısların yeknesak bir bütünün parçaları olduklarını varsayarak Hroch'un A safhası olarak değerlendirdiği çerçeveye yerleştirmek güçtür. Bu meyanda, Yunan Aydınlanmasından Avrupa olduğu kadar bir Osmanlı mefhumu olarak da bahsetmek icap eder. Osmanlı gayrimüslimleri ile Müslümanlarının Aydınlanma deneyimlerinin-ontolojik olarak farklı olduklarını peşinen kabul ederek-farklı dinî cemaatlere mensup oldukları için birbirlerinden bağımsız olarak veya en iyi ihtimalle mukayeseli olarak incelenmeleri, Osmanlı dünyasındaki çeşitli unsurların iç içe geçmiş vaziyetine haksızlık etmek anlamına gelecektir.

Kaynakça

Yayınlanmamış Belge ve Yazmalar

- Amsterdam Belediye Arşivi (Gemeente Archief), Amsterdam: GA.5062: 140.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul: BOA.A.DVN.DVE.d.22/1; 236 ve 248.
Hollanda Millî Arşivi (Nationaal Archief), Lahey: NA.1.04.18.01.9743.
Tarihî Zagora Belediye Kütüphanesi (Δημόσια Ιστορική Βιβλιοθήκη Ζαγοράς), Pilio:
123-128, 130, 131, 418.

Yayınlanmış Eserler

- Bağış, A. İ. (1983). *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler: Kapitülasyonlar - Avrupa Tüccarları - Beratlı Tüccarlar - Hayriye Tüccarları (1750-1839)*. Ankara: Turhan.
- Bayraktar Tellan, E. (2011). *The Patriarch and the Sultan: The Struggle for Authority and the Quest for Order in the Eighteenth-century Ottoman Empire* (Basılmamış doktora tezi). Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Berkes, N. (1975). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Camariano-Cioran, A. (1974). *Les académies princières de Bucarest et de Iassy et leurs professeurs*. Selanik: Institute for Balkan Studies.
- Cevzici, A. (2002). *Aydınlanma Felsefesi*. Bursa: Ezgi.
- Clogg, R. (1976). *The Movement for Greek Independence, 1770-1821*. Londra: Macmillan.
- Clogg, R. (1981). The Greek Mercantile Bourgeoisie: “progressive” or “reactionary”?
R. Clogg (Ed.), *Balkan Society in the Age of Greek Independence* içinde (ss. 85-110). Londra: Macmillan.
- Çağrı, M. (2006). Müsamaha. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 32, ss. 71-73).
- Çiğdem, A. (1997). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim.
- Çolak, H. (2015). *The Orthodox Church in the Early Modern Middle East: Relations between the Ottoman Central Administration and the Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çolak, H. (2016). Bir Ev İki Dünya: On Sekizinci Yüzyıl Amsterdam Osmanlı Rum Tüccar Cemaatinde Yol Ayrımı. H. Çolak, Z. Kocabıyıkoglu Çeçen ve N.I. Demirakın (Ed.) *Ayşegül Keskin Çolak'a Armağan Tarih ve Edebiyat Yazıları* içinde (ss. 63-81). Ankara: Kebikeç.
- Çolak, H. (2017). Amsterdam’s Greek Merchants: Protégés of the Dutch, Beneficiaries of the Russians, Subjects of the Ottomans and Supporters of Greece. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 42(1), 115-133.
- Çolak, H. (2018). The Nature and Limits of Toleration in the Early Modern Ottoman Empire. *Groniek Historisch Tijdschrift*, 217, 377-389.
- Diamantakos, N. (2007). *Ζαγοριανοί Ιεράρχες και άλλοι Κληρικοί*. Volos: Ekdosi Dimou Zagoras.

- Diamantakos, N. (2010). *Τα Σχολεία της Ζαγοράς από τον 17ο μέχρι τον 21ο αιώνα*. Volos: Palmos.
- Erdbrink, G. R. B. (1977). *At the Threshold of Felicity: Ottoman-Dutch Relations during the Embassy of Cornelis Calkoen at the Sublime Porte, 1726-1744*, Amsterdam: A. L. Van Gendt & Co., B.V.
- Faroqhi, S. (2010). *The Ottoman Empire and the World Around It*. Londra: I.B. Tauris.
- Frazer, C. (1983). *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire: 1453-1923*. Londra: Cambridge University Press.
- Gradeva, R. (2006). Osman Pazvantoğlu of Vidin: Between Old and New. F.F. Anscombe (Ed.). *The Ottoman Balkans, 1750-1830* içinde (ss. 115-161). Princeton, N.J.: Markus Wiener Publishers.
- Harlaftis, I. G. (2005). Mapping the Greek Maritime Diaspora from the Early Eighteenth to the Late Twentieth Centuries. I.B McCabe G. Harlaftis ve I. Pepelasis Minoglou (Ed.), *Diaspora Entrepreneurial Networks: Four Centuries of History* içinde (ss. 147-169). Oxford: Berg Publications.
- Heyberger, B. (2014). *Les chrétiens du Proche-Orient au temps de la Réforme catholique (Syrie, Liban, Palestine, XVIIe-XVIIIe siècle)*. Roma: École française de Rome.
- Hroch, M. (2013). *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations* (B. Fowkes, Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hroch, M. (2015). Is There a Southeast European Type of Nation-Formation?. D. Stamatopoulos (Ed.), *Balkan Nationalism(s) and the Ottoman Empire, Cilt. 1. National Movements and Representations* içinde (ss. 13-29). İstanbul: The Isis Press.
- Israel, J. (2014). *Democratic Enlightenment: Philosophy, Revolution, and Human Rights: 1750-1790*. Oxford: Oxford University Press.
- Kadı, İ. H. (2012). *Ottoman and Dutch Merchants in the Eighteenth Century: Competition in Ankara, Izmir and Amsterdam*. Leiden: Brill.
- Kapaniari, A.G. ve N. Tsoukas, (2015). *Ήρθαν τα Καράβια τα Ζαγοριανά: Οψεις και μνήμες της ναυτιλίας και του εμπορίου στο Ανατολικό Πήγιο (1600-1960)*. Volos: Magniton Kivotos.
- Karal, E. Z. (1940). Tanzimattan Evvel Garplılışma Hareketleri (1718-1839). *Tanzimat I: Yüzcüncü Yıldönümü Münasebetiyle* içinde (ss. 13-30). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Kasaba, R. (1988). Was There a Compradore Bourgeoisie in Mid-nineteenth Century Western Anatolia?. *Review (Fernand Braudel Center)*, 11(2), 215-28.
- Kermeli, E. (2014). The Tobacco Controversy in Early Modern Ottoman Christian and Muslim Discourse. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 121-135.
- Kermeli, E. (2017). Kyrillos Loukaris' Legacy: Reformation as a Catalyst in the 17th Century Ottoman Society. *The Muslim World*, 107(4), 737-753.

- Kitromilides, P. M. (1992). *The Enlightenment as Social Criticism: Iosipos Moisiodax and Greek Culture in the Eighteenth Century*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Kitromilides, P. M. (2010). Itineraries in the World of Enlightenment: Adamantios Korais from Smyrna via Montpellier to Paris. P.M. Kitromilides (Ed.), *Adamantios Korais and the European Enlightenment* içinde (ss. 1-35). Oxford: Voltaire Foundation.
- Kitromilides, P. M. (2013). *Enlightenment and Revolution: The Making of Modern Greece*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Kordatos, G. (1945). *Ρήγας Φεραίος και η Βαλκανική ομοσπονδία*. Atina: Ekdotikos Oikos tou I. kai P. Zacharopoulou.
- Korma, L. (2017). The Historiography of the Greek Diaspora and Migration in the Twentieth Century. *Historein*, 16, 47-73.
- Kuijpers, E. ve M. Prak. (2002). Burger, ingezetene, vreemdeling: burgerschap in Amsterdam in de 17e en 18e eeuw. J. Kloek ve K. Tilmans (Ed.). *Burger: Een geschiedenis van het begrip 'burger' in de Nederlanden van de Middeleeuwen tot de 21ste eeuw*, içinde (ss. 113-132). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kuran, E. (2013). *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Küçük, H. (2012). *Early Enlightenment in İstanbul* (Basılmamış doktora tezi). University of Pennsylvania, Pennsylvania.
- Küçük, H. (2013). Natural Philosophy and Politics in the Eighteenth Century: Esad of Ioannina and Greek Aristotelianism at the Ottoman Court. *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 41, 125-158.
- Lee, J.L. (2001). *Aspects of European History: 1789-1980*. Londra ve New York: Routledge.
- Lewis, B. (1961). *The Emergence of Modern Turkey*. Londra: Oxford University Press.
- Mackridge, P. (2009). *Language and National Identity in Greece, 1766-1976*. Oxford: Oxford University Press.
- Mavrokordatos, N. (1989). *Φιλοθέου Πάρεργα / Les Loisirs de Philothée*. C. Th. Dimaras (Ed.). Atina & Montreal: Association pour l'étude des Lumières en Grèce/Les Presses de l'Université de Montréal.
- Millas, H. (2015). *Yunan Ulusunun Doğuşu*. İstanbul: İletişim.
- Mornet, D. (1933). *Les origines intellectuelles de la révolution française (1715-1787)*. Paris: Librairie Armand Colin.
- Murphey, R. (1999). Westernisation in the Eighteenth-century Ottoman Empire: How Far, How Fast?. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 23, 116-139.
- Neumann, C. K. (2011). Siyasi ve Diplomatik Gelişmeler (F. Aytuna, Çev.; S. Faroqhi, Ed.). *Türkiye Tarihi 1603-1839: Geç Osmanlı İmparatorluğu*, içinde (Cilt. 3, ss. 65-89). İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Ocak, A. Y. (1998). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2007). Osmanlı'da Tolerans ve Tesâmuh. İ. Ortaylı (Ed.), *Osmanlı Barışı*, içinde (ss. 53-61). İstanbul: Timaş.
- Petmezas, S. D. (1989). *Recherches sur l'Economie et les Finances des villages du Pélion, région d'industries rurales, ca 1750-1850* (Basılmamış doktora tezi). École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris.
- Petrou, S. (1976). *Γράμματα από το Αμστερνταμ*. F. Iliou (Ed.). Atina: Ermis.
- Skouvaras, V. (1964). *Ιωάννης Πρίγκος (1725-1789): Η ελληνική παροικία του Αμστερνταμ, η σχολή και η βιβλιοθήκη Ζαγοράς*. Atina: Istoriki kai Laografiki Etaireia ton Thessalon.
- Slot, B. J. ve D. Koster. (2007). *Dutch Archives and Greek History: A Guide to Dutch Archives and Libraries Concerning the History of the Greeks and the Greek World between 1250 and 1940*. Atina: Netherlands Institute in Athens.
- Stathi, P. (1986). Ο «σοφώτατος Εσάτ Εφέντης» φίλος και αλληλογράφος του Χρόσανθου Νοταρά. *Ο Εραμιστής/The Gleaner*, 18, 57-84.
- Stavrianos, L. S. (1957). Antecedents to the Balkan Revolutions of the Nineteenth Century. *The Journal of Modern History*, 29(4), 335-348.
- Stoianovich, T. (1960). The Conquering Balkan Orthodox Merchant. *The Journal of Economic History*, 20(2), 234-313.
- Tunaya, T. Z. (1960). *Türkiyenin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Yedigün.
- Van den Boogert, M. (2006). Ottoman Greeks in the Dutch Levant Trade: Collective Strategy and Individual Practice (c. 1750-1821). *Oriente Moderno*, 86, 129-147.
- Van den Boogert, M. H. (2014). *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi: 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Beratlular* (A. C. Tuncer, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Van Schaik, V. F. H. E. (1956). De Russisch-Griekse kerk van de Heilige Catharina te Amsterdam van 1763-1866. *Jaarboek Amstelodamum*, 48, 236-247.
- Voltaire, F.M.A. (1763). *Traité sur la tolérance*. Paris: Bibebook.
- Yeşil, F. (2007). Looking at the French Revolution Through Ottoman Eyes: Ebubekir Ratib Efendi's Observations. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 70(2), 283-304.

Ekler

Resim 1. Yunanistan'ı antik harabelerin içerisinde ayağa kaldıran Adamantios Korais ve Rigas Veleshtinlis (19. yüzyıl).

Resim 2. Zagora'nın günümüzdeki görünüşü (Fotoğraf: yazar).

Resim 3. Sabık İstanbul Patriği Kallinikos'un 1765 yılında Zagora'da yaptırdığı çeşme (Fotoğraf: yazar).

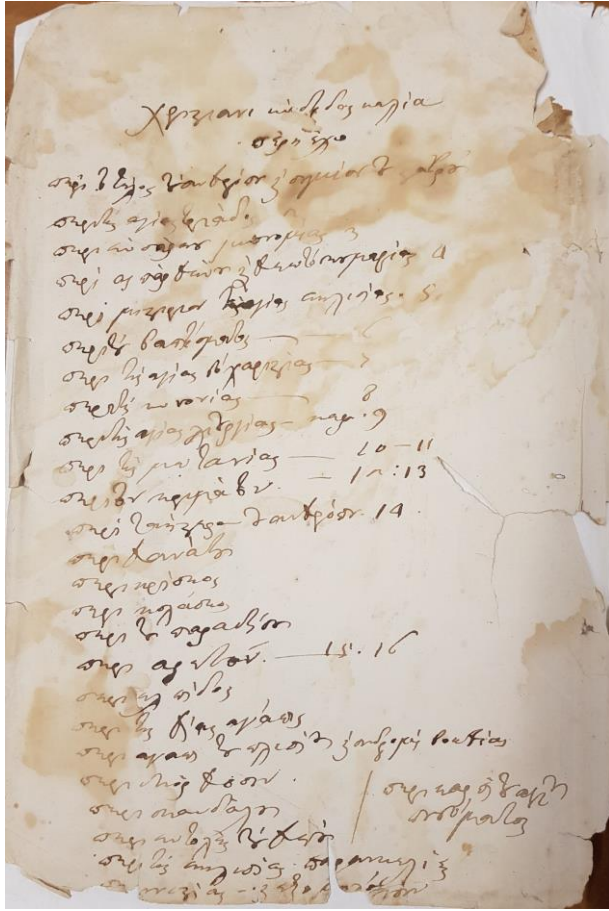
Resim 4. Ioannis Pringos'un 1978 yılında yapılan ve hâlen Tarihî Zagora Belediye Kütüphanesinde bulunan heykeli. Heykel altında yazan yazı: Kütüphanenin ilk kitap bağışçısı ve kurucusu, Zagora'dan Ioannis Pringos, 1725-1789 (Fotoğraf: yazar).

Resim 5. Günümüzde müze olarak işlev gören ve Rigas Okulu olarak da bilinen, Ioannis Pringos'un Zagora'da kurduğu kütüphanenin şimdiki hâli (Fotoğraf: yazar).

Resim 6. Ioannis Pringos'un Amsterdam'dan getirdiği kitapların sonradan taşındığı, Tarihî Zagora Belediye Kütüphanesi (Fotoğraf: yazar).

Resim 7. Ioannis Pringos'un "Χριστιανική Λογική" adlı eserinin iç kapak sayfası (Tarihî Zagora Belediye Kütüphanesi: No. 128).

**J. W. REDHOUSE VE E. J. W. GIBB'İN
ENTELEKTÜEL PAYLAŞIMLARI VE
OSMANLI KÜLTÜRÜNÜ ANLAMA ÇABALARI***

*Nagihan GÜR***

Öz: 19. yüzyıl, Osmanlı kültürü çalışmalarının Batı'da hız kazandığı ve zengin bir Doğu literatürünün üretildiği önemli bir dönemdir. Doğu'nun klasik metinlerine ilginin ve merakın arttığı bu yüzyılda bazı Şarkiyatçılar; filoloji, sözlük bilimi, dil bilimi ve tarih alanlarında çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların en temel amacı, Batılı okurlara Doğu kültürünü tanıtmak ve Doğu dilleri ve edebiyatlarına hak ettiği itibarı kazandırmaktır. Bu dönem Şarkiyatçıları arasında, sözlük bilimci James William Redhouse (1811-1892) ve Osmanlı edebiyatı uzmanı Elias John Wilkinson Gibb'in (1857-1901) önemli bir yeri vardır. Redhouse, *An English and Turkish Dictionary* ve *Lexicon English and Turkish* adlı eserleriyle sözlük bilimi çalışmalarına önemli katkılar sağlarken; Gibb, *Ottoman Poems* ve *A History of Ottoman Poetry* adlı eserleriyle ilk modern Osmanlı edebiyatı tarihini yazmıştır. Bu makale, Redhouse ile Gibb arasındaki bilgi ve tecrübe aktarımlarını yeni arşiv belgeleri üzerinden irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, İngiltere'deki kütüphanelerden elde edilmiş orijinal arşiv belgelerin analiz edileceği bu makalede, tarafların Osmanlı kültürünü anlama ve yorumlama çabaları, entelektüel paylaşımları ve eserlerinin yazım süreçlerinde birbirlerini nasıl destekledikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: J. W. Redhouse, E. J. W. Gibb, Osmanlı şiiri, Doğu kültürü, oryantalizm, edebî ve sosyal ağ.

**Intellectual Interactions between J. W. Redhouse and E. J. W. Gibb and
Their Understanding of Ottoman Culture**

Abstract: The 19th century was an important period in which Ottoman cultural studies gained momentum in the West and a rich literature on Eastern sources was produced. While the interest and curiosity for the classical period of the East increased, some orientalists focused on philology, lexicology, linguistics and history and produced various works in these fields. The main objective of these studies was to introduce the Eastern culture to Western audience and to increase the well-deserved reputation for Eastern languages and literature. Among these orientalists, lexicographer James William Redhouse [1811-1892] and Ottomanist E. J. W. Gibb [1857-1901] hold an important place. Redhouse pioneered the Ottoman studies in the West in the field of lexicography with his prominent works *An English and Turkish Dictionary* and *Lexicon English and Turkish*. Meanwhile, Gibb wrote the first modern history of Ottoman literature with his monumental works *Ottoman Poems* and *A History of Ottoman Poetry*. This article aims to reveal the connection between Redhouse and Gibb by way of new archival

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 28.06.2018 - 31.12.2018

**Dr.Öğr.Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
nagihan.gur@asbu.edu.tr ORCİD: 0000-0001-6540-1102

documents gathered from different libraries in England. In this context, I will undertake a close reading to these documents and try to show the ways both intellectuals supported each other in understanding and interpreting Ottoman culture, shared information, and supported each other in the writing process of their works.

Keywords: J. W. Redhouse, E. J. W. Gibb, Ottoman poetry, Eastern culture, literary and scholarly circles.

19. yüzyılın önemli şarkiyatçılarından sözlük bilimci James William Redhouse (1811-1892) ve Osmanlı edebiyatı uzmanı E. J. W. Gibb (1857-1901), yapmış oldukları çalışmalarla Batı'da zengin bir Doğu literatürünün oluşturulmasına katkı sağlamışlardır. Redhouse, *An English and Turkish Dictionary* (1857) ve *Lexicon English and Turkish* (1861) adlı eserleriyle Batı'da sözlük bilimi çalışmalarını başlatırken; Gibb, *Ottoman Poems* (1882) ve *A History of Ottoman Poetry* (1901-1909) adlı eserleriyle ilk modern Osmanlı edebiyatı tarihini kaleme almıştır. Batılı okurlara Doğu kültürünü tanıtmak, Doğu dilleri ve edebiyatlarına hak ettiği itibarı kazandırmak amacıyla eser veren söz konusu araştırmacılar, İngiltere'de ve Batı'da Osmanlı edebiyatı araştırmalarına önemli bir ivme kazandırmışlardır. Eserlerinin yazım süreçlerinde farklı kanallardan beslenen ve Doğu uzmanları ile irtibat hâlinde olan bu isimler, Osmanlı kültürünü anlama ve yorumlama çabalarında birbirlerine destek olmuşlar ve birtakım entelektüel paylaşımlarda bulunmuşlardır.

Redhouse ve Gibb arasındaki bilgi ve tecrübe aktarımını, bugüne ulaşmış sınırlı sayıdaki arşiv belgesi üzerinden ortaya koymayı amaçlayan bu makalede, tarafların çeviri pratiklerine, Osmanlı kültürünü anlama ve yorumlama çabalarına ışık tutulmaya çalışılacaktır¹. Redhouse ve Gibb arasındaki entelektüel

¹ Bu makale, 2016 yılında Cambridge Üniversitesi Tarih Bölümünde misafir öğretim üyesi olarak İngiltere'de yürütmeye başladığım, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi BAP Birimi ve Atatürk Kültür Merkezi proje araştırma fonları ile desteklenen, "Edebiyat Tarihi Yazımı Bağlamında E. J. W. Gibb'in Osmanlı Şiir Tarihi ve Bu Eserin Yazım Sürecinin Araştırılması" (2016) ve "İskoç Oryantalist E. J. W. Gibb'in Okuma Pratikleri ve Osmanlı Kültürünü Anlama Çabaları" (2017-) başlıklı projelerimin bir çıktısı olarak üretilmiştir. Bu çalışma; Gibb'in sosyal ağını, entelektüel paylaşımlarını, Doğu kaynaklarını okuma ve yorumlama pratiklerini, Cambridge, Londra, Glasgow, Edinburg ve Birmingham'daki kütüphanelerden elde ettiğim orijinal arşiv belgeleri üzerinden tartıştığım makalelerimden yalnızca birisidir. Gibb'in sosyal ağını, Doğu uzmanları ve Osmanlı aydınları ile olan entelektüel paylaşımlarını ve bağışlanmış koleksiyonunu yayım aşamasında olan diğer çalışmalarım ve yazmakta olduğum Gibb biyografisinde farklı bağlamlarda tartışmaya açmaktayım.

Beni, E. J. W. Gibb'in koleksiyonu üzerine çalışmaya yönlendiren ve çok verimli bir doktora sonrası araştırma süreci geçirmeme vesile olan değerli Hocam Doç. Dr. Mehmet Kalpaklı'ya çok teşekkür ederim. İngiltere ve İskoçya'da yürüttüğüm arşiv çalışmalarımın her aşamasında bana destek olan, beni yeni arşivlere yönlendiren, Gibb

paylaşımların nasıl bir düzlemde yapılandığını sorgulamadan önce söz konusu araştırmacıların biyografilerine kısaca değinmek uygun olacaktır.

Redhouse'un biyografisi, Carter V. Findley'in "The Making of a Perfect Orientalist?" (1979)² başlıklı makalesinde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Findley'in bu çalışması, Redhouse'un eğitimi, yetimhane yılları, Osmanlı topraklarına taşınan ve sonrasında Londra'da tamamlanan kariyeri ve sosyal çevresi hakkında önemli ayrıntılar içermektedir.³ Hayatının önemli bir kesiti olan 1826-1853 yıllarını Osmanlı topraklarında geçiren Redhouse⁴, burada Türkçesini ilerletmiş ve sözlük çalışmaları için malzeme toplamıştır. Babialı Tercüme Odasında çalıştığı dönemlerde Osmanlı aydını/yazarları ile bir araya gelen Redhouse, Osmanlı kültürünü yakından tanıma fırsatı bulmuştur. 1853 yılında Londra'ya dönmüş ve Dışişleri Bakanlığında Doğu dilleri tercümanı olarak çalışmaya başlamıştır. Aynı dönemde, Royal Asiatic Society'nin sekreterliğini üstlenmiş ve 1890 yılına kadar bu görevini yürütmüştür.

Londra'ya döndükten sonra yayın faaliyetlerine ağırlık veren Redhouse, yoğun bir üretim sürecine girmiştir. Kendisine Batı'da ve Doğu'da haklı bir şöret kazandıran önemli çalışmaları, *An English and Turkish Dictionary* (1857), *Lexicon English and Turkish* (1861) *Müntehâbât-ı Lugât-ı Osmâniyye* (1842) ve *Külliyât-ı Azîziyye fi'l-Lugati'l-Osmâniyye*'yi bu dönemde tamamlamıştır. Redhouse sözlük çalışmalarının dışında, aralarında gramer kitabı, çeşitli konularda yazılmış makaleler ve farklı dillerde şiir çevirilerini içeren çalışmalar

ve Browne'un ilişkisinde dikkatimi farklı noktalara çeken ve Gibb üzerine yazdıklarımı titizlikle okuyan Oxford Üniversitesi İran Tarihi Profesörü, E. G. Browne uzmanı, John Gurney'e çok teşekkür ederim. Gibb koleksiyonu üzerine çalışmaya başladığım ilk andan itibaren desteğini benden esirgemeyen, arşiv çalışmalarımda beni yüreklendiren ve yazılarımı sabırla okuyup değerli fikirlerini benimle paylaşan sevgili meslektaşım ve mesai arkadaşım Dr. Evrim Türkçelik'e çok teşekkür ederim.

² Bu makalenin Türkçe çevirisi için bk. Findley 1998, ss. 211-245. Redhouse'un hayatıyla ilgili ayrıca bk. Findley 2007, ss. 523; Bowen 1945, ss. 44-45.

³ Redhouse'un biyografisine ilişkin bu detaylı bilgiler, Findley'in TDVİA'da yayımlanmış maddesinden aktarılmıştır. Bk. Findley, 2007, s. 523.

⁴ Findley'in çalışmasından öğrendiğimiz üzere Redhouse, 1826 yılında İstanbul'a gelir. İstanbul'da bulunduğu süreçte, Türkçesini geliştirir ve Babialı Tercüme Odasında çalışmaya başlar. Mühendishane-i Bahri-i Hümayunda İngilizce dersleri verir. Redhouse, 1838 yılında Babialı Tercüme Odasına tekrar girer. Bu yılın ardından Sadrazam Koca Hüseyin Paşa'ya tercümanlık yapar ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye'de hocalık görevinde bulunur. 1839-1841 yılları arasında Bahriye mütercim-tercümanlığı ile Bahriye Şûrası üyeliğine tayin edilir. 1842'de Babialı Tercüme Odasındaki işine üçüncü kez geri döner. 1851'de Encümen-i Daniş üyeliğine seçilir.

da yapmıştır.⁵ Bunlar arasında, *A Simplified Grammer of the Ottoman-Turkish Language* (1884), *Grammaire raisonnée de la langue ottomane* (1846), *A Vindication of the Ottoman Sultans' Title of Caliph* (1877), *On the Significations of the Term "The Turks"* (1878), *On the History, System and Varieties of Turkish Poetry* (1879), *The Mesnevi* (1881), *The L-Poem of The Arabs* (1881), *A History of the Resûliyy Dynasty of Yemen* (1906) adlı eserleri yer almaktadır. Redhouse'un Doğu kültürüne ilişkin birikimini yansıtan bu çok yönlü külliyat, o dönemde Doğu üzerine çalışan araştırmacılar için önemli bir kaynak ve çıkış noktası olmuştur.

Başyapıtı *A History of Ottoman Poetry* (1901-1909) ve daha az bilinen antolojisi *Ottoman Poems* (1882) ile Osmanlı edebiyatı araştırmalarına öncülük eden E. J. W. Gibb, Redhouse'un doğumundan 46 yıl sonra Glasgow'da dünyaya gelmiştir. Redhouse'un aksine varlıklı bir ailede yetişen Gibb, yaşamı boyunca hiç çalışmamış ve bütün vaktini Osmanlı kültürü üzerine araştırmalar yaparak geçirmiştir. 1873-1875 yılları arasında Glasgow Üniversitesi Doğu Çalışmalarında eğitim gören Gibb; burada, Arapça, Türkçe, Farsça gibi Doğu dillerini öğrenmiştir. Profesör John Veitch'den⁶ retorik dersleri almış; döneminin önemli şarkiyatçıları, Profesör James Robertson⁷ ve William Alexander Cloutson'un⁸ öğrencisi olmuş, Doğu edebiyatlarını anlamaya çalıştığı ilk dönemlerde söz konusu isimlerden destek görmüştür⁹. Bu alanda yaptığı çalışmalar, *The Capture of Constantinople* (1879), *Ottoman Poems* (1882), *The Story of Jewad* (1884), "Ottoman Literature" (1888) ve *A History of Ottoman Poetry I-IV* (1901-1909) adlı eserleriyle okurlara ulaşmıştır.¹⁰

⁵ Redhouse'un yayım faaliyetleri, bu eserlerle sınırlı değildir. "The Making of a Perfect Orientalist?" başlıklı makalesinde Carter V. Findley, Redhouse'un 1826-1909 yılları arasındaki yayım faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde listelemiştir.

⁶ Professor John Veitch hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Gibb'in hocalığını yaptığını, Alexander H. Elizabeth'in yazdığı Gibb biyografisinden öğreniyoruz. bk. Alexander, 1934.

⁷ James Robertson (1840-1920) Glasgow Üniversitesi'nde Doğu dilleri hocalığı yapmıştır.

⁸ William Alexander Cloutson (1843-1896) 19. yüzyılın önemli folkloristlerindendir.

⁹ *Arabian Poetry for English Readers* (1881) adlı kitabın yazarı Cloutson, Gibb'in *Ottoman Poems* adlı kitabının ön okumasını yapmıştır.

¹⁰ Gibb'in 1901'deki ani ölümünün ardından *A History of Ottoman Poetry*'nin kalan 5 cildi, İran tarihi ve edebiyatı uzmanı E. G. Browne tarafından yayıma hazırlanmıştır. Ayrıca, *The Encyclopedia Britannica*'da yayımlanan "Turkey: Literature" başlıklı bölüm de yazarın ölümünün ardından 1911 yılında basılmıştır. Bu ansiklopedi maddesi, Gibb'in şiir tarihinden özetlenmiştir. Gibb'in kendi şiirlerini ve Doğu dillerinden farklı şiir çevirilerini içeren *Verses and Translations* adlı derleme kitap ise ölümünün ardından 1902'de eşi ve annesi tarafından basılmıştır. Ayrıca Gibb, *Aucassin and Nicolette* (1887) adlı eseri Fransızcadan İngilizceye çevirmiştir.

Gibb, Redhouse'un aksine, Osmanlı topraklarını ziyaret etmemiş ve bütün çalışmalarını masabaşında yürütmüştür. Bu süreçte, Osmanlı edebiyatı üzerine çeşitli okumalar yapan Gibb, Osmanlı'daki güncel yazın hayatını da yakından takip etmiştir. Osmanlı şiir tarihi üzerine yoğunlaştığı dönemlerde kendisine Londra, Cambridge ve Glasgow arasında güçlü bir paylaşım ağı kuran Gibb, önemli şarkiyatçılarla bir araya gelmiş ve onların desteğiyle verimli bir çalışma süreci geçirmiştir. Bu paylaşım ağı içerisinde, sözlük bilimci J. W. Redhouse ve İran çalışmaları profesörü E. G. Browne'un (1862-1926)¹¹ önemli bir yeri vardır. Bu ağın bir diğer önemli ismi, *A Practical Grammar of the Turkish Language* (1880) ve *The Literature of the Turks, A Turkish Chrestomathy* (1891) adlı eserlerin yazarı, Charles Wells'dir (öl. 1917). Wells, aynı zamanda, Redhouse'un Türkçe sözlüğünün yeni baskısını yayıma hazırlamıştır. Bu isimleri bir araya getiren önemli sebeplerden biri, Londra merkezli bir topluluk olan Royal Asiatic Society'nin üyesi olmalarıdır. Bu topluluk vesilesiyle bir araya gelen ve birbirlerinin çalışmalarından haberdar olan bu isimler, Doğu dilleri ve edebiyatlarını Batılı okurlara tanıtmak adına önemli çalışmalar yapmış, Osmanlı dili ve edebiyatının tarihselliğine ilişkin farklı dikkatler ortaya koymuşlardır.

E. J. W. Gibb'in Gayriresmî Hocası: Sir James Redhouse

Gibb'in Redhouse ile ilk iletişimi, *The Capture of Constantinople*'un yayımlanmasıyla gerçekleşmiştir. Gibb, bu çalışmasıyla Redhouse'un ilgisini çekmiş ve böylelikle kendisine, Doğu dillerinin geniş dünyasını sunacak bir dostluğun kapıları aralanmıştır (Alexander, 1934, s. 26). Gibb'in 1881 yılında Royal Asiatic Society'e¹² üye olması ikili arasındaki irtibatın daha da güçlenmesini sağlamıştır.

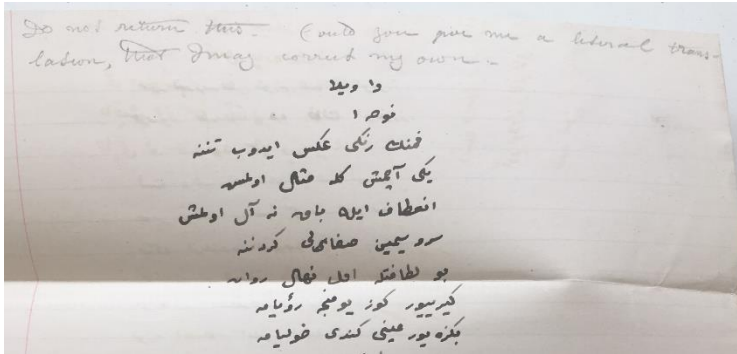
E. G. Browne, Redhouse'un İngilizceye çevirdiği, *The Pearl-Strings; A History of the Resûliyy Dynasty of Yemen (1906)* adlı kitaba yazdığı ön sözde¹³, Redhouse ile Gibb'in entelektüel paylaşımını ayrıntılandırarak bazı bilgilere yer vermiştir. Redhouse'u Gibb'in gayriresmî hocası olarak tanımlayan Browne, bu ön sözde, Redhouse'un Osmanlı Türkçesini iletmesinde Gibb'e destek sağladığından söz etmektedir (Redhouse, 1906, s. xxii). London Metropolitan Archives'da yer alan

¹¹ Browne, *A History of Ottoman Poetry*'nin editörlüğünün yanı sıra, Gibb'in Cambridge Üniversitesi Kütüphanesine bağışlanmış kitaplarının kataloğunu da hazırlamıştır. bk. Browne, 1906.

¹² Royal Asiatic Society, 19. yüzyılda şarkiyatçılığın saygınlığının artmasıyla kurulan derneklerden biridir. Societe Asiatique, Deutsche Morgenlandische Gesellschaft, American Oriental Society gibi dernekler de bu yüzyılda kurulmuştur. Söz konusu derneklerin gelişmesi, Avrupa'da akademik Şark araştırmaları kadrolarının sayısını ve şarkiyatçılığın yaygınlaşmasını sağlayan kaynakların üretimini arttırmıştır. bk. Said, 2016, s. 53.

¹³ Browne, bu kitabın aynı zamanda editörlüğünü de yapmıştır. bk. Redhouse, 1906, ss. xxi-xxviii.

aşağıdaki belge¹⁴, Browne'un bu nitelendirmesinin çok da temelsiz olmadığını gösterir:

Namık Kemal'in, "Vaveyla" adlı şiirinin Osmanlı Türkçesiyle yazılmış¹⁵ bir kopyasını içeren bu dokümanda, Gibb'in şöyle bir notu yer almaktadır: "Do not return this. Could you give me a literal translation, that I may correct my own." [Bunu geri gönderme. Kendi çevirimi kontrol etmek için bana, onun kelimesi kelimesine (motamot) bir çevirisini gönderebilir misin?]. Tarih içermeyen bu kısa notu Gibb, muhtemelen, Namık Kemal maddesi üzerine çalıştığı bir dönemde Redhouse'a göndermiştir. Ancak Gibb, ne *A History of Ottoman Poetry*'de ne de *Ottoman Poems*'de, "Vaveyla" şiirine veya müstakil bir Namık Kemal maddesine yer vermemiştir. Öyleyse neden "Vaveyla" üzerinde çalışmış ve bu şiirin eksiksiz bir çevirisi için Redhouse'a başvurmuştur? Bunun cevabını, *A History of Ottoman Poetry*'de kısmen bulmak mümkündür. *A History of Ottoman Poetry*'nin Ziya Paşa maddesinde Gibb, bu maddeden sonra Namık Kemal maddesini yazacağına işaret eden bazı ipuçları vermektedir (Gibb, 2013, s. 41). Benzer şekilde E. G. Browne, şiir tarihinin beşinci cildine yazdığı ön sözde, Gibb'in, "modern okul" olarak adlandırdığı Tanzimat edebiyatının tarihini yazmayı planladığını belirtmiştir (Gibb, 2013, s. vi). Ancak Gibb, bu planını gerçekleştirilmeden vefat etmiş ve böylelikle *A History of Ottoman Poetry*'nin son cildi Ziya Paşa maddesi ile son bulmuştur. Bu bağlamda, "Vaveyla"ya düşülen bu kısa not, Gibb'in Namık Kemal üzerine yaptığı çalışmaları belgelemesi açısından önem taşımaktadır. Diğer yandan bu not, Gibb'in şiir

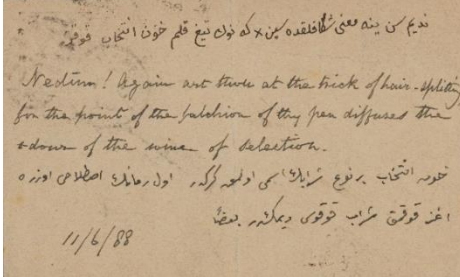
¹⁴ Bu doküman, London Metropolitan Archives'da, Acc 1477-Box 2 numarasıyla yer almaktadır.

¹⁵ Görüldüğü üzere bu şiir, profesyonel bir rika ile kaleme alınmıştır. Gibb'in Osmanlı alfabesiyle yazdığı diğer dokümanlara kıyaslandığında, bu şiirin Gibb tarafından kopyalanmadığı görülür. Yazı karakterlerinin kıyası için Gibb'in E. G. Browne'a yazdığı ve *A History of Ottoman Poetry*'nin altıncı cildinde (2013) yer alan mektuba bakılabilir. bk. Ek I.

Bu mektubun, o dönemde Londra'da bulunan Abdülhak Hamid Tarhan tarafından kopyalanmış olması muhtemeldir. Yazı karakterinin kıyası için bk. Ek V.

çevirilerinde zaman zaman Redhouse'un desteğine ihtiyaç duyduğunu göstermesi açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Gibb'in, Osmanlı Türkçesinden yaptığı şiir çevirilerinde Redhouse'dan destek aldığı kanıtlayan bir diğer belge, Cambridge Üniversitesi E. G. Browne arşivinde bulunan, 11 Haziran 1888 tarihli posta kartıdır. Aşağıda görseli yer alan bu kart, Redhouse'dan Gibb'e gönderilmiştir:

Kartın üzerindeki tarih, Gibb'in *A History of Ottoman Poetry* üzerine çalıştığı son dönemlere denk gelmektedir. Posta kartına ayrıntılı bir şekilde bakıldığında, kartın iki yüzünde de farklı kişilere ait yazı karakterlerinin yer aldığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu kartın kimler tarafından yazılmış olabileceğine ve muhatabının kim olduğuna ilişkin farklı senaryolar üretmemizi sağlar. Kartın iç yüzünde, 18. yüzyıl Osmanlı şiirinin önemli temsilcilerinden Nedîm'in aşağıdaki beyti yer almaktadır:

ندیم سن یینه معنی شکافلقده مسین

که نوک تیغ قلم خون انتخاب قوقر

Nedîm sen yine ma'nâ-şikâflıkta mısın

Ki nevk-i tûg-i kalem hûn-ı intihâb kokar (*Nedîm Divanı*, Gazel 16/7)

Beytin hemen altında, "Nedîm! Again art thou at the trick of hair-splitting; For the point of the falchion[?] of thy pen diffuses the odour of the wine of selection" (Nedîm! Sen yine sanatında kılı kırk yarmakta mısın? Öyle ki senin kaleminin ucu şarap kokusu saçır.) şeklinde İngilizce çevirisi bulunmaktadır. Bu çevirinin, Osmanlı şiirini iyi bilen usta bir çevirmenin kaleminden çıkmış olduğu görülmektedir. Bu profesyonel çeviriyi, Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış aşağıdaki şerh metni takip etmektedir:

خون انتخاب بر نوع شراب اسمی اولمق کر کردر اول زمانک اصطلاحی اوزره اغز قوقر شراب قوقوسی دیمکدر بعضا

(Hûn-i intihâb bir nevk-i şarâb ismi olmak gerekdir. Ol zamanın ıstılahı üzere ağz kokmak, şarâb kokusu demektir ba'zen.)

Dikkatlice bakıldığında, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış bu şerhin yazı karakterinin kartın üst kısmına kaydedilen beytin yazı karakterinden farklı olduğu görülmektedir. Bu farklılık, beyti posta kartına kaydeden ve onu çeviren/şerhini yapan kişilerin farklı kişiler olduklarını göstermektedir. Posta kartının sırtında bunlardan farklı bir başka yazı karakterinin daha yer aldığı görülür. Bu kısımda, “E. J. W. Gibb Esqre. 13 Montgomerie Crescent, Kelvinside, Glasgow” şeklinde Gibb’in Glasgow’daki ev adresi bulunmaktadır. Buradaki yazı karakteri Gibb’e aittir. Kartın iç yüzündeki Nedîm’e ait beyit de, yine, Gibb tarafından yazılmıştır. Kartın iç yüzündeki İngilizce çeviri ve Osmanlı Türkçesiyle yazılmış şerh metni ise Redhouse’a aittir¹⁶. Öyleyse bu gizemli kartın gerçek muhatabı kimdir? Eğer bu kart, Redhouse tarafından Londra’dan Glasgow’a postalanmış ise, ki posta mühründe böyle görünmektedir, neden kartın iç yüzünde Gibb tarafından kaydedilmiş bir beyit yer almaktadır? Dahası, Gibb, kendisine postalanan bir karta ev adresini neden kendi el yazısıyla yazmıştır? Bu sorulara şöyle bir yanıt vermek mümkündür. Gibb, söz konusu kartın sırt yüzüne kendi adresini yazmış ve iç yüzüne Nedîm’in yukarıdaki beytini eklemiştir. Bu kartı, muhtemelen, başka bir mektupla Redhouse’a göndermiştir. Redhouse da Nedîm’in bu beytini İngilizceye çevirmiş ve altına kısa bir şerh ekleyerek Londra’dan Gibb’in ev adresine postalamıştır¹⁷. Diğer bir varsayım ise şöyledir: Gibb, Londra’ya geldiği bir tarihte Nedîm’in beytini posta kartına not almış ve sırtına da Glasgow’daki ev adresini eklemiştir. Daha sonra bu kartı Redhouse’a elden vermiş ve kendisinden söz konusu beytin çevirisini ve şerhini yapmasını rica etmiştir. Bir müddet sonra Redhouse, söz konusu beyti¹⁸ İngilizceye çevirmiş ve altına kısa bir şerh ekleyerek Gibb’in adresine postalamıştır. Elbette bu yorumlar, destekleyici bir kanıt bulunana kadar bir varsayım olarak kalacaktır.

Redhouse ve Gibb arasındaki entelektüel paylaşımları somutlaştıran bu gizemli posta kartı, Gibb’in Osmanlı şiirini yorumlamada birtakım tereddütler yaşadığını ve bu hususta Redhouse’un desteğine ihtiyaç duyduğunu kanıtlamaktadır. Redhouse’un “hûn-ı intihâb” ıstılahına ilişkin karta düştüğü kısa şerh metni ise taraflar arasındaki bilgi ve tecrübe aktarımının nasıl bir düzlemde gerçekleştiğini göstermesi açısından önemlidir. Diğer yandan bu kart, Gibb’in *A History of*

¹⁶ Yazı karakterlerinin Gibb’e veya Redhouse’a ait olduğuna ilişkin çıkarımlar, tarafların farklı dokümanlardaki yazı karakterleriyle kıyaslanarak ortaya konulmuştur. Yazı karakteri karşılaştırması için bk. Ek I, Ek II ve Ek III.

Söz konusu kartın Browne koleksiyonunda yer alması tesadüf değildir. Bu not, muhtemelen, *A History of Ottoman Poetry*’nin yayımı üzerinde çalışırken Browne’nun eline geçmiştir.

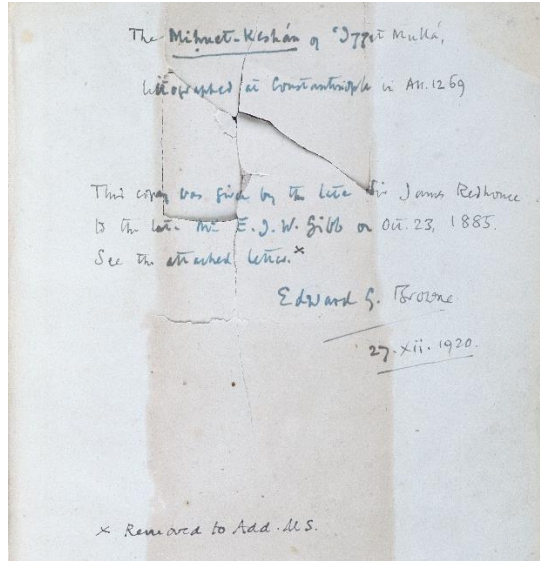
¹⁷ Bu mektup Redhouse’un Londra’daki şu adresinden postalanmıştır: 14 Kilburn Priory, London. bk. Ek III.

¹⁸ Gibb, posta kartına kaydettiği bu beyite, tıpkı “Vaveyla” gibi, *A History of Ottoman Poetry* ve *Ottoman Poems* adlı eserlerinde yer vermemiştir.

Ottoman Poetry'i tamamlamakta olduğu bir süreçte dahi, bazı şiir çevirileri üzerine çalışmakta olduğunu göstermesi açısından da dikkate değerdir.

Redhouse'dan Gibb'in Kütüphanesine Aktarılan Doğu Kaynakları

Redhouse ve Gibb arasındaki paylaşımların, çeviri pratiklerinin yanı sıra, bazı kaynak eserlerin temini ve yorumlanmasında da sürdüğü görülmektedir. E. G. Browne, Redhouse'un *A History of the Resûlîyy Dynasty of Yemen* adlı çevirisine yazdığı ön sözde, Redhouse'un 23 Ekim 1885 tarihinde Gibb'e gönderdiği bir mektubu yayımlamıştır.¹⁹ Bu ön sözde Browne, söz konusu mektubu, ikili arasındaki yakınlığı ve entelektüel sempatiyi ortaya koymak amacıyla yayımladığını belirtmiştir.²⁰ Browne, Redhouse'un söz konusu mektubunu, Keçecizâde İzzet Molla'nın *Mihnetkeşân*'ının (1853)²¹ içerisinde bulmuş ve kitabın içerisine şöyle bir not düşmüştür:

“This copy given by late Sir James Redhouse to the late E. J. W. Gibb on Oct 23 1885. See the attached letter.* E. G. Browne 27. XII. 1920.[Bu kopya, 23 Ekim 1885 tarihinde merhum Sir James Redhouse'dan merhum E. J. W. Gibb'e

¹⁹ Bu mektup, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde Add 4251/1164 tasnif numarasıyla yer almaktadır.

²⁰ “I have quoted this letter for two reasons, firstly to prove the intimacy and intellectual sympathy which existed between Redhouse and Gibb [...]” [Bu mektubu alıntılamanın iki sebebi var, birincisi Redhouse ve arasındaki yakınlığı ve entelektüel sempatiyi ortaya koymaktır [...]](Browne, 1906, s. xxxv).

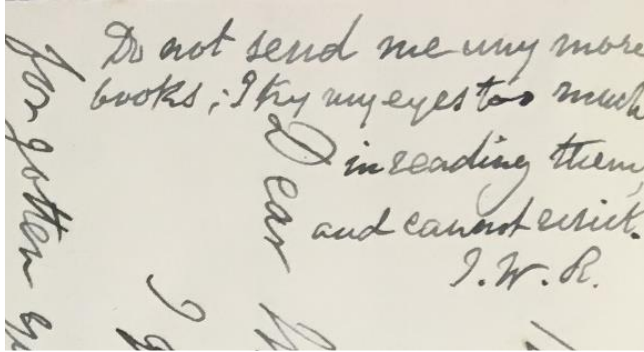
²¹ Gibb koleksiyonundan bağımsız olarak tasniflenmiş bu kitap, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde şu tasnif numarasıyla yer almaktadır: S828 c/85.

* Removed to ADD M. S.

verilmiştir. (Kitabın içine konmuş) mektuba bakınız.]]”. Bu nottan, Redhouse’un *Mihnetkeşân*’ının 1853 tarihli kopyasını Gibb’e göndermiş olduğu anlaşılmaktadır. Browne’un notunda işaret ettiği bu mektup, Redhouse ile Gibb arasındaki kaynak alışverişini somutlaştırıcı deliller sunmaktadır.

Redhouse, söz konusu mektubuna, *Mihnetkeşân*’ın kopyasını Gibb’e geç göndermekten duyduğu üzüntüyü dile getirerek başlamış²² ve mektubuna şöyle bir ifade eklemiştir: “No more fitting successor to its ownership in England could be found or imagined than yourself” (Senden başka İngiltere’de *Mihnetkeşân*’ın bu kopyasına sahip olmaya layık başka bir halef yok/olması hayal bile edilemez.)²³. Redhouse’un Gibb’i halefi olarak gördüğünü ortaya koyan bu ifadeleri, taraflar arasındaki bağın nasıl bir hiyerarşide yapılandığını göstermektedir.

Söz konusu mektubun derkenarında şöyle bir not yer almaktadır:

“Do not send me any more books: I try my eyes too much in reading them, and cannot resist. J.W.R. [Bana daha fazla kitap gönderme. Onları okumak için gözlerimi çok fazla zorluyorum ve gözlerim buna dayanamıyor]”. Mektuba sonradan eklenen bu dokunaklı rica, Gibb’in Redhouse’a, okuması ve fikirlerini bildirmesi için çeşitli kitaplar gönderdiğini ve Redhouse’un bu yoğun paylaşımdan bir derece muzdarip olduğunu göstermektedir²⁴.

²² Redhouse, bu mektupla birlikte *Mihnetkeşân*’ı Gibb’e göndermiş ve *Mihnetkeşân*’ın iç kapağına kendisinin orijinal bir fotoğrafını da eklemiştir. Fotoğrafın altında Redhouse’un kısa bir biyografisi bulunur. Bu biyografinin hemen altında, Redhouse’un kendi el yazısıyla düştüğü şu not yer alır: “To E. J.W. Gibb, Esqre. M.R.A.S. from his old friend, Redhouse. London, 23d, October, 1885”. bk. Ek II.

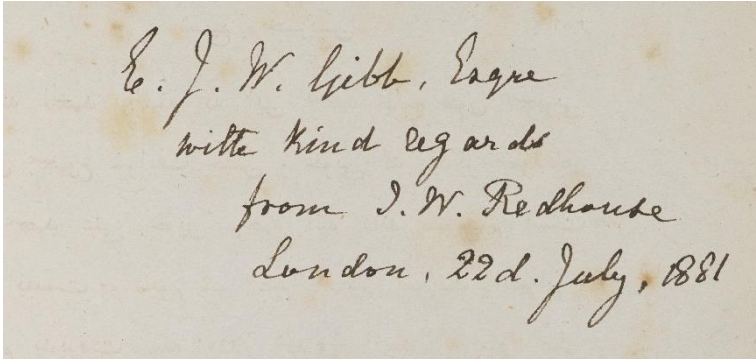
Nottaki yazı karakterini, yukarıda yer alan posta kartının iç yüzündeki yazı karakteriyle karşılaştırdığımızda, her iki yazının da Redhouse’a ait olduğu netlik kazanmaktadır.

²³ bk. Ek III.

²⁴ Redhouse’un bugüne ulaşmış bir kütüphanesi olmaması, Gibb’in kendisine gönderdiği kitapların neler olduğunu tespit etmemizi maalesef imkânsız kılmaktadır.

Redhouse, *Mihnetkeşân* dışında, Doğu dilleri ve edebiyatları üzerine yazılmış farklı kitapları da Gibb'e göndermiştir. Redhouse'un kütüphanesinden Gibb'in kütüphanesine geçen imzalanmış/notlandırılmış bu kitaplar, Redhouse'un Gibb'in dikkatini hangi Doğu kaynaklarına yönlendirdiğini göstermektedir. Ayrıca bu kitaplar, o dönemde İngiltere'de ne türden Doğu kaynaklarının dolaşımında olduğunu ortaya koyması açısından da oldukça önemlidir.

Redhouse'un Gibb'e hediye ettiği kaynaklar arasında, F. C. Belfour'un hazırladığı, *The Life of Sheikh Mohammed Ali Hazin* adlı eser yer almaktadır. Bu eser, Mevlânâ Şeyh Muhammed Ali Hazin'in (öl. 1779) hayatının ve hatıralarının İngilizce çevirisidir. Gibb'in koleksiyonunda bu kitabın iki farklı kopyası bulunmaktadır. Bunlardan biri eserin İngilizce çevirisi (1830) diğeri ise Arap harfli basımıdır (1831)²⁵. Kitabın 1831 tarihli *Tarih-i Ahval-i Şeyh Hazin* adlı kopyası, 22 Temmuz 1881 tarihinde Gibb'in kütüphanesine girmiştir. Eserin bu kopyasında²⁶ Redhouse'a ait şöyle bir not bulunmaktadır²⁷: "E. J. W. Gibb, Esqre. with kind regards from J. W. Redhouse. London, 22nd July, 1881".

Redhouse'un kütüphanesinden Gibb koleksiyonuna geçmiş bir diğer kaynak ise *The L-Poem of The Arabs* (1881) adlı kitaptır²⁸. Bu eser, Redhouse tarafından İngilizceye çevrilmiş Arapça şiirleri içermektedir. Redhouse'un bilinen diğer eserleri arasında ismine pek rastlamadığımız bu derleme kitap, Arap şairi el-Shanfara'nın²⁹ "L" kafiyeli Arapça şiirlerinin İngilizce çevirisidir. Redhouse, kitabın iç kapağına, yukarıdaki nota benzeyen şöyle bir not düşmüştür: "E. J. W. Gibb, Esq. with sincere regards from the translator Redhouse. 1st August 1881":

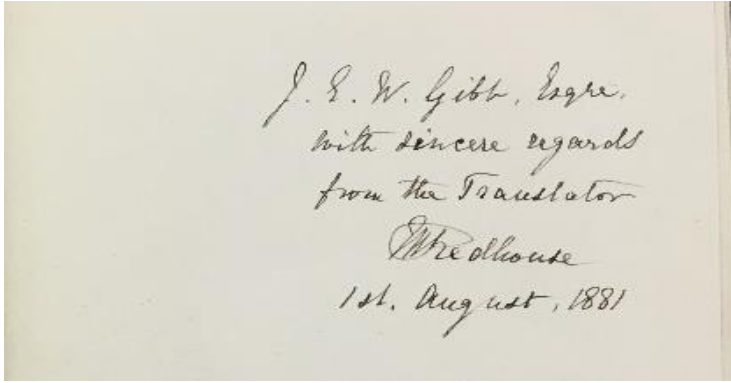
²⁵ Eserin Arap harfli kopyanın künyesi şöyledir: Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Gibb Koleksiyonu, Gibb.c.324a. Eserin İngilizce çevirisinin künyesi ise şöyledir: Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Gibb Koleksiyonu, Gibb.c.324b.

²⁶ Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Gibb Koleksiyonu, Gibb.c.324a.

²⁷ Aynı eserin diğer kopyası 30 Eylül 1881 tarihinde Gibb'in kütüphanesine girmiştir. Bu kitap herhangi bir not içermemektedir.

²⁸ Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Gibb Koleksiyonu, Gibb.c.331.

²⁹ 6. yüzyıl Arap şairi.

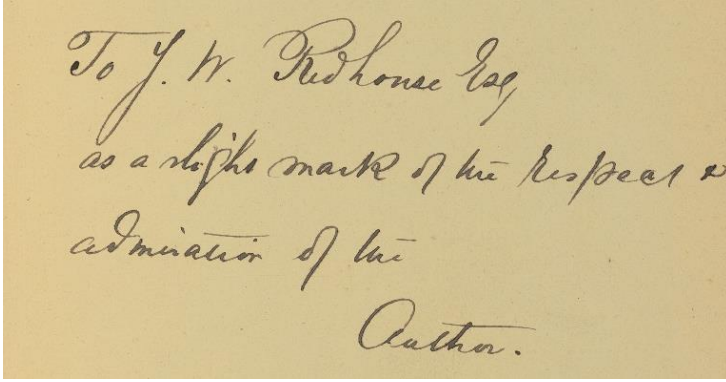
Burada, Redhouse'un kendisini şiirlerin çevirmeni (translator) olarak adlandırması dikkate değerdir. Bilindiği üzere Redhouse, el-Shanfara'nın şiirleri dışında Kasidetü'l-bürde'yi de İngilizceye çevirmiştir (Findley, 2007, s. 523). Bu çeviri, Glasgow Üniversitesi Doğu Çalışmaları profesörü, şarkiyatçı ve folklorist William Alexander Clouston tarafından derlenen, *Arabic Poetry for English Readers* adlı eserde yayımlanmıştır (Cloutsen, 1881, ss. 305-341).³⁰ Clouston, aynı zamanda, Gibb'in Glasgow Üniversitesinden hocasıdır ve onu, Doğu edebiyatları üzerine çalışmaya yönlendirmiştir. Burada Clouston'un, tıpkı Browne ve Wells gibi, Redhouse ve Gibb'in sosyal ağındaki önemli isimlerinden biri olduğu görülmektedir.

Redhouse'dan Gibb'in kütüphanesine aktarılan bir diğer kitap, *Ilm Tedbiri Milk, An Essay on Political Economy* (1860)³¹ adlı Türkçe kitaptır³². Politik ekonomi hakkında yazılmış olan bu eser, Charles Wells'e aittir. Kitap, Wells tarafından imzalanmış ve Redhouse'a hediye edilmiştir. Bunu, kitabın iç kapağında yer alan şu nottan öğrenmekteyiz:

³⁰ Redhouse'un şiir çevirileri, Cloutsen'in derlemesinde şu başlık altında yer alır: "Ka'b's Poem of the Mantle", "El-Bûsîrî's Poem of the Mantle". bk. Cloutsen, 1881, ss. 305-341.

³¹ Başlıkta, kitabın 1860 baskısındaki ana başlık esas alınmıştır. E. G. Browne, Gibb Koleksiyonu tasnifinde ise eserin başlığını şu şekilde okumuştur: '*Ilmu Tadbiri 'l-Mulk*.

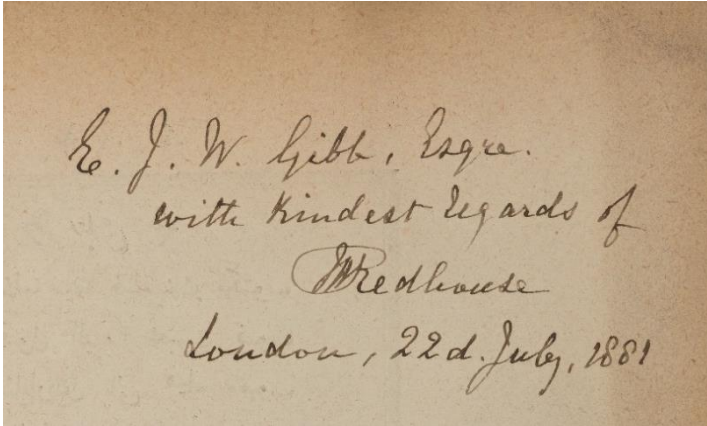
³² Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Gibb Koleksiyonu, Gibb.d.213.

To J. W. Redhouse Esq,
as a slight mark of the respect &
admiration of the
Author.

“To J. W. Redhouse Esq. as a slight mark of the respect-admiration of the author” (J. W. Redhouse’a, yazarının hayranlık ve saygılarının mütevazı bir göstergesi olarak...) Wells’in Redhouse’a imzaladığı bu kitap daha sonra Gibb kütüphanesine geçmiştir. Kitapta bu süreci kanıtlayıcı herhangi bir not yer almamaktadır, ancak bu kitabın, tıpkı diğer örneklerde olduğu gibi Redhouse kanalıyla Gibb’in kütüphanesine girmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

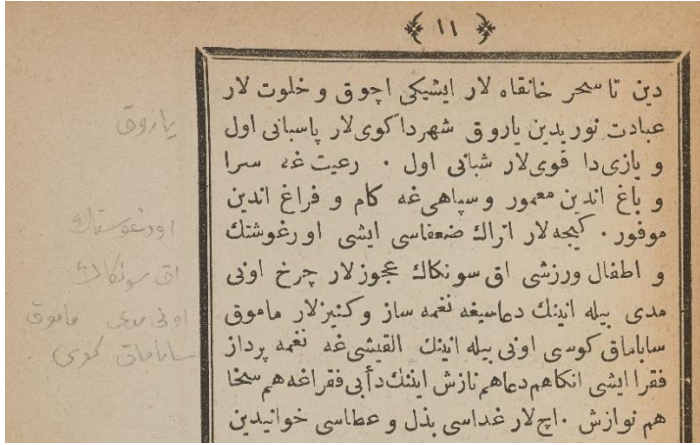
Redhouse’un kütüphanesinden Gibb’in kütüphanesine geçmiş bir diğer eser, Ali Şir Nevâî’nin (1441-1501) ahlak kitabı, *Mahbûbu’l-Kulûb*³³’dur. Redhouse’un bu eseri Gibb’e vermiş olduğunu yine şu nottan öğrenmekteyiz:

E. J. W. Gibb, Esqre.
with kindest regards of
Redhouse
London, 22d. July, 1881

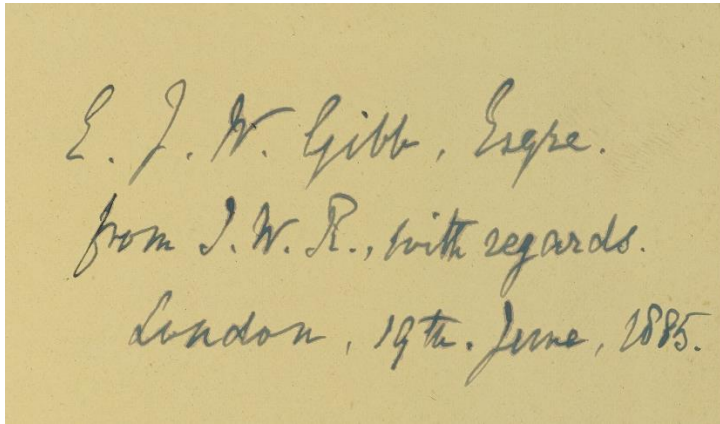
“E. J. W. Gibb, Esqre. with kindest regards of Redhouse. London, 22d July, 1881. *Mahbûbu’l-Kulûb*’un, Gibb’den önce Redhouse’a ait olduğunu gösteren bir diğer delil ise derkenara düşülmüş aşağıdaki okur notlarıdır:

³³ Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Gibb Koleksiyonu, Gibb.d.247.

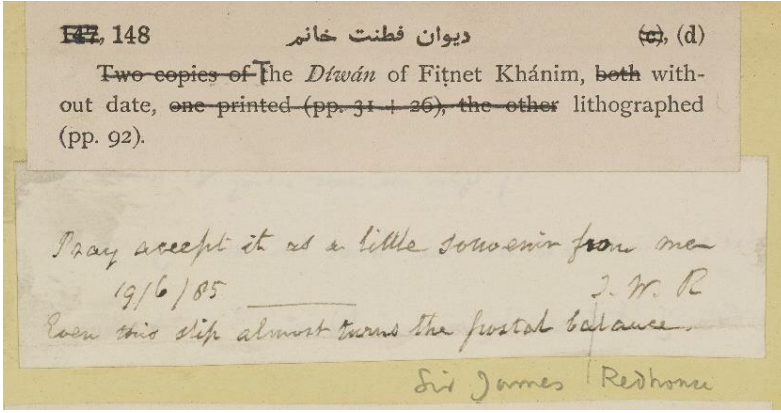
Osmanlı Türkçesiyle düşülmüş bu notların, diğer yazı örnekleriyle kıyaslandığında, Redhouse'a ait olduğu görülmektedir. Diğer yandan bu notlar, Redhouse'un *Mahbubu'l-Kulub*'u ayrıntılı bir şekilde okuduğunu ve bazı Türkçe kelimeleri özellikle not aldığını göstermektedir.

Redhouse'dan Gibb'in kütüphanesine aktarılmış bir diğer kaynak, *Fıtnat Hanım Divanı*'dır.³⁴ Redhouse, divanın arka kapağına, diğer örneklere benzer şekilde, şöyle kısa bir not düşmüştür: "E. J. W. Gibb, Esq. from J. W. R., with regards. London, 19th June 1885".

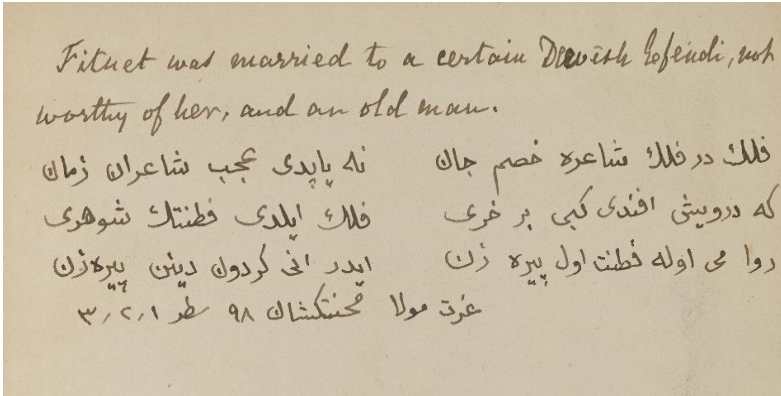
Divanın iç kapağında ise şöyle bir not yer almaktadır:

³⁴ Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Gibb Koleksiyonu, Gibb.d.148.

“I say accept it as a little souvenir from me. 19/6/85, J.W.R. --- Even this slip almost turns the postal balance” [Bunu, benden küçük bir yadigâr olarak kabul etmeni dilerim. --- Bu (notu yazdığım) kâğıt parçasını da hesaba katarsak artık ödemiş sayılırız.]³⁵. Notun ikinci cümlesi, tarafların birbirlerine yolladıkları postaların kayıtlarını/masraflarını, yani çetelelerini tuttuklarını göstermektedir. Kitaba eklenmiş bu nükteli not, Redhouse ve Gibb arasındaki bilgi ve kaynak aktarımının belli bir rutinde seyrettiğini ortaya koymaktadır.

Redhouse'un notlandığı kitaplar arasında Fıtnat Hanım Divanı'nın ayrı bir yeri vardır. Bunu, divanın iç kapağına düşülen aşağıdaki notta görmek mümkündür:

“Fitnet was married to a certain Derviş Efendi, not worthy of her, and old man” [Fitnat kendisine layık olmayan Derviş Efendi adında bir ihtiyar adamla evlendi]. Bir tür akademik dedikodu niteliğini taşıyan bu nükteli notu, Keçecizâde İzzet Molla'nın *Mihnetkeşân*'ından alıntılanmış şu beyitler takip etmektedir:

³⁵ Bu notta, Redhouse'un isminin kısaltmasına, “Sir James Redhouse” şeklinde ufak bir müdahale yapıldığı görülmektedir. Bu müdahale, yazı karakterine aşına olduğum, E. G. Browne'a aittir.

فلك در فلك شاعره خصم جان
نه یابدی عجب شاعران زمان

که درویش افندی کبی بر خری
فلك ایلدی فظنتک شوهری

روا می اوله فظنت اول پیره زن
ایدرانی کردون دینن پیره زن

عزت مولا مختکشان ۹۸ سطر ۱-۲-۳

Felekdir felek şâ'ire hasm-ı cân
Ne yaptı 'aceb şâ'irân-ı zamân

Ki Derviş Efendi gibi bir harî
Felek eyledi Fıtnat'ın şevheri

Revâ mı ola Fıtnat ol pîre zen
Eder anı gerdûn denen pîrezen (Ceylan-Yılmaz, 2007, s. 162.)

Redhouse'un bu notu, kitaba kendisi için mi yoksa Gibb'in dikkatini bu anektoda çekmek için mi eklediğini tespit etmek mümkün değildir. Ancak bu not, taraflar arasındaki bilgi aktarımının hangi dikkatler üzerinden seyrettiğini ve bu aktarımda Redhouse'un -bilinçli veya bilinçsiz olarak- üstlendiği yönlendirici vasfını göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç

J. W. Redhouse ve E. J. W. Gibb'in Osmanlı kültürünü anlamak adına harcadıkları bu müşterek mesai, o dönemde İngiltere'deki Doğu uzmanlarının okuma ve çeviri pratiklerine, çalışma disiplinlerine ve eserlerinin üretim süreçlerine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Redhouse ve Gibb arasında süregelen entelektüel paylaşımlar, o dönemde Batı'da üretilen Osmanlı kültürü çalışmalarının arka planına ışık tutması açısından oldukça önemlidir. Bu paylaşımlar, aynı zamanda, tarafların kendilerini konumlandıkları sosyal ağın karakterini de ortaya koymaktadır. Taraflar arasında seyreden bu alışveriş, o dönemde İngiltere'deki Osmanlı uzmanlarının aralarındaki bilgi ve kaynak akışını nasıl gerçekleştirdiklerini göstermesi açısından da önem taşımaktadır. Bu makalede, bugüne ulaşmış sınırlı sayıdaki belge ve kaynak üzerinden bu paylaşımların yalnızca bir kesitine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu ve benzeri farklı arşiv belgeleri üzerinden okumalar yapmak ve o dönemin şarkiyatçıların entelektüel paylaşımlarını ortaya koymak, şüphesiz, Batı'da üretilen Doğu külliyyatının farklı açılardan yeniden yorumlamasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Alexander, H. E. (1934). E. J. W. Gibb. *Glasgow University Oriental Society, Transactions*. VI, 24-29.
- Ali Aziz Efendi. (1884). *The Story of Jewad*. (E. J. W. Gibb, Çev.). Glasgow: Wilson&McCormick Saint Vincent Street.
- Ali Şir Nevâî. (1289). *Mahbûbu'l-Kulûb*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Belfour, F. C. (1831). *The Life of Sheikh Mohammed Ali Hazin*. Londra: Printed for the Oriental Translation Fund.
- Browne, E. G. (1906). *A Handlist of Gibb Collection*. Cambridge: University Press.
- Clouston, W. A. (Yay. Haz.). (1881). *Arabian Poetry for English Readers*. Glasgow: Privately Printed.
- Davids, A. L. (1832). *Grammer of the Turkish Language*. Londra: Parbury & Allen.
- el-Shanfara. (1881). *The L-Poem of The Arabs*. (J. W. Redhouse, Çev.). Londra: Trübner & Co.
- Enginün, İ. (1995). *Abdülhak Hâmid'in Mektupları-2*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Findley, C. V. (1979). The Making of a Perfect Orientalist?. *Journal of the American Oriental Society*. 99/4, 573-600.
- Findley, C. V. (1998). Sir James W. Redhouse (1811-1892) Mükemmel Bir Doğu Bilimcinin Öyküsü. *Kebikeç*. 6, 211-245.
- Findley, C. V. (2007). Redhouse, Sir James William. *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 34, s. 52).
- Gibb, E. J. W. (1882). *Ottoman Poems*. London: Trübner. Ludgate Hill, E.C., Glasgow: Wilson&McCormick Saint Vincent Street.
- Gibb, E. J. W. (1887). *Aucassin and Nicholette*. Glasgow: Frederick and W. Wilson and Brother.
- Gibb, E. J. W. (1902). *Verses and Translations*. Glasgow: Frederick W. Wilson & Co.
- Gibb, E. J. W. (1911). Turkey: Turkish Literature. *The Encyclopedia Britannica* içinde (Cilt 27, ss. 457-467). New York: The Encyclopedia Britannica Company.
- Gibb, E. J. W. (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi I-IV*, (A. Çavuşoğlu, Çev.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gibb, E. J. W. (2013). *A History of Ottoman Poetry I-IV*. E. G. Browne (Ed.). Gibb Memorial Trust. Oxford: Oxbow Books.
- Hammer-Purgstall, J. (1836-1838). *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*. Pesth: C. A. Hartleben's Verlag.
- Kalafat, Ş. (2017). Bir Sözlüksel Bilmece: Redhouse'un Kayıp Türkçe Sözlüğüne Ne Oldu?. *Bilig*, 82, 1-40.
- Keçecizâde İzzet Molla. (1269). *Mihnetkeşân*. İstanbul: Ceride-i Havâdis Matbaası.
- Keçecizâde İzzet Molla. (2007). *Bir Sürgün Şaheseri: Mihnetkeşân* (Ö. Ceylan ve O. Yılmaz, Ed.). İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Khoja Sa'd-ud-dîn. (1879). *The Capture of Constantinople*. (E. J. W. Gibb, Çev.). Glasgow: Thomas Murray&Son.

- Redhouse, J. W. (1881). “Ka’b’s Poem of the Mantle”, “El-Bûsîrî’s Poem of the Mantle” *Arabian Poetry for English Readers*, 305-341. Glasgow.
- Redhouse, J. W. (1881). *On the History, System and Varieties of Turkish Poetry*. London: Harrison and Son.
- Said, E. (2016). *Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Smyth, W. W. (1854). *A Year with the Turks*. New York: Redfield.
- Thorton, T. (1809). *Present State of Turkey*. Londra: Printed for Joseph Mawman.
- Walsh, R. (1836). *A Residence at Constantinople*. Londra: Frederick Westley and A. H. Davis.
- Wells, C. (1860). *İlm Tedbiri Milk, An Essay on Political Economy*. Londra: Williams and Norgate.
- Wells, C. (1880). *A Practical Grammar of the Turkish Language with Dialogues and Vocabulary*. London: Bernard Quaritch.
- Wells, C. (1891). *The Literature of the Turks: A Turkish Chrestomathy*. London: Bernard Quaritch.

Ek Kaynakça

- ‘Alıyyu’bnu’l-Hasan ‘El-Khazrejiyy. (1906). *The Pearl-Strings; A History of the Resûliyy Dynasty of Yemen* (J. W. Redhouse, Çev; E. G. Browne, R. A. Nicholson ve A. Rogers, Ed.). London: Luzac.
- Arberry, A. J. (1960). The Persian, Edward Granville Browne. *Oriental Essays, Potraits of Seven Scholars* içinde (ss. 161-162). London: George Allen&Unwin Ltd.
- Arnold, E. (1877). *A Simple Transliterated Grammar of the Turkish Language*. London: Trübner & Co.
- Bowen, H. (1945). *British Contributions to Turkish Studies*. Londra: Longmans Green & Co.
- Boyd, C. (1842). *The Turkish Interpreter*. London: Smith Elder and Co.
- Creasy, E. S. (1878). *History of the Ottoman Turks*. New York: Henry Holt and Company.
- Dallaway, J. (1797). *Constantinople Ancient and Modern*. Londra: T. Bensley.

Elektronik Kaynaklar

- Nedim Divanı*. 13.03.2018 tarihinde <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0> adresinden erişildi.
- Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Mektup*. 29.05.2018 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/mektup> adresinden erişildi.

Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi ve Gibb Koleksiyonu Kaynaklarının Tasnif Numaraları

- Ali Şir Nevâî. (1289). *Mahbûbu’l-Kulûb*. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Gibb Koleksiyonu, Gibb.d.247.
- Belfour, F. C. (1831). *Târih-i Ahvâl-i Şeyh Hazîn*. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Gibb Koleksiyonu, Gibb.c.324a.
- el-Shanfara. (1881). *The L-Poem of The Arabs*. (J. W. Redhouse, Çev.). Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Gibb Koleksiyonu, Gibb.c.331.
- Fıtnat Hanım Divanı*. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Gibb Koleksiyonu, Gibb.d.148.
- Keçecizâde İzzet Molla. *Mihnetkeşân*. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, nr: S828 c/85.

Wells, C. (1860). *İlm Tedbiri Milk, An Essay on Political Economy*. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi Gibb Koleksiyonu, Gibb.d.213.

Arşiv Kaynakları

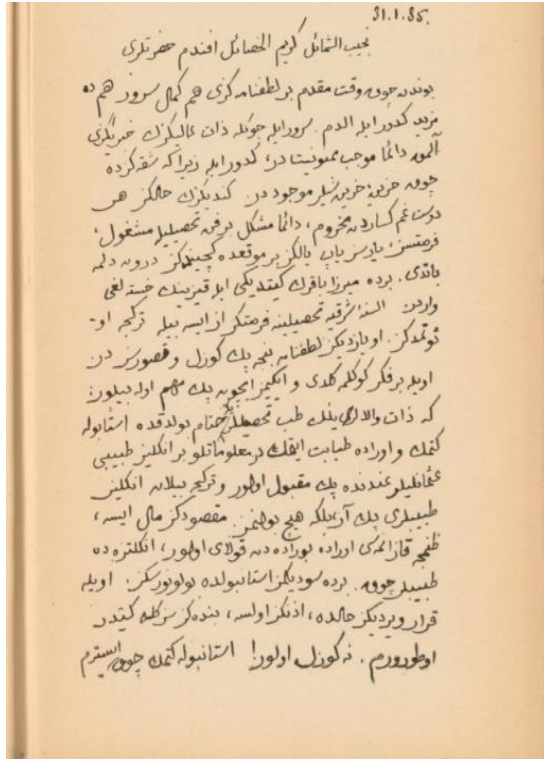
London Metropolitan Archives, Ac 1477-Box 2.

Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Add 4251/1164.

Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, E. G. Browne Papers, Folder 6

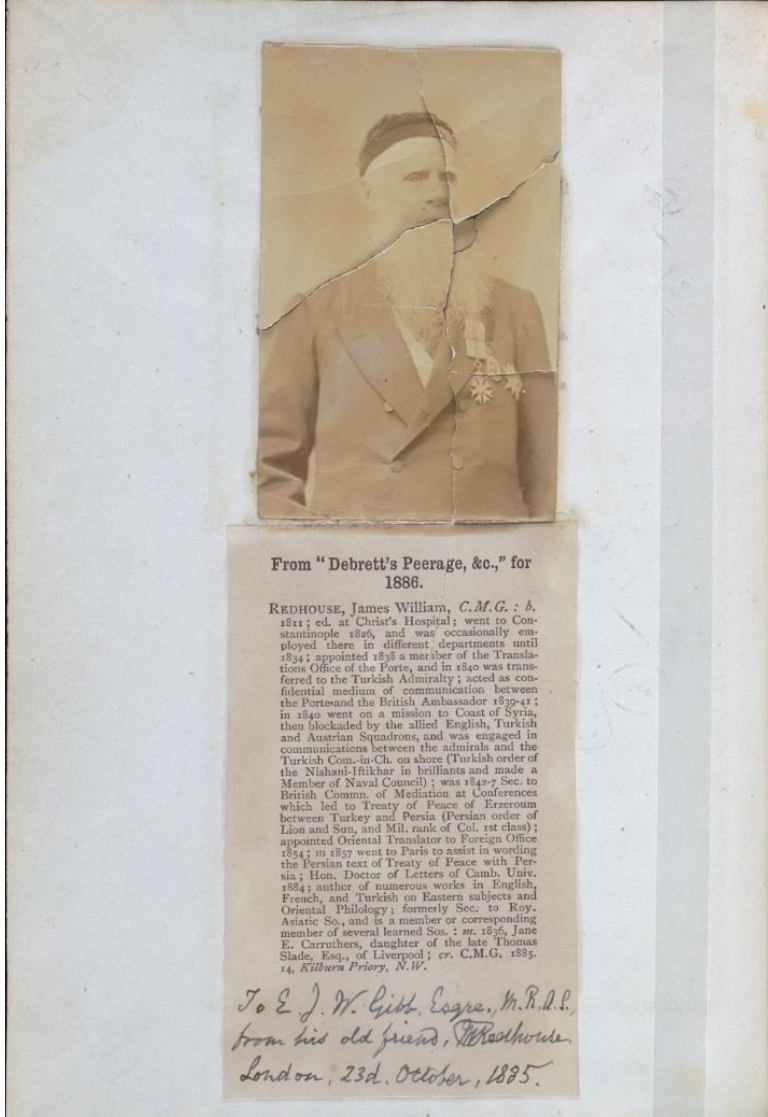
Ekler*

Ek 1. E. J. W. Gibb'in E. G. Browne'a yazdığı 1885 tarihli mektubu (*A History of Ottoman Poetry* VI).

* Yazıda kullanılan görsellerin telif hakları Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinden tarafımızca satın alınmıştır.

Ek 2. Redhouse'un *Mihnetkeşân*'ın iç kapağına düştüğü not, orijinal fotoğrafı ve kısa biyografisi (*Mihnetkeşân*, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, S828 c/85).

Ek 3. Redhouse'un Gibb'e yazdığı 23 Ekim 1885 tarihli mektup (Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Add 4251/1164).

Do not send me any more
books; I buy my own
in reading them
and can't resist
I. W. R.

Add. 4251/1164
14, Kilburn Priory, London, N.W.
23^d. October, 1885.

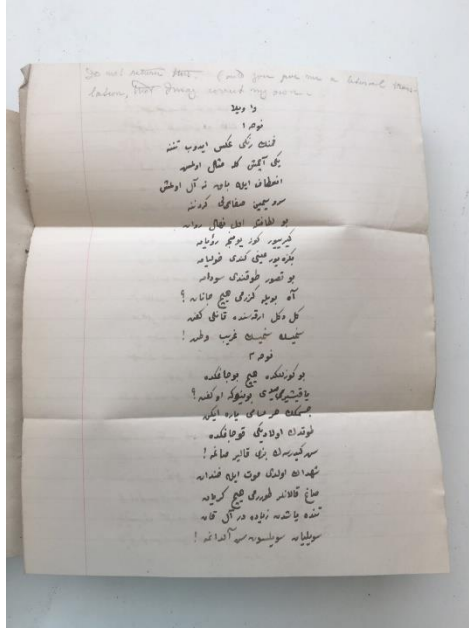
CAMBRIDGE
UNIVERSITY
LIBRARY

Dear Mr. Gibb,

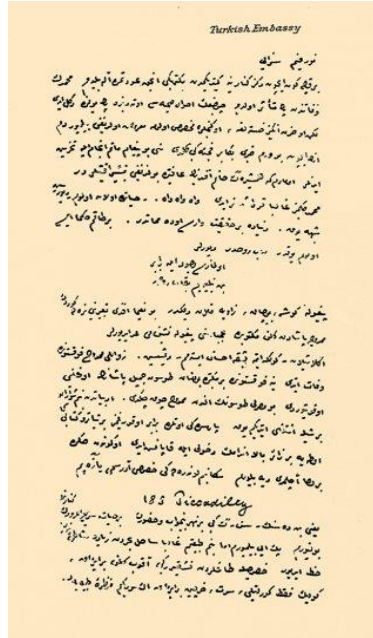
I quite reproach myself for having
for gotten your wish to have *İzzet Nolla* again
I now attempt an atonement for the oversight
by sending you the book to keep as your own.
No more fitting successor to its ownership in
England could be found or imagined than yourself.
I have put my photograph, memoir from Dehrot,
and signature, into it as souvenirs of me
when I may long have passed away.

The ten large volumes of my manuscript
Thesaurus of Arabic, Persian, and Turkish, are
going to the Library of the British Museum
as my offering. I have put my photograph, memoir,

Ek 4. Namık Kemal'in "Vaveyla" adlı şiirinin Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bir kopyası (London Metropolitan Archives Ac 1477-Box 2).

Ek 5. Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Sâmîpaşazâde Sezâî'ye yazdığı bir mektubu (Enginün *Abdülhak Hâmid'in Mektupları*-2).

TÜRK DIŞ POLİTİKASI ANALİZİNDE İNŞA KURAMI VE KÜLTÜR: KERKÜK REFERANDUMU ÖRNEĞİ*

*Murat BAYAR***

Öz: Çalışmanın amacı Türk Dış Politikasında Kerkük Referandumunun inşacılık kuramı ve kültür olgusu üzerinden incelenmesidir. İkinci Dünya Savaşı ile hem siyaset biliminde hem de uluslararası ilişkiler disiplininde önemi anlaşılmaya başlanan kültür, 1990'lı yıllardan itibaren açıklayıcı bir fenomen hâlini almıştır. Kültürün uluslararası siyasetteki önemi fark edilmiş ancak soğuk savaş dönemi boyunca realizm ve liberalizm yaklaşımları uluslararası siyasette baskın kuramsal konumunu sürdürmüştür. Kültür kavramını siyaset bilimi ve uluslararası siyasette merkezî konuma yerleştiren inşacılık (constructivism) kuramının ortaya çıkışı ise 1990'lı yıllara denk gelmektedir. Bu kuramsal arayışta en büyük etken; Aydınlanma ile ortaya çıkan "rasyonalitenin" iç siyasette ve uluslararası ilişkilerde olayları açıklamada yetersiz kalmasıdır. Bu durum, kültürün analiz birimi kabul edilmesi ile inşacılık kuramının uluslararası ilişkiler kuramları arasında yerini almasını sağlamıştır.

Çalışma kuramsal ve uygulamalı olarak iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde inşacılık kuramı ekseninde uluslararası ilişkiler ve dış politikada kültür olgusunun merkezî konumuna odaklanılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise bu kuram çerçevesinde kültürün Türk dış politikası davranışı üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Analiz, Nisan 2017-Kasım 2017 tarihleri arasında Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ile Türkiye arasında yaşanan "Kerkük referandumu" tartışması üzerine Türk dış politikası karar vericilerinin ürettikleri söylemler üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Kültür, İnşacılık, Dış politika, Rasyonalite, Söylem Analizi, Kerkük Referandumu.

An Analysis of Turkish Foreign Policy According to the Constructivist Theory and Culture: The Example of the Kirkuk Referendum

Abstract: The purpose of the study is to examine the Kirkuk Referendum in Turkish Foreign Policy through the theory of constructivism and of the cultural feature. The importance of culture that became prominent after the Second World War in political science and in the discipline of international relations, developed into an interpretative framework since the 1990s. Although the importance of culture has been recognized in international politics, realist and liberal approaches maintained their theoretical domination throughout the Cold War. The emergence of the theory of constructivism, placed the concept of culture in central position in political science and international politics since the 90s. The most important factor in this theoretical development was that the "rationality" that emerged with the Enlightenment was insufficient to explain

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 17.09.2018 - 31.12.2018

**Öğr.Gör., İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, muratbayar@arel.edu.tr Orcid: 0000-0002-9206-0769

events both in domestic politics and in international relations. Thus the theory of constructivism by accepting the culture as an analytical tool took its place among theories of international relations.

The study consists of two parts: a theoretical and a case study. The first part focuses on the central place of culture in foreign policy and international relations based on the constructivist theory. The second part analyses the effect of culture on the manifestations of Turkish Foreign Policy within the framework of the said theory. The analysis is based on the discourse produced by the Turkish Foreign Policy decision makers during the "Kirkuk referendum" discussions, that took place between Kurdish Regional Government in Northern Iraq and Turkey from April 2017 to November 2017.

Keywords: Culture, Constructivism, Foreign Policy, Rationality, Discourse Analysis, Kirkuk Referendum.

Kültür, stratejiyi kahvaltılık niyetine yer.

Peter Drucker

Giriş

Rasyonalizm, uluslararası ilişkilerin -özellikle soğuk savaş dönemi ve sonrası çalışmalarında- en önemli yaklaşımlardan birisi olmuştur. Dış politika ve uluslararası ilişkiler çalışmalarında rasyonel yaklaşımın baskın konumu, soğuk savaş dönemini karakterize eden çift kutuplu güç dengesi ile ilişkilidir. Uluslararası ilişkilerde rasyonel yaklaşımı genel olarak iki kuram temsil etmektedir. Bu kuramlar alan yazında (literatür) realizm ve liberalizm olarak isimlendirilmektedir. Bununla birlikte son 20 yıllık süreçte uluslararası toplumda ortaya çıkan yeni gelişme ve değişimler, rasyonel yaklaşımın uluslararası sistemi açıklamada yetersiz kaldığını göstermektedir. Jane Erik Lane ve Svante Ersson'a (2005, s. 1) göre, özellikle 1990'lardan sonra, uluslararası siyasetin en önemli çalışma konularının başında, kültür ve toplum çalışmaları gelmektedir. Siyaset teorisinde azınlıklar, yurttaşlık ve haklar ile ilgili konular temel araştırma konuları hâline gelmiştir. Siyaset felsefesinde çok kültürlülük; siyaset sosyolojisinde, etnik köken, milliyetçilik ve din gibi konularda akademik araştırmaların genişlediği bir alan yazın (literatür) ortaya çıkmıştır. Günümüzde uluslararası siyaset, toplumların kültürel değerlerinin etkisi altında kalmaya başlayan devlet politikaları, aydınlanmacı geleneğin rasyonel seçim anlayışına karşı bir meydan okuma olarak karşımıza çıkmaktadır. Son 20 yılda bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında, çok kültürlülük (Kymlicka, 1995), post materyalizm (Inglehart, 1997), post modern toplumlardaki milliyetçilik (Fukuyama, 1995), medeniyetler çatışması (Huntington, 1996), sömürgecilik (Taylor, 1992) ve eşitlikçiliğin yükselişi (Said, 1994) gibi konular karşımıza çıkmaktadır. Bu teoriler kültürel yaklaşımlar hakkında farklı düşünce ve hipotezler içerse de özellikle 90'lardan

sonra ortaya çıkan ve aydınlanmanın rasyonel seçim bakış açısı ile anlaşılabilen yeni toplumsal politikayı anlama ve anlamlandırma uğraşı içerisinde olmuşlardır. Son 20 yıllık süreçte kültür olgusunun uluslararası siyasetin merkezine yerleştiren yegâne kuram ise inşacılık'tır (*Constructivism*). International Organization (IO) dergisi kuruluşunun 50. yıldönümüne özel yayımladığı sayının giriş bölümünde, Peter Katzenstein, Robert Keohane ve Stephen Krasner (1998), önümüzdeki yıllarda uluslararası ilişkiler alanında ana tartışma ekseninin, rasyonalizme karşı inşacılık olacağını ifade etmektedirler.

Bu bağlamda çalışmanın amacı Türk dış politikasının analizinde rasyonalizm temelli kuramların açıklamakta yetersiz kaldığı durumlarda, kültürü çalışma alanının merkezine koyan inşacılık kuramını temel alarak Kerkük referandumu tartışması üzerinden Türk dış politikasında kültür etkisinin analiz edilmesidir. İki bölümden oluşan çalışmada kuramsal tartışma ve örnek olay analizi yer almaktadır. Çalışmanın kuramsal bölümünde; realizm, liberalizm ve inşacılık kuramları açıklanmakta ve kültürün uluslararası siyasetteki açıklayıcı önemi ortaya konmaktadır. Sonrasında inşacılık ve kültür ilişkisi, bu ilişkinin analiz edilebilmesi için söylem analizi yöntemi açıklanmaktadır. Çalışmanın örnek olay analizi bölümünde ilk olarak inşacılık çerçevesinde söylemlerin analiz edilebilmesi, kültür olgusunun söylemlerin içerisinde ortaya çıkarılabilmesi için üç ana başlık üzerinden (etnik kimlik, din ve tarihsel miras, tarihsel sorumluluk) tanımlamaları yapıp bu bağlamda analizler yapılacaktır. Sonrasında kültürün Türk dış politikası davranışı üzerindeki etkisi, Nisan 2017-Kasım 2017 tarihleri arasında Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ile Türkiye arasında yaşanan "Kerkük referandumu" tartışması üzerinden incelenmektedir. Bu amaçla bahsedilen tarihler arasında Türk dış politikası karar vericilerinin Kerkük üzerine ürettiği söylemler ile bu söylemlerin analizine yer verilmektedir.

Uluslararası İlişkiler Kuramları

1. Realizm

Realistlere göre uluslararası ilişkilerde temel aktör olan devletin devamlılığı esastır. Devletin devamlılığı ise rasyonel seçimler yapılmasına bağlıdır (Vasquez, 1996, s. 26). Bu anlamda uluslararası sistemin yapı ve işleyiş analizinde devlet en önemli aktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Viotti ve Kauppi, 1999, s. 6).

Soğuk savaş boyunca değişimlere uğrayan realizm tek bir teori olarak kabul edilmemektedir. Hans Morgenthau ve Reinhold Niebuhr gibi "klasik realistler" insanların, başkalarına hükmetmek için doğuştan gelen bir arzuya sahip olduğunu savunması ile diğer realist teorisyenlerden ayrılmaktadır. Onlara göre doğuştan gelen bu arzu bireylerin savaşlar aracılığı ile mücadele etmelerine yol açması ile önemlidir. Morgenthau ayrıca, klasik, çok kutuplu (multipolar) güç dengesi sisteminin erdemlerini vurgulamakta ve ABD ile Sovyetler Birliği

arasındaki iki kutuplu (bipolar) rekabeti ise tehlikeli görmektedir (Walt, 1998, s. 31).

Kenneth Walt'un ileri sürdüğü “neorealist teori”, insan doğasını göz ardı etmesi ve uluslararası sistemin etkilerine odaklanması ile diğer realist teorilerden ayrılmaktadır. Walt için uluslararası sistem, her biri hayatta kalmak için çabalayan bir dizi büyük güçten oluşmaktadır. Sistemin anarşik yapısı (devletleri birbirinden korumak için merkezî otorite yokluğu), her bir devletin kendi başına hayatta kalma zorunluluğunu gündeme getirmektedir. Waltz, bu durumun daha zayıf devletlerin daha güçlü rakipler ile bir araya gelmesine değil onlara karşı *dengelemesini* sağlayacağını savunmaktadır. Waltz ayrıca, Morgenthau'nun aksine, iki kutupluluğun çok kutupluluktan daha istikrarlı olduğunu iddia etmektedir (Walt, 1998, s. 31).

2. Liberalizm

Çağdaş liberallere göre toplumların sürdürülebilir iş birliği yapması uzun vadede herkesin yararına olacaktır. Ekonomi temelli iş birliklerine ek olarak güvenlik amacıyla yapılan iş birlikleri dünyanın daha güvenli hâle gelmesini sağlayacaktır (Fisher, 2006, s. 41). Çağdaş liberaller ekonomik bağımlılığın devletlerin birbirlerine güç kullanmasını engelleyeceğini çünkü savaşın her iki tarafın refahını tehdit edeceğini ileri sürmektedirler. Ekonomik ve güvenlik temelli iş birliklerinin yanı sıra Woodrow Wilson demokrasinin dünya barışına sunacağı katkıdan bahsetmektedir. Demokratik devletlerin otoriter devletlerden daha barışçıl yapıya sahip olmaları onun dünya barışında demokrasiyi merkezî unsur olarak ele almasına etkilidir. Buna ek olarak, Uluslararası Enerji Ajansı, Uluslararası Para Fonu gibi kurumlar, devletler arasındaki kalıcı iş birliğinin sağlanmasında önemli unsurlardır. Bu kurumlar daha büyük fayda sağlanması için devletlerin acil kazanımlardan vazgeçerek bencil devlet davranışlarını terk etmelerinde rol oynamaktadır (Walt, 1998, s. 32).

Bazı liberaller, yeni ulus ötesi aktörlerin, özellikle de çok uluslu şirketlerin, uluslararası ilişkilerde devletlerin egemenliğini sarstığını iddia etse de liberalizm genellikle devletleri uluslararası ilişkilerde merkezî oyuncular olarak görmektedir. Bütün liberal teorilerde devletler arasındaki ekonomik iş birliği daha ön planda olsa da liberal teori de realist teori gibi uluslararası ilişkilerde devletin temel aktör olduğunu kabul etmektedir.

3. İnşacılık (*Constructivism*)

İNşacılık kuramını uluslararası ilişkiler alanına ilk olarak Nicholas Onuf tarafından 1989 yılında yayımlanmış olan *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations* adlı çalışması ile olmuştur. İnşacılık Onuf'a göre, dili merkeze yerleştiren söz eylemler aracılığı ile kurallar oluşturan bir kuramsal yaklaşımdır. İkinci olarak ise inşacılık kuramı Alexander

Went'in 1992 ve sonrasında inşacılık üzerinde yazdığı eserlerde görülmektedir. Went için inşacılığın merkezinde davranışlar vardır. Onun inşacılık anlayışında aktörler dilsizdir. Konuşmak değil davranışlar ön planda tutulmaktadır. İnşacılık, rasyonalizmin varsayımlarına, özellikle de uluslararası siyasetin değişmez gerçekliği kavramına meydan okumaktadır. Anarşi uluslararası gerçekliğin kaçınılmaz bir özelliği değildir. Kimlik ve /veya normların etkisinin anlaşılması için özneler arası (*intersubjective*) anlamın araştırılması gerektiğini ifade etmektedir. İnşacılıkta, anlamın yorumlanması ve değişen pratiğin kavranması ile sosyal dünyanın pozitivist anlayışı ve bu konudaki bilgileri sorgulanmaktadır. Bu bağlamda inşacılık, rasyonalizme karşı olarak görülmekte (Zehfuss, 2004, ss. 3-4); realist ve liberallerin insan doğası ve devlet çıkarları hakkında yaptıkları varsayımları "özcü" olmaları nedeniyle eleştirmektedir (Fisher, 2006, s. 59).

Kültürü Dâhil Etmek

Uluslararası ilişkiler ve dış politika analizinde "kültür", başka hiçbir şey tarafından açıklanamayan her şeyin açıklaması olarak görülmektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkiler ve dış politika analizinde ana akım teoriler (rasyonalizm temelli liberalizm ve realizm) bağlamında yapılan açıklamalar yeterli olmamaktadır (Grove, 2010, ss. 785-86). Bu sebeple, son 20 yılda, sadece uluslararası ilişkiler alanında değil sosyal bilimlerin neredeyse tamamında kültür olgusu en önemli açıklayıcı kavramdır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kültürün hem uluslararası ilişkiler teorileri hem de dış politika tercihlerinde zaman zaman ön plana çıktığı görülmektedir. İkinci Dünya savaşı sırasında, belki de savaşın seyrini değiştirecek hamleler kültür kavramının uluslararası ilişkiler alan yazınında kullanılmasıyla gerçekleşmiştir. Amerika Birleşik Devletleri hükümeti savaş devam ederken, Columbia Üniversitesi Antropoloji Bölümü akademisyeni Ruth Benedict'ten Japon kültürü ile ilgili çalışma yapmasını istemiştir. Benedict'in 1944 yılında tamamlamış olduğu "The Chrysanthemum and the Sword" adlı eser, 1946 yılında basılmıştır. 1960'lı yılların başında, Türkçeye "Krizantem ve Kılıç" ismiyle çevrilen kitap, Japon kültürünü en ince ayrıntısına kadar anlatan bir eser olması ile önemlidir (Bayar, 2018, s. 445).

Bugünün dünyasında uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi açısından en büyük problemin etnik ve dinî ve/veya mezhepsel çatışmalar olduğu görülmektedir. Bu sorunları anlamak ve çözmek için kültür olgusunu hesaba katmak gerekmektedir. Çünkü etnik ve dinî problemlerin neden, nasıl, hangi amaçla ortaya çıktığına dair en doyurucu açıklamaları kültür vermektedir. Lane ve Eresson'a (2005, s. 7) göre bugünün problemleri, rasyonel seçimin odaklandığı "kendi çıkarımı maksimize eden insan/devlet davranışından" daha farklı bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Bunu sağlayacak olan yaklaşım kültürel yaklaşımdır.

İnsan veya devletlerin davranışları maddi çıkarların ötesinde değer temelli veya fedakârlık üzerine kurulu olduğunda (etnik, dinî veya tarihsel miras ve tarihsel sorumluluk) kültürel yaklaşım, rasyonel seçim yaklaşımına göre daha gerçekçi açıklamalar ortaya koymaktadır.

İnşacılık ve Kültür İlişkisi

İnşacılık, kültür olgusunu uluslararası ilişkileri anlamının en önemli ve geçerli yolu olarak benimseyen yegâne paradigmadır. Temelde, siyaset de dâhil olmak üzere bütün insan etkinliklerinin verilen anlamlar aracılığı ile anlaşılabilceğini kabul etmektedir. Bu kabul, insanların karşılıklı etkileşimleri çerçevesinde inşa ettikleri ortak anlamlara gönderme yapmaktadır (Fisher, 2006, s. 59).

Belirli bir kültürü oluşturan anlamlar dil temelinde yapılandığı için kültür kavramı ile inşacılık paradigması uyum içindedir. Çünkü dil özneler arasındır ve ilişkiler ağı aracılığıyla kendi toplumsal dünyasını kurmaktadır. İnşacılığa göre dış politika yapıcıları olan ajanlar (agent), kendi anlam dünyaları çerçevesinde karar vermektedirler. Bu tür anlamlar büyük oranda sosyalleşme sürecinde edinilen anlamlardır. Ajanın kendi kimliği ve kültüründen bağımsız bir karar veremeyeceği açıktır (Fisher, 2006, s. 60). Bu bağlamda uluslararası siyasetin en temel yapılarının maddi olmaktan çok sosyal olduğu ve aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını biçimlendirdiği söylenebilir.

Nicholas Onuf ve İnşacılık Kuramı

Onuf, *World of Our Making* (1989) adlı çalışmasında inşacılığın temel önermelerini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, yapı ve ajanların özneler arası inşası, kurallar, söz eylemlerinin belirleyiciliği ve kültür ön plana çıkan noktalardır (Karakoç, 2013, s. 147). Onuf'un gerçeklik anlayışında yapı süreçleri ve kurumsallaşması önemli bir yere sahiptir. İnsanlar eylemleri aracılığıyla gerçeklik inşa etmekte ve bu durum söz eylemini (speech act) işaret etmektedir. Söz eylemleri; tekrarlama yoluyla, kurallara göre kurumsallaşan ve böylece insan eyleminin anlam ve bağlamını oluşturan unsurlardır (Zebfuss, 2004, s. 151).

Onuf'un inşacı kuramında dil, merkezî bir konuma sahiptir. Onuf'a göre, sosyal ilişkiler daima dil ile yapılanmakta ve kendi gerçekliğini kurmaktadır. Bu, özneler arası ilişkinin birbirini karşılıklı olarak inşa ettiği bir süreçtir. Sosyal inşa süreci ise konuşma ve konuşmanın türevi olan kurallar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Onuf'un argümanının temelinde söz eylemleri vardır. Ona göre konuşmak, yapmak demektir; çünkü insanlar dünyalarını konuşarak inşa etmektedirler (Onuf, 1989, s. 129).

Diğerlerini bir eylemde bulunmaya yönelten söz eyleminin kendisidir (Onuf, 1998, s. 66). Söz eylemi ile ajanlar, her zamanki gibi hareket etmeleri gerektiğini fark etmektedirler. Ancak her zaman bu şekilde hareket edildiği için

değil, düzeni oluşturan kural olarak söz eylemi güç kazanmaktadır. Kurallar, konuşmacı ve dinleyici arasındaki ilişkiyi düzenleyerek bir söz eylemi biçimini sağlamaktadır. Bir söz eyleminin genel biçimi içinde kurallar, dinleyicileri bu kurallara uyan birer ajan hâline dönüştürme kapasitesine sahiptir (Kubalkova, 2015, s. 64). Ajanlar, söz konusu kuralları takip etmenin kural olduğunu kabul ederler (Onuf, 1998, s. 11). Kurallar insanlara ne yapmaları gerektiğini söyler, (Onuf, 1998, s. 60) paylaşılan anlamları olanaklı kılar ve insanlara en nihayetinde kurala uyma/uymama seçenekleri sunarak bunlar üzerinden eylemde bulunulmasını sağlar (Onuf, 1989, s. 51). Dil ve kurallar Onuf'a göre, ajanınkinden farklı olmayan ve belki de yapınınkinden daha önemli olan ontolojik bir statüye sahiptir. Dil, insan türünün evrensel özelliklerinden biridir ve dilin koyduğu sosyal kurallar insan türünün durumunu niteler. Uluslararası ilişkileri veya insan varoluşunun başka bir yönünü incelemek, dil ve kurallar üzerinde çalışmaktır (Kubalkova, 2015, s. 64).

Onuf'un kuramında *dil*'in merkezî önemi, söz eylemlerin ve kültürün ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Uluslararası ilişkiler ve dış politikanın çözümlenmesinde dil, söz eylem ve kültür süreçlerinin sonucu olarak söylemler önem kazanmaktadır. Söz eylemin ve kültürün Onuf'un kuramında bu kadar etkin olması, bütün bu süreçlerin sonucu olarak dış politika analizinde kültürün etkisini ortaya çıkarmak için karar vericilerin söylemlerini incelemek ve onları analiz etmek iyi bir yaklaşım biçimi olarak düşünülmektedir.

Söylem Analizi ve Kültür

Sosyal gerçekliğin (ya da kültürün) kendisi anlam yapılarıdır. Bu bakış açısıyla dil, kültürü oluşturan semiyotik sistemlerden biridir. Ancak, dil kodlamalar sunma kapasitesi ile diğer semiyotik sistemler arasında özel bir konuma sahiptir. Bu, sosyal semiyotik olarak dil formülasyonu ile amaçlanan şeydir. Sosyokültürel bağlamda dilin yorumlanması, kültürün bizatihi kendisinin anlam yapılarında yorumlanması demektir (Halliday, 1978, s. 3).

Sapir'e göre her dil, gerçekliği o dili konuşanlara kendi açısından yansıtmakta ve buna bağlı olarak her kültür farklı bir dünya görüşü sunmaktadır. Dil, toplumsal gerçekliğin sembolik bir yansımasıdır. Bu gerçeklik içinde oluşan anlamlar, en çok o gerçekliği yaşayanlar için anlamlıdır (Büyükkantarcıoğlu, 2006, s. 21).

Söylem, belirli kural, terminoloji ve konuşmalardan oluşan sistematik dilsel düzenleri betimlemek için kullanılan bir kavramdır (Tonkiss, 2006). Söylem, sözün sadece içeriğini değil dile getirenini (Kim söylüyor?), otoritesini (Neye dayanarak?), dinleyicisini (Kime söylüyor?) ve amacını (Söyleyenler söyledikleri ile neyi başarmak istiyor?) kapsayan bir kavramdır. Söylem, belirli bir zaman dilimi içinde, belirli insan grupları arasında olan ve diğer insan grupları ile ilişkili olarak geliştirilen fikir, ifade ve bilgileri içermektedir.

Söylem, konuşma ve sohbet de dâhil olmak üzere bütün iletişim biçimlerini kuşatmaktadır. Bununla birlikte sohbet ve konuşma söze dökülen önermelerle sınırlı değildir, günlük uygulamalar içinde sosyal dünyayı görme, sınıflandırma ve ona tepki verme yollarını da içermektedir (Worall, 1990, s. 8).

Örnek Olay Analizi

Uluslararası ilişkilerde, söylemlerin çözümlenebilmesi için kültürün bağlamından koparılmadan yeniden tanımlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Kültürün toplumsalın içerisindeki rolü, uluslararası ilişkilerde tanımlanmasını önemli kılmaktadır. Kültür ve siyaset ilişkisi kurulurken kültürün toplumu yeniden inşa edebilme kabiliyeti üzerine odaklanılmalıdır. Bu bağlamda uluslararası ilişkilerde kültür olgusuna bağlı etkilerin ortaya konulabilmesi için kültürün ilgili boyutları ile irdelenmesi gerekmektedir. Bunlar aşağıda maddelenmiştir:

1. Etnik kimlik

2. Din

3. Tarihsel Miras ve Tarihsel Sorumluluk (Lane, Ersson, 2005, s. 3)

Burada ifade edilen üç ana boyutun siyaset içerisinde nasıl etkili olduğunun çözümlenebilmesi ve kültürün doğası gereği inşa edilme süreçlerinin ortaya çıkarılabilmesi için öncelikle bu parçalarının, kesin/net sınırları belirtmeksizin, içerisinde bulunan kültür esas alınarak tanımlanmasına çalışılacaktır. Kesin net olarak tanımlanmamasının ana nedeni ise kültürün doğası gereği, net olarak betimlenememesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu parçaların farklı kültürler için farklı anlamlar ifade ettiği açıktır. Özönder'in de belirttiği gibi, kültürlerin çıkış kaynağı tarafından belirlenmesi ve kültürlerin benzemeziği ilkeleri kendi içlerinde kavramların da farklı referans noktaları olduğunu göstermektedir (Özönder, 2001, s. 1).

Etnik Kimlik

Gökçe'ye (1998, s. 286) göre toplumların zihinlerinde millî kültürün oluşmasında etnik kökenleri, üretim ve tüketim kalıpları, dilleri, dinleri, sanat anlayışları ile benzer unsurların süreç içerisindeki gelişimleri belirleyicidir. Genel olarak etnik kültürler millî kültürlerin kökenini oluşturmakla beraber, her zaman bu şekilde karşımıza çıkmayabilir. Çünkü etnik kültürlerin bir siyasi birliği yani devleti olmayabilir. Çünkü etnik kültürler bir siyasi birliğe yani devlete sahip olmak zorunda değildir. Farklı bir coğrafyada farklı bir kültürün içerisinde veya altında yaşıyor olabilir. Bunun bir örneğini Barth'ın etnik kültür/kimlik tanımlamasında bulabilmekteyiz. Ona (1969, ss. 10-11) göre etnik kültür/kimlik; biyolojik olarak kendini sürekli kılan -en azından bazı kuşaklar için- temel kültürel değerleri paylaşan, iletişim ve etkileşim alanı oluşturan ve kendi başına ayrı bir grup oluşturan unsurdur. Smith ise etnik bir topluluğun

özelliklerini altı ana başlıkta toplamıştır. Bu özellikler; kolektif özel ad, ortak soy miti, paylaşılan tarihî anılar, ortak kültürü farklı kılan en az bir unsur, özel bir yurt ile kurulan bağ ve son olarak nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusunun varlığıdır. Belli bir nüfus, bu niteliklere sahip olduğu ve bu nitelikleri paylaştığı ölçüde ideal etnik topluluk veya etnik tipine o ölçüde yaklaşır. Bu unsurların belirtilerine rastlandığı yerde ortak bir kimlik duygusuna sahip tarihsel kültürü olan bir toplulukla karşı karşıyayız demektir (Smith, 1994, s. 42).

Din

Kültürün en temel bileşenlerinden biri olan dil'in yanı sıra belki de en önemli unsurlarından biri olarak din kavramı düşünülmektedir. Durkheim'e göre din, kolektif düşüncenin en uç noktasıdır. Latince "bağlanmak, birleşmek" anlamına gelen (to bind) sözcüğünden türediği iddia edilmektedir. Ona göre din insanları en sıkı şekilde bütünleştiren/birleştiren güçtür (Bozkurt, 2013, s. 246). Din, toplulukların kurulmasında başat rol oynayabilmektedir. Aynı zamanda sadece topluluklar değil toplumlar arasında da aynı dine mensup toplumların da daha yakın ilişkiler kurmalarına olanak sağlamaktadır (Fichter, 2011, s. 83). Din, buna ek olarak, kültürlerin şekillenmesinde, öğretilerin temeline bakıldığı zaman, o toplulukların değerlerinin ve normlarının ortaya çıkmasında da etkili olmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalarda da vurgulandığı üzere din; toplumların, aynı zamanda bireylerin kültürlenmesi noktasında etkin bir rol oynamaktadır, bunun da o toplumların ve bireylerin davranış kalıplarına, bakış açılarına ve yaşam tarzlarına kadar, hemen hemen bütün kararları üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Tarihsel Miras ve Tarihsel Sorumluluk

Tarih klasik bir ifadeyle, her şeyden önce insanlığın hafızası durumundadır. Tarihin insanlar, gruplar ve toplumlar için en önemli işlevlerinden bir tanesi, dünyayı anlamlandırma çabalarına ve geleceği inşa etme projelerine temel alınmasıdır. İnsanlara, farklı toplum ve kültürlerle dair derinleşen bilgiler toplumların kendilerini daha iyi tanımalarını sağlar. Kendi kültürel değerlerini tanımak, onların gelişme seyirlerini çözümlmek ve geleceğe ışık tutmak açısından kendi kültürel geçmişleri ve tarihsel mirasları çok önemlidir (Öz, 2008, s. 220).

Bir kültürün içerisine doğup sosyalleşme süreçlerini tamamlayan bireyler, içlerinde buldukları bu kültürlerin ayrılmaz bir parçası olurlar. Bunun sonucunda yaşamın her anında karar verici durumunda olduğu durumlarda üyesi olduğu kültürün özellikleri, bireylerin kararları üzerinde etkili olmaktadır. Bugün içinde yaşamış olduğumuz dünyadaki sınırlar, tam olarak kültürel

sınırlar değildir. Değişen sınırlar zaman zaman aynı kültürel değerleri taşıyan toplumları veya kültürel önemi olan bölgeleri bugün içerisinde yaşanan sınırların dışında bırakmış olabilmektedir. Bu gibi durumlarda özellikle de dış politika anlamında karar vericiler kararlarını şekillendirirken tarihsel ve kültürel olarak mirasları olduğunu düşündükleri bölgeler ve/veya topluluklara karşı rasyonel olmayan kararlar verebilmektedirler. Bu süreçleri çözümlenebilmek ve ortaya çıkarmak için karar vericilerin örnek olay(lar) üzerine yapmış oldukları söylemleri yukarıda belirtilen kültürün üç boyutu üzerinden analiz etmek gerekmektedir. Söylemlerin analizi bu üç boyutu, söylemlerde kullanım durumlarına göre ortaya çıkarılacaktır. Bu durum kültürel hassasiyetlerin dış politika kararının şekillenmesinde etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Çalışmada çözümlenen örnek olay söylemleri, Kerkük referandumu üzerine Türkiye Cumhuriyeti karar vericilerinin (Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dışişleri Bakanı) belirtilen tarihler arasında vermiş oldukları röportajlar ve yapmış oldukları konuşmalar arasından seçilmiştir. Bu süreçte konu ile ilgili bütün söylemler incelenmiş ve kültürel kodlar içerdiği düşünülen söylemler çeşitli kaynaklardan alıntılanarak analiz kapsamına dâhil edilmiştir.

Çalışmada Blanche ve Durrheim'in üç boyutlu söylem çözümlene yöntemi kullanılacaktır. Bu yöntemin yapılan çalışmanın doğasına uygun olarak kültürel hedefleri ve inşa süreçlerini merkeze koyması açısından önemli olmaktadır.

Terre Blanche ve Durrheim'in Üç Boyutlu Söylem Çözümlene Yöntemi

Blanche ve Durrheim (1999, ss. 154-167) uyguladıkları söylem çözümlenmesinde üç unsurun olması gerektiğini belirtmişlerdir: Bu unsurlar; söylem (discourse), etki (effect) ve bağlamdır (context). Bunlar kısaca aşağıdaki şekilde açıklanabilir:

1. Söylemler metinlerde ortaya çıkar ve anlaşılır hâle gelir. Söylemler aracılığı ile kültürel hedefler tanımlanır ve hedefler doğrultusunda inşa edilir. İkili karşıtlıkların aranması, tekrarlanan terim, cümle ve metaforların tanımlanması burada önemlidir.
2. Etkiler, metnin ne dediğinden ziyade ne yaptığı/amaçladığı ile ilgilenilmesidir. Metin açık amaçlara sahip olduğu gibi kapalı amaçlar da içermektedir. Bu noktada söylemde bulunan karşıtlıklar, tekrarlanan terim cümle ve metaforların kullanılma amacının tespit edilmesi önemlidir.
3. Bağlamlar metinlerde bulunan söylemlerin çeşitlilik ve tutarlılık kalıplarını göstermektedir. Bağlamlar aracılığı ile söylemde yer alan hedefler ortaya konabilir. Konuşma ve tartışmaların mikro içeriği bağlamlarda keşfedilebilir.

Kerkük Referandumu Üzerine Üretilen Söylemler

Şu anda yaptıkları iş bana göre bir işgal hareketidir, çok çirkindir. Tarihi itibariyle baktığımız zaman biz biliriz ki bir Türkmen şehridir Kerkük. Daha sonra burada tabii çok ciddi bir değişiklikler oldu, zorlamalar oldu ve nüfus değişikliklerine gidildi. Bütün bunlara rağmen bugün Kerkük'te Türkmen'yle, Arap'ıyla ve Kürtler ciddi bir değişime gittiler. Şu anda yaptıkları iş bana göre bir işgal hareketidir, çok çirkindir (Yenişafak, 2017).

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 4 Nisan 2017 tarihinde yapmış olduğu bu açıklamada, kültür olgusunun hem tarihsel miras ve sorumluluk boyutuna hem de Türklük/Türkmenlik kavramları dolayısıyla etnik kimlik boyutunun vurgulandığı görülmektedir. Söylemde öncelikle Kerkük bölgesinin tarihsel olarak Türkmenlere ait olduğu ancak zaman içerisinde yerlerinden edilen Türkmenlerle nüfus yapısında meydana gelen değişimden bahsedilmektedir. Sonrasında ise bölgede yaşanan nüfus değişimlerinin ortaya çıkış şekli ve şiddeti düşünüldüğünde ciddi bir değişim olarak kabul edilmesi gerektiği dile getirilmektedir. Ayrıca, bugünkü hareketin bir işgal hareketi olarak değerlendirilebileceği de söylem içinde yer almaktadır. Böylece, hem mevcut durumun hem de tarihsel olarak bölgede yaşanan nüfus değişiminin meşru görülmediği Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın söyleminde açıkça fark edilmektedir.

Duygusal çıkışlar yapmak doğru olmaz. O iddiaları etraflıca Dışışleri'nden dinlememiz, doğru bilgileri almamız lazım. İddialar nedir, ne derece doğrudur? Bunları bir görmemiz, okumamız lazım. Değerlendirme ancak ondan sonra yapılabilir. Duygusal çıkışlarla açıklamalar yaparsak, bu yanlış olur. Ama bizler Türkmen kardeşlerimizle oraları terk etmelerini asla tavsiye etmeyiz. Onlar kendi topraklarında kalmalıdır. Geçenlerde ziyaretime geldiler. "Biz, bu topraklarda doğduk; bu topraklarda ölürüz. Dedelerimizin bize vasiyeti var." dediler. Ben onların o duygulu ifadelerini unutamam. Biz de tabii ki üzerimize ne düşerse sonuna kadar onu yaparız (Yeniçağ, 2017).

Kazakistan ziyareti sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İstanbul'a dönüş yolunda gazetecilerin sorularını yanıtlarken vermiş olduğu Kerkük referandumu hakkındaki 21 Mart 2017 tarihli bu söylem, içerdiği mesaj açısından iki bölümde ele alınabilir. Söylemin ilk bölümü, bilgilere net bir şekilde ulaşılmadan konu hakkında çıkarımlar yapmanın yersiz olacağını vurgulamakta ve duygular aracılığı ile karar verilemeyeceğinin altını çizmektedir. Söylemin ikinci bölümünde ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın durumu duygusal olarak değerlendirdiği görülmektedir. Liderlerin birçok konuşmasında karşılaşıldığı gibi, karar vericilerin kendi kültürel kodlarını dâhil ettikleri rasyonel kabul edilemeyecek dış politika söylemleri üretmeleri söz konusu olabilmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan da benzer şekilde söyleminde Türk kültürünün bir parçası olarak Türkmenlerden bahsederken, onların başına gelebilecek herhangi

bir olumsuz durumda Türkiye tarafından gereğinin sonuna kadar yapılacağını açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, diplomatik girişimlerden savaşa kadar birçok farklı değişkeni kendi içinde barındırması ile önemli bir içeriğe sahiptir. Karar vericilerin dış politika davranışlarını kendi sosyal gerçekleri üzerinden kurgulayabildiğini gösteren bu söylem, gerektiğinde bu gerçekliği sürdürecektir kararların alınmaktan çekinilmeyeceğini de vurgulamaktadır. Sonuç olarak, Türk etnik kimliğinin, tarihsel miras ve sorumluluğun merkezi konumunda olduğu bu söylem; duygusal değerlendirmelerden kaçınılması gerektiğini savunurken aynı zamanda duygusal değerlendirmelere yer vermesi ile kültürün dış politika söylemlerinde işgal ettiği alanı göstermektedir.

Başbakan Yıldırım katılmış olduğu TRT Haber, A Haber, CNN Türk, Habertürk ve NTV ortak canlı yayınında, Murat Akgün'ün "Kerkük konusunda bizim plan-programımız nedir?" sorusuna Başbakan Yıldırım;

Doğrusu tabii Kerkük'te siz de ifade ettiniz, demografik yapıyı Körfez Savaşı'ndan sonra fiili durum yaparak oradaki Bölgesel Kürt Yönetimi değiştirmek için âdeta bir zulüm uyguladı, oradaki insanları yerinden çıkardı. Dolayısıyla Kerkük gibi şu anda Anayasa bakımından Bölgesel Yönetim'e ait olmayan yerlerin dâhil edilmesi, hem referanduma dâhil edilmesi hem de bir oldubittiye tabi tutulması ihtimaline karşı Irak Merkezi Hükümeti'yle koordinasyon hâlinde bir çalışma içine gireceğiz. Biz(im) buradaki oldubittiye kayıtsız kalmamız düşünülemez. Ama bunu Irak'la beraber yapmamız lazım. Nihayet Irak'ın toprağıdır, hükümlerlik hakkı oradadır ama onlar bu konuda bizden destek talebinde bulunursa, tabiatıyla biz bunu tereddütsüz yerine getiririz. Unutmayalım, 1957 nüfus sayımında Kerkük'teki Türkmen oranı yüzde 70'di, şimdi bu oran yüzde 30'lara kadar gerilediği söyleniyor, sağlıklı bir kayıt olmamasına rağmen (AK Parti, 2017).

Başbakan Yıldırım'ın 25 Eylül 2017 tarihli bu söyleminde, önceki söylemde de ele alınan Türkmenlerin yerlerinden edilme ve nüfus oranlarının değiştirilmesi konularının odakta olduğu görülmektedir. Onuf'un kuramında da belirtildiği gibi söz eylemlerin tekrarı oldukça önemlidir çünkü söz eylemlerinin tekrar edilmesi kurallaşmasına hizmet etmekte ve böylece gerçeklik inşa edilmektedir. Söylemin sonunda, etnik kimliğe atıfta bulunularak bölgedeki Türkmenlerin yıllar içerisinde diğer etnik gruplar tarafından yerlerinden edildiğine dikkat çekilmesi bu bağlamda öneme sahiptir. Erdoğan'ın söylemi ile paralel şekilde Yıldırım'ın söyleminde zaman içerisinde nüfus yapısında meydana gelen değişimlere rağmen Kerkük Bölgesinin tarihsel olarak Türkmenlere ait olduğu vurgulanmaktadır.

05 Ekim 2017 tarihinde, İran ziyareti dönüşünde uçakta gazetecilere konuşan Erdoğan, "Kerkük çok hassas. IKBY de malum, genelde, Kerkük'le ilgili olarak 'Burası benim' havası oluşturmak istedi. Hâlbuki oralar özellikli bölgelerdir. Dolayısıyla, orada hiç kimse, Burası benimdir

havasına giremez. Orada bir defa Türkmenler var, tarihine baktığımızda burada Türkmenlerin geçmişe yönelik çok ciddi sahiplenme hakkı var. Biz diyoruz ki; Orada kimler yaşıyorsa biz onların hukukunu koruyalım.' Ama iyi biliyoruz ki Kürtlerin orada hiçbir hukuku yok. Onlar aslında şu anda orada işgalci konumundalar. Ellerinde güç var, o gücü kullanarak Kerkük'e hep girme gayreti içinde oldular. Ama şu anda merkezî yönetim Kerkük'e yönelik gerekli adımları atacak. Irak, İran'la görüşmelerimiz sürüyor. Atılması gereken adımlar neyse atılacak. Kerkük için de atacağız, Musul için de atacağız. Biz oralarda yaşayanların, oraların gerçek sahiplerinin yanında olacağız (Diken, 2017).

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 5 Ekim 2017 tarihinde İran ziyareti dönüşü sırasında uçakta yaptığı konuşma incelendiğinde ana akım uluslararası ilişkiler yaklaşımlarından hareketle Kerkük Referandum tartışmasının ele alınmaya çalışıldığı ancak kültürel unsurların da değerlendirmeye dâhil edildiği görülmektedir. Söylemin başında farklı bir ülkenin içerisinde meydana gelen ve dış müdahalelere kapalı olması gereken bir olay olarak nitelendirildiği görülen Kerkük referandumu, söylemin devamında ise Türkiye'nin sorumluluk üstlenmesini gerektiren bir konu olarak ele alınmaktadır. İlk bakışta kendi içinde çelişkiler barındırdığı düşünülse de Türklerin bölge üzerindeki kazanım ve hakları odağında yapılan değerlendirme Erdoğan'ın konuya tavır alışındaki kültürel yaklaşımı göstermektedir. Ayrıca, söylemin sonunda Türk dış politika karar vericisi olarak Erdoğan'ın ifade ettiği Türkmenlerin ihtiyaç duyması hâlinde gerekli hamlelerin yapılacağına ilişkin taahhüt; konunun ele alınışında en az modern uluslararası ilişkiler teorileri kadar kültürün de etkili olduğunu gözler önüne sermektedir.

...Bize ne diyorlar? "Suriye'de ne işiniz var?", "Irak'ta ne işiniz var?", "Balkanlarda, Kafkaslarda, Orta Asya'da, Kuzey Afrika'da ne işiniz var?" diye soruyorlar. Tarih bilmez bu gafillere cevabımız şudur: Ankara'nın doğusundaki ve kuzeyindeki tüm coğrafyalar kalbimizin bir yanı, batısındaki ve güneyindeki tüm coğrafyalar da kalbimizin diğer yanındır. İnsan kalbini parçalayabilir ve bir kısmından vazgeçebilir mi? Öyleyse, biz de oralardan, oralardaki kardeşlerimizden vazgeçemeyiz. İdlip'te yanan her ciğerin, bizim için Hatay'da, Gaziantep'te dökülen gözyaşından bir farkı yoktur. Yıllarca rahmetli Abdurrahman Kızılay'ın sesi ve edasıyla dinlediğimiz o güzel Kerkük türküsünde ne diyor:

"Altın hızma mülayim
Seni Hak'tan dileyim
Yaz günü temmuzda
Sen terle ben sileyim
Gün gördüm, günler gördüm
Seni gördüm şad oldum"

Şimdi biz, hepimizi yüreğimizden kavrayan bu güzel türkünün yakıldığı Kerkük'e nasıl sırtımızı dönebiliriz? Ecdadımız, Gazi Mustafa Kemal,

Misakımillî'yle en batıdan en doğuya, Kerkük'e kadar burada bu hattı çizmediler mi? Kerkük Türkmenleri oralarda değil miydi? Aynı şekilde Musul'da değil miydiler? Vardılar.

İşte böylesine içli bir Kerkük Divanını dinleyip de “Aman bu işlere karışmayalım” demek bize yakışır mı? (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2017).

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 18 Ekim 2017'de düzenlemiş olduğu muhtarlar toplantısında Kerkük üzerine yapmış olduğu bu değerlendirmede, dış politika davranışları üzerine kendisine yöneltilen eleştirilere kültürel kodlar üzerinden cevap verdiği görülmektedir. Bu söylemin bizatihi kendisi Kerkük meselesinin Türk dış politikasında kültürel bir mesele olarak var olduğunu açıkça ortaya koyar niteliktedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kerkük meselesinde Türkiye'nin mevcut tavrını Misakımillî vurgusuyla tarihten gelen sorumluluğa ve etnik kimliğe (Türkmen) dikkat çekerek açıklamakta ve dahası farklı bir tavır alışın aynı gerekçeler ile mümkün olmadığını işaret etmektedir. Bu söylem, karar vericilerin Türk dış politika davranışlarında kültürel kodların açıklayıcı etkisini ortaya koymaktadır.

Genel olarak Türk dış politikası karar vericilerinin Kerkük referandumu üzerine yapmış oldukları söylemlerde, modern uluslararası ilişkiler teorileri kapsamında olaylara yaklaşıma çalıştıklarını görmekteyiz. Fakat söylemler ayrıntılı olarak incelendiğinde modern uluslararası ilişkiler teorileri ile uyumlu gibi görünen bu söylemlerin çeşitli kültürel kod ve hassasiyetler içerdiği görülmektedir. Söylemler içinde bazen açık bazen de kapalı olarak var olan bu kültürel kod ve hassasiyetler, Türk dış politikasında kültür ögesinin etkisini gözler önüne sermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Onuf'un inşa kuramı ve Blanche ve Durrheim'in söylem analizi yöntemi açısından bakıldığında söz eylemleri üretenler yani ajanlar bu söz eylemleri aracılığı ile kurallar oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu kurallar ise doğrudan iç ve dış politikayı etkileme kudretine sahiptir. Bu bağlamda Türk dış politika karar vericilerinin ürettikleri söz eylemler ile yeni kuralların oluşmasına katkı sağladıkları söylenebilir. Böylece Kerkük referandumu sürecinde Türk dış politikası karar vericilerinin söylemleri aracılığı ile dış politika davranışını tayin ettiği ve bu söylemlerin kültürel kodlarla yakından ilişkili olduğu açıkça görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden bir tanesi, ajan olarak karşımıza çıkan dış politika karar vericilerinin söz eylemlerini ortaya koyarken sosyalleştikleri kültürlerden farklı düşünme ve bu düşünceyi söze dökebilmesinin neredeyse imkânsız oluşudur. Çünkü içerisinde doğup büyüdüğü, sosyalleştiği kültür dil ile anlamlı hâle gelmektedir. Dil insan

türünün en önemli özelliklerinden biridir ve dilin koyduğu toplumsal kurallar söz eylemelere yansımaktadır.

Kerkük referandumu söylemleri üzerinden Türk dış politikasında kültür olgusunun etkisine bakıldığında, en önemli motivasyonun etnik kimlik ile tarihsel miras ve sorumluluk vurgusunda olduğu görülmektedir. Kerkük referandum sürecine dair seçilen söylemlerde dönemin hem Başbakan'ı hem de Cumhurbaşkanı'nın söylemleri birbiri ile tutarlı gözükmektedir. Tarihsel miras ve tarihsel sorumluluk üzerinden üretilen söylemlere bakıldığında, bölgenin Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olmasına ve Misakımillî'den kaynaklanan duruma atıfta bulunulduğu görülmektedir. Etnik kimlik üzerinden üretilen söylemlere bakıldığında ise herhangi bir mezhepsel ve dinsel ayrım gözetmeksizin tamamen Türkmenleri koruma ve kollamaya yönelik söylemlerin üretildiği söylenebilmektedir. Dış politika karar vericilerinin gerçekliği söz eylem aracılığı ile ve tekrarlama yoluyla kurallara göre kurumlaşan ve böylece insan eyleminin anlamını ve bağlamını inşa eden ajanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Kerkük referandumu sürecinde Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın kullanmış oldukları Türkmenlik ve Misakımillî vurgusunun ve her defasında tekrarlanmasının gerçekliği inşa edişi açıkça görülmektedir.

Kaynakça

40. Muhtarlar Toplantısında Yaptıkları Konuşma. 21.04.2018 tarihinde <https://www.tecb.gov.tr/konusmalar/353/85035/40-uhartartoplantisinda-yaptiklari-konusma.html> adresinden erişildi.
- Aslantürk, Z. ve Amman, T. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Başbakan ile özel yayın. 21.04.2018 tarihinde <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/trt-haber-basbakan-ile-ozel-yayin-tam-metni/93603#1> adresinden erişildi.
- Bayar, M. (2018). Kültür Kavramının Siyaset Bilimi ve Dış Politikaya Etkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 66, 442-452.
- Blanche M. T. ve Durrheim, K. (1999). *Research in Practice: Applied Methods for the Social Sciences*. Cape Town: University of Cape Town Press.
- Büyükkantarıcıoğlu, N. (2006). *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kerkük'teki Referandum Kararı İşgal Hareketidir. 21.04.2018 tarihinde <https://www.yenisafak.com/gundem/cumhurbaskani-erdogan-kerkukteki-referandum-karari-isgal-hareketidir-2638590> adresinden erişildi.
- Erdoğan'dan Yeni Yol Haritası: Kerkük ve Musul için de adım atılacak. 21.04.2018 tarihinde <http://www.diken.com.tr/erdogandan-yeni-yol-haritasi-kerkuk-ve-musul-icin-de-adim-atilacak/> adresinden erişildi.
- Erdoğan'dan Referandum Açıklaması. 21.04.2018 tarihinde <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/erdogandan-referandum-aciklamasi-172480h.htm> adresinden erişildi.
- Fichter, J. (1996). *Sosyoloji Nedir?* (N. Çelebi, Çev). Ankara: Atilla Kitapevi.

- Fischer, M. (2006). Culture and Foreign Politics. B. Shafer (Yay. Haz.), *The Limits of Culture: Islam and Foreign Policy* içinde (ss. 27-65). Cambridge, Massachusetts; London, England: The MIT Press
- Gökçe, O. (1998). Milli Kültür ve Küreselleşme. B. Yediyıldız, M.Ç. Özdemir ve F. Unan (Yay. Haz.), *Milli Kültürler ve Küreselleşme Prof. Dr. Erol Güngörün Hatırasına* içinde (ss. 285-291). Konya: Türk Yurdu Yayınları.
- Grove, A. (2010). Culture and Foreign Policy Analysis. R. A. Denmark and R. Marlin-Bennet (Yay. Haz.), *The International Studies Encyclopedia* içinde (ss. 781-799). The UK: Wiley-Blackwell.
- Halliday, M. A. K. (1978). *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold (Publishers) Ltd.
- Karakoç, J. (2013). İnşacılıkta Dış Politika ve Etnik Kimlikler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 131-160.
- Katzenstein, P., Keohane, R. ve Krasner, S. (1998). Preface: International Organization at Its Golden Anniversary. *International Organization*, 52(4), xv-xviii.
- Kubalkova, V. (2015). A Constructivist Primer. V. Kubalkova (Yay. Haz.), *Foreign Policy in a Constructed World* içinde (ss. 56-77). New York: Routledge.
- Lane, E. ve Ersson, S. (2005). *Culture and Politics: A Comparative Approach*, England: Ashgate Publishing Limited.
- Onuf, N. (1989). *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Onuf, N. (1998). Constructivism, a User's Manual. V. Kubalkova, N. Onuf ve P. Kowert, M. E. Sharpe (Yay. Haz.), *International Relations in a Constructed World* içinde (ss. 58-78). New York: Routledge.
- Öz, M. (2008). Tarih Perspektifinden Türk Kimliği Üzerine Bazı Düşünceler. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Cihat Özönder Anısına)*, 8, 219-226.
- Özönder, C. (2001). Takdim, Küreselleşme Tartışmalarında Terör Boyutu. *Kök Araştırmalar Dergisi*, III(2), 1-4.
- Özönder, C. (1999). Takdim, Niçin Sosyal ve Stratejik Araştırmalar. *Kök Araştırmalar Dergisi*, I(1), 1-3.
- Smith, A. (1994). *Milli Kimlik* (B. S. Şener Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tonkiss, F. (2004). Analysing Discourse. C. Seale (Yay. Haz.), *Researching Society and Culture* içinde (ss.245-260). London, UK: Sage Publications.
- Vasquez, A. J. (1996). *Classics of International Relations*. New Jersey: Prentice Hall.
- Viotti, P. ve Kauppi, M. (1999). *International Relations Theory*, Needham Heights: Ally & Bacon.
- Walt, S. M. (Spring, 1998). International Relations: One World, Many Theories. *Foreign Policy*, No. 110, Special Edition: *Frontiers of Knowledge*, 29-46.
- Worral, A. (1990). *Offending Women: Female Law Breakers and the Criminal Justice System*. London: Routledge.
- Zehfuss, M. (2002). *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*. the UK: Cambridge University Press.

SOVYET DÖNEMİNDE TUVA ‘YÜKSEK KÜLTÜRÜ’NÜN İNŞASI*

*Mustafa Can TEZİÇ***

Öz: E. Gellner (2006) ulusal kimliklerin inşası sürecinde ‘yüksek kültür’ün inşası üzerinde durmaktadır. Yüksek kültüre ulaşım süreci içerisinde ulusal dillerin inşası kadar ulusal yazı dilleri ile desteklenen farklı kurumların inşası da önemli rol oynamaktadır. Millet olgusunu tarihsel olarak analiz eden kuramcılardan farklı olarak Sovyet kuramcılar özcü ve evrimci olguların iç içe geçmiş olduğu ikili bir yaklaşım ile millet olgusunu ele almışlardır. Bir yandan etnik gruplar ulusal bütünlüklerini E. Gellner’in ifade ettiği gibi yüksek bir kültür etrafında inşa ederken, diğer taraftan sosyalist içerikte inşa edilen ulusal kültürlerin işçileri ise diğer milletlerin işçileri ile B. Anderson’un ifadesinden biraz daha farklı olarak aynı enternasyonal cemaatin parçası oldukları hayalini kurarak özcü olan millî anlayışa evrimsel bir boyut kazandırmaktadırlar. Bu makalede yukarıda bahsedilen olgu 1921 sonrası Tuva örneğinde incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Milliyetçilik, Ulus İnşası, Tuva, Sibirya, Rusya.

The Construction of the Tuvan ‘High Culture’ during the Soviet Period

Abstract: E. Gellner (2006) focused on the construction of ‘high culture’ during the process of nation building. In the process of attaining the ‘high culture’, the construction of various institutions supporting written national languages as a step in creating national languages, played an important role. Unlike theorists, who analyze national features through a historical perspective, the Soviet theorists used a bilateral approach in which essentialism and evolutionism intertwine. According to Gellner, while ethnic groups construct their national solidarity around a ‘high culture’, workers whose national culture was already established through a socialist context, imagine themselves as part of the same international community with other nations’ workers, a slight modification of Anderson’s argument. This gives an evolutionary perspective to the essential nature of nation. In this article, the mentioned process is examined in the case of Tuva after 1921.

Keywords: Nationalism, Nation Building, Tuva, Siberia, Russia.

Giriş

Ulusal kimliklerin inşasında pek çok olgunun yanında E. Gellner’in (2006) üzerinde durduğu toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında yüksek kültürün inşası, önde gelen gereksinimlerin başında gelmektedir. Eğitim politikaları ise ulusal yüksek kültürün inşasında hiç şüphesiz önde gelen bir başka önemli etkidir. Ulusal yapının güçlendirilmesinin amaçlandığı bir eğitim sisteminden geçen genç nesiller eğitim süreci sonucunda içerisinde doğuştan elde ettikleri

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 17.07.2018 - 31.12.2018

**Dr.Öğr.Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, cantezic@yahoo.com ORCID: 0000-0002-6423-1380

primordial toplum tasavvuru (Teziç, 2013, ss. 109-113) elde etmiş olacaklardır. Böyle bir ulusal tasavvur kuşkusuz bölgesel, etnik ve diğer toplum tasavvurlarının ötesine geçip genç nesillerin kendilerini ait oldukları ulusal yapı ile tanımlamalarına yol açacaktır. Yüksek kültüre ulaşım süreci içerisinde gerek eğitim gerekse diğer programların geliştirilmesi oldukça geniş bir süreçtir. Özellikle daha önce ulusallaşma tecrübesi yaşamamış toplumlar açısından konu ele alındığında bu programların ilk basamağını ulusal dillerin inşa süreci oluştururken ilerleyen süreç içerisinde ulusal dilin kullanım yolu ile desteklediği farklı kurumlar (okullaşma, basın yayın, müzecilik gibi) da inşa edilmektedir.

Bu makalede 1921 yılında kurulan Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti'nde ulusallaşma süreci içerisinde yazı dilinin inşası, okullaşma, basın yayın ve müzecilik gibi alanlarda yapılan farklı politikalar ele alınırken aynı zamanda Sovyetler Birliği ile kurulan ikili anlaşmaların bu politikalar üzerindeki etkileri incelenecektir. Bu inceleme esnasında üzerinde durulacak temel nokta ise ideolojik olarak Sovyet yüksek kültürünün ne şekilde Tuva yüksek kültürünün içerisinde bir dönüştürücü olarak rol aldığıdır.

Bu sorun ele alınırken tarihsel ve teorik yaklaşımın yanında Tuva yazı dilinin inşası ve yazı dilinin pekiştirilmesinde kullanılan eğitim politikalarının yanında, Tuva'da basın yayın hayatının gelişmesi ve görsel öneme sahip olan müze faaliyetlerinin seyri makalenin sorunsalı doğrultusunda irdelenecektir.

1. Tarihsel ve Teorik Bakış

Tarihsel olarak farklı devlet ve imparatorlukların egemenliği altında kalan günümüz Tuva Cumhuriyeti siyasi olarak görece bir coğrafi bütünlüğe ilk olarak Oran-Hay adı altında Jungar Han zamanında ulaşmıştır (Vailenko, 2013, s. 134). 1758 yılında Uranhay'ın Mançu-Çin yönetimi altına girmesi ile birlikte idari kurumlarının da inşa edildiği siyasi bir coğrafya olmuştur. Bu siyasi yapılanma ile birlikte Uranhay Mançu-Çin İmparatorluğu'nun egemenliği içerisinde kuzey batı Moğolistan ile beraber geniş bir idari yapının parçası hâline gelmiştir. Uranhay kuzeybatı Moğolistan ile bir idari yapı hâline gelirken aynı zamanda Uranhay'ın içerisi de o güne kadar fiziki coğrafyada görülmeyen bir siyasi yapılanma ile karşı karşıya kalmıştır. Bu idari yapılanmaya daha yakından bakıldığı zaman Uranhay temelde dokuz idari kojun'a ayrılırken, bu *kojun*'lar da kendi içerisinde *sumon* olarak adlandırılan üç veya dört alt idari yapıya ayrılmaktadır. *Sumon*'ları içerisinde ise daha küçük alt birimler olan *arban*'lar bulunmaktadır (Moskalenko, 2004, ss. 24-26; Monguş, 2010, s. 49).

Bu idari yapılanma içerisinde yaşayan halk görece-yerleşik hayata geçilmeye Mançu-Çin İmparatorluğu yöneticilerince zorlanmıştır.

Sonuç olarak, görece yerleşik hayata geçiş (grupların idari sınırlar içerisinde bulunma zorunluluğu) aynı zamanda daha önceleri fiziki coğrafyayı farklı şekilde

algılayan farklı soy gruplarını hatta farklı dil gruplarına ait soy gruplarını da bir arada yaşamaya zorlamıştır. Bu idari yapılanmanın gerek sosyal hayat gerekse aidiyet üzerine etkisi ise *Törel* olarak adlandırılan farklı grupların bir arada yaşadıkları toprak temelinde bir soy anlayışı geliştirmelerine yol açarak bölgenin etnik olarak bütünleşmesine yardımcı olmuştur (Serdobov, 1971, ss. 178, 188, 190; Mannay-ool, 2004, s. 121; Moskalenko, 2004, s. 24).

İdari yapılara ayrılan Uranhay bölgesi 1911 yılına kadar Mançu-Çin İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kalmıştır. 1911 yılı içerisinde Çin İmparatorluğu içerisinde ortaya çıkan Sinhay devrimi neticesinde Mançu-Çin İmparatorluğu kargaşa ortamına düşmüş ve akabinde gerek Moğolistan'daki gerekse Uranhay'daki Çin karşıtı isyanlar sonucu her iki bölge de Çin'den bağımsızlığını almıştır.

1911 ile 1921 yılları arasında ise Uranhay'da politik bir belirsizlik hüküm sürmüştür. Bu süreç içerisinde Uranhay'ın Moğolistan veya Rusya İmparatorluğuna dâhil olması konusu bölgede tartışmalara yol açmıştır. Sonuç olarak 1914 yılında Uranhay gönüllü olarak Rus İmparatorluğu'nun himayesini kabul ederken, 1917 devrimi ve hemen arkasından patlak veren iç savaş Rusya İmparatorluk sınırlarını ve çevre bölgeleri sarmıştır. Bu süreç içerisinde Uranhay bölgesi yeniden politik belirsizlik süreci içerisine girmiş olsa da 1921 yılında Uranhay Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti adı ile bağımsızlığını ilan etmiştir.

Her ne kadar günümüz Tuva Cumhuriyeti 1921 yılında bağımsızlığına kavuşmuş olsa da ulusal bütünleşme ve ulusal aidiyet konusu 1921 sonrasına kadar sorunlu bir hâlde devam etmiştir. Özellikle 1914 öncesi Toju ve Salçak *kojun*larının Moğolistan ile birleşme kararı ile kuzey *kojun*larının Rus İmparatorluğu ile birleşme kararı çatışırken, bu çatışma 1921 sonrası bölgede çıkan isyanlarda kendini çok daha ağır hissettirmiştir. Bu dönem içerisinde bölgede çıkan isyanlarda kullanılan sloganlar ve beraberinde millî bütünlüğün karşısında dinî bir aidiyetin önderliğinde Moğolistan ile birleşme istekleri o zamana kadar ulusal aidiyetin oluşması ve aidiyet konusundaki öncelik hakkında sorunları da karşımıza çıkarmaktadır (Baiyr-ool, 2014, ss. 22-23; Vasilenko, 2013, s. 141).

Toplum ve aidiyet kavramlarına daha yakından bakıldığında toplumların da kişiler gibi farklı aidiyetlerinin bulduklarını görmekteyiz. Bunlar etnik, sub-etnik, bölgesel veya dinî aidiyetler olabildiği gibi bölge üzerinde kan bağı üzerinden örgütlenmiş soy grupları da olabilmektedir. Özellikle Tuva örneğinde millî cumhuriyet öncesi ve sonrasında soy ve dinî aidiyetlerin karşımıza görece güçlü bir şekilde çıktığını görmekteyiz. Bu aidiyetlerin herhangi birinin diğerlerinin önüne geçmesi ise sosyal yapıya bağlı olarak değişebilmektedir.

Ulusal aidiyetler etnik aidiyetlerden farklı olarak siyasi plan ve programlama gerektirmekte olup bu süreç Appadurai tarafından inşa edilmiş özcülük (İng. *Constructed primordialism*) olarak da tanımlanmaktadır (Appadurai, 2003, s. 28).

Modern ulus devletlerin amaçları egemenlik alanları içerisindeki nüfusu bütünleştirirken ulusal aidiyetin ve kimliğin diğer kimlikler veya aidiyetlerin önüne geçmesini amaçlamaktadır.

E. Gellner (2006) modern ulus olgusuna bir devletin sınırları içerisinde toplumun kültürel bir birlik içerisinde birleşmesi olarak yaklaşmıştır. E. Gellner'e göre ulus devlet ortak kültür ve politik birliğin bir aracı iken, modern uluslar ise sosyal bir olgu olarak bütün vatandaşların modern devlet tarafından inşa edilen yüksek kültür çerçevesinde bütünleşmesi olarak görülmektedir.

E. Gellner'e göre Orta Çağ feodal toplumundan endüstri toplumuna geçiş süreci aynı zamanda toplumdaki sosyokültürel yapıda derin değişimlere yol açmıştır. Bu değişim süreci içerisinde devlet üretim sürecini güçlendirmek ve iş gücündeki sürekliliği sağlayabilmek amacı ile modern eğitim metotları ile egemenlikleri altındaki nüfusa ulaşmaktadır (Gellner, 2006, ss. 8-51).

Devletin yürütmüş olduğu standardize edilmiş dil politikaları yine eğitim yolu ile standardize edilen kültür politikaları ile desteklenmektedir. Bu olgu aynı zamanda modern ulusal kimlikleri ve ulusal aidiyetleri de beraberinde getirmiştir. Tarihsel olarak bu yapılanma feodal döneme mahsus birbirinden görece kopuk ve izole grupları bir araya getirerek toplumsal bütünleşme sonucu ulusal aidiyet ve kimliklerin diğer aidiyetlerin önüne geçmesine yol açmıştır (Gellner, 2006, ss. 8-51).

Diğer taraftan gerek konumuz olan 1921 yılı sonrası Tuva'da gerekse Sovyetler Birliğinin ideolojik olarak etkin olduğu bütün coğrafyada ulusal sınırlar, aidiyetler ve kimlikler yukarıda bahsi geçen süreçten daha karmaşık olarak Sovyet ideolojisinin içinde bulunduğu sosyal sorunları aşmak için şekillendirdiği bir sosyal-tarihsel süreç içerisinde geçmiştir.

Sovyetler Birliği'nin devrim sonrasında sosyolojik olarak içerisinde bulunduğu açmaz Sovyet egemenliği altındaki topraklardaki farklı etnik gruplar arasındaki tarihsel gelişim süreçleri içerisindeki farklılıklardır. Bu sosyolojik farklılık klasik Marksist anlayışın kapitalizmden sosyalizme işçi devrimi ile geçişi öngörüsünün önünü kapamakta idi. Doğal olarak bu sorun Sovyetler Birliği'ni kendi geçiş formülünü bulmaya zorlamıştır.

Millet olgusunu enternasyonalist bir çerçeve içerisinde ele alan Sovyetler Birliği milliyetler politikasını gerek Tuva da gerekse diğer Sovyet Cumhuriyetleri'nde form olarak milli, içerik olarak sosyalist temeller üzerine inşa etmiştir.

Milliyetler sorununu "ulusal sorun" adı altında çözüme yoluna giden Sovyet iktidarı endüstrileşme, üretimde kolektivizasyon ve kültür devrimi gibi olguları bir araya getirildiği ara bir formül ile çözmeye çalışmıştır. Bu düşünceden yola çıkan Sovyet iktidarı önce her bir etnik grubun ekonomik, kültürel ve sosyal problemlerini sosyalist yöntemler ile çözerek milletleşmesini daha sonra da

sosyal ve kültürel olarak birbirleri ile eşit hâle gelen milletlerin sosyalizm çatısı altında birleşeceği varsayımında bulunmuştur (Bromley, 1987, s. 146; Bromley, 2008, s. 340).

Bu fikir doğrultusunda millî cumhuriyetlerin, otonom veya muhtar bölgelerin kurulma süreci başlamıştır. Kurulan etnik temelli millî cumhuriyetler içerisinde milletler sosyalist prensipler içerisinde kendi sosyal, ekonomik ve kültürel seviyelerini geliştireceklerdir. Tarihsel olarak gelişmişlik seviyeleri eşit, etnik, ekonomik, kültürel, dinî ve sınıfsal ayrılıkları aşmış milletlerin işçilerinin sosyalizm etrafında birleşeceği öngörüsü millî ve enternasyonal olmak üzere iki zıt olguyu Sovyet milliyetler politikası içerisinde birleştirmiştir (Bromley, 1987, s. 146; Bromley, 2008, s. 340). Yani sosyalizm temelinde inşa edilen “sosyalist-milliyetlerin” işçileri diğer “sosyalist-milliyetlerin” işçileri ile birleşecekleri için Sovyet milliyetler politikası çerçevesinde millet olgusu komünist topluma geçiş süreci içerisinde rol alan geçici bir olgu olarak görülmektedir.

Milliyetler politikasının pekiştirilmesi amacı kapsamında -Yerleşme (*Korenizatsiya*)- siyasetleri farklı cumhuriyetler içerisinde uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle 1934-1935 yıllarına gelindiğinde her bir cumhuriyette yerli kadroların (*nemanclatura*) yetiştirilmesi gündeme gelmiştir. Bu politika çerçevesinde yetişen millî elitlerin birinci görevi kendi cumhuriyetlerinde sosyal koşullara göre sosyalizmi uyarlamaktır (Harunov, 2009, s. 274). Dolayısı ile böyle bir politikayı hayata geçirip istenilen sosyalist içerikli millî insan tipini ortaya çıkarmak sosyalist olan devletin üst kültürü ile millî üst kültürün bütünleştirilmesini gerektirmektedir. Bu plan çerçevesinde ilk başta millî yazı dilleri inşa edilirken akabinde bu politika eğitim, basın-yayın, müzeler ve millî folklorun inşası adımları ile de temellendirilmiştir. Böylelikle etnik kültürün sosyalist fikirler doğrultusunda tekrardan ele alınıp işlenmesi ile birlikte yerli nüfusun Sovyet Devleti'ne entegrasyonunun sağlanması amaçlanmıştır (Harunov, 2009, s. 276).

1920 sonrası Tuva özelinde konuya bakıldığı zaman Buyan-Badırgı'nın da içerisinde bulunduğu Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti'nin temel probleminin yeni bağımsızlığını ilan eden cumhuriyetin kendi kaderini tayin sorusu olduğu görülmektedir. Bu sorunun aşılmasında ise cumhuriyetin içerisinde bulunduğu koşullar çerçevesinde Sovyetler Birliği'nden alınan ekonomik, sosyal ve kültürel yardım ile mümkün olacağı kanaati hâkimdir (Harunov, 2009, s. 277). Bu kanaat ise beraberinde Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti'nin ekonomik, sosyal ve kültürel alanda Sovyetler Birliği'nin etkisi altına girmesine yol açmıştır.

İleriki bölümlerde politik bir olgu olarak modern uluslar, modern devletler tarafından standardize edilmiş bir eğitim sisteminin başı çektiği politik bir program ile yüksek kültür çerçevesinde inşa edilmişlerdir argümanı göz ardı edilmeden Tuva örneğinde inşa edilen bu yüksek kültürün aynı zamanda sosyalist

üst kültür ile nasıl iç içe bütünleştiğini eğitim, basın-yayın ve müzecilik alanlarında detaylı olarak inceleyeceğiz.

2. Tuva'da Yazı Dilinin İnşası ve Eğitim Faaliyetleri İçerisinde Sovyetler Birliğinin Rolü

Türk eğitim bilimci Prof. Dr. Selahattin Ertürk, eğitim alanında yapmış olduğu çalışmaların sonucunda, eğitimin amacını “insanın davranışında kasıtlı olarak istendik davranışlar kazandırma” olarak tanımlamaktadır (Ertürk, 1986, s. 1). Ertürk'ün tanımından yola çıkarak ulusal birliğe yönelik bir eğitim sistemi ile ulusal aidiyetlerin ön planda olduğu bir toplum da inşa edilebilir.

1921 yılında modern bir ulus devlet kuran genç Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti'nin uygulamış olduğu eğitim ve kültür politikaları ile amaçlanan ulusal aidiyetin güçlendirilip ulusal kimliği diğer aidiyetler arasında birinci plana yükseltmek olmuştur. Bu çerçevede Tuva'da gerek eğitim gerekse eğitime bağlı olarak diğer projelerin tatbik edilebilmesi için ilk adım yazı dilinin inşası meselesidir. Yazı dilinin inşası aynı zamanda Tuva'nın geçirmiş olduğu tarihsel süreç içerisinde kendisi için yapmış olduğu bir seçim anlamına da gelmektedir.

Tarihsel olarak ele alındığında günümüz Tuva Cumhuriyeti sınırları farklı devletlerin yönetimleri altında kaldığı gibi aynı zamanda başta Türk dili olmak üzere Samoyed, Moğol ve Tibet dilleri gibi farklı dillerin etkisi altında da kalmıştır. Aynı şekilde bölgede yine farklı alfabelerin kullanıldığı da tarihsel veriler tarafından kanıtlanmaktadır.

Özellikle Moğol dili, 1921 bağımsızlık öncesi dönemde Tuva'da gerek bürokrasi gerekse güncel yaşamda etkisini arttırmıştır. 1930'lu yıllara kadar resmî evraklarda kullanılan dilin Moğolca olması Uranhay bölgesinin Çin İmparatorluğu'na girmesi ve akabinde ilk üç *Ambin-Noyon*'un da etnik olarak Moğol Noyanlardan seçilmesi pratik ve idari olarak Moğolcanın bölgeye nüfuzunu kolaylaştırmıştır.

İ.V. Otroşenko'nun (2015) B. Ya. Vladimirtsov (1989), Adrianvo (2007), Oşukov (2007), Maslov (1933), Tatarintsev (1975), Maslov (1933), Tatarintsev (1976), Kuular (2012), Ulanova (1988) gibi tarihçilerin çalışmalarına referans vererek Moğol dilinin Uranhay'da hem bürokratik hem de edebî ve güncel yaşamda etkili olduğunu belirtmektedir. Özellikle, Mançu-Çin hâkimiyeti sırasında bölgede Budizm'in devlet dini olarak ilan edilmesi ile birlikte bürokraside ve Budist tapınaklarında kurulan eğitim merkezlerinde Tibet dilinin yanında eski Moğol alfabesinin de kullanıldığını görmekteyiz (*İstoriya Tuvi*, Cilt I, 2001, s. 261). Öyle ki 1930 yılına kadar Tuva eliti ve bürokratik sınıf Moğol diline hâkim olduğu gibi yine Moğolca gazete okumaya devam etmişlerdir. Yine 1930'lu yıllara kadar Tuva'lı Lamalar Batı Moğolistan'daki ve Halha'daki manastırlarda eğitim almaktaydılar. Benzer şekilde Tuva yönetiminin üst düzey

yetkilileri de çocuklarını ileride devlet yönetiminde yer alabilmeleri amacı ile Moğolistan'daki okullara yollamaktaydılar (Otroşenko, 2015, s. 17).

Dolayısı ile Moğol kültürü ve dünyası ile olan bu güçlü etkileşim sonucunda Tuva edebiyatı Moğol dilinde doğmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Tuva edebiyatı ve 1911 yılından sonraki yıllıklar Moğolca yazılırken aynı şekilde 1930'lu yıllara kadar yine Moğol dilinde yazılmaya devam edilmiştir (Otroşenko, 2015, s. 17).

Diğer taraftan Moğol dilinin toplumun önemli bir kısmı tarafından da kullanıldığı tespit edilmiştir. 1930'lu yıllara kadar gerek Tuvalar gerekse Moğollar birbirlerinin bölgelerine gitmekte ve ticaret ilişkilerini sürdürmekteydiler. Bunun yanında Tuva nüfusunun bir kısmı da Moğol topraklarına yıllık olarak göç etmekteydiler. Özellikle Tannu-Ula ve Kosol Gölü gibi Moğol dünyası ile etkileşimin güçlü olduğu bölgelerde yaşayan Tuvalıların iki dilli oldukları belirtilmektedir. Güney bölgeleri olan Ovyur, Mongun-Tayga ve Erzin bölgelerinde Tuva dili önemli derecede Moğol dilinden kelime almanın yanında Moğolcanın fonetik sisteminden de etkilenmiştir. Diğer taraftan, Tepe-Hol ve Erzin bölgelerinde Moğol dili iyi bir şekilde kullanılırken, Tuva dilinin kullanımı ise yeterli değildir. Evde Moğol dilinin kullanıldığı bu bölgelerde sonuç olarak okul öncesi çocukların Tuva dilini bilmedikleri tespit edilmiştir. Aynı şekilde Tere-Hol bölgesinde yaşayan Kırgızlar iyi Moğol dili konuşurlarken Tuva dilini zayıf konuşmaktadırlar. Kırgızların doğu grubu, ana dil olarak Moğolca'yı öğrenmiş ve Tuva dilini hiç konuşmamaktadırlar. Kırgızların dışında da Tuva'nın güney bölgeleri için bu tespit geçerliliğini korumaktadır. Tuva'nın güney doğusunda yaşayan nüfus aktif olarak Moğol dili kullanırken Tuva dilini bilmemektedir. Moğol dilini aktif olarak kullanan Soyan, İrgit, Çoodu ve Kırgız soy gruplarının komşu Moğol soy grupları ile karışmış oldukları görülmektedir (Otroşenko, 2015, ss. 18). Sonuç olarak, özellikle cumhuriyet ve dil devrimi öncesinde günümüz Tuva Cumhuriyeti'nin içerisinde farklı dillerin konuşulduğu görülmektedir. Fakat Moğol ve Türk dilleri ikilemi dışında Tuva'da konuşulan Türk dili¹ de farklı ağızlardan meydana gelmiş olup bölgelere göre farklılık göstermektedir.

¹ J.K. Chambers ve P. Trudgill diyalekt coğrafya alanında yapmış oldukları çalışma çerçevesinde dil olgusunu karşılıklı olarak anlaşılabilen lehçelerin tümü şeklinde tanımlamışlardır (Chambers ve Trudgill, 2004, s. 3). Bağımsızlık öncesinde Uranhay bölgesini de içerisine alan Altay-Sayan coğrafyasında Türk dilinin farklı lehçeleri ve ağızları konuşulmaktaydı. Dolayısı ile bu döneme kadar dil olgusunun diyalekt coğrafya disiplini çerçevesinde Türk dili, lehçe ve ağızları şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu yüzden yukarıda Tuva dili yerine Türk dili ifadesini kullandık. Fakat Tuva dili 1921 Tuva Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra siyasi olarak Tuva kimliğinin bir sembolü olarak Türk dilinin bir lehçesi üzerine inşa edilmiş yazı dili olup hukuksal statüye sahiptir. Dolayısıyla bu dönem ile birlikte dil olgusunun

Günümüz Tuva dilinin ağızları incelendiği zaman farklı bilim adamları bölgedeki ağızları farklı şekillerde sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırmalardan Ş. Ç. Sat'ın sınıflandırması Merkez ağızı: Çöön-Hemçik, Övür, Ulug-Hem rayonları ile Bey-Hem ve Tandı rayonlarının bir kısmıdır. Kuzey doğu ağızları: Tocu ve Tere-Höl'ün bir kısmını kapsamaktadır. Güney doğu ağızları: Tandı'nın bir kısmı, Erzin, Tes-Hem. Batı ağızları: Bay-Tayga, Möngün Tayga ve Barın-Hemçik'in bazı kısımları. Bunların dışında da iki farklı geçiş ağızı bulunmaktadır. Bunlar: Kaa-Hem ve Tere-Höl ağızlarıdır (Yılmaz, 2010, ss. 180). Diğer taraftan yine Tuva ağızları 1963 yılında A.A. Pal'mbah tarafından şu şekilde tasnif edilmiştir. Orta Tuva ağızları: Çöön-Kemçik, Çaa-Höl. Batı ağızları: Barun-Kemçik, ÇBay-Tayga. Doğu ağızları: Kaa-Hem, Tes-Hem (Yılmaz 2010, s. 179).

Sonuç olarak, bağımsızlık sonrası dönemde Tuva'da güncel hayatta Türk dilinin bölgedeki farklı lehçelerinin yanında güneyde Moğol dili konuşulurken eski Moğol dili ise devlet dili görevini görmekteydi (Opep-ool, 1990, s. 5). Dil alanındaki bu farklılaşma ise ortak ulusal yüksek kültürün kurulmasının önündeki en büyük engellerden biri idi.

Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra yeni kurulan modern cumhuriyetin insan tipinin ortaya çıkarılması modern cumhuriyetin diğer kurum ve kuruluşlarının inşası ile paralel gelişen bir olgu olmuştur. Her ne kadar henüz Tuva'da yazı dili inşa edilmemiş olsa da cumhuriyet eliti eğitimin bütün nüfusa yayılması için çalışmalara başlanmıştır.

Bu kapsamda Tuva Halk Cumhuriyet Partisi (TNRP) Merkez Komite 11 Ekim 1923 tarihinde parti kararı ile halk eğitiminin geliştirilmesi kapsamında bütün *kojun*larda bulunan gençlerin okuma yazma öğrenmesine karar vermiştir. Yine TNRP Merkez Komitesi 29-31 Aralık 1924 tarihinde kadın, erkek, yaşlı veya çocuk ayırt edilmeksizin bütün Arat nüfusunun Moğol dilinde eğitimden geçmesini onaylamıştır. Bu kararın devamında da 1925 yılı Mart ayında Halk Eğitim Şubesi kurulmuştur (Kharunova, 2011, s. 82). Yukarıda alınan karardan da anlaşılacağı üzere eğitim Moğol dilinde bile olsa zaman kaybetmeden eğitim kurumlarını hızla kurup eğitimin bütün nüfusa yayılması ulusal kimliğin geliştirilmesi açısından son derece önemli bir konuydu.

İlerleyen süreç içerisinde yazı dili ve alfabe alanında da çalışmalara hızla başlanmıştır. Yazı dilinin inşası alanındaki çalışmalara bakıldığında yazı dilinin temel lehçesinin seçiminde farklı tercihlerin yapıldığı karşımıza çıkmaktadır. Tuva yazı dilinin temel lehçesi ilk olarak Dzun-hemçik lehçesi olarak seçilmiştir. Fakat daha sonra bu lehçenin yazı dili için uygun olmadığı anlaşıldıktan sonra coğrafi olarak görece daha geniş bir alanda etkili olan hem de farklı bölgelerdeki lehçelere görece daha yakın olan merkez diyalekt, yazı dilinin temeli olarak

artık siyaset bilimi veya sosyoloji gibi bilim dallarının da araştırma nesnesi hâline geldiğini düşünmekteyiz.

seçilmiştir (Baskakov, 1969, s. 172). Böylece yeni kurulan Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti'nin siyasi varlığını simgeleyen bir olgu olarak ulusal "Tuva dili" yazı dili formunda inşa edilmiştir.

Diğer taraftan 1925 yılında dördüncü *TNRP* toplantısında millî alfabenin seçiminin gerekliliği üzerinde tartışmalar başlamıştır (Monguş, 1970, s. 163). Alfabe seçimindeki süreç esnasında ortaya atılan tezler de daha önce üzerinde durduğumuz millî yüksek kültürün inşası ve bu inşanın gelişimi karşındaki eğilimleri yansıtmaktadır. Alfabe seçimi için ortaya atılan öneriler başlıca üç farklı alfabe üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu önerilerden ilki tarihsel, kültürel ve idari geçmişe referans verilerek Tuva'nın Moğol-Tibet kültür eksenini içerisindeki yerini yazı dilinde sembolleştiren Eski-Moğol alfabesinin kabul edilmesi yönünde idi (*İstoriya Tuvi*, Cilt II, 2007, s. 263). Bir diğer proje ise Bryuhanov Sotpa ve R. Buzıkaev tarafından ileri sürülen Çarlık dönemi Hristiyan misyonerlerince Hakaslar ve Altaylar için geliştirilen Kiril alfabesidir. Bu öneride Çarlık Rusyasının sömürge sisteminin bir aracı olarak kabul edilebilecek bir olgu olarak millî yüksek kültürün inşası aksine bir öneri idi (*İstoriya Tuvi*, Cilt II, 2007, s. 263). Üçüncü alternatif ise Latin alfabesi idi. Latin alfabesi önerisi de kendi içerisinde iki farklı yönde gelişmiştir. Bunlardan birincisi Ye.V. Polivanova ve N.N. Poppe'nın desteklediği yeni Türk alfabesidir. Bu alfabenin kullanımı Tuva'da yüksek millî kültürün inşasının ötesinde bütün Türk lehçelerini bir arada toplayabilecek bir alfabe olması yönünden önemlidir (*İstoriya Tuvi*, Cilt II, 2007, s. 263). Diğer taraftan M. Lopsan-Çimit başkanlığında yürütülen ikinci bir grup ise Alman alfabesinin Tuva alfabesi olarak seçilmesini talep etmekteydi (*İstoriya Tuvi*, Cilt II, 2007, s. 263).

Yapılan tartışmalar sonucunda 1930 yılında Yeni Türk Alfabesinin Tuva yazı dilinin alfabesi olması kararlaştırılmıştır (Monguş, 1967, s. 97). Fakat bu durum uzun süremeyecek daha sonraki yıllarda Tuva Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği ile siyasi, ekonomik ve sosyal bakımdan yakınlaşması sonucunda 1943 yılında Kiril alfabesine geçilecektir. Kiril alfabesine geçiş ise form olarak millî olan Tuva Cumhuriyeti'nin sosyalist içeriğini sembolize etmenin yanında aynı zamanda diğer Sovyet Cumhuriyetleri ile alfabe bazında birlikteliğini sembolize eden bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

Yazı dilinin geliştirilmesine paralel olarak Tuva Cumhuriyeti yönetimi yeni eğitim sisteminin kurulmasına da başlamıştır. Her ne kadar yeni kurulan devlet kendi öz değerlerini yitirmeden modernleşmeyi hedef almış olsa da gerek uluslararası konjonktürün zorlamaları, gerekse modern ulus devletinin kurumlarının kurulması esnasında Sovyetler Birliği'nin etkisi altına girmiştir. Bu etki kendini pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da göstermektedir. Dolayısı ile Tuva'da eğitim sistemi de sosyalist içerikli bir eğitimin egemen olduğu bir yapıya bürünmüştür.

1927 yılı Ağustos’unda düzenlenen *TNRP*’nin 7. toplantısında parti programının kabulü ile birlikte parti programına Tuva kültürünün geliştirilmesi konusunda da bir bölüm eklenmiştir. Bu bölüm kapsamında on sekiz yaşından küçük bütün çocukların cinsiyet farkı gözetmeksizin eğitim almaları ve ileriki yıllarda da bilim ve kültür alanında kendilerini geliştirebilmelerinin kararı alınmıştır. Diğer taraftan, on sekiz yaş üzerindeki bireylerin de okuma yazma öğrenmeleri amacı ile çeşitli okuma odaları, kulüpler, kütüphaneler ve kızıl yurt adı verilen okuma mekânları da topluma kazandırılmıştır (*İstoriya Tuvi*, Cilt II, 2007, ss. 304-306, Kharunova, 2011, s. 82).

Bu gibi kurumların ötesinde okuma yazmanın Tuva toplumu içerisinde geniş kitlelere yaygınlaştırılabilmesi için kuşkusuz planlı eğitim yapan modern okullara ihtiyaç vardı.

1929 yılına gelindiğinde *TNRP*’nin okul sistemi ve eğitim kadrosunun yetiştirilmesi meselesi tartışılırken eski düzenden kalan Lamaların gözetiminde sürdürülen Manastır okullarının yerine yeni modern okul sistemine geçişin gerekliliği savunulmuştur (*İstoriya Tuvi*, Cilt II, 1964, ss. 177-178).

Tuva’nın konargöçer yaşam tarzı da göz önünde bulundurularak üç farklı okul tipi geliştirilmiştir. Bunlar sırası ile yatılı okullar, yaz okulları ve gezici okullardır.

Bu yatılı okullarda Tuvalı Aratlar’ın çocukları bütün eğitim öğretim yılı boyunca yatılı olarak eğitimlerine devam edebilmekteydiler. *Kojunlar*’da ve *sumon*larda projelendirilen bu okullardan ilki 1929 yılında Çoon-Hemçik’te açılmıştır (Kharunova, 2011, s. 82). *Sumon* yatılı okullarında ilk yıllarda sadece 1. sınıf var iken, 1939-40 öğretim yılında ikinci sınıflar da açılmıştır (Kharunova, 2011, s. 83). Diğer taraftan *Kojunlar*’da bulunan yatılı okullarda dördüncü sınıfa kadar eğitim verilmekteydi. *Sumon*’larda iki yıllık eğitimlerini tamamlayan öğrenciler eğitimlerine *Kojunlar*’daki yatılı okullarda devam ederek dört yıllık eğitimi tamamlayabilmekteydiler (*İstoriya Tuvi*, Cilt II, 2007, s. 276).

Yatılı okulların dışında konargöçer ailelerin çocukları için geliştirilmiş “Konargöçer” yaz okulları da mevcuttu. 1934-1939 arası hizmet veren bu okullar özellikle konargöçer ailelerin çocukları için geliştirilmiş okullar olup yaz aylarında hizmet vermekteydiler (Kharunova, 2011, s. 83). 1937 yılına gelindiğinde yaz okulu sayısı 42 olup toplam 1640 öğrenciye eğitim vermekteydi.

Diğer taraftan 1930-1931 yılları arasında yatılı okulların sayısı 7 iken bu tarihler arasında 8 ila 12 yaş grubu çocuk sayısının sadece yüzde yedisine ulaşabilmekteydi. 1943-1944 yıllarına geldiğinde okul sayısı 84’e yükselirken, bu okullarda eğitim gören 8 ila 12 yaş arası öğrenci sayısı ise toplam nüfusun yüzde 55,4’üne ulaşmıştır (*İstoriya Tuvi*, Cilt II, 2007, s. 276).

Bu okulların yanında 1940-41 öğretim yılında ilk kez 7 yıllık eğitim veren okullar başkent Kızıl, Şagonre, Çadan ve Kızıl-Majalıke'de açılmıştır (Kharunova, 2011, s. 83).

1944-45 öğretim yılına gelindiğinde Tuva'da mevcut okul sayısı 122'ye ulaşmıştır. Bu okullardan 11'i şehirlerde bulunurken, 111 okul ise kırsal bölgelerde hizmet vermekteydi. Diğer taraftan Tuva'da 122 okulda eğitim gören öğrenci sayısı ise 9209 idi (Kharunova, 2011, s. 84). Bu gelişmelerin yanında Tuva'da açılan Sovyet okullarının da Tuva'daki millî okulların eğitim programları üzerinde etkisi olmuştur (*İstoriya Tuvi*, Cilt II, 1964, s. 181).

1920-1930'lu yıllarda Tuva'da gerek eğitim sisteminde görev alacak gerekse devletin diğer kurumlarında görev yapacak eğitimli kadro sıkıntısı da yaşanmakta idi.

Modern okul sisteminin kurulması ile birlikte bu okullarda eğitim verecek öğretmen kadrosunun yetiştirilmesi sorunu ön plana çıkmıştır. Bu sorunun aşılması için ilk yıllarda iki farklı pedagojik kurum ile çözüm yolu aranmıştır. Bu kurumlardan birincisi aylık eğitim veren eğitim kurumları diğeri ise yıllık eğitim veren pedagojik kurumlardır. Fakat bu kurumlar yeterli olmadıkları gibi yeterli düzeyde kalifiye eğitici de yetiştirememekteydiler. Bu sorunun aşılmasında 1939 yılından itibaren başkent Kızıl'da pedagoji birimi kurulmuştur. Diğer taraftan Sovyetler Birliği de eğitici kadrosunun yetiştirilmesinde yardım etmiştir. Bu çerçevede Tuva'dan 1925 ile 1940 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin Moskova, İrkutsk, Ulan-Ude gibi farklı eğitim merkezlerine öğrenci yollanmış ve bu okullarda öğrenciler eğitimci olmak için eğitim almışlardır.

Eğitimin dışında teknik alanlarda da Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti'nin süratle kendi kadrolarını yetiştirmeye ihtiyacı vardı. Bu konuda Salçak Toka 4 Ekim 1933 tarihinde yapmış olduğu konuşmada Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti'nin millî kadroları ile geliştirdiği bağımsız üretim gücünün gerekliliğinin altını çizmektedir (Harunov, 2009, s. 278). Gerekli olan kadro eksiği bu dönem içerisinde Sovyetler Birliği'nden gelen uzmanların devletin çeşitli kurumlarında istihdam edilmesi yolu ile giderilmekteydi. Bu sıkıntı 1935 yılında *TNRP* Meclis Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı Danzan-ool tarafından dile getirilmiştir. Danzan-ool, Tuva'daki yerli kadro sıkıntısının giderilmesi maksadı ile bütün kurumlarda Rusların ikame edildiklerini söylerken yeni yönetimin Sovyetler Birliği'nin kolonisi hâline geldiğini iddia etmektedir (Harunov, 2009, s. 279). Tuva'daki devlet kadrolarının tekrar Tuvalılar tarafından doldurulması süreci ise yine ulusal dil ve eğitim alanında atılan adımlar ile çözülmüştür. Bu kapsamda 1934-1935 yıllarından itibaren resmî yazışmaların dili süratle Tuva diline çevrilmiştir. Bunun yanında atılan bir başka önemli adım ise Tuvalı Aratların eğitim ve kültür seviyelerinin yükseltilmesidir (Harunov, 2009, ss. 283-284).

Devlet kurumlarına yerli kadrolar yerleştirilirken, aynı zamanda bu kadroların teknik alanda gerekli eğitimi alabilmeleri için başta Sovyetler Birliği'nin ve diğer sosyalist ülkelerin imkânlarından yararlanılmıştır.

Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği arasındaki anlaşmalar kapsamında 1925 yılında Tuva'dan iki grup öğrenci yurt dışına eğitim amacı ile gönderilmiştir. Bu gruplardan on kişilik ilk grup Moskova'da Komünist Üniversitesi Doğunun Emekçileri üniversitesinde eğitim alırken, diğer on yedi kişilik grup ise Moğolistan'ın başkenti Ulan-Bator'da bulunan parti okuluna giderek burada eğitim almaya başlamışlardır. İlerleyen süreç içerisinde bu merkezlerin dışında Hakasya, Altay (Oyrat) ve Buryat Cumhuriyetleri de Tuva'dan eğitim almak için gelen öğrenciler için önemli merkezler hâline gelmiştir. Sovyetler Birliği Tuva'dan öğrenci alımının yanında Tuva'ya kendi uzmanlarını da yollamıştır. Bu çerçevede Sovyetler Birliği'nden Tuva'ya farklı alanlarda rol alacak mühendis, tekniker, ekonomist ve kalifiye işçi yollandığı gibi maddi ve teknik alanda da yardım gönderilmiştir (Kharunova, 2011, s. 85).

Bu gelişmelerin yanı sıra 1936 yılında Tuva'da parti okullarında farklı alanlarda hizmet vermek üzere “uçebny kombinat”lar kurulmuştur. Bu kurumlar kendi içlerinde sağlık, muhasebe, ticaret, tarım olmak üzere dört bölümden oluşmakta idi. 1944 yılına gelindiğinde parti kombinat'ı Kızıl iki numaralı ortaokulu olarak tekrar düzenlendi. Profesyonel kadrolar yetiştirme amacı ile organize olan bu okulda çilingir, demirci, marangoz olarak yetişecek 90 öğrenciye eğitim vermeye başlanmıştır (Kharunova, 2011, s. 84).

Bu gelişmeler göstermektedir ki her ne kadar bir devlet politikası olarak devlet kurumları yerli kadroların içerisinden seçilmiş olsalar da bu kadrolar kendileri için gerekli teknik eğitimi başta Sovyetler Birliği olmak üzere sosyalist ülkelerin eğitim kurumlarından almaktaydılar. Bu merkezlerde yetişen kadrolar ise teknik mesleki eğitimin yanında ideolojik eğitimden de geçmekteydiler. Sonuç olarak, Tuva'daki devlet kadroları ve eğitim merkezleri partili teknikerler veya profesyoneller tarafından doldurulmaya başlanmıştı. Bu dönüşüm 1944 yılında Tuva'nın Sovyetler Birliği'ne katılması ile en üst noktaya varan bir zihniyet dönüşümünün de önünü açmıştır.

3. Matbuat Alanında Tuva'da Sovyetler Birliği ile Geliştirilen İlişkiler

Tuva'da matbuatın tarihçesine bakıldığında 18. yüzyılın ikinci yarısında Budizm'in resmî din olması ile birlikte dinî yazılar ve çizimler Asya ülkelerinden özellikle de Moğolistan ve Tibet'ten gelmeye başlamıştır. Bu eserlerde epik hikâyeler, tıp, dinî metinler gibi pek çok konu Moğolca ve Tibetçe olarak basılmıştır. Bu eserler Tuva'da özellikle Budist manastırları içerisinde birikmiş bu kurumlarda okul eğitiminin yanında memurlar ve Aratların kullanımına sunulmuştur. Bu eserler yolu ile Tuva, doğu kavimlerinden büyük zenginlik kazanmıştır (Maadyr, 2010, ss. 172-173).

Moğolca ve Tibetçe matbuatın dışında Tuva'da ilk Rusça matbuat 1921 öncesinde 19. yüzyıl ortalarında Uranhay'da Rus köylüleri için açılan okulda eğitim alan öğrencilere ders kitabı olarak sunulmuştur. İlk Rus okulu, Turan ve Uyuk bölgelerinde 1908-1909 yıllarında kurulmuştur. Bunun yanında Ortodoks kilisesinin faaliyetleri bünyesinde de dinî yayınlar yine Tuva'ya ulaşmıştır (Maadyr, 2010, ss. 172-173). 1914 yılında Tuva'nın Rus İmparatorluğu himayesine girmesi ile birlikte Tuva'daki Rus nüfus on bini aşarken Çaa-Hol ve Verhne-Nikol'de yeni okullar açılmıştır. Açılan bu okullara da Rusça yazılmış yeni ders kitapları ve alan yazın (literatür) getirilmiştir. Ayrıca Rusya İmparatorluğu Uranhay'da meteoroloji ve sağlık merkezi de kurmuştur. Bu gelişmeler çerçevesinde de Uranhay'a yine Rusça basılmış zirai ve teknik alanlarda da kitaplar gönderilmiştir (Maadyr, 2010, s. 174).

Uranhay-Tuva'ya Rusça yazılmış kitaplar en çok Sovyetler Birliği döneminde gönderilmiştir. Sovyetler Birliği öncelikle Tuva'da bulunan Rus İşçi Kolonisine (RSTK) götürmüş olduğu hizmetler kapsamında halkın eğitimi amacı ile bölgede yeni okullar (okul öncesi-okul çağı çocukları için farklı okullar), kütüphaneler, inşa etmiştir. Yeni açılan bu okullara Sibiryaya Devrim Komitesi kanalı ile kitaplar yollanmıştır. Öyle ki bu yardım kapsamında 1925 yılına kadar Tuva'da 34 okul açılmış ve bu kurumlardan Tuvalı çocuklar da istifade etmişlerdir (Maadyr, 2010, ss. 175-176).

Sosyalist sisteme geçişte ideolojik önemi olan matbuat 1925 yılında Sovyet-Tuva dostluk anlaşmasının imzalanmasından sonra RSTK bünyesinde yayımlanan *Krasny Pahar (Kızıl Saban)* isimli gazetenin kurumsal desteği ile başlamıştır. 1929 yılına kadar geçen süreçte başkent Kızıl'da matbaa sayısı ikiye ulaşmıştı. Bu matbaalardan birisi Moğolistan'dan Tuva'ya ideolojik yardım kapsamında Moğolca gazete basılması için getirilirken, diğer matbaada da *Krasny Pahar* gazetesi basılmaktaydı (*İstoriya Tuvi*, Cilt II, 1964, ss. 184-185).

Matbuat alanında Tuva ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilere bakıldığında özellikle Tüm-Birlik Kültürel Bağlar Cemiyeti (Rus. *Vsesoyuznoye Obşestvo Kul'turnih Svyaz VOKS*) büyük bir rol oynamıştır. İdeolojik olarak ilişkiler kurulan devletler ile kültürel anlaşmalar yapan Sovyetler Birliği *VOSK* çerçevesinde bu ülkelere kitap, sinema, broşür müze, fotoğraf sergisi gibi alanlarda yardım etmektedir. *VOKS*'un temel görevi Sovyetler Birliği ile diğer ülkeler arasındaki kültürel bağların genişletilmesidir. Bu çerçevede gerek *RSTK* gerekse Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti kitap, sinema filmi gibi pek çok alanda yardımı *VOKS* yolu ile almıştır (Maadyr, 2010, s. 177; Maadyr, 2011, ss. 75-76).

Bunun dışında *VOKS* Tuva'ya yapmış olduğu yardımlara Moğol Halk Cumhuriyeti'ni de ekleyerek ülkeler arası eğitim komisyonu oluşturmuştur. 1926 yılında Tuva'da ilk olarak *RSTK* ile ilişkilerini geliştiren *VOKS* aynı zamanda sosyal ve kültürel ilişkilerini Moğolistan ile de geliştirme yolunda belirli bir

mesafe almıştır. Bu çalışmalar sonucunda Moğolistan'da Sovyet okulları açılmıştır. *VOKS* kazanmış olduğu bu deneyimi Tuva'da da tekrarlamıştır. 1926 yılında *RSTK*, *VOKS* yolu ile okul ve kütüphanelerini Sovyet yayınları ile genişletmiştir. 1929 yılına gelindiğinde *VOKS*'un girişimi ile birlikte Sovyet ders kitapları bedava temin edilmeye başlandı (Maadyr, 2010, ss. 178-179).

1932 yılına gelindiğinde *VOKS* kanalı ile Sovyetler Birliği Tuva'daki Rus okullarına düzenli olarak ders kitapları yollamaya başlamıştır. Bu yayınlar içerisinde çocuk kitaplarından Tolstoy ve Puşkin'in kitapları gibi klasik eserlere varıncaya kadar pek çok alanda farklı yaş gruplarına hitap edecek kitaplar vardır.

1927 yılına kadar toplumsal ve kültürel alanda ilişkilerin geliştirilmesi amacı ile *VOKS* ve Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti arasında temaslar kurulmuştur. Bu çerçevede Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti *VOKS*'un idari yapısı içerisinde Uzak Doğu şubesi içerisine alınmıştır (Maadyr, 2010, s. 182). Bununla beraber *VOKS* araştırma ve sağlık alanında da geziler düzenlemenin yanında 1929 yılında Tuva'da devlet müzesinin kurulmasına da yardım etmiştir. İnşa edilen müze içerisinde bilimsel bir kütüphane kurulurken bu kütüphaneye Sovyetler Birliği'nden klasikler, zamanın güncel Sovyet literatürü, arkeoloji, zooloji, botanik, jeoloji, paleontoloji, etnografya, bilimsel ve popüler yayınların yanında fizik, teknik, tıp ve veterinerlik alanlarında da yayınlar yollanmıştır (Maadyr, 2010, ss. 182-183).

1930 yılında Tuva Kültür Bakanlığı hayata geçirilmiştir. Bakanlığın çalışmaları kapsamında kütüphaneler, gezici yurtlar, kızıl köşeler, sinema ve sağlık merkezleri kurulmuştur. Aynı yıl Tuva'da eğitim komitesi oluşturularak bu komite çerçevesinde ülkedeki bilimsel araştırmalar organize edilmeye başlanmıştır. Bilimsel projelerin yanında devlet matbaası, devlet kütüphanesi ve devlet müzesi de eğitim komitesi bünyesine girmiştir. Bütün bu gelişmelerin yanında eğitim komitesi bünyesinde Sovyetler Birliği ve Moğolistan ile kültürel alandaki ilişkilerin geliştirilebileceği kültürel bağlar dairesi kurulmuştur. Bütün bu daireler *VOKS* yolu ile gerekli kitap ve yayınlara eriştiler (Maadyr, 2010, s. 184). Temin edilen kitaplar içerisinde bilimsel ve kültürel kitapların yanında sosyalist sistemin kurulmasında rehber olacak yayınlar da vardı. Eğitim komitesinin almış olduğu bu kitaplar arasında örnek olarak: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve dünya için mücadele, ikinci beş yılda hayvancılık, yeni yükselişte kültür inşası, Lenin eserlerinde devrim yasası gibi kitap ve pek çok broşür bulunmaktaydı. 1931 yılında ise kojunlar ile ilişki içerisinde olan halk kütüphanesi Kızıl'da kuruldu (Maadyr, 2010, ss. 185-186).

Tuva'da matbuatın yanında yine Sovyetler Birliği'nin yardımları ile bir tiyatro kurulmuş; tiyatro ile birlikte rejisör kursu, stüdyo, senaryo, deneysel laboratuvar gibi tiyatroya yardımcı bütün dallar da yine Sovyetler Birliği yardımı ile Tuva'ya getirilmiştir (Maadyr, 2010, s. 187).

1943 yılına gelindiğinde kendine ait matbaası ve kitap satış ofisi olan Tuva yayın birliği de kurulmuş ve çok geçmeden yayın evi uluslararası anlaşmalar ile Sovyet literatürünü basmaya başlamıştır. Bu gelişmeler yaşanırken *VOKS* da faaliyetlerine devam etmektedir. Örnek vermek gerekirse 1929-1930 yılları arasında Tuva'ya iki ton kitap üç bin ruble karşılığında gönderilmiştir. İlerleyen süreç içerisinde bu sayı dört ton kitaba çıkarken ödenen rakam ise yedi bin rubledir. Özellikle 1940'lı yıllar içerisinde Sovyetler Birliği'nin faşist Almanya'ya karşı İkinci Dünya savaşına girmesi ile birlikte Kızıl'da Rus kitapların basımında büyük artış görülmüştür (Maadyr, 2010, ss. 187-189).

Sonuç olarak Tuva'da Sovyet menşeli yayınlar iki etapta ele alınabilir. Bunlardan ilki 1921-1924 yılları arasında Sovyetler Birliği ile ilişkilerin kurulduğu yıllardır. Bu yıllarda Rusça kitaplar ve broşürler Tuva'da görülmeye başlanmıştır. İkinci etap ise 1925-1944 yılları arasındaki dönemdir. Bu dönemde Tuva'da Sovyetler Birliği'nden gelen kitaplar *VOKS* kanalı ile geniş yayılma imkânı bulmuştur (Maadyr, 2010, s. 190).

Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti'nde, Sovyetler Birliği'nden gelen kitaplar yerel eğitim sisteminin kurulmasında güçlü bir etkiye sahip olurken yine bilimin ve güncel kültürün Sovyetler Birliği'nin ideolojisi yönünde gelişmesine ve güçlenmesine de neden olmuştur (Maadyr, 2010, s. 191).

4. Gazete ve Dergi Alanındaki Faaliyetler

Bağımsızlık sonrası Tuva'da basın yayın alanında yürütülen faaliyetlere bakıldığında bir yandan ulusal kültürel yapının bütünleştirilmesi hedeflenirken aynı zamanda gerek gazetelerin gerekse dergilerin içeriği Sovyet ideolojisinden güçlü bir şekilde etkilenmiştir. Pek çok dergi ve gazetede de görüleceği üzere bu yayınlar Tuva insanını ulusal kültürün ötesinde ortak bir Sovyet üst kültürüne bağlamayı hedeflemektedir.

B. Anderson (1995) uluslaşma olgusunu geliştirmiş olduğu hayalî cemaat kavramı ile açıklamaktadır. B. Anderson yazılarında, yazı dillerinin inşasına ve inşa edilen yazı dillerinden oluşturulan matbuatın ulusal aidiyetlerin gelişmesindeki yerine önem vermiştir. B. Anderson'a göre yerel dilde yazılmış matbuatın nüfus içerisinde okunmaya başlanması, yerel lehçelerin ve aidiyetlerin asimilasyonuna neden olmaktadır. Bu süreç içerisinde günlük gazetelere büyük önem veren B. Anderson, güncel çıkan düzenli gazeteler sayesinde daha önce birbirlerini hiç tanımayan bireyler arasında ortak fikirlerin tartışıldığı bir kamuoyu oluştuğunu iddia etmektedir.

Konumuzla bağlantılı olarak Tuva'da gazete ve dergi alanında yapılan çalışmaların, Tuva milli kimliğinin oluşmasında oynadığı rol kadar aynı zamanda Tuva'nın sosyalist bir dünyaya bağlanmasında da ideolojik bir araç olarak son derece önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. Bu çerçevede Tuva'da basının

geniş Arat kitlelerinin siyasi eğitimi ve bu kitlelerin Tuva'da sosyalizmin inşasındaki rolü büyük önem taşımaktadır (*İstoriya Tuvi*, Cilt II, 1964, s. 185). Gazete ve dergiler kanalı ile Tuvalılar güncel iç ve dış problemleri sosyalist dünya görüşü ile takip etmektedirler. Bu ise millî şuurun ötesinde sosyalist temellerde enternasyonal bir hayalî cemaat algısının yavaş yavaş topluma hâkim olmasına yol açmıştır.

4.1. Gazete

28 Şubat-1 Mart 1922 tarihleri arasında *Komintern* yeni kurulan Tuva Cumhuriyeti'nde Moğolca bir gazete çıkarılmasının önemli olduğuna değinirken bu konu 18-19 Ağustos 1924 tarihinde üçüncü *TNRP* toplantısında onaylanmış ve 8 Nisan 1925 tarihinde hayata geçirilmiştir. Henüz o tarihlerde yazı dilinin olmaması gazetenin basım aşamasında kullanılması gereken alfabenin seçimi sorununu da beraberinde getirmiştir. Sovyetler *Krasny Pahar* gazetesi redaktörleri Kiril harflerinin kullanımını teklif etmelerine rağmen gazetenin Eski Moğol alfabesinde ve Moğol dilinde çıkarılması kararı alınmıştır. Gazete ilk olarak 1925-1926 yılları arasında *Krasny Pahar* redaktörlerinin yardımları ile çıkarılmıştır. Moğolca yayımlanan bu ilk Tuva gazetesi *Erhe Çölööt Tannu-Tuva* (*Özgür Tuva*) adı ile Ağustos 1925 tarihinde "Tüm Dünyanın Proleterleri Birleşin" başlığı altında 300 adet basılmıştır (*İstoriya Tuvi*, Cilt II, 2007, s. 281, Kan, 2011, ss. 18-32). Çok geniş kitlelere ulaşamayan gazete farklı problemler ile karşı karşıya kalmıştır. 1926 yılında *Komintern*'in de katılımı ile birlikte *TNRP* ve *TRSM* (Tuva Devrimci Gençler Birliği) birlikteliğinde *Tannu-Tuvağiyın Unen* ismi ile gazete yenilenmiştir. Sovyetler Birliği bu dönemde Moğolistan'dan Moğolca basım yapabilecek bir matbaa makinesini Tuva'ya getirtmiş bunun yanında Moskova'dan da tercümanlar yollamıştır (G. Banzaraktsaev). Bu gelişmelerin sonucunda Moğol dilinde yayın yapan (*Huvisgalt Arat-Devrim Arat, Zoluiiuidin Zorilgo-Gençlerin Görevleri, Huv'sgalt zaluuçid-Gençlerin Devrimi*) adı altında farklı dergiler çıkartılmaya başlanmıştır (Arınçin, 1982, s. 224; Kan, 2011, s. 33).

Tannu-Tuvağiyın Unen gazetesi, Rus işçi kolonisinde çıkan *Krasny Pahar* formatında olup tartışılan konular itibari ile de yine devrim hareketleri hakkında yazılara sahipti (Kan, 2011, s. 34).

Yeni inşa edilen politik sistem için önemli bir araç olan gazete, *aul*'larda topluca okunmaya başlanmıştır. Topluca yapılan bu okumalar her ne kadar ilk yıllarda düzenli olmasa da 1926 yılında anayasal düzlemde "emekçilerin düşüncelerinin ifadesi" kapsamında desteklenmiştir (Kan, 2011, s. 35).

1927-1929 yılları arasında üçüncü sayıdan sonra gazetenin adı *Tuvogiyın Unen* olmuş, içeriği de değiştirilmiştir. Nisan 1929 tarihinde ise tekrar bir isim değişikliği ile gazete *Unen* adı ile Moğolca çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde

gazetede daha fazla Sovyet etkisi hissedilmeye başlanmıştır (Serdobov, 1971, s. 439).

Bu dönem içerisinde *Tuvogiyn Unen* gazetesinin tirajı yaklaşık bin ile iki bin beş yüz adettir. Dönemin önemli isimlerinden M. Sadnom, İ Şagdırjap, M. Buyan-Badırgı da gazetede önemli yazılar yazmışlardır. Gazetenin halka dağıtılma konusunda da posta yolu ile uzak bölgelere ulaşılırken yerel yönetimlerden de yardım alınmıştır (Kan, 2011, s. 35).

Gazete, halkı etkileyebilmek için yerel muhabirler aracılığı ile sayfalarında Aratların fikirlerine yer vermiştir. Bu politika halka inmek onların fikirlerini gazete yolu ile tekrar halka yansıtmak bakımından önemli olsa da aynı zamanda ideolojik bir çatışmayı da beraberinde getirmiştir. Örnek olarak evlilik, aile içi ilişkiler gibi konular; modern devletin ideolojik bakış açısı ile çakışmaktadır. Bu gibi olgulara örnek vermek gerekirse Sançay Dorji, kız çocuklarının okuma yazma öğrenmesini yazılarında desteklemiş ve kızların toplumsal yaşama girmeleri için gerekli eğitimi almalarının önemini vurgulamıştır. Benzer şekilde H. Manlay-Bayıra ise Tannu-Tuva Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte halkın yönetimdeki yerine değinirken halkın kendi iktidarını ve partisini kurması gerektiğini yazmıştır (Kan, 2011, s. 36).

Sonuç olarak gazete politik toplumsallaştırmanın önemli bir aracı hâline gelmiş, gazete vasıtası ile halk ve modern devlet arasında bağ kurulmaya çalışılırken, yine gazetelerde satranç, drama, fizik-kültür gibi toplumsallaştırmaya yardımcı olacak konularda da sık sık yazılar çıkmıştır.

Tuvogiyn Unen gazetesinde öne çıkan önemli konulardan bir diğeri ise din konusu ve din kurumunun eleştirilmesidir. 1928'de düzenlenen Budizm ile ilgili bir toplantıda bu konu Tuva toplumunda görece daha çok tartışılan bir konu hâline gelmiştir. Şamanizm ve Budizm halka toplumdaki eski kalıntılar olarak yansıtılırken, şamanlar ve lamalar için şarlatan veya vurguncu (spekülatör) gibi benzetmeler yapılmaktadır. Bunun dışında gazetede parti toplantılarına katılmayan Aratlar da eleştirilirken, eski yönetici sınıfın durumları gittikçe kısıtlanmaktaydı (Kan, 2011, s. 39). Her ne kadar gazetede eleştiri yazıları çıksa da 1920'li yıllarda hâlen Budizm ve Şamanizm toplumdaki yerlerini korudukları için gazetelerin yayın politikaları gerek geleneksel normlar gerekse din konusunda görece dikkatli davranmak yönündeydi.

Tuvogiyn Unen gazetesinin tasarımına bakıldığı zaman Buryat ve Moğolistan'da yayımlanan gazeteler ile aynı olduğu görülmektedir.

Yeni kurulan Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti'nde ideolojik bir araç olarak kullanılan gazetenin Moğolca yayın yapması bu propagandanın geniş halk kitlelerine yayılmasını kısıtlamaktaydı. Bu yüzden ana dilde yazı dilinin inşası sadece millî kültürün gelişmesinde değil aynı zamanda yayın organlarının geniş

halk kitlelerine ulaştırılması ve dolayısı ile propaganda faaliyetlerinin geniş kitlelere ulaştırılması amacı ile de örtüşmekteydi. Yapılan eğitim seferberliği ve toplum içerisinde okuma yazmanın artırılması Aratların gazete ile olan ilişkilerinin de artması yönünden önemli idi.

Harf inkılabının hemen sonrasında Temmuz 1930 tarihinde *Unen* gazetesi Latin harfleri ile yayın yapmaya başlamıştır. Gazetenin ilk sayıları yeni yazı dilinin halka kazandırılmasını amaçlayan ve fertlerin kendi kendilerine yeni yazı dilini öğrenebilmelerini amaçlayan pek çok ders içermekteydi (Kan, 2011, s. 44). Ağustos 1930 tarihine gelindiğinde gazetenin ismi değişmiş ve *Tuva Arattın Şını* olmuştur. Gazetenin birinci ve ikinci sayfaları yeni Tuva yazı dilinde çıkarken gazetenin üçüncü ve dördüncü sayfaları ise Moğolca çıkmaktadır. 4 Mart 1931 tarihinde gazetenin adı *Şın* olarak tekrardan değişmiş ve gazete tamamen Tuva dilinde çıkmaya başlamıştır (Kan, 2011, s. 45; *İstoriya Tuvi*, Cilt II, 1964, s. 183; Serdobov, 1971, s. 439).

Bu yeni dönemde gazetenin içeriğine bakıldığı zaman partinin ağırlığı 1920’li yıllara göre daha fazla hissedilmektedir. Bu çerçevede kültür ve ekonomi politikaları, üretimdeki dönüşüm, kooperatifçilik, parti çalışmaları, kültür devrimi, dış ülkeler, edebiyat ve resmî bildirimleri içeren yazılar gazetede ağırlıklarını hissettirmeye başlamıştır (Kan, 2011, s. 45).

Valery Kan’a göre gazetenin bu anlamda iki işlevi bulunmaktaydı. Bunlardan ilki “gazete toplumda okuryazarlığı arttırmayı amaçlamaktaydı”. Tuvalı Aratların okumayı öğrenmelerini desteklemek amacı ile gazetede şiir, şarkı ve edebî eserlerin yayınına ağırlık verilmiştir. İkinci olarak gazete “kültür devriminin ve politik aydınlanmanın da bir aracı olarak kullanılmaktaydı” (Kan, 2011, s. 48). Özellikle VIII. *TNRP* toplantısı ile gazetenin Tuva’da sosyalizmin inşasında en önemli silah olduğu kararı alınmış ve sosyalist propagandanın bir aracı olarak seçilmiştir (Kan, 2011, s. 49).

Sınıfsal bir bakış açısı ile çıkan gazete artık (*çujdi*) olarak nitelendirilen yabancı sınıfların tasfiyesinde de bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda eski feodaller, lamalar, şamanlar ve kulaklar gibi unsurlar hedef hâline gelmiştir (Kan, 2011, s. 45).

1933 yılına gelindiğinde yeni nesillerin Marksist ve Leninist bir ruh ile yetişmelerini amaçlayan *Revane Şını* adında haftalık yeni bir gazete *TRSM* tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. İlerleyen süreç içerisinde 1936-1943 yıllarında *Hostug Arat* gazetesi *Küçük Hural* ve *THP* Bakanlar Meclisinin yayın organı olarak çıkartılmaya başlanmıştır (*İstoriya Tuvi*, Cilt II, 1964, s. 184).

Yine 1940 ve 1944 yılları arasında *Kooperas Oruu* (*Kooperatif Yolu*), *Tuvinskiye Goryat*, *Fizkul'tura i Sport* ve *Aratların Lennin Oruu* (*Leninin Yolu*) isimli gazeteler örnek olarak gösterilebilir (Kan, 2011, ss. 60-67).

4.2. Dergi

Tuva'da periyodik olarak çıkan dergiler de millî kimliğin içeriğinin sosyalist değerler ile örülmesinin bir başka yolu olmuştur.

Bu çerçevede Tuva'da Tuva Halk Devrimci Partisi Merkez Komitesi'nin 1922 yılında basım organlarını kurması ile birlikte 1926 yılında *Huviskalt Arat* (*Huviskaalçı Arat-Devrimci Arat*) ve *Zaluudçudiyng Zorilgo* (*Anıyaktar Sorulgaları-Gençlerin Görevi*) ismi ile iki dergi çıkartılmıştır. Henüz Tuva'da yazı dilinin olmaması nedeni ile bu dergiler de Eski Moğol alfabesinde çıkartılmıştır. Bu dergilerin temel görevleri ise ülkedeki temel reformların ideolojik olarak basın yolu ile desteklenmesidir. Bu çerçevede Tuva'daki politik yaşam, proleter devrim, ülkenin iç ve dış durumu gibi konular dergilerin içeriğini oluşturmuştur (*İstoriya Tuvi*, Cilt II, 2007, ss. 283-283; *İstoriya Tuvi*, Cilt II, 1964, s. 184; Maadyr, 2009, ss. 138-139). Örnek olarak *Huviskalt Arat* dergisinin içeriğine daha dikkatli bakılırsa dergilerin ideolojik karakteri daha iyi anlaşılacaktır. Bu konular arasında: *TNRP* ve *Resomol*'un sağ kesim ile olan mücadelesinde amaç ve görevleri, parti üyeleri arasındaki tasfiye, parti gazetelerinin ve dergilerinin amaçları ve görevleri, yaşama uygulaması, parti içerisinde eğitim ve aydınlanmanın önemi, merkezî yerel kulüplerin ve kızıl köşelerin kurulması hakkında açıklama, duvar gazetesi (Maadyr, 2009, s. 139) gibi toplumu ideolojik olarak dönüştürmeyi amaçlayan konular bulunmaktadır.

Benzer şekilde *Anıyaktar Sorulgaları* isimli derginin de amacı Tuva'daki genç Aratlar arasında devrimci dünya görüşünün oluşturulması ve onların politik, sosyal ve ekonomik faaliyetlere katılmasının sağlanmasıdır. Yine bu dergide de dördüncü sayıda insanlığın gelişmesi, sendikasız gençlerin birliği, halk yönetimine *revsomol*'ların katılımı, mülk hukuku, geçmiş ve şimdinin şiiri, geçmişte ve günümüzde mahkeme ve soruşturma, kızların toplumsal yeri gibi konulara yer verilmiştir. Derginin redaktörü ise Tuva'nın ilk gazetecisi olan Tuva Devrimci Gençler Birliği Genel Sekreteri İ. Şagdırjap'tır (Maadyr, 2009, s. 139).

İdeolojik içerikli bu dergilerin basılmasında Tuva'ya görevlendirilen *Komintern*'in doğu sekreterliğinden görevlilerin de yer almaları Tuva ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin kültürel-ideolojik boyutlarının geliştirilmesinde Sovyetler Birliği'nin rolünü göstermesi bakımından önemlidir (Maadyr, 2009, s. 140).

Tuva'da bir başka dergi ise 1929 yılında Rus dilinde *Sovremennaya Tuva* adı altında çıkmaya başlamıştır. Bu derginin de hazırlanmasında Rus İşçi Kolonisinin bünyesinde basılan *Krasny Pahar* gazetesinin imkânları kullanılmıştır. Bu dergi çerçevesindeki konular ağırlıklı olarak Sovyetler Birliği ve Tuva arasındaki ticaret üzerine yoğunlaşırken yine dergi bünyesinde iki ülke arasındaki kültürel bağlar da göz önünde tutulmuştur (Maadyr, 2009, s. 141).

Tuva'da devlet matbaasının kurulması aşamasında Moskova'dan gönderilen ekibin teknik danışmanlığında yeni alfabede basım yapılması ile birlikte 1936 yılında *TAR Çazaanın Kol Myedeelerizi* isimli bir dergi daha çıkartılmaya başlanmıştır (Maadyr, 2009, s. 142; *İstoriya Tuvi*, Cilt II, 1964, s. 184). Bu dergide *TNP Hural*'ın ve Bakanlar Kurulunun yayımladığı kanunlar basılmaktadır. Tuva'da yeni çıkan kanunlar, hayvancılık, iç işleri bakanlığının tekrar düzenlenmesi, *kojun* rayonlarının yönetimi gibi konuların yayımlanmasının yanında yine dergi kapsamında Tuva Halk Cumhuriyeti nişanı alan askerler, devrim ordusunda çalışanlar, yurt içinde ve dışında bulunan karşı devrimciler ile savaşanlar, devletin ekonomik ve siyasi olarak güçlenmesinde özveri ile çalışan kişiler hakkında da makaleler yayımlanmaktaydı (Maadyr, 2009, s. 143).

1937 yılında Rusça ekonomi ve siyaset ağırlıklı yeni bir dergi olan *Novaya Tuva* dergisi Rusça çıkartılmaya başlanmıştır. Bu dergi de benzer bir içeriğe sahip olup Tuva'da sosyalist gelişimi ekonomik ve siyasi yönden inceleyen konuları ele almaktaydı (Maadyr, 2009, ss. 143-144; *İstoriya Tuvi*, Cilt II, 1964, s. 184).

Ayrıca 1937 yılında Tuva Devrim Gençler Birliğinin 6. toplantısında alınan bir karar ile *Pioner* dergisi 1938 yılında Tuva dilinde çıkartılmaya başlanmıştır. Bu dergi de ideolojik, politik, emek ve fiziki olarak gençlerin eğitimini amaçlamaktadır. Dergide sık sık devrimciler, farklı devletlerdeki çocukların hayatları hakkında yazılan makalelerin yanında az da olsa Tuvalı yazarların yazmış oldukları şiirlere de yer verilmekteydi. Ayrıca her sayı fizik-kültür programları da içermekteydi. Derginin ikinci sayısından itibaren çıkan yazılar Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasındaki ilişkiler, dış ülkeler, Lenin ve Stalin hakkında olmak üzere farklı konulara ayrılmıştır (Maadyr, 2009, ss. 144-145; *İstoriya Tuvi*, Cilt II, 1964, s. 184).

Yine Tuva'daki alfabe reformundan sonra (*TNRP* Merkez Komite) 1925-1929 yılları arasında Moğolca olarak çıkan *Revolustug Arat* dergisi 1937 yılında yenilenerek Tuva dilinde çıkarılmaya başlanmıştır (Maadyr, 2009, s. 145).

1939 yılında Tuva'da Uluslararası Devrimcilere Yardım Organizasyonu *MOPR*'nin bir şubesi olarak Devrimcilere Yardım Organizasyonu (*OPR-Organizatsiya Pomoşi Revolyutsioneram*) kurulmuştur. 1941 yılına kadar bütün Tuva'da örgütlenen organizasyon, daha sonra Sovyet (*OPR*) organizasyonu ile bağ kurmuş ve uluslararası alanda proleterlere yardım etmeye başlamıştır. Bu çerçevede Tuva *OPR*'si Tuvalı Aratlara devrim hareketlerini tanıtmak amacı ile *Revolustug İnternasionalizm Teeş* dergisini de çıkartmaya başlamıştır. Bu dergi çerçevesinde okurlarına Paris Komünü, Çin'deki Kanton Devrimi gibi dünyadaki devrim hareketleri tanıtılmaya çalışılmıştır (Maadyr, 2009, ss. 145-146).

1940'lı yılların başında ise yine Tuva dilinde *Revolustun Hereli* (Devrim Şafağı), *Pod Znamenem Lenina-Stalina* gibi dergiler Tuva ve Rus dillerinde olmak üzere iki dilli olarak çıkartılmaya başlanmıştır. Örnek olarak *Revolustun Hereli*'nin ilk sayısı Ocak 1941 tarihinde *TNP* Bakanlar Kurulu sanat komitesi tarafından çıkartılırken, dergide Tuvalı genç yazarlara yer verilmiş; derginin içeriğini şiirler, millî kültürü genişletme amacını taşıyan edebî yazılar (şiirler, Tuva kültürü ve folkloru ile ilgili makaleler), Rus klasiklerinden yapılan tercümelemler oluşturmuştur. Dergi kapsamında yayımlanan şiirler arasında S. Pyuryu'nun Çiçek isimli şiiri de bulunmaktadır (Maadyr, 2009, s. 146).

1940'lı yıllardan sonra *TNP* Kültür Bakanlığının inisiyatifi ile yayımlanmaya başlanan bir diğer dergi de *Ertem Oruu* (*Bilim Yolu*) dergisidir. Bu dergi çerçevesinde de Parti ve hükümetin kültür hakkındaki kararları, Tuva dili ve yazısı, halkın aydınlatılması, Tuva'da yapılan çalışmalar hakkında (S. Lopsana Tuva dilinin ünlü sesleri, O. Sagan-ool Tuva dili hakkında yayımlanmış temel kitaplar) yazılara yer verilmektedir (Maadyr, 2009, ss. 147-148).

Lenin-Stalinnin Tugunnun Adaabile dergisi de *TNRP* Merkez Komite tarafından Tuva ve Rus dillerinde yayımlanmış bir başka dergidir. Derginin her iki dildeki varyasyonlarında da Sovyet halkının büyük vatan savaşında faşist Almanlara karşı mücadelesinin yanında Tuvalı gönüllülerin bu katılımı ve çeşitli rütbelerde almış oldukları madalyalar hakkındaki haberler ve makalelere yer verilmiştir (Maadyr, 2009, s. 148).

Yukarıda değinilen dergilerin yanında yine yeni politik kültürün halkın farklı sosyal katmanlarına kazandırılabilmesi için toplumun farklı kesimleri için farklı yayın organlarının yayımlandığını görmekteyiz. Bu yayınlar arasında çocuklar için görsel materyallerden oldukça fazla yararlanan *Tuvinskiy Goryak* isimli resimli çocuk dergisi başta gelirken gençler için *Areve* (*Revsomalets*) gibi dergi ve gazeteler önemli yer tutmaktadır. Bu yayınların dışında yine 1940 ve 1944 yılları arasında sanat edebiyat dergisi olarak çıkan *Revolystun Hereli* (*Zarya Revolyutsii*) isimli dergi de örnek olarak gösterilebilir (Kan, 2011, ss. 60-67).

Sonuç olarak Tuva'da gerek gazete gerekse dergi alanında yapılan çalışmalarda V. Kan'ın da yazmış olduğu gibi Sovyetler Birliği'nden uzman ve maddi destek alınmıştır (Kan, 2011, ss. 54-55). Alınan destek ile çıkarılan bütün bu neşriyat başlıklarından ve içeriklerinden de anlaşılacağı üzere yeni kurulan Tuva Cumhuriyeti'nde toplumsal bütünleşmenin yanında aynı zamanda sosyalist dünya görüşü kazandırmak amacını taşımaktaydı.

5. Tuva'da Müze Çalışmaları

B. Anderson'a göre müzeler ve müzelerle birlikte "müzeleştirilen hayal gücü" siyasal bir olgu olup siyasi iktidarın eğitim programları ile örtüşen kurumlardır. Bu ideolojik programların bir parçası olan müzeler yakın ve uzak tarihin görsel temsilleri olan tek veya düzinelere fotoğraf veya farklı objeler ile ziyaretçilerine toplumsal ilerlemeyi görsel olarak sunmaktadırlar (Anderson, 1995, ss. 198-206).

Tuva'da müzeciliğin tarihi Çarlık Rusya'sına kadar uzanmaktadır. A.S. Hertek'e göre Tuva'da müze faaliyetlerinin tarihçesi Vladimir Petroviç Yermolayev'in çalışmalarına kadar geri götürülebilir. Krasnoyarsk valiliğinde etnografi müzesinde görev alan Yermolayev, 1913 yılında Uranhay bölgesine bir araştırma gezisine çıkmıştır. Bölgede çalışmalarına devam eden Yermolayev 1916 yılı itibarı ile bölgede kalıcı olarak yaşamaya başlamıştır (Hertek, 2009, s. 327). 1925 yılına gelindiğinde Tuva'da Tuva Tarihini İnceleme Cemiyeti "*Krujok Uryanhovedeniya*" kurulmuştur. Cemiyetin üyelerinin çoğu bölgede yaşayan Ruslardan oluşmaktadır. 1929 yılına kadar cemiyet farklı materyaller toplamış, fakat kötü saklanma koşulları ve kaybolan parçalar nedeni ile bilimsel bir çalışma yapılamamıştır (Hertek, 2009, s. 327). 1929 yılında Salçak *Kojunu* Noyon'unun ölümünden sonra pek çok değerli tarihî ve sanatsal eşyaya el konulmasından sonra Tuva Halk Devrim Partisi yönetimi merkez komitesi bir müzenin yapılması gerekliliği sorusu ile karşılaşmıştır (Hertek, 2009, s. 328).

Mayıs 1929 tarihine gelindiğinde ise Tuva Devlet Müzesinin kurulması kararı alınmıştır. Bu karar neticesinde müzenin etnografya, devrim ve eğitsel bölüm olmak üzere üç bölümden oluşması planlanmıştır. Ekim 1929 tarihinde de Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti yönetimi *VOKS* ile temasa geçerek V.P. Yermolayev'i Moskova ve Leningrad'daki müze ve bilim merkezleri ile bağlantı kurması için görevlendirmiştir. Tuva'daki *VOKS* merkezinden bu merkezlere yollanan referans mektupları ile Tuva'da bir müze kurulması için gerekli yardım alınmıştır. Bu yardım içerisinde Rus Müzesi ve Ermitaj başta olmak üzere pek çok kuruluş birçok sanat eserini Tuva'ya yollamıştır (Hertek, 2009, s. 328; Dyrtyk-ool, 2009, s. 316).

Müze resmen Ağustos 1930 tarihinde açılmıştır. 1931 yılı yazından itibaren de başta öğrenciler ile birlikte sistemsal olarak eğitsel çalışmalara başlamıştır. Bu çerçevede Tuva'nın tarihi ve doğasının öğrenilmesi kapsamında konuşmalar ve geziler düzenlenmeye başlanmıştır (Dyrtyk-ool, 2009, s. 316). 1932 yılına gelindiğinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Botanik Parkı Müzesi Tuva'da bir inceleme gezisi düzenlemiş ve buradaki bitki örtüsünü araştırmıştır. 1 Mayıs 1933 tarihinde ise devrim öncesi ve sonrasında Tuva'daki günlük yaşamı karşılaştıran bir sergi açmıştır. 1941 yılına gelindiğinde müzede doğa, tarih ve devrimci Tuva olmak üzere yeni bölümler oluşturulmuştur. Bir yıl sonra 1942'ye gelindiğinde de müzenin sergi salonları Tuva'nın Doğası, Devrime Kadar Tuva

Tarihi ve Tuva Devrimi olarak yeniden yapılandırılmıştır (*İstoriya Tuvi*, Cilt II, 2007, s. 308). Bu süreç içerisinde Tuva Devlet Müzesi, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Özellikle Mart 1942'den sonra Krasnoyars ve Minusin müzelerine Tuva'daki müze alanındaki çalışmaların geliştirilebilmesi amacı ile N.M. Bogatrev görevli olarak yollanmıştır (Dyrtyk-ool, 2009, ss. 317-318).

1940'lı yılların ilk yarısında Tuva Halk Devlet Müzesi Cumhuriyetteki baş bilimsel kurum olarak sayılmaktaydı. Müze bünyesinde düzenlenen ilk bilimsel araştırma Piy-Hem, Barun-Hemçik, Bay-Tayga, Sut-Hol, Çaa-Hol ve Kaa-Hem *kojun*larında bulunan arkeolojik kalıntıların incelenmesi olmuştur (Dyrtuk-ool ve Opey-ool, 2009, ss. 341-342). İlerleyen yıllarda çalışmalarına devam eden müze 1950 yılına gelindiğinde Moskova Devlet Üniversitesinden profesyonel yardım almaya başlamıştır. Bu çalışma kapsamında S.İ. Vaynşteyn Tuva Devlet Halk Müzesi bünyesinde düzenlenen Tuva'nın kadim tarihi alanında çalışmalara katılmıştır. Bu çalışmalar çerçevesinde Tepe-Hol, Sut-Hol, Piy-Hemçik, Ulug-Hemçik rayonlarına araştırma gezileri düzenlenmiştir. Bu araştırma gezileri sonucunda elde edilen bilgiler ışığında pek çok yayın ortaya çıkarılmıştır (Dyrtuk-ool ve Opey-ool, 2009, s. 342). Müze aynı zamanda Tuva bilimsel araştırma merkezi dil, literatür ve tarih kurumu ile de birlikte çalışmaya başlamıştır. Bunun dışında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi Etnografi Enstitüsü ve Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ndeki pek çok müzenin bilimsel merkezleri ile ilişkiler kurmuş ve pek çok araştırmacıya hizmet vermiştir (Dyrtuk-ool ve Opey-ool, 2009, s. 343; Mongush, 2009, ss. 351-356).

Tuva'da kurulan bölge müzesi de diğer bütün sosyalist toplumlarda olduğu gibi Sovyet müzesi olarak devlet-parti inşası ve halk ekonomisinin düzenlenmesi görevini üstlenmiştir. Müzenin hedefi halk ekonomisi ve gençlerin eğitiminde vatanseverliğin çok yönlü olarak sergilenmesidir. Müze gerek yazılı basında gerekse radyoda tanıtılmış ve 1953 yılında toplam 10.689 kişi tarafından ziyaret edilmiştir (Dyrtyk-ool, 2017, s. 112). 1942 yılında müzede sergiler düzenlenirken özellikle Tuva'da yaşanan sosyalist değişime geniş yer verilmiş ve sergiler tekrar tekrar yenilenmiştir. Bu kapsamda Tuva'da Aratların, çobanların ve *kolhoz* çalışanlarının başarılı uygulamalarını yansıtan bir serginin yanında sonraki yıllarda da İkinci Dünya Savaşı Günlerinde Tuva isimli bir başka sergi bu amaçla kurulan bölümlerden sadece bir kaçıdır (Dyrtyk-ool, 2009, ss. 318-319). 1950'li yılların ortalarına gelindiğinde müzede bulunan Tuva'da Sosyalist İnşa bölümünün adı Sovyet Tuva Tarihi bölümü olarak değiştirilmiştir (Dyrtyk-ool, 2009, ss. 320-321).

Bu yıllarda yapılan çalışmalar müze için gerekli malzemenin toplanması bakımından 1947 yılına kadar uzamıştır. Müzede sosyalist inşa bölümünde Tuva'nın özgürlük mücadelesi içerisinde sosyalist sisteme ulaşması ve komünist

partinin ekonomi ve kültür alanındaki başarıları yansıtılmaktadır (Dyrtyk-ool, 2017, s. 111).

Bu sergiler içerisinde özellikle 1930 yılında 5 yıllık sosyalist kalkınma planının Tuva'da nasıl yaşandığını yansıtan bir bölüm hazırlanmıştır (Dyrtyk-ool, 2017, s. 111).

Yapılan çalışmalar kapsamında ilkin, ulaşılan noktanın gösterilebilmesi amacı ile pek çok dokümanın sergi için kopyalandığı görülmektedir. Bu belgeler arasında ekonomi ve kültür alanında Sovyetler Birliği ile yapılan yazışmalar ile ilgili belgeler ve Sovyetler Birliği Emek Kahramanı, Mat Geroina gibi Sovyetler Birliği'nden alınan madalyalar yer almaktadır. Müzede bulunan Sosyalist İnşa bölümü içerisindeki sergide ayrıca Lenin ve Stalin'in hayatları ve eylemleri, 1930 anayasası, Tuva'da tarım ve ekonominin gelişimi, Tuva'da açılan Kızıl Partizan, Erbek gibi Kolhozlar, 12. Tuva Halk Partisi toplantısı, üretim, elektrik, ulaşım, doküma tesisi, kömür işletmeleri, matbaa, Sovyetler Birliği'nde ilk beş yıllık plan içerisinde ekonomi ve kültür alanındaki gelişmeler gibi konular ele alınan temalardan bazılarıdır (Dyrtyk-ool, 2017, ss. 111-112).

Bunların yanında sergilerde Tuva için önemli şahsiyetler hakkında da bilgi ve dokümanlar sergilenmiştir. Örnek olarak: ... H. Kertik-ool veya Gramotı Geroy Sosyalist Emek madalyası alan M. Parınmaa, Turgen-ool yine 1949 yılında Lenin madalyası ile ödüllendirilen motor işçisi Ondar Seree gibi şahsiyetler sayılabilir (Dyrtyk-ool, 2017, s. 112).

Ayrıca müzede Tuva'daki sosyalist gelişim süreci içerisinde Sovyetler Birliği'nin yapmış olduğu yardım, kardeş yardımı (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti, Belarus, Ukrayna, Gürcistan, Özbekistan vs.) adı altında çeşitli sergilerde farklı belge ve materyaller ile ziyaretçilerin gösterimine açılmıştır. Sergilerde dikkati çeken diğer bir husus da feodaliteden sosyalizme geçiş süreci karanlık zamandan sosyalizme geçiş olarak yansıtılırken bu süreç içerisinde kurulan kolhozlar hakkında bilgi ve materyaller sergilenmiştir (Dyrtyk-ool, 2017, s. 113).

1952 yılında müzenin Sovyet Tuva bölümüne yeni yazılı kaynaklar eklenmiştir. Bu kaynaklar arasında halk ekonomisinin gelişimi ile ilgili belgeler ve fotoğraflar bulunmaktadır. Bu kaynaklarda tarım ve hayvancılık alanında yapılan faaliyetler ve gelişme raporlarının yanında kolhozlar ve tarımda makineleşme gibi konular da yer almaktadır (Dyrtyk-ool, 2017, ss. 114). Bu materyallerin içerisinde Tuva'daki elektrik sistemi, kolhozların geliştirilmesi ile beraber inşa edilen değirmenler, evler (3200 1952 yılında) – yeni ambarlar, kerpiç üretim ünitesi, çocuk yuvası, okuma evi, kömür madenlerinin kullanımı, kültürel aydınlanmayı yansıtan fotoğraflar ve dokümanların yanı sıra Stalin'in Tuva'da ekmek üretiminden elde edilen başarının tebriki için yollanmış olduğu mektup da sergilenmektedir (Dyrtyk-ool, 2017, s. 114).

1952 yılında Sovyet Tuva Tarihi bölümü tekrar geliştirilerek tarım alanındaki gelişmeler sergiye eklenmiştir. 1951 yılında 96 kolhoz bulunmaktadır. Bu kolhozların isimleri de sosyalizmin ve komünizmin inşasını yansıtmaktadır. Örnek olarak bu isimler şöyledir: Stalin Yolu, Voroşilova, Kirova, Jdanova, Kalina, Şvernika, Dimitrova, Molotova, Budennogo, pilot Çakalova. Bolşevik Ruhu, Komünizme Yol, Bolşevik, Kızıl Saban, İleri, Dava, Devrim Ateşi, Emekçi, Yeni Yol, 1 Mayıs, Kızıl Yıldız, Emegın Özgürlüğü gibi isimler ile karşılaşabiliriz. 1944 yılında toplam nüfusun %20'si kolhozlar içerisinde birleştirilirken, bu sayı 1952 yılında nüfusun %86'sını kapsamaktadır (Dyrtyk-ool, 2017, s. 115).

İlk on yıl içerisinde ulaşılan aşama ve bu aşamada yapılan evler, kültürel ve toplumsal mekânlar, garajlar, kerpiç üretimi, meyve saklama ünitesi, hastane, hayvancılık, banyo, çocuk yuvası gibi ünitelerin resimleri sergilenmektedir (Dyrtyk-ool, 2017, s. 116).

Bunun dışında bakir ve nadas arazilerin geliştirilmesi başlığı ile özel bir başka sergi daha açılmıştır. Özellikle bu konu ile Tuva'da tarım alanındaki mekanizasyonun sergilenmesi amaçlanmıştır. Eski konargöçerler ve günümüz kolhoz çiftçileri başlığı ile tarımda ve meyve -sebze üretimi alanındaki başarı yine ziyaretçilere sergilenmektedir (Dyrtyk-ool, 2017, s. 118).

Yine müzenin farklı bölümlerinde üretim, sanayi ve kültürel gelişime ait belge ve çeşitli materyaller sergilenmektedir. Örnek olarak yerel sanayinin gelişiminde dokümanların yanında sanayi malzemeleri de sergilenmektedir. Tuva'da 1944-1952 yılları arasında ekonomide 2,5-3 kez büyüme yaşanırken bu süreç içerisinde üretilen ürünler ayakkabı, elbise, mobilya ve diğer ürünler fotoğraflar ile birlikte sergilenmiştir. Benzer şekilde sosyal ve kültürel aydınlanma politikası kapsamında okullaşma artarken, buna paralel olarak okuryazar sayısı da artmıştır. Örnek olarak; 1934 yılında okuryazarlık %10 iken bu sayı 1944 yılında %50'ye çıkmıştır. 1950'ye geldiğinde ise halkın %90'ı okuryazardır (Dyrtyk-ool, 2017, s. 121). Bu gelişme çerçevesinde müzede öğrencilerin; yatılı okullarda, *pioner* kamplarında çekilmiş resimleri sergilenmektedir. Bu dönem içerisinde Tuva'da yapılan sağlık alanındaki gelişme ise müzede sergilenen bir başka olgudur. Sergi kapsamındaki fotoğraflarda Tuva'da kurulan laboratuvarlar, röntgen cihazı, ameliyat esnasında çekilen resimler, kırsal bölgelerde halka hizmet veren sağlık görevlileri, tüberküloz sanatoryumu ve Çedre Gölü kıyısındaki kaplıca resimleri sergilenmektedir (Dyrtyk-ool, 2017, s. 121).

Sonuç olarak, Dyrtyk-ool da Tuva'da inşa edilen bu müzenin kültürel aydınlanma çalışmalarında ocak görevi üslendiğini düşünmektedir (Dyrtyk-ool, 2017, s. 111). Kurulan bu müze içerisinde bilimsel alanda çalışmalar yapıp eğitime katkıda bulunulurken aynı zamanda müzenin sergi salonları Tuva'da yaşanan ideolojik dönüşümü, kazanılmış başarı olarak ziyaretçilerine sunmaktadır.

Sonuç

Millet olgusunu enternasyonal bir çerçeve içerisinde ele alan Sovyetler Birliği, milletler politikasını form olarak millî, içerik olarak sosyalist bir anlayış üzerine inşa etmiştir. Geliştirmiş olduğu bu yaklaşım çerçevesinde endüstrileşme, üretimde kollektivizasyon ve kültür devrimi gibi kavramları bir araya getirerek üretmiş olduğu söylemi milliyetlerin psikoideolojik özleri içerisinde yerleştirmiştir. Diğer bir deyiş ile burjuva milliyetçiliği olarak tanımladığı milletlerin tarihi sınıfsal içerikleri enternasyonal proleter devrimci değerler ile yeniden doldurularak milliyetlerin kültürleri sosyalist bir içerikte yeniden yapılandırılmıştır. Sosyalist millî kültürün inşası yazı dilinin geliştirilmesi ve bunu destekleyen farklı kurumlar yolu ile yapılmıştır. Yukarıda da detaylı olarak incelendiği üzere okullaşma, basın yayın ve müzecilik gibi olgular millî yazı dilinin inşası ile ilişkili olgulardır. Diğer bir deyişle öncelikle millî yazı dili ve onunla bağlantılı olarak okullaşma, basın yayın ve müzecilik millî kültürün sosyalist bir içerikte inşa edilmesi sürecinde ideolojik birer araç olarak kullanılmıştır.

Tuva özelinde ele aldığımız bu yazıda 1921 yılında yeni bağımsızlığına kavuşan Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti'nin ulusallaşma süreci içerisinde Sovyetler Birliği ile girmiş olduğu ilişkiler ağında ulusal yüksek kültürünün nasıl enternasyonal bir içeriğe dönüştüğüne şahit olduk.

Millet olgusunu tarihsel olarak analiz eden kuramcılardan farklı olarak Sovyet kuramcılar özcü ve evrimci olguların iç içe geçmiş olduğu ikili bir yaklaşım ile millet olgusunu ele almışlardır. Bir yandan etnik gruplar ulusal bütünlüklerini E. Gellner'in ifade ettiği gibi yüksek bir kültür etrafında inşa ederken, diğer taraftan sosyalist içerikte inşa edilen ulusal kültürlerin işçileri ise diğer milletlerin işçileri ile B. Anderson'un ifadesinden biraz daha farklı olarak aynı enternasyonal cemaatin parçası oldukları hayalini kurarak özcü olan millî anlayışa evrimsel bir boyut kazandırmaktadırlar.

Makalede de detaylı bir şekilde incelendiği gibi her ne kadar millî kültürün inşasında ulusal yazı dilleri özcü bir mantık ile inşa edilmiş olsa da yazı dillinin inşasından sonra gerek eğitim sisteminde gerek basın alanında gerekse müze sergilerinde millî "bizim" üzerine proleter-enternasyonal biz inşa edilmiştir.

Kaynakça

- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (İ. Savaşır. Çev). Metis Yayınları.
- Appadurai, A. (2003). *Modernity at Large Cultural Dimensions of Globalization*. London: University of Minnesota Press.
- Arañçin, Yu.L. (1982). *İstoriçeskiye Put' Tuvinskogo Naroda k Sotsializmu*. Novosibirsk: Nauka.
- Baiyr-ool M.S. (2014). Storonniki i Protivniki Syuza Uranhayskogo Kraya s Rossiey. *Novye İssledovaniia Tuvy, No: 2, 20-30*.
- Baskakov, N.A. (1969). *Osnovnyie Protsessi Vnutristrukturnogo Razvitiya Tyurskih Finno-Ugorskih i Mongol'skih Yazıkov*. Moskova: Nauka.
- Bromley, Yu. V. (1987). *Etnosotsial'niye Protsessi: Teoriya, İstoriya, Sovremennost'*. Moskova: İzdatel'stvo Nauka.
- Bromley, Yu. V. (2008). *Oçerki Teorii Etnosa*. Moskova: İzdatel'stvo LKİ.
- Chambers, J.K ve Trudgill, P. (2004). *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dyrtuk-ool, A.O. (2009). İstoriya Natsional'nogo Muzeya Respubliki Tıva. *Novye İssledovaniia Tuvy, No: 1-2, 315-325*.
- Dyrtuk-ool, A.O. (2017). Sovyetskiye Preobrazovaniya v Tuvinskoy Avtonomnoy Oblasti (Po Materialam Ekspozitsiye Tuvinskogo Krayevyedçeskogo Muzeya. *Novye İssledovaniia Tuvy, No: 4, 109-124*.
- Dyrtuk-ool, A.O ve Opey-ool, U.P. (2009). Uçeniye Sovyet Natsional'nogo Muzeya Respubliki Tıva. *Novye İssledovaniia Tuvy, No: 1-2, 341-345*.
- Ertürk, S. (1986). *Türkiye'deki Bazı Eğitim Sorunları Üzerine Düşünceler*. Ankara: Yelken Tepe Yayınları.
- Gellner, E. (2006). *Nations and Nationalism*. New York: Cornell University Press.
- Harunov, R.Sh. (2009). Formirovaniye Tuvinskoy İntelligentsii Putem Vıdvijeniya-Korenizatsii Kadrov. *Novye İssledovaniia Tuvy, No: 1-2, 273-289*
- Hertel, A.S (2009). Pervaya Hudojyestvyennaya Kolleksiya Tuvinskogo Gosudarstvennogo Muzeya. *Novye İssledovaniia Tuvy, No: 1-2, 326-333*.
- Kan, V. (2011). *Gazetnaya Periodika Tuvı. Stanovlyeniye i Razvitiye (1924-1985 gg.)*. Saarbrücken, Deutschland: Lap Lambert Academic Publishing.
- Kharunova, M.M.-B. (2009). Tuva i SSSR: Protsess Politıçeskoj İntegratsii, *Novye İssledovaniia Tuvy. No: 3, 139-163*.
- Killi - Yılmaz. G. (2010). *Kuzey ve Güneydoğu Sibirya Türklerinin Dil Durumu*. Ankara: Köksav Yayınları.
- Lamin, V.D., Mart-ool, V.D., Vaynşteyn, S.İ., Mollerov, M.N. (Ed.). (2007). *İstoriya Tuvı T-II*. Novosibirsk: Nauka.
- Maadyr, M.S. (2009). Jurnalı Tuvı. *Novye İssledovaniia Tuvy, No: 4, 135-158*.
- Maadyr, M.S. (2010). İz İstorii Russkoy Knigi v Azii (Na Primere Tuvinskoy Narodnoy Respubliki 1921-1944 gg.). *Novye İssledovaniia Tuvy, No: 2, 171-192*.

- Maadyr, M.S. (2011). Knijnaya Kul'tura Tuvinskoy Narodnoy Respubliki: Pozitivniye i Negativniye Tendentsii. *Novye İssledovaniia Tuvy*, No: 2-3, 72-80.
- Mannay-ool, M.H. (2004). *Tuvintsı Proishojdeniye i Formirovaniye Etnosa*. Novosibirsk: Nauka.
- Monguş, D.A. (1967). *Razvitiye Tuvinskogo Yazıka v Sovyetskuyu Epohu*. Kızıl: Tuvinskiy Nauçno-issledovatel'skiy institut yazıka, literaturı i istorii.
- Monguş, D.A. (1970). *Tuvinskaya Pis'mennost' i Nekotorie Voprosı ee Dal'neyşego Razvitiya*. Kızıl: Tuvinskiy Nauçno-issledovatel'skiy institut yazıka, literaturı i istorii.
- Monguş, M.V. (2010). *Odin Narod: Tri Sud'bi. Tuvintsı Rossii, Mongolii i Kitaya v Sravnitel'nom Kontekste*. Osoka: Natsional'niye Muzeye Etnologii.
- Moskalenko, N.P. (2004). *Etnopolitiçeskaya İstoriya Tuvı v XX Veka*. Moskova: Nauka.
- Opep-ool, U.S. (1990). S Drevnosti Do Sovremennosti. *Tuvinskaya Pravda*, No: 145 (13767), 5.
- Otroshchenko, İ.V. (2015). Yazıkovaya Politika i Kul'turnoye Stroitel'stvo v Tuvinskoy Narodnoy Respublike. *Novye İssledovaniia Tuvy*, No: 2, 16-31.
- Serdobov, N.A. (1971). *İstoriya Formirovaniya Tuvinskoy Natsii*. Kızıl: Tuvinskoye Knijnoye izdatel'stvo.
- Teziç, M.C. (2013). Rassmotreniye Russkoye (Sovyetskoy) Teorii Etnosa Cherez Konstruktivistiskuyu Perspektivu «Primordial'nyı Konstruktivizm». *Obshestvo-sreda-razvitiye*. No: 4, 109-113.
- Toka, S.K., Arançin, Yu.L., Grebnec, L.V., Oçur, V.Ç., Potanpov, L.P., Syfulin, H.M., Serdobov, N.A. (Ed.). (1964). *İstoriya Tuvı T-II*. Moskva: Nauka.
- Vasilenko, V. A. (2013). "Uranhayskiy Vopros" v Politike Rossii i Mongolii (XVII-Pervaya Polovina XX vv.). M.A. Vinokurov (Yay. Haz.), *Aktual'nie Voprosı İstorii Rossiysko-Mongol'kih Otnoşeniye Pervoy Çetverti XX Veka* içinde (ss. 132-147). İrkutsk: İzd-vo BGUEP.
- Vaynşteyn, S.İ. ve Mannay-oola, M.H. (Ed.). (2001). *İstoriya Tuvı T-I*. Novosibirsk: Nauka.

İSKİTLERDEN BÂCIYÂN-I RÛM'A, TÜRK KADINININ DÖNÜŞEN YAŞAM TARZI*

*Emine Sonnur ÖZCAN***

Öz: İskit/Saka-Türk yaşam tarzı ve dil birliğini kanıtlayan deliller ışığında iz sürüldüğünde, Türk kadının Avrasya bozkırlarından Anadolu'ya, yaşamı ve toplumsal konumu nasıl bir dönüşüm sergiler? Çalışmamızda bu sorunun cevabını bulmaya çalışırken, öncelikle arkeolojik ve yazılı kaynaklara dayanarak İskitler ve diğer Türk topluluklarındaki konargöçer kadınların ortak konumunu ele alacağız. Eş zamanlı olarak, Türk soylu kadınların yüksek konumunun Eski Yunan ve diğer halkları nasıl etkilediğini irdelleyeceğiz. Ardından, Türklerin Anadolu'da yerleşik hayata geçmeden hemen önceki fetih ve gaza dönemlerinde destanlara ve tarihlere yansıyan Türk kadının profiline bakacağız. Ve nihayet, yerleşik hayata geçmelerine paralel olarak şehirlerde mukim olan kadınların önceki atlı-arabalı, gerektiğinde savaşçı yaşam tarzlarının nasıl bir dönüşüme uğradığını ve bu bağlamda Bâciyân-ı Rûm'un olası niteliklerini değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: İskitler, Türkler, Amazonlar, Türk kadını, Bâciyân-ı Rûm.

The Evolving Life Style of Turkish Women: From the Scythians to the Bâciyân-ı Rûm

Abstract: Given the anthropological and linguistic evidence that points to the Turkish origin of Scythian/Saka culture a question this paper addresses relates to the evolution of Turkish women's lifestyle and social position from the Eurasian steppes to the Anatolian plateau. To answer this question, we will primarily utilize archaeological and written sources to examine the common position of nomadic women in Scythians and other Turkish societies. Subsequently, we will examine the impact of the high position of ethnically Turkish women upon Greeks and other societies. Then, we will look at the profile of Turkish women in Turkish legends and histories produced during the conquest of Anatolia and before the Turks became sedentary. Finally, we will attempt to reconstruct the possible features of Bâciyân-ı Rûm by looking into the transformation in the life-style of women from a nomadic life as occasional mounted warriors to the life of sedentary Turkish women in Anatolian cities.

Keywords: Scythians, Turks, Amazons, Turkish woman, Bâciyân-ı Rûm.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 27.06.2018 - 31.12.2018

** Dr., TÜBİTAK Uluslararası İşbirliği Daire Başkanlığı, sonnur.ozcan@tubitak.gov.tr
ORCID: 0000-0002-1667-1445

Giriş

XV. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Âşık Paşazâde'nin, son dönem Selçuklu Anadolu'sunun toplumsal yapısına ilişkin olarak zikrettiği “musâfir”¹ dört topluluktan Bâciyân-ı Rûm (Âşık Paşazâde, 1914, s. 205), neredeyse o dönemden itibaren gizemini korumaktadır. Bugüne değin, Âşık Paşazâde'nin selefi ve halefi diğer orijinal kaynaklarda rastlanmayan Bâciyân-ı Rûm teriminin işaret ettiği topluluğun büyük ihtimalle bir kadınlar teşkilatı olduğu, bahsin devamından anlaşılmaktadır. Bununla beraber, yine bahsin devamı ortaya koymaktadır ki, bu teşkilatın dönemin konargöçer Türkmen sufi geleneğiyle sıkı bir ilişkisi vardır. O kadar ki, menkabe geleneğinin Ahmet Yesevî'ye bağladığı Türk halk Müslümanlığının temsilcisi konumundaki Hacı Bektaş-ı Veli (Melikof, 1993, s. 153), “keşf ü kerâmât”ını, Anadolu'ya geldiğinde orada hazır bulunan Bâciyân-ı Rûm'un önemli bir üyesi ya da lideri, Hâtun Ana'ya aktarmıştır. Tarihçi bu satırlardan sonra, kendisine “kız edinerek” öğretilerini aktardığı Bâciyân-ı Rûm temsilcisi Hâtun Ana ile dönemin gazilerinden Abdal Musa arasındaki mürşit-mürit tarzını çağrıştıran ilişkiye değinmekte ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin bir tarikat şeyhi hâline gelme sürecinin bu ilişkiden itibaren başladığını aktarmaktadır (Âşık Paşazâde, 1914, s. 205).

Âşık Paşazâde'nin Bâciyân-ı Rûm'a ilişkin olarak verdiği bilgiler yukarıdaki çerçevenin dışına çıkmamaktadır. Ancak, Osmanlı öncesi gaza-fetih Anadolu'sunda hareketli bir kadınlar-kızlar teşkilatının varlığının ve dönemin ünlü Türkmen sufi liderinin mükteşebatını bu teşkilatın bir üyesine aktarmayı “ihtiyar” ettiğinin, Âşık Paşazâde gibi Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminin siyasi ve sosyal atmosferine nüfuz edebilmiş bir tarihçi tarafından kaydedilmiş olması tek başına dikkat çekicidir. Öte yandan, Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu'ya ayak bastığında erenlere gıyaben verdiği selamın sadece Seyit Nurettin isimindeki şeyhin bekâr kızı Fatma Bacı'ya malum olmasının Menâkıbnâmesine dâhil edilmesi de (Vilâyetnâme, 1995, s. 37; Ocak, 1983, ss. 125-126) onun seçimini meşrulaştıran bir unsur gibi durmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Ömer Lütfi

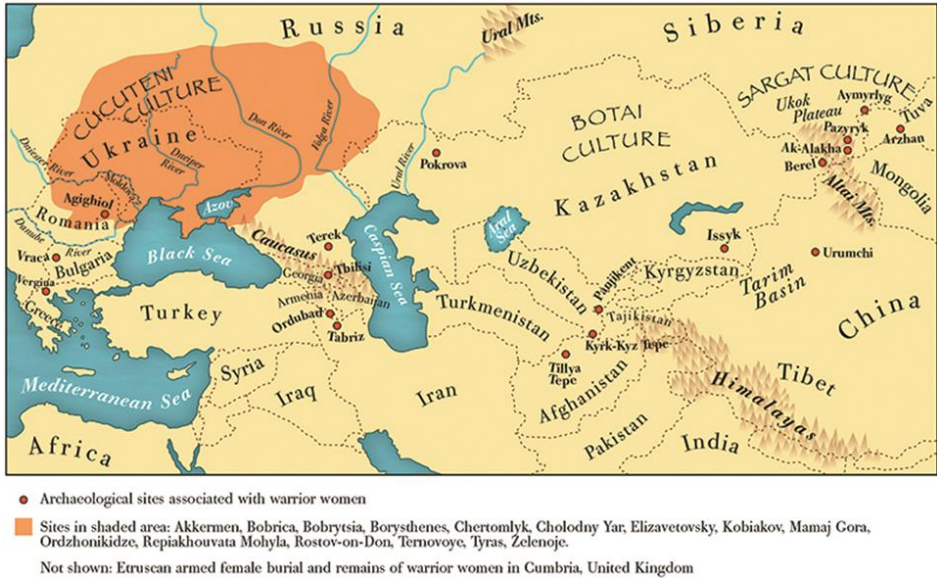
¹ Kitaptaki anlamıyla yolcu/seyyah. Bu nüansın önemli olduğu kanaatindeyiz. Zira cümlede geçen “musafirler” ismi ile “içinde” zarfının metnin diğer yerlerinde hangi bağlamlarda ve nasıl geçtiğine bakıldığında böyle bir sonuca varmak mümkün görünüyor. Bize göre tarihçinin sıraladığı bu taifeler, yolcular/seyyahların tespitleri değil, bizatihi kendisinin tespitleridir: “Ve hem bu Rûm'da dört tâife vardır kim musâfirler içinde anılır.”

Âşık Paşazâde, kendisini onlara nazaran Rûmlu sayıp onları ötekileştiriyor ya da sufilüğün seyahat erkânına dikkati çekiyor gibidir. Nitekim o, ilk bahiste Hacı Bektaş-ı Veli'yi Anadolu'nun dervişleri, şeyhleri içinde saymayıp kitabının hayalî şahsının sorusu üzerine zikretmesinin nedenini onun Anadolu'ya sonradan gelmesiyle açıklamaktadır. *Âşık Paşazâde Tarihi*, Ma'ârif-i 'Umumiyye Nezareti, Matbaa-ı 'Amire, İstanbul 1914, s. 205.

Barkan'ın gün yüzüne çıkardığı dört ayrı zaviye banisi “kadın dervişin” varlığı (Barkan, 1942, ss. 302-303) Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna tasavvufi katkıları bakımından Hacı Bektaş-ı Veli'nin seçiminin sahadaki meyveleri şeklinde değerlendirilebilir. Bununla beraber, merhum Fuad Köprülü'nün “akla en yakın te'vil” olarak ifade ettiği gibi Bâciyân-ı Rûm'un, savaşçı Türkmen kadınlardan oluştuğu fikrini güçlendiren kanıtlar da kayda değer durmaktadır (Köprülü, 1999, s. 93).

Esasen, Bâciyân-ı Rûm'un savaşçı Türk/Türkmen kadınlarının olası varlığına, XIII. yüzyıl öncesindeki binlerce yıllık konargöçer İskit-Türk kadını tarihi açısından bakıldığında dahi tablo anlaşılmaz değildir. Zira üzerinde ayrıntılı olarak çalıştığımız üzere İskit-Türk kültür tarihi pek çok açıdan olduğu gibi kadınların yüksek ve eşit konumu, yiğitlik ve kahramanlıkları bakımından da büyük ölçüde bir ve aynıdır (Özcan, 2016). Arkeolojik, gen bilimsel ve tarihsel kaynakların da desteklediği üzere, İskit-Türk kadınının konargöçer yaşam tarzını sürdürme koşullarında bu özellikleri devam etmiş görünmektedir.

Bu cümleden olarak, Amazonların, Orta Asya steplerinin hakiki savaşçı kadınlarının yaşam biçimlerinden doğan bir Grek miti olduğu gen bilimsel çalışmalarla ortaya konulmaktadır. Amerikalı Amazon araştırmacısı Adrienne Mayor'ın tespitiyle, daha önce erkek savaşçılara ait olduğu düşünülen zırh, mızrak, sadak vb. savaş eşyaları barındıran İskit kurganlarının DNA analizleri, bunların üçte biri kadarının, yaşları 10 ile 45 arasında değişen kadın savaşçılara ait olduğunu göstermiştir. Bronz Çağı'ndan MS 1. yüzyıla kadar tarihlendirilen bu kurganlar, Trakya ve Tuna'dan Moğolistan'a uzanan çok geniş bir coğrafyaya (Resim 1.) dağılmaktadır (Mayor, 2014a, ss. 28, 68-80, 82; Mayor, 2016, s. 57). Öte yandan, Altaylar'daki kurganlardan çıkartılan donuk durumdaki kadın ve erkek bedenlerinin aynı tarzda kıyafetler giymiş olduğu da görülmüştür: pantolonlar, tunikler ve botlar. Mayor, bu aynı tarz giysiler giyinme kültürünün, tıpkı tamgalı Amazon atları gibi Grek vazolarına da yansıdığını (Resim 2.) belirtmektedir (Mayor, 2014a, ss. 174, 181-182; Mayor, 2014b, ss. 28-33).

Resim 1. Savaşçı kadınların bulunduğu arkeolojik siteler. Kaynak: Adrienne Mayor, “Ancient Amazons: Warrior Women in Myth and History”, The World Financial Review, March-April 2016, s. 57.

Bir başka Amerikalı Amazon araştırmacısı ve arkeolog Jeannine Davis-Kimball, 1992-1995 yılları arasında Ural nehri yakınlarındaki Pokrovka’da kazdıkları yaklaşık 2500 yıllık kurganlardan çıkartılan kadın savaşçılardan, kemikleri araştırmaya uygun olan Bayan 2-7-2’nin DNA’larının, Moğolistan’daki Kazak kızı Meryemgül ve ailesindeki kadınlarla “neredeyse aynı” olduğunu ortaya koymuştur. Alman bilim insanlarının ortaya çıkardıkları araştırma sonuçlarına göre ilgili DNA, “Türkçe konuşan konargöçer halkların sahip olduğu” haplotipe aittir (Kimball, 2013, ss. 13-16, 88-95, 307-321)². İlaveten, 2017 yılında Nature dergisinde yayımlanan bir bilimsel makale, bahsi geçen Pokrovka kurganları ve onlar gibi Demir Çağı’na tarihlendirilen Kafkasya, Tuva ve Altaylar gibi bölgelerdeki İskit kurganlarından alınan kadın ve erkek iskeleti DNA örnekleriyle günümüz Avrasya’ında yaşayan insanların DNA’larının karşılaştırılması neticesinde elde edilen sonuçların, en fazla İskit geni taşıyan bireylerin Türkçe konuşan halklar arasından çıktığı gerçeğini gün yüzüne çıkarmıştır (Unterländer ve ekibi, 2016)³.

² Kazıyla ilgili ayrıntılı bilgi ve görseller için bakınız:

https://www.labrys.net.br/labrys22/archeo/jeannine_daviskimball.htm

³ İlaveten, makalenin ekindeki “Supplementary Note”un 69. sayfasına bakınız.

FIG. 11.3. Amazon on branded horse spearing a Greek warrior whose shield is decorated with a branded horse. Volute krater, Woolly Satyrs Painter, ca. 450 BC, detail, Metropolitan Museum, Rogers Fund, 1907, 07286.84. Image © The Metropolitan Museum of Art/Art Resource, NY.

Resim 2. Yaklaşık MÖ 450'lere tarihlendirilen bir Grek seramiğinde tamgalı bir at üzerindeki Amazon kalkanına atın tamgası yansımış bir Grek savaşçıyı mızraklıyor. Kaynak: Adrienne Mayor, *The Amazons: Lives and Legends of Warrior Women across the Ancient World*, Princeton University Press, New Jersey 2014, s. 181.

Öte yandan, bilinen ilk savaşçı kadınlar topluluğu, Homeros'un İlyadası'ndan, Troya kralına yardım için savaş meydanında bulduklarını ve erkekler gibi savaştıklarını bildiğimiz Amazonlar ile (*The Illiad*, 1924, 3.189, 6.186) ilgili en ayrıntılı bilgileri aktaran Halikarnaslı Herodot'a göre Karadeniz'in kuzeyinde, konargöçerlerin yaşadığı bozkır coğrafyasında yaşayan bu savaşçı kadınlar "Kocalarıyla beraber veya kendi başlarına ata binip ava giderler, savaşa girerler ve erkekler gibi giyinirlerdi" (Herodotos, 2014, ss. 327-329).

Bizim tanımlamamızla, bu İskit-Türk savaşçı kadınlarının Grek dünyasındaki ünü ve etkisi Roma ve erken Hristiyanlık dönemlerinde de devam etmiştir. Örneğin, Kelt asıllı Roma tarihçisi Pompeyli Trogus'un (MÖ 1. yüzyıl) yazdığı tarihteki bilgileri aktaran Justinus (MS. 3. yüzyıl), İskit erkeklerinin kurduğu

krallıkların kıymetinin, kadınlarının kurduğu krallığa göre değerlendirilmesinin güç olduğunu şöyle kaydetmiştir (Justinus, 1853, Kitap 2, Bölüm 1):

Büyük ve şanlı İskitleri anlatmaya kökenleriyle başlayalım. Çünkü onların ortaya çıkışı imparatorluklarından daha az etkileyici değil. Üstelik kadınlarının kurduğu krallık, cesur faaliyetleri açısından erkeklerinin krallıklarından daha meşhurdur. İskit erkekleri Part ve Baktria krallıklarını; kadınları ise Amazon krallığını kurdular. Dolayısıyla erkekleri mi yoksa kadınları mı daha mükemmel karar vermek zor.

Justinus'tan bir-iki asır sonrasında yaşayan kilise tarihçisi Paulus Orosius (MS 4. yüzyıl) da Karadeniz'in kuzeyinden, Anadolu'nun kuzey kıyılarına, Thermeddon'a (Terme) göç eden Amazonların İskit kadınları oldukları görüşünü ortaya koymaktadır. Bahsi geçen iki tarihçiye göre Amazonlar, İskender dönemine kadar Asya ve Avrupa'da hâkim olmuş; Efes, Sinop gibi şehirleri kurmuş ve Atina'ya kadar gidip Yunanlarla savaşmış, tümü atlı kadınlardan oluşan bir İskit topluluğudur (Justinus, 1853, Kitap 2, Bölüm 3-4; Orosius, 2010, ss. 62-63).

İskit-Türk orijinli hanedan kadınlarının erkekleri olmadığına onların yerine geçerek ülkelerini ve çetin savaşları yönettikleri de kaynaklara yansımıştır. Herodot'un aktardığı Massaget kraliçesi Tomris'in Fars kralı Kiros üzerindeki dramatik zaferi meşhurdur (Herodotos, 2014, ss. 123-127).

Tomris'den daha az bilinen bir başka savaşçı kadın hükümdar ise İskit-Türk-Subir Kraliçesi Boa'dır. Eşi Balak'ın ölümünden sonra tahta geçen Boa'nın diğer Hun boy beylerine karşı kazandığı zaferden kilise tarihçisi, Nikiu Papazı Mısırlı John (ö. yk. 8. yy başları) ve İtirafçı Theophanes (ö. yk. 9. yy başları) söz etmektedir. Theophanes'e göre Boarik (Boa) dış-Hunlardan olan Subirlerin kraliçesidir (Ahmetbeyoğlu, 2009, s. 289). Mısırlı John'un tarihinde anlatıldığına göre ise Bizans'a karşı Farsların destek istediği Hunların arasında "yiğit" ve "bilge" bir kraliçe de vardır. İki genç oğlu ve emrindeki binlerce "Hun" savaşçısı olan Kraliçe Boa değerli hediyeleriyle Roma İmparatoru Jünstinyen'in (483-565) sarayını ziyaret etmiştir. İmparator; Boa'nın, aralarındaki ittifaka aykırı olarak, Bizans'a karşı Farslarla iş birliği yapmak isteyen iki beyi (Astera ve Aglanos) ile savaşmasını istemiştir. Tarihçiye göre, bahsi geçen iki beyi Fars kirası Kavad'la anlaşma yaparken yakalayan Kraliçe Boa, onlarla savaşarak bozguna uğratmış ve birini öldürmüş, diğerini ise (Astera) sağ olarak ele geçirip zincire vurarak İstanbul'a göndermiştir (*The Chronicle of John*, 1916, ss. 140-141).

Bizanslı prenses-tarihçi Anna Comnena'nın (yk. 1083-1153), kroniğinde genel olarak "İskitler" adıyla tanımlayarak İskit-Türk aynılığını onayladığı Peçenek Türklerine ilişkin verdiği bilgiler arasında savaşçı İskit-Türk kraliçelerini andığı bağlar ve kement kullanımına ilişkin satırlar kayda değerdir. Anna; annesi kraliçe Eirene'nin, babasıyla birlikte Latinlere karşı savaşa gitmek durumunda

kaldığını anlatırken onun silah kuşanması ve savaşmasının yakışık almayacağını; buna karşın, Massaget ve Amazon kraliçeleri Tomris ile Sparethra'dan bahisle, ancak onlara yakışacağını söylemektedir (Anna Comnena, 2000, s. 217). İlâveten, Anna'nın Peçenek Türkü kadınların savaş alanındaki varlıkları ve ustalıklarını delillendiren satırları, karakteristik İskit-Türk kement atma tekniği açısından, kadın savaşçılar veçhesini aydınlatacak özelliktedir. Gerçekten de MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen Grek seramiğinden-ki üzerine kement atan bir Amazon resmedilmiştir (Resim 3.)- Egeli coğrafyacı Pausanias'ın (MS 2. yüzyıl) Sarmatların düşmanlarına kement atıp onları alaşağı edip yakaladıklarına dair ifadesine (Pausanias, 1918, s.107) ve Arap âlim el-Câhiz'in Türklerin savaşta kement atmadaki ustalıklarına dair satırlarına (el-Cahız, 2002, ss. 83-84), kement kullanma tipik bir İskit-Türk becerisidir. Anna'nın kaydına dönersek, Peçenekler ile Bizans arasında yapılan bir savaşta bir Bizans soylusunun oğlu, savaşçı bir Peçenek Türk'ü kadının attığı kement ile yakalanıp demir bir orakla Peçenek arabalarıyla oluşturulmuş çemberin içine sürüklenmiş ve tutsak alınmıştır (Anna Comnena, 2000, s. 128).

Endülüslü coğrafyacı el-İdrîsî'nin (yk.1099-1165) Kırgız kadınları hakkında verdiği bir bilgi de Orta ve Kuzey Asya'daki İskit-Türk kadınlarının cesaret ve yiğitlik bakımından üstünlüğünü desteklemektedir. El-İdrîsî, "Türk İskutyası'ndaki" (İskitya)⁴ (el-İdrîsî, 1988, c. II, ss. 923-924) Kırgız kadınlarının, erkekler gibi her işle uğraştığını ve erkekler gibi akıllı, cesur ve cüretli olduğunu söylemektedir (*İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler*, 2001, s. 102).

⁴ El-İdrîsî'den tercümeleyen Sayın Şeşen, yanlışlıkla olacak, İskutyay'ı "Eskonya (Estonya)" şeklinde Türkçeye tercüme etmiştir. Oysa orijinalinde "Türk İsqütyâsı" (= إسقوطيا الترك) olarak yazılıdır. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler*, Tercüme: Ramazan Şeşen, TTK Yayınları, Ankara 2001, ss. 122-123.

Resim 3. MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen Grek seramiği üzerine resmedilmiş kement atan Amazon. Seramik kutunun bir mücevher kutusu olduğu düşünülmektedir. Mississipi Üniversitesi Müzesi, ABD.

Doğrusu, Selçuknâme'nin, Babaîler İsyanı'nı anlatan satırlarında yer alan "mecnû'ı er ü avret ve oğlanlarıyla çağrısub süngüye ve kılıca karşı gelüp savaş iderlerdi" (Ocak, 2000, s. 225) ifadesi ve İranlı tarihçi er-Râvendî'nin (ö. 1207) aktardığı, 1197 yılında Iraklılarla savaşan zırhlı Harezmi kadınları kaydı (Bayram, 2002, c. 6, s. 375) ile Fransız seyyah Bertrandon de la Broquière'nin (yk. 1400-1449) Dulkadiroğlu Türkmen kadınlarından oluşturulmuş atlı-savaşçı ordu bilgisi, Türklerin İslamlaşmasının ilerleyen asırları açısından bakıldığında Bâcıyân-ı Rûm teşkilatının savaşçı kadınlar içerdiği düşüncesini destekleyen kanıtlar niteliktedir.

Âşık Paşazâde ile çağdaş olan Bertrandon de la Broquière'nin yazdığı seyahat izlenimlerinde söz konusu savaşçı kadınların birini kendi gözüyle gördüğüne ilişkin ilginç satırlar vardır. Seyyah, kılavuzu ile birlikte Hama yakınlarında bir nehir kenarında karşılaştığı ok-yay kuşanmış 6-8 kişilik bir Türkmen grubun içinde bir de kadın olduğunu farkeder. O da aynı şekilde ok-yay kuşanmıştır. Merak edip kadının bu durumunu sorunca, Türkmenlerin kadınlarının cesur oldukları ve savaş zamanında erkekler gibi dövüşükleri söylenir. İlaveten, "son derece sıra dışı gelen" bir bilgi daha kendisine verilmiştir: Türkmen beyi Dulkadiroğlu'nun emri altında, bu şekilde ok-yay kuşanmış 30 bin kadar

kadından oluşan bir ordu bulunmaktadır (Bertrandon de la Brocquiere, 1807, ss. 159-161, 193-194; Köprülü, 1999, s. 93).

Ayrıca, 13. yüzyıl ortalarında Altın Ordu İmparatorluğu'nu ziyaret eden Avrupalı elçi ve din adamlarının verdiği bilgiler, kadınların ve erkeklerin İskitler-Sarmatlar gibi erkek-kadın aynı şekilde giyinmesi geleneğine dolayısıyla atlı savaşçılar olduklarına ışık tutmaktadır. John de Plano Carpini (yk. 1185-1252) notlarında, kadınların ve erkeklerin giysilerinin tamamen aynı tarzda olduğunu, fakat evli kadınların önden yırtmaçlı uzun bir pelerin giydiklerini kaydetmiştir (Plano Carpini, 1903, s.109). Bununla beraber, birörnek giyim tarzının kızların bekârlık dönemiyle sınırlı olabileceği bilgisi William de Rubruquis'dan (yk. 1210-1270) gelmektedir (*The Travels of Sir John Mandeville* [içinde], 1900, s. 276):

Tatarların kadınlarının kıyafetleri erkeklerinkinden farksızdır. Sadece saçları bir miktar daha uzundur. Fakat evlendikleri günün sabahında saçlarını arkadan ikiye ayırır arkaya salarlar (öerler?) ve rahibelerin kukuletalı giysisini andıran geniş bir giysi giyerler.

Aynı coğrafyayı yaklaşık bir yüz yıl sonra ziyaret eden İngiliz seyyah Sir John Mandeville (yk. 1300-1371) de kadınlarla erkeklerin aynı tarz giysiler giydiklerini ve kimsenin onları ayırt edemeyeceğini; ayrıca, her iki cinsin binici tarzı dar pantolonlar kullandıklarını ifade etmiştir. Mandeville'e göre, çok iyi at binen Tatar kadınları ancak evlendiğinde zapturapt altında tutulabilecek ve ancak o zaman bir erkeğe boyun eğecek kadınlardır (*The Travels of Sir John Mandeville*, 1900, ss. 155, 157, 162-164).

Pantolonun mucidinin konargöçer, atlı-savaşçı İskit-Türkler olduğu bilinmektedir (Ulrike Beck ve Ekibi, 2014, ss. 224–235). Bu bağlamda yukarıdaki iki seyyahın aktarımlarından, İskit-Türk-Tatar kadının çocukluğundan itibaren edindiği savaşçı niteliğin evlendiğinde, annelik ve ev sorumluluğu nedeniyle askıya alındığı yönünde bir fikir uyanmaktadır. Nitekim yine Mandeville'in anlattığına göre Tatarlarda annelik görevi ve evin çekip çevrilmesi, kıyafet-bot dikimi, çadır kurma, vagon kullanma ve daha pek çok iş bütünüyle kadına bakmaktadır (*The Travels of Sir John Mandeville*, 1900, s. 164). Bununla beraber gerektiğinde tekrar bu becerisini kullanabilmiş olmalıdır.

Resim 4. Günümüzden yaklaşık 3200 yıl öncesine tarihlendirilen dünyanın bilinen ilk pantolonu. Sincan, Uygur, Turfan, bölgesindeki Yanghai mezarlığındaki İskit-Türklerin üzerlerinde bulunmuştur. Foto: M. Wagner/German Archaeological Institute.

Ünlü seyyah Marco Polo'nun (yk. 1254-1323) "Great Turkey" şeklinde tanımladığı topraklar üzerindeki Çağatay Devleti'nin bir hükümdar sarayında tanık olduğu olay ise doğrudan Türk-Tatar kadının savaşçı kişiliğini somutlaştırır niteliktedir. Cengiz Han'ın torunlarından Kaydu'nun Aigiarm (Ay Yaruk= Ay Işığ) isimli bir kızı vardır. Bu kız çok güçlü ve yiğittir. O kadar ki babasının krallığında onu güreşte yenebilecek tek bir erkek çıkmamıştır. Esasen babası onu evermek istemektedir ve fakat Ay Yaruk, kendisini yenecek bir erkek çıkmadıktan sonra evlenmeyeceğini söyleyerek babasının bu isteğini reddetmektedir. Dahası Kaydu, Ay Yaruk'a kendi istediği kişiyle evlenebilme garantisi verdiği bir de yazı vermiştir. Öte yandan, Ay Yaruk'un, kendisini yenecek gençle evleneceği dünyaya duyurulmuştur. Dünyanın dört bir yanından talipliler saraya geldikçe, halkın da katılımıyla sarayın ana salonunda müsabakalar düzenlenmekte, hepsini de Ay Yaruk kazanmakta ve karşılığında taliplerinden at sürüleri kabul etmektedir. Neticede prensesin binlerce atı olmuştur (Marco Polo, 1892, ss. 453, 456-457).

Yukarıda örnekler verdiğimiz at binen, ok atan, kement atan, güreşen Bâciyân-ı Rûm'un savaşçı kadınlarının olası somut öncülü İskit-Türk-Tatar kadın profillerinin ardından, aşağıda vereceğimiz kahraman kadın savaşçı karakterler ise Türk dünyasının çeşitli bölgelerindeki destansılaşmış öncülleri olmalıdır.

Nitekim görüleceği üzere her iki grubun savaşçılıkları pek çok yönden örtüşmektedir. Tıpkı okuyana, birkaç satır önce bahsi geçen Tatar prensesi Ay Yaruk'u hatırlatan Karakalpak Türklerinin Kırmandeli Destanı gibi: Kırmandeli, Rûm şehrinde yaşayan Arslanbay adındaki bir zenginın kızıdır. Kız son derece kahraman ve güçlüdür. Babasını kırk yerde bağ diktirmeye ve kendisiyle gelen oraya gelen yiğitler arasında dövüş düzenlemeye ikna eder. Yarışlarda yenilen yüzlerce yiğidin başını alır. Kırmandeli, Türkmenler arasında Göroğlı adında bir kahraman olduğunu duyar ve annesini ona göndererek dövüşe davet eder. Göroğlı, Kırmandeli'nin ülkesine gider ve yaptıkları dövüşte yenilir. Kırmandeli Göroğlı'nı öldürecekken Göroğlı, çıraklarının kendilerini feda etmeleri üzerine kurtulur (Ahmetov, 1998, s. 149-150).

Karakalpak Türklerine ait bir başka destan, Kırk Kız Destanı, sadece kızlardan oluşturulan bir ordudan bahsetmesi açısından Amazonları ve Bâciyân-ı Rûm'un olası savaşçı kadınlar ordusunu çağrıştırmaktadır. Destanın kahramanı olan Gülayım, Türkistan'ın Nogay bölgesinde yaşayan Allayar isimli zengin bir adamın tek kızıdır. Adamın altı da oğlu vardır. Gülayım, yanına aldığı kırk kız ile Miyvalı denilen bölgede bir şehir kurar ve burada halktan uzak, dövüş oyunları çalışır. Bu sırada ülkesi Kalmuklar tarafından istila edilir, halkı esir alınır. Gülayım, derhal kırk kız ile birlikte Kalmukların peşine düşer. Bu macerada ona sevdiği Harezmi yiğit, Arslan da eşlik ettiği hâlde altı erkek kardeşi korkup kaçarlar. Gülayım Kalmuk ülkesine varır. Kalmuk hanı ile savaşır ve onu öldürür. Böylece halkını esaretten kurtarır. Arkasından sevdiğiyle evlenir ve Arslan'ın düşmanı Harezmi padişahı Nadir Şah'a karşı yine kırk kız ve eşyle yan yana savaşarak zafer kazanırlar (Ahmetov, 1998, ss. 163-164; Uygur, 2003, ss. 252-253).

Kırgızların ünlü Manas Destanı'nda yer alan Ak Saykal da kahraman bir savaşçıdır. Ak Saykal, önce Manas'ın arkadaşlarıyla dövüşte (veya güreşte) yarışır. Arkadaşlarını yendikten sonra Manas ile karşılaşır. Onu da yenecek durumdayken "Manas, bir kız tarafından yenildi." sözlerine muhatap olmasın diye yenilmiş taklidi yaparak Manas'ı galip gösterir. Böylelikle Manas ile dost olurlar. Öyle ki Manas, ölüm derecesinde hasta olduğunda karısı Kanıkey'den Ak Saykal'a da haber vermesini ister (*Manas Destanı*, 1992, s. 124).

Orta Asya coğrafyası yanında Anadolu'da da söylenen Köroğlı Destanı'nda da Bâciyân-ı Rûm'un kadın savaşçılarının öncülü olduğunu düşündüğümüz at üstünde savaşan cesur kadınlar vardır: Köroğlı'nun gelini Telli Hatun veya sevdiği kadın Güzel Döne gibi. Örneğin, Frenk tüccardan vergi isteyen Güzel Döne, destanda tüccara kendisini şöyle tanıtır (*Köroğlı Destanı*, 1984, ss. 43, 160-161):

Şirin Döne derler benim adıma / Şimdi seni çiğnedirim atıma
Hiçbir yiğit çıkamadı karşıma / Alırsın yolların bacımı şimdi

İskit-Türk kadınlarının karakteristik at üstünde erkek gibi savaşma özellikleri gaza uğruna Orta Asya'dan Anadolu'ya geldikleri dönemleri anlatan destanlara da yansımıştır. Örneğin, Oğuzların Dede Korkut Destanları arasındaki Bamsı Beyrek'in hayalindeki eş son derece yiğit, savaşçı bir kızdır. Babasına şöyle der: “Baba, bana bir kız alıver ki ben yerimden kalkmadan o kalkmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmeli, ben hasmıma varmadan o bana baş getirmeli, böyle kız alıver baba bana.”

Nitekim, daha önce sevdiği kız Banı Çiçek tarafından birlikte ava çıktıkları hâlde, ok atarak, at yarışı yaparak ve güreşerek sınınmıştır. Bamsı Beyrek bunları Banı Çiçek'ten iyi yaptığını kanıtladığı için ona eş olabilecektir (*Dede Korkut Kitabı*, 1971, ss. 60-63). Yukarıdaki baba-oğul arasında geçen diyalogun aynısı bir başka Dede Korkut Destanı'nda daha, Kan Turalı'da da geçmektedir. Bu destanın kadın savaşçı kadın kahramanı ise korkusuz Selcen Hatun'dur (*Dede Korkut Kitabı*, 1971, ss. 134-137; 150-151, 154-155). Ayrıca, Burla Hatun gibi kâfirin “kara tuğunu” kılıcıyla yere düşüren kadın savaşçılara da Dede Korkut Destanları'nda yer verilmiştir (*Dede Korkut Kitabı*, 1971, ss. 118-119).

Dede Korkut Destanları'ndan itibaren İskit-Türk kadını anlatılarına yavaş yavaş İslamî motiflerin de yansıtıldığını görmekteyiz. Ancak beraberinde gelenek ve görenekler de sahiplenilmektedir. Örneğin yukarıda bahsi geçen savaşçı kahraman Banı Çiçek, otağından çıkıp Bamsı Beyrek ile karşılaşırken “yaşmaklanmayı” ihmal etmez. Bununla beraber, destanda Bamsı Beyrek ile güreş tutmaktan da kaçınmayan bir kız profili çizilmiştir (*Dede Korkut Kitabı*, 1971, ss. 60-63).

Türk destanları bahsinde son olarak, 12. yüzyılda yazıya aktarıldığı düşünülen (Akkaya, 1950, s. 131) Danişmendname'deki Efrumiye Bânû karakterine değinmek istiyoruz. Efrumiye, eserin neredeyse başından sonuna kadar, gerek Danişmend Gazi'nin yanında gerekse farklı gruplarla birlikte at üstünde yüksek bir performansla erkeklerle omuz omuza savaşırken anlatılır. Destanın ikliminde Efrumiye'nin at üstünde erkeklerle birlikte Anadolu'da karşılaştığı düşmanlarla savaşması o kadar vazgeçilmezdir ki hamileliği bile buna engel olamamıştır (Özcan, 2013, s. 25). Bununla beraber, ok atan, kılıç kullanan Efrumiye karakteri çok güçlü İslamî motiflerle de donatılmıştır. Destana göre esasen, Amasya tekfurunun kızı olan Efrumiye, bir gece rüyasında Hz. Muhammed'i, yanlarında Hz. Ali, Hamza ve Abbas olduğu hâlde cennette görür. Hz. Peygamber Efrumiye'yi İslam'a davet ederler ve müstakbel eşi Artuhi ve Danişmend Gazi ile birlikte Rûm'un Müslüman olmasına çalışacakları yönünde bir görevleri olduğunu söylerler. Böylece Efrumiye Müslüman olur ve Anadolu'da gazaya başlar. Bu noktada söylenen beyitler şöyledir (*Dânişmend-nâme*, 2004, ss. 78-80):

Efrumiye barmak kaldırdı yine / Söyledi tevhide hoş girdi dine
Sıdk-ıla gökçek müslümân oldı ol / İ'tikâdi gayet anun oldı bol

Sonuç

Yukarıda gördüğümüz bozkır kadınlarından gerek gerçek ve gerekse efsanevi olanlarının bu denli savaşçılık özelliği sergilemeleri elbette ki bir kültürel fenomendir. Zira eşyanın tabiatı itibarıyla, konargöçer kadınların/kızların iyi at binicisi, iyi okçu ve iyi savaşçı olması tıpkı erkekler gibi doğayla iç içe yaşam tarzlarının dayattığı bir zorunluluktur. Hayatta kalmak için konargöçer her bir ferdin bu becerilere sahip olması gerekmektedir. Bununla beraber, konargöçer kitleler yerleşik yaşamdan yana olan bir devlet yapısı ve yerleşik hayatın onlar için yabancı olan değerleriyle muhatap olmak durumunda kaldıklarında sahip oldukları kültürü dönüştürmek, yerleşik yaşamla uyumlanıp yeniden konumlandırmakla karşı karşıya kalmış olmalıydılar. Söz konusu dönüşümün, merkezin de kendisini tanımladığı dinin motifleriyle mümkün merteye donanarak ya da örneğin, devletin de hürmet ettiği yerleşik ve konargöçer kitlelerce mühim, manevi bir şahsiyetin etrafında kümelenerek meşruiyet kazanma şeklinde olması ihtimal dâhilinde görünmektedir. Bu bağlama, Bâciyan-ı Rûm ile Hacı Bektaş-ı Veli ilişkisi açısından bakıldığında, ikincisi tarafın, çevresindeki gayrimüslimlere ve Moğollara İslam'ı yayma gibi meşruiyeti son derece kutlu bir vazife üstlendiği bilinmektedir (Ocak, 2000, s. 181). O, bu vazifeyi icrada, belki bir kısmını oluşturan örgütlü savaşçı Türk/Türkmen kadınlarıyla Bâciyân-ı Rûm'a omuz vererek onlara yeni yaşama ısınma, moral-motivasyon ve meşruiyet imkânı kazandırmış olabilir.

Kaldı ki bu birlikteliği destekleyecek önemli bir unsur olmak üzere, 13. yüzyıl Anadolu Türklerinin, kalıntıları henüz fazlasıyla üzerlerinde olan Gök Tengri inancının kamlık ya da şamanlık teşkilatı kadınlarla da temsil edilmekteydi (İnan, 1976, s. 22)⁵. Günümüzden yaklaşık 2-3 bin yıl öncesinde konargöçer kültürün kam/şamanlarının çoğunu kadınlar oluşturmaktaydı. Pokrovka kurganlarındaki kadınların %7'si kadarının kadın kam/şamanlara ait olması ve Tarım Havzası'nda bulunan Çarçar mumyaları arasındaki en az 2500 yaşındaki kadın kam/şaman mumyaları bu dinî fenomenin günümüze kadar ulaşan en eski örneklerinden bazılarıdır (Kimball, 2013, ss. 102-103, 181-182, 190). Koman dilinin sözlüğünde “büyücü” anlamına gelen sözcüğün “Kam katun kişidir.” diye tercüme edildiği (Radloff, 2008, s. 103), Altay şamanların kulaklarına “kişi olup fisıldayan ilham perilerinin” eski inanışlarındaki Ülgen'in oğulları değil dokuz kızı olduğu bir anlam evreninden bahsetmekteyiz (İnan, 1976, s. 22). Üstelik Hacı Bektaş-ı Veli'nin bu kerâmetlerle donanmış sufi sığınağı, yeni hayatın Sünni kanadında etkili olan kadın-erkek ayırımında, kadınların aşkın yolla tanışmalarını ve ruh-beden iyiliklerine yine kadınlar eliyle kolayca kavuşmalarını da sağlayabilirdi (Sultanova, 2011, s. 21).

⁵ Kadın şaman geleneğiyle ilgili diğer bilgiler için aynı eserde bk: ss. 4, 6, 33, 60, 101 vd.

Son tahlilde, yukarıda ele alındığı üzere, “Hacı Bektaş Veli, kerametini neden diğer üç taifeye değil de Bâcıyan-ı Rûm’a vermeyi seçti?” veya “Hacı Bektaş, tasavvufi müktesebatını binlerce yıllık kadın İskit-Türk savaşçılık geleneğinin temsilcisi Bâcıyan-ı Rûm’a aktarıırken yerleşik hayata uyumlanmak durumunda olan Türkmen kadınlarına sufi bir sığınak sunarak bir tür pozitif ayrımcılık yapmış olabilir mi?” sorularının, muhtemel cevapları gizemli Bâcıyan-ı Rûm teşkilatının gerçek profili meselesinde ufuk açıcudur. Nitekim, Anadolu’ya gelen Türkmenlerin önlerinde uzanan yeni hayat, kitlelere yerleşiklik sunmakta olup sosyokültürel dinamikleri arasında, gazi erkeklerin aksine, savaşçı kadınların cengâverlik sergilemelerinin zemini bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. (2009/2). Tarihiçi Theophanes Confessor ve Eserinin Türk Tarihi Açısından Ehemmiyeti. *Sosyoloji Dergisi*, 3(19), 285-296.
- Ahmetov, S. ve Bahadırova, S. (1998). Karakalpak Türkleri Destanları ve Özetleri. (A. A. Çınar, Akt.). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5, 140-171.
- Akkaya, Ş. (1950). Kitab-i Melik Danişmend Gazi-Danişmendname. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8(1.2), 131-144.
- Anna Comnena. (2000). *The Alexiad*. (E. A. S. Dawes, Çev.). Ontario: In parentheses Publications Byzantine Series Cambridge.
- Âşık Paşazâde Târihi. (1914). İstanbul: Ma‘ârif-i ‘Umumiyye Nezareti, Matbaa-ı ‘Amire.
- Barkan, Ö.L. (1942). İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-304.
- Bayram, M. (2002). Bacıyân-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, ss. 365-379). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Boratav, P. N. (Yay. Haz.). (1984). *Köroğlu Destanı*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Demir, N. (Yay. Haz.). (2004). *Dânişmend-nâme*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- el-Cahız ve Türklerin Faziletleri*. (2002). (R. Şeşen, Çev.). İstanbul: İSAR.
- el-İdrîsî. (1988). *Nuzhetu'l-Muştak fi İhtiraki'l-Âfak*. Beyrut: ‘Âlemu'l-Kutub.
- Ergin, M. (Yay. Haz.). (1971). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: MEB Basımevi.
- Herodotos. (2014). *Tarih*. (M. Ökmen, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Homer. (1924). *The Iliad with an English Translation by A.T. Murray*. Cambridge: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 13.12.2018 tarihinde <http://www.perseus.tufts.edu> adresinden erişildi.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay.
- İnan, A. (Yay. Haz.). (1992). *Manas Destanı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. (2001). (R. Şeşen, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Justinus. (1853). *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. (John Selby Watson, Çev.). Londra: Henry G. Bohn.
- Kimball, J. D. (2013). *Savaşçı Kadınlar Amazonlar*. İstanbul: İleri Yayınları.

- Korkut, E. (Yay. Haz.). (2015). *Vilâyetnâme (Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli)*. İstanbul: Can Yayınları.
- Köprülü, F. (1999). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: TTK Yayınları.
- Mayor, A. (2014). *The Amazons: Lives and Legends of Warrior Women across the Ancient World*. New Jersey: Princeton University Press.
- Mayor, A. (October 2014). Who Invented Trousers. *Natural History*, 28-33.
- Mayor, A. (March-April 2016). Ancient Amazons: Warrior Women in Myth and History. *The World Financial Review*, 56-59.
- Mélikoff, I. (1993). *Uyur İdik Uyardılar*. (T. Alptekin, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ocak, A. Y. (1983). *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ocak, A. Y. (2000). *Babaîler İsyanı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özcan, E. S. (2013). Anadolu'yla Tanışan Türklere Kültür Tarihi Açısından Bakışlar. *Mukaddime*, 8, 13-36.
- Özcan, E. S. (2016). *Kültür Tarihi Açısından İskit-Türk Aynılığı*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Pausanias. (1918). *Description of Greece*, (W.H.S. Jones, Çev.). Londra: Ormerod.
- P'awstos Buzand's History of the Armenians*. (1985). (Robert Bedrosian, Çev.). New York: Sources of the Armenian Tradition.
- Radloff, W. (2008). *Türklük ve Şamanlık*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Seven Books of History against the Pagans*. (2010). (A. T. Fear, Çev.). Liverpool: Liverpool University Press.
- Sultanova, R. (2011). *From Shamanism to Sufism: Women, Islam and Culture in Central Asia*. New York: I.B. Tauris.
- The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*. (1916). (R. H. Charles, Çev.). London: Williams & Norgate.
- The Complete Works of Venerable Bede*. (1843). Cilt 6. Londra.
- The Texts and Versions of John de Plano Carpini and William de Rubruquis*. (1903). Londra: Hakluyt Society.
- The Travels of Bertrandon de la Brocquiere to Palestine*. (1807). (T. Johnes, Çev.). Hafod: Hafod Press.
- The Travels of Sir John Mandeville*. (1900). London: Macmillan and Co. Limited.
- Theophylact Simocatta and the Persians*. Fullerton: Sasanika Sources, California State University. 13.12.2018 tarihinde <http://www.sasanika.org/wp-content/uploads/Theophylact.pdf> adresinden erişildi.
- Unterländer, M., Palstra, F., Lazaridis, I., Pilipenko, A., Hofmanova, Z., Melanie Groß, ... Sell, C., (2017). Ancestry and demography and descendants of Iron Age nomads of the Eurasian Steppe. *Nature*, Mart, DOI: 10.1038/ncomms14615.
- Uygur, C. V. (2003). Karakalpak Edebiyatında Kadın. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 251-280.
- Wright, T. (Yay. Haz.). (1892). *The Travels of Marco Polo the Venetian*. London: George Bell & Sons.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAKİ PROPAGANDA FAALİYETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: *HARP MECMUASI* ÖRNEĞİ*

*Mehmet IŞIK, Şakir EŞİTTİ***

Öz: İlk sayısı Kasım 1915'te yayımlanan *Harp Mecmuası*, I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı propagandasının başlıca araçlarından birisi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin görsel propaganda bakımından en başarılı yayını kabul edilen Mecmua, toplam 27 sayı yayımlandıktan sonra Haziran 1918'de kapanmıştır. Bu çalışmada özellikle Osmanlı Devleti'nin en büyük toprak kayıplarını verdiği Sina ve Filistin cephelerinde yaşanan muharebelerle ilgili haberlerin *Harp Mecmuası*'nda nasıl sunulduğu tematik içerik analizi kullanılarak ortaya konulmuştur. Yapılan analizler neticesinde, Osmanlı Devleti'nin, *Harp Mecmuası*'nda düşmanını ötekileştiren, onu "canavarmışçasına" gösteren bir söylem yerine Osmanlı askerlerinin kahramanlıklarını ve olumlu yönlerini yücelten bir söylem kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Harp Mecmuası*, Sina Cephesi, Hicaz Cephesi, Filistin Cephesi, askerî dergi, propaganda.

The Propaganda Activities of the Ottoman Empire during the First World War: The Case of *Harp Mecmuası*

Abstract: *The War Journal (Harp Mecmuası)*, which first issue was published on November 1915, was one of the main propaganda tools of the Ottoman Empire during the World War I. The War Journal, considered as one of the most successful publication of the Empire in terms of its visual propaganda, was closed in June 1918, after publishing 27 issues. This study concentrates especially on the analysis of the *Journal's* presentation of the news about the battles on the Hedjaz, Sinai and Palestine frontlines, where the Ottoman Empire lost the most of its territories. The analysis of those news shows, that instead of showing its enemy as a 'monster', the dominant discourse chosen by the *Journal* is mainly about the heroism and the virtues of the Ottoman soldiers.

Keywords: *Harp Mecmuası* (War Journal), Sinai Front, Hedjaz Front, Palestine Front, military magazine, propaganda.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 13.06.2018 - 31.12.2018

** Doç.Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema Televizyon Bölümü, mehmet.isik@artuklu.edu.tr ORCID: 0000-0002-1682-2610

Doç.Dr., Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sakir.esitti@ardahan.edu.tr ORCID: 0000-0001-9270-5363

Giriş

Walter Lippmann ilkinin 1922’de yayımladığı *Kamuoyu* isimli ünlü eserinde zihnimize resmettiğimiz dünya tablosunun iki farklı kaynaktan beslendiğini, bu kaynaklardan ilkinin “yaşam pratiklerimiz”, ikincisinin ise “basının bize aktardığı enformasyon” olduğunu belirtir (Lippmann, 1998, s. 3). Kitabının ilk bölümüne Lippmann, okyanusta küçük bir adada yaşanan bir olayı anlatarak başlar. Hikâyeye göre 1914 yılında, kablo hatları; telefon veya telgraf bulunmayan bu adada İngiliz, Fransız ve Almanlar yaşamaktadır. Adanın dünya ile bağlantısını ise altmış günde bir gelen İngiliz buharlı posta gemisi sağlamaktadır. Küçük adanın gündemi de bu gemi ile gelen İngiliz gazeteleri tarafından belirlenmektedir. 1914 yılının Eylül ayında ada halkı Gaston Calmette’yi vuran Madame Caillaux’u konuşmakta, jürinin vereceği kararı öğrenmek için sabırsızlıkla beklemektedir. Eylül ayının ortalarında geminin geleceği tarihte ada halkı rıhtıma iner ve kaptandan kararı öğrenmek için heyecanla beklemeye başlar. Ancak o gün posta gemisi gelmez. Son posta gemisinin gelmesi üzerinden altı hafta geçtikten sonra gemi gelir. Uzun süredir jürinin vereceği karar hakkında tartışan ve tahminlerde bulunan Ada halkı, rıhtıma inip gazetelerine kavuştuklarında yeni bir gündemle karşı karşıya kalır; Almanya ile Fransa ve İngiltere altı haftadır savaşmaktadırlar. Adadaki Fransız, İngiliz ve Almanlar savaştan haberleri olmadıkları için gerçekte düşman olmalarına rağmen altı haftadır dostça yaşamaktadır. Lippmann buradan yola çıkarak “Geriye baktığımızda, yaşadığımız çevreyi ne kadar dolaylı olarak bildiğimizi görebiliriz.” ama “her ne olursa olsun ona gerçekmiş gibi” davranırız der (Lippmann, 1998, s. 3).

Lippmann’ın da belirttiği gibi kitle iletişim araçları bir yandan insanların içinde yaşadığı dünya hakkında bilgi sahibi olmasına imkân verirken, diğer yandan aktardığı enformasyon ile ‘gerçeği’ yeniden inşa etmekte, insanların dünyayı algılamaya biçimleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu sebeptendir ki dünyanın neresinde olursa olsun tarih boyunca, iktidar sahipleri veya iktidar olmaya aday kesimler medyayı ele geçirmek, kamuoyunu veya hedef kitlesini “istendik” bir şekilde yönlendirmek, kendi düşünce, görüş ve propagandalarını yaymak istemişlerdir. Bu çalışmada sıklıkla propaganda kavramı üzerinde durulmuş, özellikle savaş dönemlerinde kullanılan propaganda ile kamuoyunun yönlendirilmesi hususları ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında propaganda kavramı hakkında bilgi verilmesi çalışmanın daha iyi anlaşılması bakımından önem taşımaktadır.

Bir fikri yaymak, ideolojik bir söylemi bilerek ve isteyerek insanların zihinlerine yerleştirmek, bu yolla hedef kitle üzerinde birtakım istendik davranış değişiklikleri yaratmak amacıyla yapılan önceden tasarlanmış iletişim faaliyeti anlamına gelen propaganda kavramı ilk kez 17. yüzyılda kullanılmış olmakla birlikte propaganda faaliyetlerinin tarihi çok daha eskilere, MÖ 7000 yıllarına,

Neolitik Çağ'dan kalma mağara resimlerine, kadar uzanır (Taylor, 2003, s. 20). Buna karşın ilk sistemli propaganda faaliyetleri 1622 yılında, *Papa Gregory* döneminde, Roma Kilisesi'nin Protestan Reform Hareketi'nin etkilerine karşı mücadele edebilmek ve karşı reform doktrinini yaymak amacıyla, *İnanıcı Yayma Kutsal Kongresi* anlamına gelen *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*'yi kurmasıyla başlamıştır (Raymond, 2013, s. 2). 18. yüzyılda propaganda, “siyasal anlamlar üretmenin, düşünceleri ve algılamaları yönlendirmenin, toplumsal değer ve sembolleri üretmenin stratejiler bütünü hâline gelmiştir. İktidarlar halkı aydınlatmayı kendi uğraş alanları içine almışlar ve iktidarlarını meşrulaştırmanın bir aracı olarak kullanmaya başlamışlardır” (Keskin, 1997, s. 21). Bu gelişmede yüzyıl sonlarında gerçekleşen Fransız İhtilali'nin etkisi büyük olmuş ve İhtilal sonrasında Kilise'nin eylem alanı olarak beliren propaganda faaliyetleri, dinsel alandan siyasal alana geçmiştir (Akarcalı, 2003, s. 14).

Propagandanın siyasal yaşam içinde önem kazanarak kapsamlı ve örgütlü bir şekilde yürütülebilmesi için gerekli koşullar, 19. yüzyılda sanayileşmenin, kentleşmenin, ulus devletlerin ve demokratikleşmenin ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur (Atabek, 2003, s. 10). Bu yeni dönemde yönetenler sadece şartlar gerektirdiği zamanlarda değil, her an kamuoyunun desteğini almak zorunda olduklarını anlamışlar ve propagandaya siyasal iktidarın vazgeçilmez bir unsuru olarak değer vermişlerdir (Akarcalı, 2003, s. 15). Böylece propaganda faaliyetleri kitleleşmiş ve kurumsallaşmıştır.

20. yüzyılın başlarından itibaren kitle iletişim araçlarının giderek artan bir şekilde toplumsal yaşamda yerini alması beraberinde propagandanın daha yoğun olarak kullanımını getirmiştir (Atabek, 2003, s. 11). 1914-1918 yılları arasında yaşanan I. Dünya Savaşı ise propaganda pratikleri alanında denemeler yapmak için çok geniş olanaklar hazırlamış; savaşın sonunda birçok insan modern propaganda teknikleri konusunda birinci elden deneyim sahibi olmuştur (Qualter, 1980, s. 258).

Yukarıda da belirtildiği gibi I. Dünya Savaşı yılları, “propagandayla biliş ve davranış yönetiminin kitleler üzerinde uygulandığı ve bu uygulamalardan dersler çıkarıldığı bir dönem” olmuştur (Erdoğan ve Alemdar, 2010, s. 54). Söz konusu dönemde Batı'da propaganda çalışmalarında kitle iletişim araçları etkin olarak kullanılmış; “uzman gazeteciler, tanınmış yazarlar, bilim adamları, istihbarat elemanları ve siyasetçilerden” yararlanılmıştır (Tamer, 2010, s. 13). Başta Britanya İmparatorluğu, Alman, ABD, Fransız hükûmetleri olmak üzere savaşa katılan devletler kamuoylarını ikna etmek ve/veya yönlendirmek, manipüle etmek üzere basın büroları açmış (Işık ve Eşitti, 2015, s. 663), afişler basmış (James, 2009), gazete ve dergiler çıkarmışlardır (Pegum, 2007, ss. 128-147). Savaş sırasındaki propaganda faaliyetlerini etkili şekilde yürütebilmek için Britanya İmparatorluğu'nda Ekim 1914'te *War Propaganda Bureau-*

Wellington House/Savaş Propaganda Ofisi-Wellington Evi (Wilkinson, 2009, s. 70), Almanya’da Kasım 1914’te *Zentralstelle für Auslandsdienst/Central Office for Foreign Services/Dış Ülkelere Servis Merkezi* (Pim, 2013, s. 96), Fransa’da Ocak 1916’da *Maison de la Presse/Basın Ofisi* (Bruntz, 1938, s. 14), ABD’de Nisan 1917’de *Committee on Public Information/Halkı Aydınlatma Komitesi* (Cull vd., 2003, s. 99) gibi kurumsal yapılar oluşturulmuştur.

I. Dünya Savaşı döneminde Osmanlı Devleti’ndeki propaganda faaliyetleri ise İttifak Devletleri’nin iddialarına cevap vermeye çalışmaktan ibaret kalmış, pasif bir şekilde, kendisini korumaya yönelik bir gayretten ileriye gidememiştir (Avşar, 2004, s. 78). Bunda Osmanlı’nın ekonomik ve teknik altyapı eksikliğinin etkisi büyüktür. Bununla birlikte Batılı devletler kadar başarılı olamasa da (Yiğit, 2007, s. 293) Osmanlı İmparatorluğu da savaşa katılan diğer devletler gibi savaştaki haklılığını göstermek için çeşitli propaganda yöntemlerine başvurmuştur (Polat, 2014, s. 143). Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı I. Dünya Savaşı döneminde Batı tarafından yürütülen “kurumsal” propaganda faaliyetlerine karşılık Osmanlı Devleti tarafından gerçekleştirilen, yazılı ve görsel propaganda faaliyetlerini incelemektir. Çalışmada inceleme, zengin içeriği ve kaliteli baskısıyla dönemin “en başarılı” (Koroğlu, 2007, s. 49; Gürcan, 2016, s. 144) propaganda aygıtlarından biri olan ve Osmanlı Harbiye Nezaretinin desteği ile çıkarılan *Harp Mecmuası* örneği üzerinden yapılacak; Osmanlı tarafından gerçekleştirilen propagandada kullanılan üslup ve söylem ortaya konulacaktır. Çalışmada zaman ve kelime sınırlamaları göz önüne alınarak, *Harp Mecmuası*’nda Hicaz, Sina ve Filistin cephelerindeki savaş haberlerinin nasıl sunulduğu incelenecektir. Bu bakımdan öncelikle Osmanlı’daki propaganda faaliyet ve türleri hakkında kısaca bilgi verilecek, ardından *Harp Mecmuası*’nın tematik içerik analizi yapılacak, bu iletişim mecrasındaki konu ile ilgili haberlerin nasıl sunulduğu incelenecektir.

Modern Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı İmparatorluğu

Osmanlı Devleti de 1830’lu yıllardan itibaren, giderek artan bir şekilde, modern propaganda tekniklerinin ve basının propaganda faaliyetleri açısından öneminin farkına varmaya başlamıştır. Bunda Osmanlı topraklarında Avrupalı büyük devletler tarafından çıkarılan gazetelerin etkisi büyüktür. İstanbul’da Fransız Büyükelçiliği tarafından 1795’te çıkarılan *Bulletin Des Nouvelles (Haber Bülteni)*, 1796’da çıkarılan *Gazette Française de Constantinople (İstanbul Fransız Gazetesi)* ve 1797’de çıkarılan *Mercure Oriental (Doğu Merkür’ü)* ile Kahire’de 1798-1801 yılları arasında çıkarılan *Courrier de l’Égypte’* (Mısır Postası), *DécadÉgyptienne (Mısır Haftası)* ve 1820’li yıllarda İzmir’de yayımlanan *Symneen (İzmirli)*, *Spectateur Oriental (Doğu Seyircisi)*, *Courrier de Smyrne (İzmir Postası)* bunlardan bazılarıdır (Topuz, 2003, ss. 34-40).

Fransız Devrimi'nden esinlenerek gayrimüslimleri, özellikle de Yunan ayaklanmalarını destekleyen ve Osmanlı yönetimini sert bir şekilde eleştiren Fransız gazeteleri giderek Babıali yönetiminin dikkatini çekmiş, bu durumun önüne geçilebilmesi için birtakım çalışmalar başlatılmıştır. Bu dönemde Fransızca basının gerçekleştirdiği propaganda faaliyetlerini engellemek için yine bir Fransız olan Avukat Alexandre Blacque (Blak Bey) Osmanlı yönetimince maddi olarak desteklenmiştir. Blak Bey'in tarihinde çıkardığı *Le Courrier de Smyrne (İzmir Habercisi)* isimli gazete, “yoğun bir Osmanlı yanlısı kampanya yürütmüş; Yunan, Rus, İngiliz ve Fransız politikalarını eleştirmiştir.” (Koloğlu, 2013, s. 22). Türklerin de insanlar cemiyetinde yerini almaları gerektiğini savunan gazete Avrupa'da dikkatleri üzerine çekmiş, Avrupa devletlerinin düşmanlığını kazanmıştır. Avrupa'da gazeteye yönelik eleştirilerin dozu giderek artmış, gazete Fransız Büyükelçiliğinin girişimleri sonucu kapatılmak zorunda kalmıştır (Budak, 2012, s. 161; Koloğlu, 2013, s. 22).

Fransız gazetelerinin dışında Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1828'de Mısır'da çıkardığı *Vekayi-i Mısriyye* isimli gazete de Osmanlı yönetimine karşı etkin bir propaganda aracı olarak kullanılmaktaydı. Bu durum üzerine Sultan II. Mahmut ve Babıali yönetimi devletin sesini daha iyi duyurabilmek ve yürüttükleri merkezîyetçi reformları Osmanlı halklarına anlatabilmek, aynı zamanda Osmanlı'ya karşı gerçekleştirilen propaganda faaliyetlerine cevap verebilmek için 11 Kasım 1831'de yayımlanan *Takvim-i Vekayi* isimli resmî gazeteyi çıkarmışlardır. Haftalık olarak yayımlanan gazete Osmanlı Türkçesi dışında Arapça, Ermenice, Farsça, Fransızca, Rumca olarak da yayın yapmış, Osmanlı yönetiminin haklılığını ve sesini Osmanlı halkına duyurmaya çalışmıştır. *Takvim-i Vekayi* Fransızca olarak *Le Moniteur Ottoman* adıyla da yayımlanmıştır. Gazete 1860'dan sonra resmî gazete niteliğine bürünmesine rağmen defalarca kapatılıp yeniden açılmıştır; hatta İstanbul Hükûmeti düşünceye kadar yayımlanmış, 4 Kasım 1922 yılında ise son kez kapatılarak tarihe karışmıştır (Topuz, 2003, ss. 13-17).

İkinci Meşrutiyet'in “ilk yıllarından itibaren yaşanan iç ve dış sorunlar, art arda gelen savaşlar, ekonomik sıkıntılar, toprak ve nüfus kaybı, devlet yönetiminde gittikçe ağırlığı artan İttihat ve Terakki'nin vatanseverliği ve millî birliği vurgulayan siyasal propaganda araçlarına yönelmesine” neden olmuştu (Çeliktemel-Thomen, 2010, s. 2). Bunun sonucunda İttihat ve Terakki yöneticileri, “daha çok iktidarın gücünü artırmaya ve bitmek bilmeyen savaşlara rağmen, toplumsal huzuru ve güveni sağlamaya yönelik” bir propaganda anlayışı benimsemişti (Çeliktemel-Thomen, 2010, s. 2). Ne var ki “İttihat ve Terakki'nin yazılı ve görsel propaganda yöntemleri, niteliksel ve niceliksel açılardan gelişmemiş, kısa vadeli ve altyapıdan uzak bir etkinlik alanı olarak kalmıştır” (Çeliktemel-Thomen, 2010, s. 2).

I. Dünya Savaşı başladığında, şu veya bu ölçüde bütün devletler kültürel alanı denetim altına alarak, kurumsallaşan bir propagandaya yönelmişlerdir. (Köroğlu, 2010, s. 40). Osmanlı Devleti de savaş başladığı andan itibaren benzer tedbirler alarak propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur (Köroğlu, 2016, s. 135). İtilaf Devletleri'nin etkili propagandaları karşısında Osmanlı Devleti'nin faaliyetleri, onların iddialarına cevap vermeye çalışmaktan ibaret kalmış, pasif bir şekilde, kendisini korumaya yönelik bir gayretten ileriye gidememiştir (Avşar, 2004, s. 78). Bunda Osmanlı'nın ekonomik ve teknik altyapı eksikliğinin etkisi büyüktür. Bununla birlikte Batılı devletler kadar başarılı olamasa da (Yiğit, 2007, s. 293) Osmanlı İmparatorluğu da savaşa katılan diğer devletler gibi savaştaki haklılığını göstermek için çeşitli propaganda yöntemlerine başvurmuştur (Polat, 2014, s. 143).

Bu yöntemlere örnek olarak I. Dünya Savaşının hemen başında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından çıkarılan "Harb-i Umûmi Panoraması" başlıklı kitapçık gösterilebilir. Genel olarak fotoğraflara yer verilen bu albümün niteliğindeki kitapçığın çıkarılma amacı ilk sayıda, "Osmanlı Devleti'nin de yer aldığı müttefik devletlerin savaştığı cepheler hakkında doğru bilgiler vermek ve albüm satışlarından elde edilen gelirleri savaşmakta olan Türk askerlerine ulaştırmak" olarak belirtilmiştir (Kaşyüğun ve Çolak, 2014, s. 171). Kitapçık seçilen fotoğraflarla okuyucularına savaşla ilgili bilgiler aktarması, askerlerin kahramanlıklarının görünür kılınması, böylelikle de halkın moralini yüksek tutmayı hedeflemesi bakımından önemli bir görsel propaganda unsuru konumundadır.

Osmanlı Devleti'nin başvurduğu diğer bir propaganda türü ise bildiri bastırma yöntemi olmuştur. Bu bildirilerle Osmanlı hakkında yürütülen kara propaganda faaliyetlerine yanıt vermek, Osmanlı'nın yürüttüğü siyasetin haklılığını duyurmak hedeflenmiştir. Bu durumun en uygun örneklerinden biri de I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı askerlerinin ilkel ve barbar oldukları, yakaladıkları esirleri parçalayarak öldürdükleri yönünde yürütülen kara propagandaya, bildirilerle karşılık verilmesidir. Osmanlı Devleti 12 Mayıs 1915'ten itibaren Britanyalı, Avustralyalı, Yeni Zelandalı ve Hintlilere hitaben, Osmanlı ordusunun ne kadar misafirperver olduğu ve esirlere iyi muamele ettiğini anlatan İngilizce, Fransızca, Hintçe, Urduca beyannameler bastırılmış, uçaklarla düşman hatlarına atmıştır (Ulu, 2012, s. 65). Bunun yanı sıra Osmanlı Kızılay'ı kartpostallar bastırarak propaganda faaliyetleri yürütmüş, bu yolla özellikle İngiltere emrindeki Müslüman askerlerin dinî duygularını kabartmayı hedeflemiştir. Örneğin "Bahr-i Ahmer: Medine-i Münevvere sahilinde İngilizler tarafından bombardımanla tahrip edilen Cami-i Şerifi" gösteren kartpostal basılarak dağıtılmıştır (Buna karşı olarak Hindistan Bakanlığı camisinin gerçekte Medine'den yaklaşık 300 mil uzaklıkta Kızıldeniz'in başında bulunduğuna yönelik bildiri yayımlamıştır) (Polat, 2012, ss. 258 - 259).

Sinema, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasında kullandığı önemli propaganda yöntemlerinden birini oluşturmaktadır. Türk Sineması'nın bir Türk tarafından çekilen ilk filmi olarak kabul edilen *Ayastefanos'taki Abidesi'nin Yıkılışı* (1914) askerî propaganda amacıyla yapılmış bir filmidir (Makal, 1990, s. 4). Özellikle 14 Kasım 1914'te *Cihad-ı Ekber* ilanından sonra, İstanbul'da bir miting yapılmış, bu mitingde "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında (93 Harbi) Rusların geldikleri en uç noktayı simgelemek için dikilen Yeşilköy'deki Aya Stefanos Abidesi yıkılmıştır. Halkın millî duygularının dorukta olduğu "Miting sırasında bu anıtın yıkılması planlanmış ve bu yıkımı görüntülemek için Avusturya'dan "Sacha-Maester Film Geselschat" isimli bir film ekibi getirilmiş." bu yolla Ruslara mesaj gönderilmek istenmiştir. (Odabaş, 2006, s. 206). Bunun yanı sıra Alman propagandasının bir unsuru olarak kullanılan sinemanın Alman askerî başarısında önemli bir rol üstlendiğini düşünen Enver Paşa, 1915 yılında Merkezî Ordu Sinema Dairesi'ni (MOSD) kurduştur. Dairenin başına Romen asıllı Sigmund Weinberg getirilmiş, Weinberg'in yardımcısı ise Fuat Uzkinay olmuştur (Dönmez-Colin, 2015, s. 3; Evren, 1995, s. 74; Köroğlu, 2007, s. 79). MOSD, "cephelerde savaşan birliklerin harekâtı, önemli olaylar, askerî fabrikaların çalışması, müttefik ülkelerden gönderilen yeni silahların kullanımı ve manevralarla ilgili" (Özön, 1970, s. 11) filmleri çekerek gösterime sunmuştur. Anafartalar Muharebesinde İtilaf Ordularının Püskürtülmesi (Ağustos 1915), Harbiye Nazırının Kıta Teftişi ve Batum Manzarası Ekim 1915), Alman İmparatorunun Dersaadete Gelişi (Ekim 1917), Vahdettin'in Kılıç Alayı (Ağustos 1918) gibi filmler bunlardan bazılarıdır (Odabaş, 2006, s. 206). Bu yolla Osmanlı ordusunun gücü ve haklılığı hakkında iç ve dış kamuoyuna mesajlar verilmesi hedeflenmiştir.

Yukarıda belirtilen propaganda yöntemlerinin yanı sıra gazete ve dergi basımı da Osmanlı propagandasının müttefik propagandasıyla mücadele için kullandığı araçlar arasındadır. Yayın hayatına 1910 yılı Mart ayında haftalık olarak başlayan ve 1919 yılına kadar 191 sayı yayımlanan *Donanma Mecmuası* (Akşin vd., 1989, s. 43), ilk sayısı 10 Kasım 1916'da çıkan ve 28 Mayıs 1917'de kapanana kadar 12 sayı yayımlanan *Musavver Çöl* (Kushner, 2010, s. 167) gazetesi ve *Harp Mecmuası* bu yayınlardan ilk akla gelenler arasındadır. Söz konusu gazete ve dergilerin incelenmesi I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yürüttüğü propaganda faaliyetlerinin temel dinamiklerinin ortaya konulması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nde yazılı basın yoluyla yürütülen propaganda faaliyetlerini odak noktası olarak belirlemiş, bu mecralardan *Harp Mecmuası*'ni inceleme unsuru olarak ele almıştır. Çalışmada zaman ve kelime sınırlamaları da göz önüne alınarak Hicaz, Sina ve Filistin cephelerindeki savaş haberlerinin *Harp Mecmuası*'nda nasıl sunulduğunu inceleyecek, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun yürüttüğü propaganda faaliyetlerinin temel dinamikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Yöntem

I. Dünya Savaşı yılları boyunca hem İtilaf ve hem de Osmanlı'nın içinde yer aldığı İttifak Devletleri yazılı ve görsel propagandaya başvurarak cephedeki askerleri ve cephe gerisindeki sivilleri savaşın ağır yükünden kurtarmayı, motive etmeyi ve onlara moral kazandırmayı amaçlamıştır. Böylesi bir amaç, ayrıca her devletin kendi nezdinde bir kamuoyu yaratma isteğine de işaret etmektedir. Osmanlı Devleti de benzeri taktikleri kullanarak basın, edebiyat, fotoğrafçılık ve sinema alanlarında propagandadan yararlanmışır. *Harp Mecmuası* da bu noktada savaş döneminden günümüze ulaşan önemli kaynaklardan bir tanesidir. Derginin derinlemesine incelenmesi siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, tarih, basın tarihi, propaganda gibi alanlardaki mevcut bilgi birikimine katkıda bulunacaktır.

Bu çalışma *Harp Mecmuası*'nda yayımlanan yazılı ve görsel malzemeye bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yürüttüğü savaş propagandasını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede Hicaz, Sina ve Filistin cephelerinde yaşanan muharebelerle ilgili haberlerin *Harp Mecmuası*'nda nasıl sunulduğu çözümlenmiştir. Söz konusu cepheler, Osmanlı Devleti'nin en büyük toprak kayıplarına uğradığı cepheler olması ve nüfusunun tamamına yakınının Müslüman Araplardan oluşması sebebiyle seçilmiştir. Zaferler kadar yenilgilerin sunumu da savaş propagandası açısından büyük önem taşımaktadır. Bu cephelere ilişkin *Harp Mecmuası*'nda çıkan haberlerin incelenmesi ile I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin basın yoluyla yürüttüğü propagandanın özellikle de Araplara yönelik propagandanın özelliklerinin tespiti amaçlanmaktadır. Bunun için derginin bütün sayıları araştırma evrenine dâhil edilmiştir. Çözümleme yapılırken anlamları inşa eden içeriklerin ağırlıklı olarak hangi temalar etrafında geliştirildiğini tespiti imkân sağlayan bir yöntem olarak tematik analizden (Dursun, 2001, s. 203) yararlanılmıştır.

Tematik içerik analizi, bir alanda yapılan çalışmanın temalar ve şablonlar oluşturularak eleştirel bir bakış açısıyla sentezlenmesine dayanan bir analiz türüdür (Çalık, Ünal, Coştu ve Karataş, 2008). Belli bir alanda yapılmış nitel araştırmaların yine nitel bir anlayışla ele alınıp, benzerlik ve farklılıkların karşılaştırmalı olarak ortaya konmasını içerir (Çalık ve Sözübir, 2014, s. 34). Bu bakımdan bu çalışmada ilgili haberlerin hangi temalar ve şablonlar çerçevesinde sunulduğunu görebilmek için tematik analizden faydalanılmıştır. Çalışmada ayrıca haber metinleri çözümlenirken tek başlarına değil; kullanılan fotoğraflarla birlikte ele alınmış böylece yan anlamlarla kurulan mitler daha sağlıklı bir şekilde ortaya çıkartılmış ve gösterilmiştir. Bu bağlamda çalışma boyunca:

“*Harp Mecmuası*'nda Hicaz, Sina ve Filistin cephelerinde yaşanan muharebelerle ilgili haberler ağırlıklı olarak hangi temalar etrafında

geliştirilmektedir? Söz konusu söylem içerisinde Osmanlı askerleri, yabancı askerler ve Araplar nasıl konumlandırılmaktadır? Dergi söylemi içerisinde hangi anlamlar nasıl inşa edilmektedir? Özneler nasıl seslenilmektedir?" sorularına yanıt aranacaktır.

Harp Mecmuası

Harp Mecmuası, I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun basın yoluyla yürüttüğü propagandanın başlıca araçlarından birisi olmuştur. Aynı dönemde *Donanma Mecmuası* (Gök, 2008, s. 86) ve *Musavver Çöl* (Polat, 2014, s. 143) gibi propaganda amaçlı benzeri dergi ve gazeteler çıkmış olmakla birlikte, *Harp Mecmuası* görsel propaganda bakımından Osmanlı'nın "en önemli ve başarılı" yayını kabul edilir (Köroğlu, 2007, s. 49; Gürçan, 2016, s. 144). Bu başarının en temel sebebi derginin Harbiye Nezaretinin desteği ile sayfalarında farklı cephelerden gelen fotoğraflara yer vermesidir. Ayrıca neredeyse son sayılarına kadar çok kaliteli bir kâğıda basılmıştır. Köroğlu'na göre (2018, s. 49) *Harp Mecmuası*'nın yayımlanmaya başlaması, görsel propaganda açısından tam anlamıyla bir yeniliktir. Bu dergiyle birlikte, devletin ve ordunun ihtişamını gösterecek, her şeyin yolunda gittiği duygusunu yaygınlaştıracak, cephede ve cephe gerisinde yer alan halkın moralini destekleyecek fotoğrafların üretilmesi ve yayımlanması sağlanmıştır (Köroğlu, 2018, s. 49).

İlk sayısı Kasım 1915 tarihinde yayımlanan *Harp Mecmuası*¹, toplamda 27 sayı yayımlandıktan (Esenkaya, 2003, s. 59) sonra Haziran 1918'de kapanmıştır (Gürçan, 2016, s. 144). Her ne kadar ilk sayısında "ayda iki defa çıkar" ibaresi yer almışsa da düzenli olarak yayımlanamamıştır. İlk sayıları muntazam olarak çıkarılırken daha sonraları bir ve iki aylık kesintilerle çıktığı olmuş, birlikte yayımlanan 25 ve 26. sayılar ise beş aylık bir gecikmeyle yayımlanmıştır (Önal vd., 2013, s. ix). Diğer dergi ve gazetelerin, kâğıt sıkıntısı sebebiyle sayfa sayısını düşürdüğü bu dönemde *Harp Mecmuası*'nın 20 x 29,5 cm ölçülerinde, parlak kuşe kâğıda basılı olarak çıkması, dergiye verilen önemi göstermektedir. Ancak uzayan savaşın yol açtığı mali güçlüklerden dolayı savaşın sonlarına doğru derginin basımında kullanılan kâğıdın kalitesi düşürülerek üçüncü hamur kâğıt kullanılmaya başlanmıştır (Bilkan ve Çakır, 2006).

Ofisi İstanbul'da, Cağaloğlu Kapalı Fırın Sokağı'nda, bulunan dergi, Ahmet İhsan Matbaasında basılmıştır (Köroğlu, 2007, s. 80). Derginin künyesinde kim ya da kimler tarafından çıkarıldığı, yöneticilerinin veya yazı heyetinin kimlerden oluştuğu konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte Harbiye Nezareti tarafından propaganda amacıyla çıkarıldığı çeşitli

¹ *Harp Mecmuası*'nın her sayısının kapak sayfasında derginin sayı numarası ve Hicri ve Rumi takvime göre yayın tarihi bulunmaktadır. Tablo-1'de derginin Rumi, Hicri ve Miladi takvimlere göre yayın tarihleri verilmiştir.

kaynaklarda belirtilmektedir (Bilkan ve Çakır, 2006; Ulu, 2012, s. 65; Kabaklı, 2005, s. 3; Köroğlu, 2010, s. 187; Gürcan, 2016, s. 144). Derginin ilk aşamasından son aşamasına kadar bütün süreçleri Harbiye Nezareti Karargâhında gerçekleşmiş olup, nezaretin cephelerde çektiği fotoğraflar dergide aynen yayımlanmıştır (Banoğlu, 1982, s. 100). Dergi çıkarılırken Viyana'dan teknik malzeme desteği alınmış, kâğıt ve mürekkep için Matbaa-i Amire'nin imkânları kullanılmıştır (Selçuk, 2012, s. 214).

Harp Mecmuası, temelde bir fotoğraf dergisidir; yazılar fotoğrafları süslemek için kullanılıyor gibidir (Köroğlu, 2007, s. 81). Dergi, dönemin resimli Alman propaganda dergileri gibi sayfalarını fotoğraflarla doldurmakta ve dergide yayımlanan yazı ve şiirler fotoğraf altlarında fotoğrafları desteklemek amacıyla kullanılmaktadır (Fırat, 2008, s. 64). Kapak fotoğrafından başka hemen her sayfasında bir veya birkaç fotoğraf bulunmaktadır. Çoğu değişik cephelere ait olup her biri bir film şeridi gibi cephelerin manzarasını okuyucunun gözü önüne getirmektedir. Düz yazılar olmakla birlikte cephelerden gelen kahramanlık hikâyeleri ve Osmanlı ordusunun kazandığı zaferler işlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda aktif olarak savaşa katılan bütün komutanların fotoğrafı yer almış özellikle de şehitler için ayrı sütunlar verilmiştir (Bilkan ve Çakır, 2006, ss. 1-17; Selçuk, 2012, s. 215).

Cafer Ulu'ya (2012, s. 73) göre, fotoğraf ile propaganda yayını yapma açısından *Harp Mecmuası* en iyi örnektir:

Bu dergi, devletin ve ordunun ihtişamını, cephelerdeki başarısını ve savaşın bir altın ışık olduğunu, her şeyin yolunda gittiğini halka duyurmayı, cephede savaşan askerin ve cephe gerisinde evladını gözleyen halkın moralini yükseltmeyi temel amaç edinmiştir. Derginin başlangıcından sonuna kadar fotoğraf ve resimlerde simgeler kullanılmıştır. Derginin en önemli simgesi modern ve güçlü top, silah ve teçhizatlarla donatılmış Türk ordusudur. Onlarca fotoğraf ve alt yazıyla bu semboller desteklenmiştir. Âdeta Osmanlının elindeki bütün modern silahların envanteri mecmuada sergilenmiştir.

Dergide yayımlanan fotoğrafların kalitesi oldukça dikkat çekicidir. Bunda Osmanlı'da fotoğrafçılığın 1842 gibi erken bir tarihte başlamasının yanında dönemin Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın konuya verdiği önemin etkisi büyüktür. Fotoğrafın ve sinemanın propaganda gücünün Almanya seyahati sırasında farkına varan ve bundan yararlanmak isteyen Enver Paşa, her kolordudan seçilecek yedek subayları, temel sinema ve fotoğrafçılık eğitimi verdikten sonra, gerekli teknik ekipmanla birlikte cepheye göndermeyi hedeflemiştir (Köroğlu, 2010, s. 189). Böylece çekilen bu fotoğraflar da yurt içinde ve dışında yayımlanacak propaganda yayınlarına malzeme olacaktır (Ulu, 2012, s. 73). Nitekim savaş döneminde bütün cephelerde her kolordunun emrinde fotoğrafçı istihdam edilmiştir. Daha çok ihtiyat zabitlerinden seçilen bu fotoğrafçılar

İstanbul'daki merkez karargâhta kısa bir kurs ve teknik destek aldıktan sonra cephelere sevk edilmiştir (Selçuk, 2012, s. 217).

Bulgular

Bu bölümde elde edilen bulgular, daha sistemli bir sunum için, derginin geneline ilişkin bulgular ve Hicaz, Sina ve Filistin cepheleriyle ilgili haberlere ilişkin bulgular olarak iki başlık altında sunulacaktır.

Derginin Geneline İlişkin Bulgular

Daha önce de belirtildiği gibi *Harp Mecmuası* I. Dünya Savaşı döneminde devletin propaganda yapmak amacıyla çıkarttığı bir dergidir. Derginin bu amacı ilk sayıya şu ifadelerle yansımıştır:

İşte *Harp Mecmuası*, varlığımızda bu mühim inkılabı yapan, en büyük ve en kuvvetli düşmanlar karışında neslinin ve dininin ananesine uygun bir kahramanlık ve fedakârlıkla cenkleşen muazzam ordumuzun altın destanını yazılar ve resimlerle ebedileştirmek, onu bütün dünyanın gözleri önüne yaymak için çıkıyor (*Harp Mecmuası*, Sayı 1, Teşrini Sâni 1331, s. 6).

Harp Mecmuası'nın başlıca hedeflerinden biri halkı ve ordu personeli çeşitli cephelerde yürütülmekte olan savaşın haklılığına ve kaçınılmazlığına ikna etmek olmuştur. İlk sayıda yayımlanan "*Harp Mecmuası Niçin Çıkıyor*" başlıklı imzasız yazıda devletin savaşa giriş hikâyesi şu şekilde anlatılmaktadır:

Bir yıl var ki Türk ve İslam vatanı vaktiyle bir Osmanlı gölü olan Karadeniz'de birdenbire en yillanmış düşmanının hücumuna uğradı ve donanmamız hakkını korumaktan yılmadığını gösteren bir karşılık hücum ile Moskof gemilerini batırıp kaçırarak akınlar yaptı. Ne bitmez tükenmez aylık yıllardan biri düşman boyunduruğu altında ezilip inleyen kardeş memleketlerin, Kırım ve Kafkasya'nın kıyılarını topa tuttu. Oraları kanatlarının karanlığında boğan Moskof kargasının bağrına gayzının ateşlerini fırlattı (*Harp Mecmuası*, Sayı 1, Teşrini Sâni 1331, s. 3)

Bu yazıya göre Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine sebep olan Donanma'nın Rus gemilerini batırması olayı ortada bir sebep yokken yaşanmamış; Rus gemilerinin saldırısı karşısında meşru müdafaa hakkı kullanılarak karşı saldırıda bulunulmuştur. Yazının devamında Mısır vb. yerlerde yaşanan gelişmeler de sıralandıktan sonra "Düşmanlarımız yalnız böyle geniş memleketimizin uçlarına saldırmakla kalmadılar. En mühim kuvvetleriyle geldiler. Boğazımıza sarıldılar." (*Harp Mecmuası*, Sayı 1, Teşrini Sâni 1331, s. 3) denilerek, Çanakkale Boğazı ile insanın hayatı bir organı olan boğaz arasında bir eğretilene ilişkisi kurularak Çanakkale Boğazı'na yapılan saldırının Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmayı amaçlayan bir saldırı olduğu ifade edilmekte, dolayısıyla da savaşa girilmesinin haklılığı vurgulanmaktadır.

Yine ilk sayıda Ahmed Ağaoğlu tarafından kaleme alınan “Türkiye’nin ve İslam Âleminin Kurtuluşu” başlıklı yazıda da tarafsız kalmanın imkânsızlığı üzerinde durulmaktadır:

Bizim gibi Harb-i Umûmî'nin muhitinde bulunan devletler, muharebe haricinde kalamazlardı. Er geç, ister istemez, muharebeye iştirak etmek mecburi idi. Tam ve sonuna kadar bitarafılığı muhafaza edebilmek için azim ve herhangi bir zümrenin tazyikine münferiden karşı koyabilecek kuvvetlere malik olmak icap ederdi; bilhassa İstanbul ile Boğazlara sahip olarak Şark ile Garp arasındaki bütün kısa ve müsait yolları ihtiva eden Türkiye gibi bir devletin bitaraflıkta sonuna kadar kalması imkân haricindeydi (Ağaoğlu, 1331, s. 7).

Derginin Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasının imkânsızlığı üzerinde bu kadar durmasının başlıca sebebi, savaşın başlangıcında devletin tarafsızlık siyaseti yürütmesi gerektiğini düşünenlerin sayısının fazlalığıdır. Savaşa girmeden önceki dönemde basın, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlık politikalarını açık ve net bir şekilde destekliyordu. *Tercüman-ı Hakikat* yazarı Ahmet Agayef ve *Sabah* gazetesi başyazarı Diran Kelekyan gibi yazarlar Osmanlı Devleti için tarafsız kalması gerektiğini savunmaktaydı (Özçelik, 2009, s. 220). Savaşa girilmesi üzerine kamuoyunu ikna etmek için İngiliz ve Rusların tecavüzleri sebebiyle savaşa girildiği tezi savunulmaya başlandı. *Harp Mecmuası*'nın ilk sayılarında da bu tez işlendi. *Türkiye'nin ve İslam Âleminin Kurtuluşu* (Ağaoğlu, 1331, s. 7-9), *Harp Mecmuası Niçin Çıkıyor* (*Harp Mecmuası*, Sayı 1, 1331, s. 2-4) vb. yazılar bu tezi savunan yazılardandır.

Yazarları arasında Abdülhak Hamid, Ahmed Ağaoğlu, Ahmed Refik, Cenab Şehabeddin, Mehmet Emin, Süleyman Nazif ve Ziya Gökalp gibi önemli isimlerin yer aldığı dergide 81 makale, 27 anı ve hikâye, 23 şiir, 2 tamim olmak üzere toplam 133 yazı yayımlanmıştır.

Makalelerde Osmanlı'nın savaşa giriş sebepleri (Sayı 1, Teşrin-i Sâni 1331, s. 3-9), Osmanlı askerlerinin savaşta gösterdiği kahramanlıklar (Sayı 21, Ağustos 1333, s. 13-15), İngilizlerin, Fransızların ve İttifak Devletleri'nin savaş politikaları (Sayı 2, Kanun-u Evvel 1331, s. 5-7; Sayı 23, Teşrin-i Sâni 1333, s. 6-8), Müttefik devletlerin devlet büyüklerinin ziyaretleri (Sayı 22, Teşrin-i Evvel 1333, s. 1-2; Sayı 25-26, Mayıs 1334, s. 1-4), çeşitli rütbelerden şehit komutanlar ile Alman Goltz Paşa gibi Osmanlı Ordusunda görevli Alman komutanların şahadetleri ve hayat hikâyeleri (Sayı 9, Mayıs 1332, s. 12), Osmanlı Ordusu'na katkıda bulunmuş İmhoff Paşa gibi Müttefik devletlerin vatandaşı askerlerin hayatı (Sayı 25, Mayıs 1334, s. 24-26); çöl savaşının zorluğu karşısında askerimizin fedakârlığı (Sayı 11, Temmuz 1332, s. 4-8; Sayı 14, Teşrin-i Sâni 1332, s. 9-11), Trablusgarb'da Nuri Paşa'nın koordine ettiği ve Seyid İdris ve Şerif Ahmed es-Senusi gibi yerel liderlerin emri altındaki mücahitler tarafından yürütülen mücadeleler (Sayı 11, Temmuz 1332, s. 9-10),

Kafkas Cephesi'nde elde edilen başarılar (Sayı 25-26, Mayıs 1334, s. 6-12), Kösten Adası'nın işgali (Sayı 12, Ağustos 1332, s. 11) gibi küçük çaplı başarılar, Osmanlı pilotlarının başarıları (Sayı 3, Kanun-u Sâni 1331, s. 4-9; Sayı 20, Temmuz 1333, s. 10-11; Sayı 25-26, Mayıs 1334, 18-21), Rus İhtilalinin Osmanlı'ya etkileri (Sayı 20, Temmuz 1333, s. 2-4), kızak (Sayı 4, Kanun-u Sâni 1331, s. 5), bomba, top, tüfek gibi yeni silah ve teçhizatın harpteki önemi ve kullanımı (Sayı 6, Şubat 1331, s. 1-6; Sayı 7, Mart 1332, s. 1-2); tankların harpte kullanımı ve önemi (Sayı 19, Mayıs 1333, s. 2), savaşta demiryolunun önemi (Sayı 9, Mayıs 1332, s. 5); Osmanlı'nın daha önceki dönemlerde kullandığı silah, araç, gereç, mühimmat (Sayı 18, Nisan 1333, s. 5-6; Sayı 19, Mayıs 1333, s. 5-8), Osmanlılarda önceki yıllarda savaş döneminde halkın genel durumu (Sayı 20, Temmuz 1333, s. 4-7), Osmanlılarda zafere inanma hissi (Sayı 22, Teşrin-i Evvel 1333, s. 2-6), eski Osmanlı harp şairleri (Sayı 21, Ağustos 1333, s. 6-8), eski dönemlerde Osmanlılarda harbe bakış (Sayı 21, Ağustos 1333, s. 10-12), Türklerde sancağın tarihi ve anlamı (Sayı 23, Teşrin-i Sâni 1333, s. 9-12, 15), Sultan Vahdettin'in tahta çıkma töreni (Sayı 27, Haziran 1334, s. 1-2) gibi farklı konular üzerinde durulmuştur. Ayrıca "Müttefiklerimizin tarihinden alınacak dersler" başlıklı yazı dizisinde Prusya'nın nasıl teşekkül ettiği (Sayı 10, Haziran 1332, s. 1-4; Sayı 12, Ağustos 1332, s. 11-12), Büyük Friedrich'in yaptığı reformlar (Sayı 14, Teşrin-i Sâni 1332, s. 6-7) ve Prusya'nın nasıl yükseldiği (Sayı 17, Mart 1333, s. 3-8) gibi konular üzerinde durulmuştur.

Dergide yayımlanan şiir, anı ve hikâyelerde ise Osmanlı askerinin kahramanlığı ve fedakârlığı üzerinde durulmuştur. Hikâyelerde en çok Galiçya Muharebelerinde yaşanan kahramanlıklar —*Galiçya'dan Anavatana* (Sayı 12, Ağustos 1332, s. 1-4; Sayı 14, Teşrin-i Sâni 1332, s. 1-5); *Ebedî Kahraman* (Sayı 12, Ağustos 1332, s. 5-6); *Afrika Hatıratından: Söğütli Kahraman Topçu Tevfik Efendi ve Murat Çavuş* (Sayı 12, Ağustos 1332, s. 13); *Galiçya'daki Şanlı Osmanlı Askerlerine* (Ahmet Refik, Sayı 13/Teşrin-i Evvel 1332, s. 3-6); *Galiçyadakilere* (Cenab Şehabettin, Sayı 13/Teşrin-i Evvel 1332, s. 6-8); *Galiçya Mefahirinden Fahreddin Çavuş* (Mehmed Rıfat, Sayı 15/Kânûn-u Evvel 1332, s. 2-7); *Galiçya Kahramanları Menakıbı* (Sayı 16, Şubat 1332, s. 10-12); *Makedonya Cephesinde Bizlerden Anavatana Bir Nida* (Sayı 18, Nisan 1333, s. 11-15); *Çanakkale'den Galiçya'ya* (Sayı 20, Temmuz 1333, s. 11-14); *Kahramanlar Tarihinden: Galiçya'da Ma-Fevk Sevgisi* (Sayı 24, Kânûn-u Evvel 1333, s. 3-4); *Viyana Nekahethanesi'ndeki Askerlerimize* (Süleyman Nazif, Sayı 25-26/Mayıs 1334, s. 20-22); *Makedonya Cephesi Harp Menakıbından* (Sayı 27, Haziran 1334, s. 9-12)— işlenmiş, bunu Çanakkale Muharebelerinde —*Bir Bölük Kumandanının Mektubundan Bir Sahife ve Nasuh Onbaşı* (Sayı 8, Nisan 1332, s. 10-12); *Kanlısırt'taki Mitralyöz* (Sayı 9, Mayıs 1332, s. 9-10); *İsimsizdere Gazisi ve Bir Zabitin Hatıratından* (Sayı 10, Haziran 1332, s. 5-7, 10); *Çanakkale Kahramanları Bir Zabitin Müşâhedâtından* (Sayı

15, Kânûn-u Evvel 1332, s. 9-10; Sayı 16, Şubat 1332, s. 2-6)— ve Kafkasya Muharebelerinde yaşanan kahramanlıklar (*Kafkas Cephesinde: Bir Zabitan DeFTER-i Hatıratından* (Sayı 17, Mart 1333, s. 1-3); *Kafkas Cephesi Menakıbından* (Sayı 18, Nisan 1333, s. 2-4); *Kahramanlık Menkıbeleri* (Sayı 21, Ağustos 1333, s. 13-15); *Kafkas Cephesi Harp Menkıbelerinden* (Sayı 22, Teşrin-i Evvel 1333, 9-11) izlemiştir.

Hikâyelerde ve şiirlerde annelere büyük önem verilmiş *Hasan Çavuş'un Anasından* (Sayı 16, Şubat 1332, s. 9) başlıklı şiirde ve *Türk Anası Ne Düşünüyor* (Sayı 17, Mart 1333, s. 8-10) başlıklı yazıda Türk annelerinin oğullarından vatan için asker olmasını, her tür fedakârlığı yapmasını, hatta gerektiğinde seve seve canını vererek şehit olmasını beklediği vurgulanmıştır. Ayrıca tarihî kahramanlık hikâyelerine de yer verilmiş örneğin *Tarihî Menkıbeler* başlığı altında Ahmet Refik'in *Şehid Kara Mehmed* (Ahmet Refik, Sayı 24, Kânûn-u Evvel 1333, s. 6-9) başlıklı tarihî hikâyesi yayımlanmıştır.

Daha öncede belirtildiği gibi *Harp Mecmuası*, bir fotoğraf dergisi formatında çıkmıştır. Dergide toplam 1009 adet fotoğraf yayımlanmış olup bu fotoğrafların 40'ında padişahlar (Mehmet Reşad ve Vahideddin) ve Osmanoğulları ailesinin cepheleeri ziyaret eden şehzadeleri (Osman Fuad Efendi, Abdülhalim Efendi, Abdürrahim Efendi vb.), 72'sinde Harbiye Nazırı Enver Paşa, 83'ünde üst rütbeli komutanlar, 517'sinde er ve erbaşlar ile düşük rütbeli askerler, 69'unda İttifak Devletleri'nin (Alman, Avusturyalı ve Bulgar) devlet adamları ve askerleri, 70'inde İtilaf devletlerinden alınan esirler, 41'inde İtilaf devletlerinden ele geçirilen silahlar, 36'sında Osmanlı Ordusu envanterinde bulunan uçak, top vb. araç ve silahlar; 101'inde ise harita ve kent fotoğrafları yer almaktadır.

Fotoğrafların yarıdan fazlasının er ve erbaşlara ait olması onlara büyük önem verildiğini göstermektedir. Bunda Osmanlı ordusunun insan gücünün büyük ölçüde zorunlu askerliğe dayanıyor olması yanında, asker firarlarının ordunun başlıca problemlerinden biri olmasının da etkili olmasıdır. Mehmet Beşikçi'ye (2010, s. 151) göre I. Dünya Savaşı esnasında firar sorunu çapı gittikçe büyüyen, önemli bir meseledir. Üstelik ne hukuki yaptırımlar bunu önleyebilmiş ne de askerliği ve savaşta ölmeyi yücelten kültürel ve dinsel vurgular sorunu hafifletebilmiştir. Nitekim bu durumun farkında olan İtilaf Devletleri, propagandalarında genellikle erleri etkilemeye ve onları teslim olmaya ikna etmeye çalışmışlardır.

Osmanlı padişahları, 19. yüzyılda yalnız Hristiyan uyruklarından ve Balkanlar'daki eski uyruklarından değil; aynı zamanda Müslüman ahaliden gelen milliyetçilik tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu tehdit karşısında padişahın bütün Müslümanların halifesi olduğu daha çok vurgulanmaya ve padişah giderek artan şekilde yeni "dinsel-etnik özdeşliğin" bütünleştirici bir

“ikonası” olarak işlev görmeye başlamıştır (Deringil, 2014, ss. 58-59). Bunun sonucunda I. Dünya Savaşı döneminde ise Osmanlı propagandasının temelini İslam kardeşliği ve bunun temsilcisi Hilafet kurumu yerleştirilmiştir. Buna karşın aynı zamanda halife olan padişahlara (Mehmet Reşat ve Vahideddin) ve ailelerine 1009 fotoğraftan sadece 40'ında yer verildiği belirlenmiştir. Bu fotoğraflar da genellikle İstanbul'da ve çeşitli törenlerde çekilmiş fotoğraflardır ve birçoğu müttefik devletlerin hükümdar ve devlet adamları ile çekilmiştir.

Bu durumun 1909 yılında 31 Mart İsyanı'nın Hareket Ordusu tarafından bastırılması sonrasında yapılan Anayasa değişiklikleriyle padişahlık makamının gücünü kaybetmesi ile yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Deringil'e göre (2014, s. 191) Osmanlı hilafeti, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle birlikte sona ermiştir. “Ondan sonraki sultan halifeler, az veya çok Jön Türk cuntasının kuklaları”dır (Deringil, 2014, s. 191). Gerçekten de 8 Ağustos 1909 tarihinde Anayasa'da yapılan radikal değişiklikler ile (Gözler, 2007, s. 24) 1876 Kanun-ı Esasîsi ile kurulan rejim, mutlaklığını yitirmiş ve yerini ikici parlamenter rejime bırakmıştır (Tunaya, 2001, s. 21). Bu tarihten sonra padişahların siyasal sistemdeki etkisi kırılmış, “meşrutî monarşideki bir hükümdar gibi, sembolik yetkileri olan bir devlet başkanı konumuna düşmüştür” (Gözler, 2007, s. 24). Onlardan (Mehmet Reşad ve Vahideddin) boşalan yer ise özellikle 23 Ocak 1913 tarihinde gerçekleşen Babiali Baskını sonrasında büyük bir güç kazanan İttihat Terakki ve lideri konumundaki Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından doldurulmuştur. Bu durum *Harb Mecmuası* sayfalarına da yansımış ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, padişahlar Mehmet Reşad ve Vahideddin'e göre daha görünür bir figür olarak karşımıza çıkmıştır. Hemen her sayıda Enver Paşa'nın cephe ziyaretlerine ilişkin fotoğraflarına yer verildiği görülmüştür. Halife Sultan Mehmet Reşad'ın çektiresi beklenen kutsal toprakları ziyarete ilişkin fotoğraflar da yine Enver Paşa tarafından çektirilmiş ve farklı sayılarda yayımlanmıştır.

Üst rütbeli komutanların az sayıdaki fotoğrafta görüldüğü belirlenmiştir. Komutanlar bu fotoğraflarda genellikle Enver Paşa ile birlikte askerleri selamlarken veya onları denetlerken görünür. Şehit olanlar dışındakilerin portrelerine veya tek başına çekilmiş fotoğraflarına nadiren yer verilmiştir. Konumuz olan Hicaz, Sina ve Filistin cepheleriyle ilgili haberlerde genellikle Ordu Komutanı Cemal Paşa ve Fahrettin Paşa'nın fotoğrafları yer almıştır. Söz konusu fotoğrafların birçoğunda Cemal ve Fahrettin Paşalar, Enver Paşa ile birlikte. Hiçbir üst rütbeli komutanın ön plana çıkacak şekilde fotoğraflarına yer verilmemesinin kendisinden başka herhangi bir komutanın görünürlük kazanmasını istemeyen Enver Paşa'nın tercihi olduğu ve Harbiye Nezareti tarafından çıkarılan derginin, buna uygun şekilde üst rütbeli komutanlara büyük başarılar elde etseler dahi fazla yer vermediği (Mustafa Kemal, Halil Kut vd.) bulgulanmıştır.

Bir savaşta müttefik devletlere ve onların gücüne ilişkin bilgi ve fotoğraflar kamuoyunun inknasında ve moralinin yükseltilmesinde büyük önem taşır. Bununla birlikte *Harp Mecmuası*'nda İttifak Devletleri'nin (Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan) başarılarına fazla yer verilmediği görülmektedir. Müttefik devletlere ilişkin fotoğrafların büyük çoğunluğu Alman Kayzeri II. Wilhelm'in 15-18 Ekim 1917'de ve Avusturya-Macaristan İmparatoru Karl'ın 19-22 Mayıs 1918'de gerçekleştirdiği İstanbul ziyaretlerine aittir. Galiçya Cephesi dışında müttefik askerlerine ilişkin fotoğraflara da fazla yer verilmemiştir. Söz konusu fotoğraflarda hem devlet adamları hem de askerler gösterişli ve kaliteli uniformalar içerisinde görünmektedir.

Harp Mecmuası'nda yayımlanan fotoğrafların cephelere göre dağılımı incelendiğinde Galiçya Cephesi'ne ilişkin 158, Sina Cephesi'ne ilişkin 156, Kafkas Cephesi'ne ilişkin 120, Çanakkale Cephesi'ne ilişkin 100, Irak Cephesi'ne ilişkin 71, Trablusgarp Cephesi'ne ilişkin 41, Hicaz Cephesi'ne ilişkin 27, İran Cephesi'ne ilişkin 20 fotoğraf yer aldığı görülmektedir (Cephelere göre fotoğraf sayıları Tablo-2'de sunulmuştur). Buna göre en fazla fotoğraf, Galiçya Cephesi'ne aittir. Osmanlı Devleti'nin varlığı açısından diğerlerine göre daha önemsiz olmasına rağmen Galiçya'nın hakkında en fazla fotoğraf yayımlanan cephe olması beklenmedik bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır. En fazla toprak kaybının yaşandığı Sina Cephesi'ne ilişkin fotoğraf sayısının fazlalığı ise doğal bir sonuç olarak kabul edilmelidir.

Derginin son sayfaları genellikle esirlere ve İtilaf Devletleri'nden elde edilen silah ve malzemeye ayrılmıştır. Bu fotoğraflarda esirler oldukça iyi giyimli ve mutlu görünürken ele geçen malzemeler de kullanılır durumda görünmektedir. Derginin esirleri iyi durumda gösteren fotoğraflara bu ölçüde önem vermesi, İtilaf Devletleri'nin Türklerin esirleri yediği şeklindeki (Sayılır, 2005, s. 328; Pehlivanlı, 1991) olumsuz propagandaları ile mücadele etme isteği ile yakından ilişkilidir.

Bir bütün olarak ele alındığında Osmanlı'nın birçok cephede savaşmasına karşın *Harp Mecmuası*'nın, ağırlıklı olarak Galiçya, Çanakkale ve son sayılarda Kafkasya cephelerine yoğunlaştığı, Sina Cephesi'ne ilişkin çok sayıda fotoğrafa yer vermesine karşın bunların neredeyse bütün sayılara dengeli şekilde dağıldığı görülmektedir. Dergi, bozgunların yaratacağı moral bozukluğunu telafi edebilmek için, başarı kazanılan cephelere ilişkin fotoğraflara dönemsel olarak daha yoğun şekilde yer verirken diğer cepheleri görmezden gelmeyi veya onlara daha az yer vermeyi tercih etmiştir.

Hicaz, Sina ve Filistin Cepheleriyle İlgili Haberlere İlişkin Bulgular

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşında en fazla toprak kaybını, 4. Ordu bölgesinde yer alan Hicaz, Sina ve Filistin cephelerinde yaşamıştır. Bu cephelerle ilgili haberlerin analizi, Osmanlı Harbiye Nezaretinin hem savaş sonunda tamamı kaybedilecek olan Araplarla meskûn topraklarına hem de bu kayıpta etkili olduğu düşünülen Arap İsyanı'na nasıl baktığına ilişkin ipuçları verecektir.

Yapılan analiz sonucunda dergide yayımlanan 81 makaleden sadece *Din ve Vatan* (Harp Mecmuası, Sayı 11, Temmuz 1332, s. 1-3), *Çöldeki Muharebeler ve Muharıpler* (F.R., Sayı 11, Temmuz 1332, s. 4-8), *Sina Muharebelerinde* (F.R., Sayı 14, Teşrin-i Sâni 1332, s. 9-11) ve *Süveyş ve Havalisinde Tayyarelerimizden Faaliyeti ve Tayyarelerimizden Alınan Fotoğraflar* (Harp Mecmuası, Sayı 14, Teşrin-i Sâni 1332, s. 12-14) başlıklı dört makale ile *Kahire Yollarında* (Ahmet Refik, Sayı 4/Kanun-u Sâni 1331, s. 9-10 ve Sayı 5, Şubat 1331, s. 5-9), *Fazıl Ferid'in Gazası* (Fatıma Nurunnisa, Sayı 18, Nisan 1333, s. 9-11), *Gazze Muharebesi 1-2* (Harp Mecmuası, Sayı 19, Mayıs 1333, s. 1-4 ve Sayı 20, Temmuz 1333, s. 9-10) başlıklı üç hikâyede Hicaz, Sina ve Filistin cephelerinde sürmekte olan muharebelere yer verildiği belirlenmiştir.

Din ve Vatan makalesinde hilafetin Abbasilerden Osmanlılara geçişi ve Osmanlı padişahlarının İslam'a hizmetleri anlatılmaktadır. Makalede Hilafetin Osmanlı'ya geçişinin bir tesadüf sonucu değil Allah'ın kudreti ile gerçekleştiği vurgulanmıştır:

Abbasilerin bünyân-ı şevketi Dicle kenarında yıkılırken aynı senede - ihtimal ki aynı ayda ve aynı günde- Asya'nın garbindaki kahraman bir aşiret beyinin sulbünden dünyaya bir erkek çocuk geliyordu. Bu çocuk doğdu, büyüdü ve kendi namına nispet olunan bir devletin esas-ı rasinini vaz etti (Harp Mecmuası, Sayı 11, Temmuz 1332, s. 1-3)

Falih Rıfki'nin "F.R." rumuzuyla kaleme aldığı *Çöldeki Muharebeler ve Muharıbler* başlıklı makalesinde İstanbul'da çöl hakkında çok az şey bilindiği, çölde küçük bir manevranın dahi övünülmesi gereken bir başarı olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre "Kanal'da asıl düşman hatt-ı harbiyle temas etmeden evvel çöl tabiatına karşı büyük bir harp vermek lazımdı. Bu harp, çölü diğer araziden büsbütün ayıran hususi müşkilata ve mahrumiyetlere, yolsuzluğa, susuzluğa, erzaksızlığa karşı verilecekti" (Harp Mecmuası, Sayı 11, Temmuz 1332, s. 4). Makaleye göre çölün çetin doğasına karşı verilen savaş yolları açılarak, tren rayları döşenerek, su kanalları açılarak büyük ölçüde kazanılmıştır.

Falih Rıfki'nin aynı rumuzla kaleme aldığı bir diğer makale de ilkinden dört ay kadar sonra yayımlanan *Sina Muharebelerinde*'dir. Makale boyunca Sina çöllerinde ve Süveyş Kanalı çevresinde yürütülen harekâtın zorluklarından,

askerlerin üstün düşman ve çölün zorlu koşulları karşısında gösterdiği fedakârlıklardan bahseden Falih Rıfkı, askerlerin kısa bir mola esnasında buldukları ölmüş bir devenin kafasını keserek pişirmeye çalıştıklarını, bu uğurda mataralarındaki son suları da tencereye koyduklarını ancak etin çabuk pişmediğini ve “israf edilen bir saniyenin” dahi harpte hayati öneme sahip olduğunun bilincinde olan amirlerinden gelen emir üzerine tereddüt etmeksizin tencereyi kuma dökerek yürüyüşe devam ettiklerini anlatmıştır (F.R., Sayı 14, Teşrin-i Sâni 1332, ss. 9-11). Makalenin yayımlandığı tarihte (Kasım 1916) II. Kanal Harekâtı’nın başarısızlıkla sonuçlandığı ve Romani Muharebesi’nde (3-5 Ağustos 1916) yenilgiye uğrayan Osmanlı Ordusu’nun geri çekilmek zorunda kaldığı ve Gazze Bir’üs Sebi arasında bir savunma hattı tesis ettiği (Uyar ve Erickson, 2014, s. 522) göz önüne alındığında makalenin uğranılan yenilgiyi perdelemek amacıyla kaleme alınmış olabileceği değerlendirilmektedir. Aynı sayıda ve benzeri bir amaçla yayımlandığı düşünülen *Süveyş ve Havalisinde Tayyarelerimizin Faaliyeti ve Tayyarelerimizden Alınan Fotoğraflar* başlıklı makalede ise uçakların savaşta önemi anlatılarak Süveyş Kanalı ve çevresinden çekilen çeşitli hava fotoğraflarına yer verilmiştir. Osmanlı pilotları tarafından Portsaid civarındaki İngiliz tesislerinin ve gemilerinin önce fotoğraflarının çekildiği ardından da bombardıman edilerek ağır zayıyat verildiği; İngiliz pilotlarının yaptığı saldırıların ise “cesur” Osmanlı pilotları tarafından yenilgiye uğratıldığı anlatılmıştır (*Harp Mecmuası*, Sayı 14, Teşrin-i Sâni 1332, ss. 12-14).

Hikâyelerde ise genel olarak askerlerin ve komutanların kahramanlıkları işlenmiştir. Ahmet Refik’in *Kahire Yollarında* (Ahmet Refik, Sayı 4/Kanun-u Sâni 1331, ss. 9-10 ve Sayı 5, Şubat 1331, ss. 5-9) başlıklı tarihî hikâyesinde Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran Savaşı (1514) sonrasında İstanbul’a dönüşü, harp hazırlıkları, Memluk Devleti’ni ortadan kaldırarak Mısır’ı ele geçirmek üzere sefere çıkışı ve Mercidabık Meydan Muharebesi (1516) anlatılmaktadır. Hikâyede Osmanlı’nın o dönemde İngilizlerin elinde bulunan Mısır’ı ele geçirmek üzere yaptığı Kanal Harekâtı ile Yavuz’un Mısır seferi arasında bir benzeşim kurulmak istendiği sezilmektedir. Nitekim bir kurgusal metin olmasına karşın seferin meşru sebeplere dayandığı vurgulanmıştır:

Sultan Selim’in bu seferi açmasına sebep, hırs ve menfaat, tevsi’-i memleket değildi; ezeli bir düşmana yardım eden, kendisini en şerefli bir zaferden mahrum etmeye çalışan Mısır sultanlarından intikam almak. Fakat o, bu intikamı da tehir etmek, kendisine fenalık edenlerle sulhen uzlaşmak istemişti. Buna muvaffak olamayınca Mısır seferi için eğlenmedi, seri bir yürüyüşle (Aksaray-Kayseri) hattını takip etti (Ahmet Refik, Sayı 4/Kanun-u Sâni 1331, s. 9).

Hikâyede Kahire yolunun uzun olduğu, çöllerin sefalet, felaket, müşkülâtlarla dolu olmakla birlikte Kahraman Selim’in muazzaz emeline nail olmak için uzun ve zorluklarla dolu yolun her türlü felaketlerine göğüs germeyi göze aldığı

belirtilmiştir (Ahmet Refik, Sayı 4/Kanun-u Sâni 1331, s. 10). Böylece İttihat ve Terakki hükûmetinin faaliyetleri ile Sultan Selim'inkiler arasında benzerlik ilişkisi kurularak İttihat Terakki'nin büyük zorlukları göze alarak karar verdiği Kanal Harekâtı'nın, Sultan Selim'in Mısır Seferi gibi mutlak suretle zaferle sonuçlanacağı mesajı verilmektedir.

Fatıma Nurunnisa isimli yazarın kaleme aldığı belirtilen *Fazıl Ferid'in Gazası* (*Harp Mecmuası*, Sayı 18, Nisan 1333, ss. 9-11) başlıklı hikâyede Türk askerinin kahramanlığı ve fedakârlığı Anadolu'da çobanlık yapmakta iken işlerini bırakıp askere giden Fazıl Ferid üzerinden anlatılmaktadır. Trenle Sina bölgesine sevk edilen Fazıl Ferid çölün zorlu şartlarında kendisine verilen görevleri yaparken bir uçağın yakınına indiğini fark eder. Daha önce uçak görmediği için bunu bir kuşa benzeten Fazıl Ferid, uçağın yakınındaki iki İngiliz'i uniformalarından tanır ve kuşa benzettiği uçağın bir şeytan işi olduğunu düşünür. Buna karşın cesaretini toplayarak uçağa yaklaşır ve önce uçağın karın bölgesine ateş ederek onu tahrip eder ardından da iki İngiliz askerini öldürür. Hikâyede çölde savaşan askerlerin karşılaştığı zorluklar iyi şekilde tasvir edilmiştir.

Yazarı belirtilmeyen *Gazze Muharebesi* (*Harp Mecmuası*, Sayı 19, Mayıs 1333, s. 1-4 ve *Harp Mecmuası*, Sayı 20, Temmuz 1333, s. 9-10) başlıklı hikâyede ise Osmanlı ordusunun fedakârlık ve kahramanlığı, *Gazze Muharebeleri*'nde kritik bir öneme sahip *Mantar Tepe*'yi (Atay, 2008, s. 101) savunan 125. Piyade Alayı'nın Yüzbaşı İbrahim Efendi, Teğmen Akif Efendi, Bölük Başçavuşu Kozanlı Mehmet oğlu Hasan Tahsin, Tarsuslu Mustafa oğlu Ali Çavuş gibi çeşitli rütbelerdeki personeli üzerinden anlatılır. Hikâye boyunca kendisinden kat kat üstün İngiliz birliklerine karşı savaşan 125. Piyade Alayı'na bağlı birlikler, bir süreliğine düşman eline geçen *Mantar Tepe*'yi geri alır.

Harp Mecmuası'nda yayımlanan bütün hikâyelerde yaşanmış ya da yaşanması muhtemel olayları konu alınmaktadır. İster tarihî olsun isterse o döneme ait kahramanlar gerçek kişilerdir. Hepsisi cesurdur ve vatani için seve seve can vermeye hazırdır. Şehadet onlar için bir şeref meselesi olduğu kadar dinî bir görevdir. Çanakkale Savaşı'na katılmış olma da hikâyelerde önemli bir temadır. Hem hikâyelerde hem de makalelerde İngilizler'in Çanakkale yenilgisinin öcünü almak üzere Kudüs'ü de içeren kutsal yerlere saldırdığı ifade edilir.

Makale, şiir, anı ve hikâye alanında Hicaz, Sina ve Filistin cephelerinde yaşanan olaylara çok az yer verilmesine karşın fotoğraf konusunda tam tersi bir durum söz konusudur. Dergi sayfalarında en fazla fotoğraf 4. Ordu bölgesine aittir. Sina Cephesi'ne ilişkin 156, Hicaz Cephesi'ne ilişkin ise 27 fotoğraf yayımlanmıştır. Ayrıca 23. sayının kapak resmi ile 19, 21 ve 23. sayıların iç kapak resimleri bu cephelere ayrılmıştır.

Hicaz, Sina ve Filistin cephelerine ilişkin ilk fotoğraf, derginin ikinci sayısında yer almış ve bundan sonraki bütün sayılarda bu cephelerden çekilen fotoğraflara yer verilmiştir. Fotoğraflarda en çok görünenler erler, Arap gönüllüler, Arap dinî liderler ve develerdir. Ayrıca Enver Paşa ile ordu komutanı Cemal Paşa'nın birlikte çekilmiş bazı fotoğrafları da yayımlanmıştır. Cemal Paşa'nın tek başına çekilmiş fotoğrafı çok nadirdir. Dergi fotoğraf seçiminde böylesi bir yol izleyerek Enver Paşa dışındaki üst rütbeli komutanların görünürlüğünü en alt seviyede tutmaya çalışmış; Enver Paşa'nın ön planda olmasına dikkat etmiştir.

Bu cephelere ilişkin fotoğraflarda erler ve gönüllüler, derginin geneliyle benzer şekilde mola verirken, cepheye giderken, yemek yerken, hastanede tedavi olurken, bir su kenarında banyo yaparken vb. etkinliklerde morali yüksek ve iyi giyimli olarak görülür. Bu tür fotoğraflara, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı askerlerinin açlık çektiğine ilişkin propagandalarıyla (Avşar, 2004, s. 82; Ulu, 2012, s. 63) mücadele amacıyla sıklıkla yer verildiği düşünülmektedir. Ayrıca Filistin Cephesi'ndeki lojistik işleyiş ve iklimden kaynaklanan moral bozukluğu Osmanlı Ordu Karargâhı için bir sorun teşkil etmekteydi. Yaz ayları çok sıcak geçen Cephe genelinde su ve yiyecek sıkıntısı yaşanmaktaydı. Posta, eğlence ve sağlık hizmetleri genellikle eksikti. Söz konusu eksiklikler cephedeki Arap birliklerini düşman propagandası karşısında kırılğan hâle getirmekteydi (Erickson, 2007, s. 98). Askerlerin gündelik hayatını resmeden bu tür fotoğraflar tercih edilerek bir yandan cephedeki moral bozukluğu gizlenirken diğer yandan da halkın ve askerlerin moralini yükseltme amaçlanmış olabilir.

Fotoğraflarda Osmanlı askerleri ile Araplar dayanışma hâlinde gösterilmiş, Arap gönüllülerin yaptığı fedakârlıklar fotoğraf altı yazılarla vurgulanmıştır. Bu tür fotoğraf ve yazılarla Arapların din kardeşi olan Osmanlı askerlerinin yanında yer aldığı mesajı verilmeye çalışıldığı söylenebilir. Dergide Emir Hüseyin ve oğulları tarafından başlatılan isyana rağmen ne bu kişilere ne de Araplara yönelik herhangi bir olumsuz bilgi, görsel veya imaya yer verilmediği tespit edilmiştir. İsyancı Araplara yönelik herhangi bir olumsuz bilgi ve söyleme yer verilmemesinin sebebinin, İngilizlerin yoğun ve etkili propagandalarına rağmen hâlâ Osmanlı Halifesi'ne bağlılığını devam ettiren Arap halkını ve özellikle de Osmanlı Ordusu'ndaki Arap askerlerini incitmemeye dikkat edilmesi olduğu değerlendirilmektedir. İngiliz istihbaratçıları Osmanlı yönetimine itaatsizliği arttırmak için daha savaş başlamadan gizli Arap örgütleriyle irtibat kurmuşlardı. Savaş başlar başlamaz Kahire'de kurdukları Arap Bürosu eliyle Araplara yönelik faaliyetlerini arttırdılar. Arapların ilk fırsatta kitle hâlinde isyan edeceklerini öngören İngilizlerin Şerif Hüseyin ile pazarlık masasına oturmasının sebebi de Osmanlı Ordusundaki subay ve erlerin isyan veya en azından emirlere itaatsizlik etmesini sağlamaktı. Şaşırtıcı bir şekilde, Arap halkına yönelik propaganda Araplardan ziyade İngilizleri etkilemiş ve kendi propagandalarına kendileri inanmışlardır. Hicaz'daki birkaç bin Bedevi aşireti

mensubu dışında kalan Araplar savaş sonuna kadar devlete sadık veya hiç değilse tarafsız kalmıştır. (Uyar ve Erickson, 2014, ss. 539-540). *Harp Mecmuası*'nda, 5 Haziran 1916'da Şerif Hüseyin'in oğulları Faysal ve Ali tarafından Medine'ye yapılan başarısız bir saldırı ile başlayan Arap İsyanı'na (Uyar, 2018, s. 45) yönelik herhangi bir bilgi ve fotoğrafa yer verilmemesinin isabetli bir tercih olduğu değerlendirilmektedir.

Osmanlı propagandası büyük ölçüde aynı zamanda Halife olan Padişah Mehmed Reşad'ın ilan ettiği cihada dayanmasına karşın, bütün İslam âleminin lideri olduğu ileri sürülen padişahın, efendisi ve koruyucusu olduğu vurgulanan kutsal topraklarda çekilmiş hiçbir fotoğrafı bulunmamaktadır. Kutsal yerlere ilişkin bu fotoğraf eksikliği dönemin en parlak devlet adamı olan Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından giderilmeye çalışılmıştır. 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın daveti üzerine, Şubat 1916'da Filistin Cephesi'ne gelen Enver Paşa Medine ve Kudüs'ü ziyaret ederek Mescid-i Aksa, Ravza-i Mutahhara gibi kutsal mekânlarda fotoğraflar çektirmiştir. Birçoğu derginin yedinci sayısında yayımlanan fotoğraflarda Enver Paşa, Arap toplumunun ileri gelenleri ve 4.Ordu Komutanı Cemal Paşa ile birlikte görünmektedir (Sayı 7, Mart 1332, ss. 3-6).

Tarikat alay ve taburlarına ait fotoğraflar, 4. Ordu bölgesine has niteliktedir. Derginin 5. sayısında (Şubat 1331, s. 10) Mevlevi Gönüllü Taburunun Kadiri Bölüğüne, 9. sayısında (Mayıs 1332, s. 4) Rufai Alayına, 10. sayısında (Haziran 1332, s. 3) Mevlevi Gönüllü Alayına, 19. sayısında (Mayıs 1333, s. 5) ise Kadiri ve Mevlevi Gönüllü Alayına ait olduğu belirtilen fotoğraflar yayımlanmıştır. Bu fotoğraflarda adı geçen tarikatlara mensup askerler ya eğitim yaparken ya da cepheye intikal ederken resmedilmiştir.

Hicaz, Sina ve Filistin cephelerine ilişkin fotoğraflarda bazen mücahit olarak anılan Arap gönüllülere büyük önem verildiği belirlenmiştir. Mescidi Aksa gibi kutsal yerlerde Türk askerleri ile Arap mücahitler karışık hâlde görünür (*Harp Mecmuası*, Sayı 3, Kanun-u Sâni 1331, ss. 5-7; *Harp Mecmuası*, Sayı 7, Mart 1332, s. 3-6; *Harp Mecmuası*, Sayı 11, Temmuz 1332, s. 3-9). Arap isyancılara ait herhangi bir yazıya yer verilmediği gibi fotoğrafa da yer verilmemiştir. Türkler ile Araplar İngilizlere karşı birlikte cihat eden din kardeşleri olarak gösterilmiştir. İsyan eden Şerif Hüseyin'in yerine görevlendirilen Mekke Şerif'i Emir Ali Haydar Paşa'nın Fahrettin Paşa ile birlikte askerleri selamlarken yayımlanan fotoğrafları (*Harp Mecmuası*, Sayı 23, Teşrin-i Sâni 1333, ss. 1-2) bu anlamda başarılı sayılabilir. Dergide çok sayıda deve fotoğrafına yer verildiği tespit edilmiştir. Bu fotoğraflarda develer yaralı taşırken (*Harp Mecmuası*, Sayı 16, Şubat 1332, s. 12) otlarken (*Harp Mecmuası*, Sayı 24, Kânûn-u Evvel 1333, s. 14), su içerken (*Harp Mecmuası*, Sayı 23, Teşrin-i Sâni 1333, s. 4), yıkanırken (*Harp Mecmuası*, Sayı 20, Temmuz 1333, s. 10), tımar olurken, tedavi edilirken (*Harp Mecmuası*, Sayı 13, Teşrin-i Evvel 1332, s.12)

hatta bir kız çocuğu tarafından sevilirken (*Harp Mecmuası*, Sayı 20, Temmuz 1333, s. 10) görülmektedir. Develere bu ölçüde yer verilmesinde devenin çöl muharebelerinde büyük önem taşıması yanında İslam ve Türk kültüründe önemli bir figür olmasının etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Derginin genelinde olduğu gibi Hicaz, Sina ve Filistin cephelelerinde alınan esirler de fotoğraflarda oldukça iyi durumda gösterilmiştir. Örneğin derginin 14. sayısında esir İngiliz subayları at üzerinde giderken onlara muhafızlık yapan eranın yaya olarak ilerlediği görülmektedir. Osmanlı askerinin kendisi yaya giderken düşman askerlerini atla taşıması, fotoğraf altı yazıda “Osmanlı askerlerinin esire şefkat dersinden bir numune-i ibret” (*Harp Mecmuası*, Sayı 14, Teşrin-i Sâni 1332, s. 16) olarak ifade edilmiştir.

Sonuç

Gerçekleştirilen analizler sonucunda *Harp Mecmuası*’nda yayımlanan makale, şiir, anı ve hikâyelerde Hicaz, Sina ve Filistin cephelelerinde yaşanan olaylara çok az yer verildiği, dergide yayımlanan 81 makaleden sadece ikisi ile üç hikâyede Hicaz, Sina ve Filistin cephelelerinde sürmekte olan muharebelere yer ayrıldığı belirlenmiştir.

Makale, şiir, anı ve hikâye türlerindeki metinlere çok az yer verilmesine karşın fotoğraf alanında tam tersi bir durumun söz konusu olduğu; Filistin ve Sina cephelelerine ilişkin 156, Hicaz Cephesi’ne ilişkin ise 27 fotoğrafın yayımlandığı, fotoğrafların cephelelere göre dağılımı göz önüne alındığında en fazla fotoğrafın bu cephelelere ait olduğu saptanmıştır. Bu cephelelerin geniş bir alanı kapsamasına karşın büyük bir başarı elde edilmemesi sebebiyle Hicaz, Sina ve Filistin cephelelerinde yaşanan olaylara ilişkin az yazıya yer verilmiştir. Buna karşın kutsal toprakların bu bölgede olması, halkın ezici çoğunluğunun Arap olması, Osmanlı ordusunda çok sayıda asker bulunması ve bu bölgede görev yapan askerlerin lojistik işleyişteki eksiklikler ve iklim şartlarının ağırlığı nedeniyle düşman propagandası karşısında hassas hâle gelmesi (Erickson, 2007, s. 98) gibi sebeplerle çok sayıda fotoğrafa yer verildiği görülmektedir. Böylece okuma yazma oranı oldukça düşük olan halkın ve askerlerin morali, cepheledeki gündelik hayatı sorunsuz şekilde resmeden fotoğraflar yoluyla yükseltilmeye çalışılmıştır.

Gerçekleştirilen çözümlenmeler sonucunda *Harp Mecmuası*’nda tek bir ideoloji doğrultusunda yayın yapılmadığı, dergide hem Türkçü-Turancı hem de İslamcı ideolojiye ilişkin söylemlere yer verildiği görülmüştür. Dergi yazarlarının tamamına yakının Türkçü olmalarına rağmen bu ideolojilerden hangisinin daha baskın olduğunu belirlemek oldukça zordur. Bununla birlikte Kafkas Cephesi’ne yönelik haberler ve fotoğraflarda Türkçü-Turancı ideolojinin, çalışmanın odak noktasını oluşturan Sina, Filistin ve Hicaz cephelelerine yönelik haber ve fotoğraflarda ise İslamcı ideolojinin daha güçlü olduğu söylenebilir.

Dergideki İslamcı ideoloji Türkçülük ile harmanlanmış bir içeriğe sahiptir. Buna göre aynı zamanda Halife olan Osmanlı padişahı dünyadaki bütün Müslümanların lideri ve koruyucusudur. Dolayısıyla başta Rusya'dakiler olmak üzere esir Müslümanların kurtuluşu ve İslam âleminin eski parlak günlerine dönmesi Osmanlı Halifesi'nin askerleri olan Türklerin savaştan başarı ile çıkmasına bağlıdır. Aksi hâlde Hristiyan Avrupalılar son bağımsız Müslüman devleti de yıkacak ve Müslümanları yok edecektir. “Ey Müslüman evladı! Ey Türk oğlu!” (Süleyman Nazif, Sayı 4, Kanun-u Sâni 1331, s. 51) şeklindeki ideolojik seslenişler de dergide Türkçülük ve İslamcılık ideolojilerinin ayrılmaz şekilde iç içe geçtiğini göstermektedir.

Bu ideoloji ile uyumlu şekilde Arapların, İngilizlerle iş birliği yaparak Osmanlı'yı arkadan vurduğu yönündeki söyleme derginin hiçbir sayısında yer verilmediği, tersine Arap-Türk dayanışmasını vurgulayan haberlere ve fotoğraflara sıklıkla yer verildiği saptanmıştır. İsyancı Araplara veya Emir Hüseyin gibi Arap İsyanı'na öncülük edenlere yönelik herhangi bir olumsuz bilgi ve söyleme yer verilmemesinin isabetli bir tercih olduğu değerlendirilmektedir. Bu yolla İngilizlerin yoğun ve etkili propagandalarına rağmen hâlâ Osmanlı Halifesi'ne bağlılığını devam ettiren Arap halkı ve özellikle de Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Arap askerler incitilmemeye çalışılmıştır.

Yapılan analizler neticesinde, *Harb Mecmuası*'nda söz konusu cephelerde yürütülen savaflara ilişkin çok sayıda haber ve fotoğrafa yer verildiği, bu haber ve fotoğraflarda Osmanlı askerlerinin morali yüksek, iyi kıyafetler içerisinde; sağlık, yiyecek vb. ihtiyaçları tam anlamıyla karşılanmış şekilde gösterildiği, esir askerlere çok iyi muamele edildiğinin vurgulandığı, askerlerin veya komutanların Kudüs ve Medine gibi kutsal yerlerde dua ederken çekilen fotoğraflarına sıklıkla yer ayrıldığı ortaya konmuştur. Mecmuada asker ve komutanların Kudüs ve Medine gibi kutsal yerlerde çektiği fotoğraflarına yer verilmesinin temel sebeplerinden biri, gerçekleştirilen savaşın kutsal bir savaş olduğu, din adına yapıldığı, dolayısıyla savaş sırasında yaşamını kaybeden askerlerin İslam dininde en kutsal mertebelerden biri olan şehitlik makamına erişeceği düşüncesini okuyuculara aktarmaktır. Bunun yanı sıra Osmanlı askerlerinin Filistin, Hicaz ve Sina gibi zor coğrafyalarda savaşmasının kutsal bir nedene dayandığının aktarılmasıyla, bir yandan askerlerin dinî duygular aracılığıyla devletlerine bağlılığının artırılması, askerden kaçışların önüne geçerek moral ve motivasyonların yüksek tutulması; diğer yandan iç kamuoyunun dinî duygularına hitap edilerek iç kamuoyunun desteğinin sağlanması hedeflenmektedir. Dergide ne İtilaf Devletleri'nin ne de herhangi bir devletin askerlerini aşağılayan, onları küçük düşüren bir söyleme yer verilmemiştir. Düşmanını ötekileştiren, onu canavar/vahşi gösteren bir söylem yerine Osmanlı askerlerinin kahramanlıklarını ve olumlu yönlerini yücelten bir söylemin hâkim olduğu, dolayısıyla karşıtlıkların geri dönülmez şekilde kurulmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Ağaoğlu Ahmed. (1331). Türkiye'nin ve İslam Aleminin Kurtuluşu. *Harp Mecmuası*, 1, 7-9.
- Ağaoğlu Ahmed. (1331). İngiliz Oyunları. *Harp Mecmuası*, 2, 5-7.
- Ahmet Refik. (1331). Kahire Yollarında I. *Harp Mecmuası*, 4, 9-10.
- Ahmet Refik. (1331). Kahire Yollarında II. *Harp Mecmuası*, 5, 5-9.
- Ahmet Refik. (1332). Galiçya'daki Şanlı Osmanlı Askerlerine. *Harp Mecmuası*, 13, 3-6.
- Ahmet Refik. (1333). Şehid Kara Mehmed. *Harp Mecmuası*, 24, 6-9.
- Ahmet Refik. (1333). Harb Edebiyatı ve Eski Şairlerimiz. *Harp Mecmuası*, 21, 6-8.
- Akarcılı, S. (2003). *İkinci Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Akşin vd. (1989). *Türkiye Tarihi-4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Atabek, N. (2003). Propaganda ve Toplumsal Kontrol. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 4 (2), 4-12.
- Atay, F. R. (2008). *Ateş ve Güneş*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Avşar, S. (2003). Birinci Dünya Savaşında Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi) Dergisi*, 14, 65-127.
- Avşar, S. (2004). *Birinci Dünya Savaşında İngiliz Propagandası*. Ankara: Kim.
- Banoğlu, N. A. (1982). *Türk Basınında Çanakkale Günleri*. İstanbul: Türk Basın Birliği Yayını.
- Beşikçi, M. (2010). Birinci Dünya Savaşı'nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik: Asker Kaçakları Sorunu ve Jandarmanın Yeniden Yapılandırılması. İ. Akça ve E. B. Parker (Ed.), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* içinde (ss. 147-172). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bilgin, M. (2017). *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*. İstanbul: Ötügen.
- Bilkan, A. F. ve Çakır, Ö. (2006). *Harp Mecmuası*. İstanbul: Kaynak Kitaplığı Yayınları.
- Budak, A. (2012). The French Revolution's Gift to the Ottomans: The Newspaper, The Emergence of Turkish Media. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2, No. 19, 157-169.
- Bruntz, G. G. (1938). *Allied Propaganda and the Collapse of the German Empire in 1918*, California: Stanford University Press.
- Cull, N. J., Culbert, D. ve Welch, D. (2003). *Propaganda and Mass Persuasion: A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*. California: ABC-CLIO.
- Çalık, M. ve Sözbilir, M. (2014). İçerik Analizinin Parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39 (174), 33-38.
- Çeliktemel-Thomen, Ö. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922). *Online International Journal of Communication Studies*, 2, 1-17.

- Dönmez-Colin, G. (2015). *The Routledge Dictionary of Turkish Cinema*. New York: Routledge.
- Dursun, Ç. (2001). *TV Haberlerinde İdeoloji*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2010). *Öteki Kuram: Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*. Ankara: Erk Yayınları.
- Erickson, E. J. (2014). *Ottoman Army Effectiveness in World War I*. New York: Routledge.
- Esenkaya, A. (2003). Askeri Propaganda Açısından *Harp Mecmuası* ve Bu Mecmuanın Çanakkale Muharebesi'ni Tasvirdeki Rolü. *Communiqes: The Joint Turkish-Israeli Military History Conference II*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 59-66.
- Evren, B. (1995). *Türkiye'ye Sinemayı Getiren Adam, Sigmund Weinberg*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- F. R. (Falih Rıfkı). (1332). Çöldeki Muharebeler ve Muharibler. *Harp Mecmuası*, 11, 4-8.
- F.R. (Falih Rıfkı). (1332). Sina Muharebelerinde. *Harp Mecmuası*, 14, 9-11.
- Fatıma Nurunnisa. (1333). Fazıl Ferid'in Gazası. *Harp Mecmuası*, 18, 9-11.
- Fırat, N. S. (2008). *Savaş Fotoğraflarının Kullanımı Bağlamında Propaganda ve Manipülasyon*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Gök, N. (2008). Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 43, (27), 77-93.
- Görgülü, İ. (1983). *Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar*. İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları.
- Görgülü, İ. (2008). *Çanakkale İlk Günde Biterdi: Mustafa Kemal'in Planı Uygulansaydı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Gözler, K. (2007). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: EkinYayınları.
- Gürcan, M. (2016). Talking to Hearts and Minds Influencing Strategies in the Gallipoli Campaign. M. Gürcan ve R. Johnson, (Eds), *The Gallipoli Campaign: The Turkish Perspective* içinde (ss. 125-162). New York: Routledge.
- Harp Mecmuası*. (1331). Harp Mecmuası Niçin Çıkıyor. *Harp Mecmuası*, 1, 2-4.
- Harp Mecmuası*. (1331). Tayyareler ile İstikşaf. *Harp Mecmuası*, 3, 4-9.
- Harp Mecmuası*. (1331). Makale-i Mahsusa I. *Harp Mecmuası*, 6, 1-6.
- Harp Mecmuası*. (1332). Makale-i Mahsusa II. *Harp Mecmuası*, 7, 1-2.
- Harp Mecmuası*. (1332). Büyük Goltz Paşa. *Harp Mecmuası*, 9, 12-12.
- Harp Mecmuası*. (1332). Harbde Demiryolunun Ehemmiyeti. *Harp Mecmuası*, 9, 5-6.
- Harp Mecmuası*. (1332). Prusya'nın Nasıl Teşekkül Etti?. *Harp Mecmuası*, 10, 1-4.
- Harp Mecmuası*. (1332). Trablusgarb'a Dair. *Harp Mecmuası*, 11, 9-10.

- Harp Mecmuası*. (1332). Prusya'nın Nasıl Teşekkür Etti? II. *Harp Mecmuası*, 12, 11-12.
- Harp Mecmuası*. (1332). Büyük Friedrich. *Harp Mecmuası*, 14, 6-7.
- Harp Mecmuası*. (1332). Süveyş ve Havalisinde Tayyarelerimizin Faaliyeti ve Tayyarelerimizden Alınan Fotoğraflar. *Harp Mecmuası*, 14, 12-14.
- Harp Mecmuası*. (1333). Türk Anası Ne Düşünüyor. *Harp Mecmuası*, 17, 8-10.
- Harp Mecmuası*. (1333). Prusya'nın İtilası. *Harp Mecmuası*, 17, 3-8.
- Harp Mecmuası*. (1333). Osmanlı Miğferleri ve Harbi Hazır. *Harp Mecmuası*, 18, 5-6.
- Harp Mecmuası*. (1333). Osmanlılarda Esliha ve Mühimmat İmalı. *Harp Mecmuası*, 19, 5-8.
- Harp Mecmuası*. (1333). Tank-Zırhlı Otomobil. *Harp Mecmuası*, 19, 2-2.
- Harp Mecmuası*. (1333). Gazze Muharebesi I. *Harp Mecmuası*, 19, 1-4.
- Harp Mecmuası*. (1333). Gazze Muharebesi II. *Harp Mecmuası*, 19, 1-4.
- Harp Mecmuası*. (1333). Tayyarecilerimiz. *Harp Mecmuası*, 20, 10-11.
- Harp Mecmuası*. (1333). Eski Osmanlılarda Harb ve Hissiyat-ı Umumiye. *Harp Mecmuası*, 20, 4-7.
- Harp Mecmuası*. (1333). Eski Osmanlılarda Harb Fikri. *Harp Mecmuası*, 21, 10-12.
- Harp Mecmuası*. (1333). Osmanlılarda Zafere İtimad Hissi. *Harp Mecmuası*, 22, 2-6.
- Harp Mecmuası*. (1333). Sancak Muhabbeti. *Harp Mecmuası*, 23, 9-12.
- Harp Mecmuası*. (1333). Fransız Siyaseti ve Osmanlılar. *Harp Mecmuası*, 23, 6-8.
- Harp Mecmuası*. (1334). İmhoff Paşa'nın Vefatı. *Harp Mecmuası*, 25-26, 24-26.
- Harp Mecmuası*. (1334). Kafkasya'da Osmanlı Ordusu. *Harp Mecmuası*, 25-26, 6-12.
- Harp Mecmuası*. (1334). Irak'da Tayyarecilik Hayatı. *Harp Mecmuası*, 25-26, 18-21.
- Harp Mecmuası*. (1334). Topkapı Sarayı'nda Cülus-ı Hümayun. *Harp Mecmuası*, 27, 1-2.
- İşık, M. ve Eşitti, Ş. (2015). I. Dünya Savaşı Propaganda Afişlerinde Kadın Temsillerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Göstergibilimsel İncelenmesi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70 (3), 655-682.
- James, P. (Yay. Haz.). (2009). *Picture This: World War I Posters and Visual Culture*. London: University of Nebraska Press.
- Jowett, G.S. ve O'Donnell, V. (2012). *Propaganda and Persuasion*. California: Sage Publication.
- Kaşıyuğun, A. ve Çolak, M. (2014). Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası. *Journal of History Studies*, 5 (6), 157-176.
- Keskin, F. (1997). *II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Alman Propagandası: Türkische Post*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koloğlu, O. (2006). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Köroğlu, E. (2007). *Ottoman Propaganda and Turkish Identity: Literature in Turkey during World War I*. London: IB Tauris.
- Köroğlu, E. (2010). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandanan Milli Kimlik İnşasına*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Köroğlu, E. (2016). Propaganda or Culture War: Jihad, Islam, and Nationalism in Turkish Literature during World War I. Erik Jan Zürcher (Ed.), *Jihad and Islam in World War I: Studies on the Ottoman Jihad on the Centennary of Snouck Hurgronje's "Holy War Made in Germany"* içinde (ss. 135-152). Leiden: Leiden University Press.
- Köroğlu, E. (2018). From Propaganda to National Identity Construction. Nico Wouters, & Laurance Van Ypersele (Ed.). *Nations, Identities and the First World War: Shifting Loyalties to the Fatherland* içinde (ss. 39-56). London: Bloomsbury Publishing.
- Kunt, K. F., Faroqhi, S.N. ve Kasaba, R. (2006). *The Cambridge History of Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kushner, D. (2010). The Musavver Çöl: An Ottoman Journal in Beersheba at the end of World War I. N. Moacanin, V. Kursar ve E. Causevic (Ed.). *Perspectives on Ottoman Studies: Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO)* içinde (167-171). Berlin: LIT Verlag.
- Lippmann, W. (1998). *Public Opinion*. New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.): Transaction Publishers.
- Makal, O. (1991). *Türk Sineması Tarihi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası.
- Odabaş, B. (2012). Türk Sinemasının Kuruluşunda Ordunun Rolü, Belge(Sel) Film ve Kurtuluş Savaşı Filmleri. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 0 (24), 205-212.
- Önal, F. vd. (2013). *Harp Mecmuası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özçelik, M. (2009). Türk Basınına Göre Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin Tarafsızlığı. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)/Selçuk University Journal of Faculty of Letters*, (21), 213-232.
- Özön, N. (1970). İlk Türk Sinemacısı Fuat Uzkınay. İstanbul: Türk Sinematek Derneği.
- Pegum, J. (2007). British Army Trench Journals and a Geography of Identity. M. Hammond, ve S. Towheed (Ed.). *Publishing in the First World War: Essays in Book History* içinde (128-147). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Pehlivanlı, H. (1991). Çanakkale Muharebeleri sırasında Müttefiklerin Propagandası ve Karşı Propaganda. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21 (VII).
- Pim, J. E. (2013). Pro-German Press and Literature in North-Western Spanish Cultures during the World War I (1914-1918). A. Fatu-Tutoveanu ve R. Jarazo (Ed.) *Press, Propaganda and Politics: Cultural Periodicals in Francoist Spain and Communist Romania* İçinde (ss. 96-105). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Polat, G. (2012). Savaş, Propaganda ve Kartpostallar. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2 (1), 243-268.
- Polat, G. (2014). I. Dünya Savaşında İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme (el-Hakika ve Musavver Çöl). *OTAM Dergisi*, 36, 141-155.

- Qualter, T. H. (1980). Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi (Ünsal Oskay, Çev.). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1(35), 255-307.
- Raymond, J. (2013). *News Networks in Seventeenth Century Britain and Europe*. New York: Routledge.
- Sayılır, B. (2005). Çanakkale Savaşları'nda Yer Alan İtilâf Askerlerinin Dini-Etnik Yapısı ve Sahip Oldukları Türk İmajı. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi) Dergisi*, 18, 319-331.
- Selçuk, M. (2012). Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti'nin Çanakkale Kahramanlığını Yaşatma Amaçlı Faaliyetleri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, 2 (1), 195-242.
- Sorgun, T. (1997). *Halil Paşa: İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Süleyman Nazif. (1331). İstanbul Bizim Ebedi Payitahtımız. *Harp Mecmuası*, 4, 1-2.
- Süleyman Nazif. (1333). Rus İhtilali ve Biz. *Harp Mecmuası*, 20, 2-4.
- Sönmez, C. (1998). *Atatürk'te Edebiyat Sevgisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Tamer, A. (2010). *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve ABD'nin Osmanlı Devleti'ne Karşı Yürüttüğü Propaganda Faaliyetlerinin Amerikan ve İngiliz Basını Bağlamında İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Taylor, P. M. (2003). *Munitions of the Mind: A History of Propaganda*. Manchester: Manchester University Press.
- Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tunaya, T. Z. (2001). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Ulu, C. (2012). Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: *Harp Mecmuası* Örneği. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 10 (12), 61-83.
- Uyar, M. (2018). Birinci Dünya Savaşı'nda Hicaz Cephesi ve Medine Savunması. *Toplumsal Tarih*, 294, 42-51.
- Uyar, M. ve Erickson, J. (2014). *Osmanlı Askerî Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülker, M. B. (2008). Hafız Hakki Pasa Hayati ve Eserleri. *Müteferrika Dergisi*, 33, 233-242.
- Yiğit, B. (2007). Birinci Dünya Savaşında İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğunun Propaganda Faaliyetleri: Kurmaca Dışı Metinler Üzerine Bir İnceleme. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences (Journal of Azerbaijani Studies)*, 12, 293-311.
- Wilkinson, N. (2009). *Secrecy and the Media: The Official History of the United Kingdom's D-notice System*. New York: Routledge.

Ekler

Tablo 1. Harp Mecmuası'nın Hicri ve Miladi Takvime Göre Sayıları

Dergi Adı	Sayı No	Çıkış Tarihi (Rumi)	Çıkış Tarihi (Hicri)	Çıkış Tarihi (Miladi)
<i>Harp Mecmuası</i>	1	Teşrini Sâni 1331	Muharrem	Kasım 1915
<i>Harp Mecmuası</i>	2	Kanun-u Evvel 1331	Safer 1334	Aralık 1915
<i>Harp Mecmuası</i>	3	Kanun-u Sâni 1331	Rebî'ul-evvel 1334	Ocak 1916
<i>Harp Mecmuası</i>	4	Kanun-u Sâni 1331	Rebî'ul-evvel 1334	Ocak 1916
<i>Harp Mecmuası</i>	5	Şubat 1331	Rebî'ul-âhir 1334	Şubat 1916
<i>Harp Mecmuası</i>	6	Şubat 1331	Rebî'ul-âhir 1334	Şubat 1916
<i>Harp Mecmuası</i>	7	Mart 1332	Cemâzeyilâhir 1334	Nisan 1916
<i>Harp Mecmuası</i>	8	Nisan 1332	Recep 1334	Mayıs 1916
<i>Harp Mecmuası</i>	9	Mayıs 1332	Recep 1334	Mayıs 1916
<i>Harp Mecmuası</i>	10	Haziran 1332	Şa'bân 1334	Haziran 1916
<i>Harp Mecmuası</i>	11	Temmuz 1332	Ramazan 1334	Temmuz 1916
<i>Harp Mecmuası</i>	12	Ağustos 1332	Zilkade 1334	Ağustos 1916
<i>Harp Mecmuası</i>	13	Teşrin-i Evvel 1332	Muharrem 1335	Ekim 1916
<i>Harp Mecmuası</i>	14	Teşrin-i Sâni 1332	Safer 1335	Kasım 1916
<i>Harp Mecmuası</i>	15	Kânûn-u Evvel 1332	Rebî'ul-evvel 1335	Aralık 1916
<i>Harp Mecmuası</i>	16	Şubat 1332	Rebî'ul-âhir 1335	Şubat 1917
<i>Harp Mecmuası</i>	17	Mart 1333	Cemâziyelevvel 1335	Mart 1917
<i>Harp Mecmuası</i>	18	Nisan 1333	Cemâzeyilâhir 1335	Nisan 1917
<i>Harp Mecmuası</i>	19	Mayıs 1333	Şa'bân 1335	Mayıs 1917
<i>Harp Mecmuası</i>	20	Temmuz 1333	Ramazan 1335	Temmuz 1917
<i>Harp Mecmuası</i>	21	Ağustos 1333	Şevval 1335	Ağustos 1917
<i>Harp Mecmuası</i>	22	Teşrin-i Evvel 1333	Zilhicce 1335	Ekim 1917
<i>Harp Mecmuası</i>	23	Teşrin-i Sâni 1333	Safer 1336	Kasım 1917
<i>Harp Mecmuası</i>	24	Kânûn-u Evvel 1333	Rebî'ul-evvel 1336	Aralık 1917
<i>Harp Mecmuası</i>	25-26	Mayıs 1334	Şa'bân 1336	Mayıs 1918
<i>Harp Mecmuası</i>	27	Haziran 1334	Ramazan 1336	Haziran 1918

Tablo 2. Cephelere Göre *Harp Mecmuası*'nda Yayımlanan Fotoğraf Sayıları

Sıra No	Cephe Adı	Fotoğraf Sayısı
1	Galiçya Cephesi	158
2	Sina-Filistin Cephesi	156
3	Kafkas Cephesi	120
4	Çanakkale Cephesi	100
5	Irak Cephesi	71
6	Trablusgarp Cephesi	41
7	Hicaz Cephesi	27
8	İran Cephesi	20

Harp Mecmuası*'ndan Seçilen Fotoğraflar*Fotoğraf 1.** Enver Paşa Mescid-i Aksa Avlusunda (*Harp Mecmuası*, Sayı 7, Mart 1332, s. 6).

Fotoğraf 2. Bir Baskın Sonrasında Dinlenen Askerler (*Harp Mecmuası*, Sayı 9, Mart 1332, ss. 7-8).

Fotoğraf 3. Rufai Alayının Askerleri Eğitimde (*Harp Mecmuası*, Sayı 9, Mart 1332, s. 4).

Fotoğraf 4. Akıncı Alaylarından Biri Mescid-i Aksa Önünde Dua Ederken (*Harp Mecmuası*, Sayı 12, Ağustos 1332, s. 7).

Fotoğraf 5. Esir İngiliz Subayları At Üzerinde Muhafız Osmanlı Askerleri Yaya (*Harp Mecmuası*, Sayı 14, s. 16)

Fotoğraf 6-7. Gündelik Hayatta Develer (*Harp Mecmuası*, Sayı 20, Temmuz 1333, s. 9; Sayı 14, Teşrin-i Sâni 1332, s. 16).

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ OSMANLI PİYADE SUBAYLARININ KITA VE CEPHE GÖREVLERİ*

*Yunus SATILMIŞ***

Öz: Bu çalışmada, geç dönem Osmanlı ordusu içerisinde nicelik ve etkinlik bakımından sınıf-ı asli olarak kabul edilip, ordunun sevk ve idaresinde çoğunlukla esas sorumlu bulunan kadrolara yükselen piyade sınıfına mensup subayların, dönemin askerî yayınlarına göre barış (vakt-i hazar) ve savaş (vakt-i sefer) dönemlerinde kıtada ve cepheye icra etmekle sorumlu buldukları görevler incelenmiştir. Özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren son derece hareketli, değişken ve sarsıcı bir süreci bütün trajedileriyle yaşamış ve imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinin idaresinde zaman zaman etkin rol almış bulunmalarına rağmen, geç dönem Osmanlı piyade subaylarının görev ve sorumluluklarına ilişkin ikincil kaynakların oldukça sınırlı ve yetersiz olduğu görülmektedir. Bu sebeple, geç dönem Osmanlı piyade subaylarının görev ve sorumluluk sahaları ile mesleki gelişimlerini ve profillerini etkileyen askerî kuralları anlamamıza katkı sunmak amacıyla olan bu çalışmanın temel kaynaklarını; Osmanlı ordusunun piyade sınıfına ilişkin nizamname, talimname ve arşiv belgeleri oluşturmıştır.

Çalışmada yararlanılan resmî/kurumsal askerî yayınların, çoğunlukla olması gerekeni tasvir ediyor olması, geç dönem Osmanlı piyade subaylarının hatıralarından istifade etmek suretiyle mevcut durumun da ortaya konulmasını gerekli kılmıştır. Bu amaçla, söz konusu dönemde askerî okullarda yetişmiş, bilhassa Makedonya Sorunu kapsamında Bulgar, Sırp ve Yunan çeteleriyle mücadelede görev almış ve akabindeki topyekûn savaş (1912-1922) döneminde önemli savaşlara katılmış bazı subay ve üstsubayların hatıraları incelenmiş ve elde edilen veriler kritik edilerek olması gereken ile mevcut durum arasındaki farklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Ordusu, II. Abdülhamid, Piyade, Subay, Barış, Savaş, Kıtada, Cephe.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 24.01.2018 - 31.12.2018

Bu makale, tarafımda kaleme alınıp, 02.06.2016 tarihinde Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından kabul edilen *II. Abdülhamid Döneminde Mektepten Cepheye Osmanlı Piyade Zâbiti (1876-1909)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara) başlıklı yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Tez danışmanım Doç. Dr. Fatih Yeşil'e, hem tez yazımı hem de bu makalenin hazırlanması sürecindeki eğitici ve eleştirel katkıları için sonsuz müteşekkirim.

**Öğr.Gör. Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Temel Bilimler, Tarih Bölümü, ysatilmis54@gmail.com.tr ORCID: 0000-0003-1419-7986

The Duties of Ottoman Infantry Officers on the Field and on the Front, during the Reign of Abdul Hamid II

Abstract: This study, based on military publications of the time, deals with the peacetime and wartime duties of the infantry officers on the field and on the frontline. These officers were regarded as the fundamental corps in the late period Ottoman army in quantitative and qualitative terms, and they were generally promoted to high ranks in the command and conduct of the army. Even though the late period Ottoman infantry officers experienced all the tragedies of the tumultuous, unstable and unsettling late 19th century, they occasionally played active roles in the administration of the transition from an empire to a nation-state; it is clear that the subsidiary sources regarding their duties and responsibilities are quite limited and insufficient. That's why, the archival documents, field manuals and regulations about the Ottoman infantry corps constitute the main sources for this study. This aims to contribute to the comprehension of the military rules influencing the duties, responsibilities, professional development and profiles of the late period Ottoman infantry officers.

As the official/institutional military publications referred to in this study mostly describe the ideal picture, it has become necessary to introduce the real conditions by disclosing the memories of the late period Ottoman infantry officers. To this end, we have analyzed the memories of some officers and senior officers, who studied at military schools in that period and fought against Bulgarian, Serbian and Greek gangs particularly within the scope of the Macedonian Question. They also took part in the important battles during the subsequent total war period (1911-1922). The data obtained has been analysed and used to shed light on the differences between the existing and the ideal situations.

Keywords: Ottoman Army, Abdul Hamid II, Infantry, Officer, Peace, War, Field, Front.

Giriş

Zâbitan[,] hıdemât-ı askeriyyenin kâffe-i aksamında efradın âmir ve muallimi olmak için malumat, tecrübe ve ahlak cihetleriyle efrada fâik bulunmalıdır (*Hıdmet-i Seferiyye Nizamnamesi*, Md. 6'dan aktaran, Ahmed Refik, 1325, s. 1).

İtalyan şair Fulvio Testi'nin "askerlerin yüzyılı" olarak adlandırdığı 1530-1630 arasındaki asırdan itibaren kale tasarımındaki devrim, ateş gücünün keşfi ve orduların büyümesi Avrupa ve Avrupa'yı taklit eden orduların savaş tarzlarını değiştirerek ister sahra muharebelerinde ister siperlerde isterse de surlarda olsun piyade sınıfına olan rağbeti artırmıştır. Ayrıca bir süvari için yapılan harcama ve ödenen ücrete karşılık çok sayıda piyade askerinin seferber edilebilmesi de bu değişim sürecini mali olarak desteklemiştir (Parker, 2014, ss. 163-164). Artık sahra muharebelerinin sonucunu hasım üzerinde ateşle kurulan baskının

belirlemeye başlaması silah teknolojisinin kısıtları dolayısıyla talimli ve disiplinli neferlerden müteşekkil orduları ön plana çıkartmaktaydı. Aynı hiza ve istikamette bulunan, aynı anda adım atıp, aynı anda silahlarını ateşleyebilen neferlerin eğitimi, başarılı bir sevk ve idare için tıpkı komuta ettikleri neferler gibi muallim ve mütefennin subay kadrosunun oluşumunu zorunlu kılmıştır. Ordu mevcutlarının büyümesine koşut olarak piyade birliklerinin nefer sayısının artması ise doğal olarak piyade subaylarının önemini daha da artırmıştır.

Silah teknolojisinde yaşanan büyük değişim de subay sınıfının oluşumunda büyük bir etkiye sahiptir. Bilimsel Devrim'in doğal sonucu olan Endüstri Devrimi'nin beraberinde getirdiği modern teknoloji ürünü silahlar orduların ateş gücünü zaman içerisinde geliştirmiştir. Bu gelişimle eş zamanlı olarak ortaya çıkan zorunlu askerlik sistemi orduların kitleselleşmesine ve ordu nüfuslarının aritmetik bir biçimde katlanmasına zemin hazırlamaktaydı. Böylesi büyük bir insan kitlesinin gerek muharebe alanında gerekse kıtlada sevk ve idaresi hiç şüphesiz daha fazla teknik bilgi ve tecrübe gerektirmekteydi. Avrupa'da ve Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde açılan modern askerî okullar ve akademiler bu gereksinimin ve Aydınlanma'nın akılcı yaklaşımının bir sonucuydu. Nitekim demiryolları ve telgraf gibi teknik gelişmeler de dikkate alındığında, XIX. yüzyıl boyunca savaş ve ordu organizasyonlarının çok daha karmaşık bir hâle geldiği söylenebilir. Söz konusu gelişmelerin sunduğu yeni imkân ve kabiliyetlerin orduya yansıtılması ve sayısı hızla artan askerî birliklerin uyum içerisinde kullanımının sağlanması için özel olarak eğitilmiş subaylardan oluşan bir genel karargâh, yani Genelkurmay idaresi oluşturulmuştur (Archer vd., 2006, s. 380; Ayrıca bk. Tetik, 2018, ss. 43-44).

XIX. yüzyıl boyunca Avrupa ordularında görülen bu gelişmeleri takip etmeye çalışan Osmanlı ordusu da II. Abdülhamid dönemine (1876-1909) geldiğinde modern Avrupa ordularındaki gibi üç esaslı askerî sınıfı ihtiva etmekteydi: piyade, topçu ve süvari. Muharebeyi yapan, en ziyade tehlikeye maruz kalıp, en çok zayıyatı verdiği için zaferin bütün şan ve şerefi kendisine ait görülen ve bu sebeple de incelediğimiz dönemde *sınıf-ı asli* olarak anılan piyade sınıfının XIX. yüzyıl muharebelerindeki en temel vazifesi; “kendi başına ne gelebileceğini hiç düşünmeksizin düşmana yanaşmak” (Boucher, 1932, s. 118), topçu ile müştereken ateş ederek düşmanı ezmek ve hasmın son mukavemetini yalnız başına kırmak olarak kabul edilmekteydi (Mustafa Hilmi, 1327, s. 23). Piyade sınıfının görevi temelde bu iken, piyade subayı ise barış döneminde (eski tabirle vakt-i hazar) askerlerinin talim ve terbiyeleriyle meşgul olup, seferberlik/savaş döneminde (eski tabirle vakt-i sefer) onların şevk ve gayretlerini tahrik eden, askerlerinin inzibatını sıkıca elinde tutan, icabında itaatlerini cebri şiddetle temin eden, onları her türlü faydasız yorgunluktan esirgeyen, fakat gerektiğinde muvaffakiyet için onlardan her türlü fedakârlığı

talep eden kıymetli bir mevki sahibi olarak görülmekteydi (Boucher, 1932, s. 138).

Emrine verilen köylü (veya şehirli) bir erkeği şartlandırarak, ona bir asker sertliği kazandırmak ve böylece onu herhangi bir köylü (veya şehirli) olmaktan çıkararak askerleştirmek piyade subayının görevleri arasında iken, askere; silahıyla birlikte başı dik, silahı omzunda, gözleri subayının içine bakar vaziyette durmayı öğretmek de subayın sorumluluğundaki talim ve terbiyenin ilk önemli adımı olarak sayılmıştır (Bröckling, 2008, s. 98). Bu talim ve terbiyenin öğretildiği merkez ise kışlalar olmuş ve ordunun çeşitli sınıfları için yetiştirilen askerler, burada “İtaati¹, disiplini, temizliği, yürümeyi² ve her şeyden önce yeni bir ahlak sistematiğini öğrenerek âdeta yeniden doğmuşlardır.” (Yeşil, 2011, s. 272).

XIX ve XX. yüzyıl Avrupa ordularının subaylarını etkilediği gibi, Osmanlı subaylarının da fikirlerini okuyup incelediği savaş ve strateji teorisyenlerden General Carl von Clausewitz; “Savaşmak daima belirgin ve kişiye özgü bir iş olacaktır.” diyerek, kıtada subaylar eliyle öğretilen bu askerî eğitimlerin nihai hedefini, Avrupa’da savaşçıların bağlı olduğu temel kurum olarak gördüğü Alay’ın ruhu ve ahlaki değerleri üzerinden şöyle açıklamıştır:

Öldürücü ateş altında beraberliğini yitirmeyen, hayal ürünü korkularla sarsılmayan, gerçek korkulara tüm gücüyle karşı koyabilen, kazandığı zaferlerle övünen, emirlere itaat etme gücünü yitirmeyen, yenilgiye uğradığı zaman bile subaylarına saygı duyan, fiziksel gücünü tıpkı bir atletin kasları gibi sıkıntı ve çabayla geliştiren bir ordu, silahına karşı duyduğu saygı fikriyle niteliklerine ve görevlerine sarılırsa, gerçek askerlik ruhuna sahip olmuş demektir (Clausewitz’ten aktaran, Keegan, 2007, s. 43).

Osmanlı Piyade Subaylarının Barış Döneminde Kıta Görevleri

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı ordusunda piyade sınıfı subaylarının barış dönemindeki görevleri XIX. yüzyıl modern savaş sanatının temel bilgi, tecrübe ve anlayışlarından hareketle tespit edilmeye çalışılmış ve bu görevlerin rütbelere taksimi ise *Piyade Dâhiliye Kanunname-i Hümayunu* ve *Piyade*

¹ Nizâm-ı Cedit, Eşkinci Ocağı ve Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye tecrübelerinde de görüleceği üzere, askerlerin öncelikle emirlere ve emir veren subaya itaat edecek şekilde terbiye edilmelerine verilen önem hakkında ayrıca bk. (Yıldız, 2009, s. 329).

² Piyade subaylarının görevlerini ayrıntıları ile açıklayan Miralay Mustafa Hilmi’ye göre: “... Zabt u rabt için ehemmiyet-i fevkaladesi olan yanaşık nizamda icra olunan talimlerin bir itina-yı tam ile icrası muktezidir. Bundan anlaşılıyor ki yanaşık nizamların talimi maksad-ı aslı olmayıp[,] tesis-i zabt u rabta hâdim bir vasıtaadır” bk. (Mustafa Hilmi, 1327, ss. 10-11).

*Talimnamesi*³ başlıklı resmî askerî yayınlar yolu ile yapılmıştır. Piyade subaylarının kıtadaki görevlerini açıklayan ve çoğunlukla dönemin paradigma (örnek alınan) ordusu olan Alman ordusunun askerî talimnameleri esas alınarak kaleme alınan bu resmî askerî yayın külliyesi, çoğunlukla Osmanlı erkânıharp (kurmay) subayları tarafından ve temelde dönemin resmî askerî yayınlarına dayanılarak veya bu yayınların şerhleri yapılarak yazılan *Hazarda ve Seferde Piyade Zabiti* vb. başlıklı araştırma eserleri yoluyla zenginleşmiştir. Bu eserler incelendiğinde, Osmanlı piyade subaylarının barış dönemindeki görevlerinin temelde iki başlık altında toplandığı görülmektedir. Bu başlıkların birincisi, *sevk ve idare* iken, ikincisi ise *askerlerin usul-ü terbiyesi* olmuştur (Mustafa Hilmi, 1325, s. 3)⁴.

Piyade subayının kıtadaki görevlerini açıklayan temel askerî kaynaklarda, subayların devamlı olarak hatırında tutması gereken düşüncenin; barış döneminde gerçekleştirilen her bir hazırlığın ve eğitimin, harbin sıkı ve kaotik koşullarına uygun düşmesi ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Bu ihtiyaca karşın, Makedonya’da görev yapan Piyade ErkânıHarp Yüzbaşı Kâzım Karabekir’e göre, XX. yüzyıl başında bölgedeki Osmanlı nizamiye ve redif birliklerinin talim ve terbiye durumu büyük bir ihmal içinde çok kötü idi ve talimler çoğunlukla muharebenin icap ettirdiği şekillerden pek uzaktı. Ona göre, yapılan talimler; “yanaşık nizamda gidiş gelişler ve terbiye-i münferide”den ibaretti” (Karabekir, 2009, s. 203).⁵ Barış dönemi hazırlıklarının harbin koşullarına uygun olması gereği yanında, harpte ruh ve fikrin pek çok elim tesir altında bulunması dolayısıyla, muğlak ve karışık tertibat ile muharebe edilmesi mümkün olamayacağından, yalnızca sade ve basit nizamlar kullanmanın zafer kazanmak açısından gerekli görüldüğü de söz konusu askerî yayınlarda öncelikle açıklanan hususlardan olmuştur. Bu nedenle, hakiki muharebelerde ve harbe uygun talim ve terbiyede işe yaramayıp, ancak göze hoş görünecek olan her türlü suni hareket ve nizamlarla, seferde icrası mümkün olmayan suni

³ *Piyade Dâhiliye Kanunname-i Hümayunu* (atıf yapılırken kısaltılarak *Piyade Dâhiliye* ifadesi kullanılmıştır) ve *Piyade Talimnamesi* belirli zaman aralıklarıyla ta’dil edilmiş olup, anılan kaynakların çalışmada kullanılan basımlarının künyeleri kaynakçada sunulmuştur.

⁴ Piyade sınıfının XIX. yüzyıl savaşlarında diğer askerî sınıflardan bağımsız olarak muharebe etmesi gayet nadir olduğundan, birlikte muharebe ettiği diğer askerî sınıfların hareket tarzları ve temel bilgileri de piyade muharebesini etkilediği ölçüde piyade talimnamelerinde yer almıştır. Bununla birlikte, bir talimname, askerî harekâtın yönetimine (tabiye) ilişkin bütün kural ve usulleri içermeyeceğinden, komutan ve subayların muharebede lazım gelen tedbirleri tereddütsüzce ve süratle alabilecek şekilde *muallem* (talimli) bulunmaları gereği de bu talimnamelerde hatırlatılmıştır.

⁵ Karabekir’in 1906’da 3’üncü Ordu birlikleri hakkında yaptığı tasvir hakkında bk. (Karabekir, 2009, s. 155).

tedbirlerin subaylar tarafından icat ve kabulü talimnameler ile yasaklanmıştır. Ayrıca bu tür lüzumsuz talimlerin engellenmesi de her subayın vazifelerinden biri olarak sayılmış ve bölük komutanı ile onun üstünde bulunan bütün birlik komutanları, astlarının talimname hükümlerine uygun olarak talim ve terbiye icra etmelerinden sorumlu tutulmuşlardır (Mustafa Hilmi, 1325, ss. 9-11; 1327, s. 466).

Talim ve terbiyenin harp koşullarına uygun olması, talimnamede belirtilen standartlarda icra edilmesine bağlı görülmekteydi ve bu da kıtada talimi idareye memur olan komutanın bir program tertip etmesini gerektirmekteydi. Bu talim programı oluşturulurken, hangi iş ve harekâtın talimhanede ve hangilerinin arazi üzerinde talimi gerektireceği, hangi eğitime ne kadar süre tahsis edileceği tayin olunup, bulunulan coğrafyanın iklimi ve diğer özellikleri de dikkate alınır. Talim olunacak harekât, tahsis olunan haftalara taksim olunarak, bir hafta taksimatı, buna göre bir günlük taksimat ve bir günde yapılacak talimler için de her hareketin icra müddeti saat ve dakikalarıyla belirlenecek şekilde saat taksimatı hazırlanırdı (Mustafa Hilmi, 1325, ss. 16-17). Hâlbuki Balkan Savaşı'ndan sonra kendisini sorgulayan ve düşüncelerini kaleme alan subaylardan Piyade Erkânı Harp Binbaşı Mehmed Nuri (Conker), orduyu barış döneminde yetiştirmesi gereken subayların bile Piyade Talimnamesini ve Sefer Hizmetleri Yönetmeliğini tam olarak okumadıklarını ve incelemediklerini ifade etmektedir (Mehmed Nuri, 2010, s. 70). Balkan Savaşları'na katılan subaylardan Yüzbaşı Selânikli Bahri ise aynı hususta hatıratında şunları dile getirmiştir: “Bir ordunun harp kıymeti zabitan heyetinin kıymeti ile ölçülür. Ben bütün mevcudiyetimle söylerim ki bizde ben de dâhil olduğum hâlde zabitanın yüzde doksanı talimnamenin muharebe kısmını okumamış, tâbiye ve seferiyeyi karıştırmamıştır” (Selânikli Yüzbaşı Bahri'den aktaran, Bacanlı, 2003, ss. 104-105).

Günümüzde tek er muharebe eğitimi olarak bilinen ve incelediğimiz dönemde ise terbiye-i münferide olarak anılan askerî eğitimin ciddiye, ihtimam ve dikkatle icrası bütün bir askerî talim ve terbiyenin esası olarak görülmekteydi. Bu eğitim, acemi erin mensup olduğu bölük komutanının mesuliyeti ve bölük subaylarından birinin (kaide olarak en kıdemsizinin) hususi nezareti altında icra edilmekteydi (Mustafa Hilmi, 1325, s. 36). Spor (idman) talimleri ise çeviklik, vücuda hâkimiyet ve iyi bir duruş sağlayarak, askerî harekâtın icrasında keskinlik ve sürat teminine katkı sağlayacağından önemli görülmüş ve subayların sorumlulukları dâhilindeki talim konularından biri olmuştur (Mustafa Hilmi, 1325, s. 38).

Terbiye-i münferide, yanaşık düzen talimleri ve bölük ve üstü birliklerin talimleri belirli aralıklarla teftiş edilmekte, idman, atış (endaht) ve seferiyeye talimlerinin teftişi yaz devrinin sonlarına doğru yapılmaktaydı. Acemi talimleriyle bölük talimlerinin teftişi alay komutanı ve onun yokluğunda

(gaybubetinde) tabur komutanı tarafından yapılırken, daha büyük birliklerin teftişi ise en büyük üst (mafevk) (Kolordu, Fırka ve Liva komutanları) tarafından yapılmaktaydı. Teftiş edilen birliğin büyük küçük bütün subayları teftiş sırasında hazır bulunmakla mükellefti. Askerin muayenesi ile başlayan teftişler, müfettiş subay tarafından talep edilen hareketler görüldükten sonra icra olunacak resmî geçitle sona ererdi. Müteakiben ise icra edilen hareketler bütün subaylar arasında ayrıntılı bir şekilde eleştirilere tabi tutulur ve gerekli görülen düzeltmeler yapılırdı (Mustafa Hilmi, 1325, ss. 17-18). Ancak bu dönemde kıtadaki birliklerin talim ve terbiye durumunu incelemiş bulunan Kâzım Karabekir, daha erkânıharp namzedi olduğu yıllarda (1901/1902) Selânik'e yaptığı ziyarette gördüğü durumu şöyle tasvir etmiştir:

Ordu çok zayıf. Pek yaşlı ve alaylı ümmî ümera çok (...) Zabitlerden alaylı çok. Asker yer yer [Bulgar] ihtilâl[i] için dağılmış. Talim ve terbiyeden eser yok. Bu gidişle bu havalinin elde tutulması imkânsız gibi bana bir kanaat geldi (...) Büyük kumandanlar dünyadan bihaber (...) Küçükler kendi havalarında (Karabekir, 2009, s. 144).

Balkan Savaşları'ndan sonra ordunun sorgulandığı günlerde *Bozgun* adlı eserini kaleme alan Hafız Hakkı Paşa da Osmanlı ordusunun 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonraki barış döneminde yaptığı eğitimleri geniş bir çerçevede şöyle değerlendirmiştir:

Osmanlı ordusunun Moskof seferinden (1877-78) İkinci Meşrutiyet'e kadar geçen zaman içinde gördüğü askerlik eğitimi harbin ihtiyaçlarına zerre kadar uymazdı. Harpte orduya zaferi temin edecek en büyük kuvvet, manevi kuvvet ile silah kuvvetidir. Manevi kuvvetin fikrî terbiyesi o zaman âdeta yasaktı. Disiplin ve itaat cihetleri ise hafiyelikler ve yıllarca silahlı kalan askerlerin sık sık isyanları, zabitlerin maaş için, terfi için telgrafhaneleri basmaları ile büsbütün bozuktu. Orduda ancak riyakâr, nefret eden, korkak bir itaat vardı. Harpte bozgunluğa karşı koyacak itaat ise ancak, gönülden gelen hürmetli, anlayışlı itaattir (Hafız Hakkı Paşa, ty. [1973?], s. 100).

Balkan Savaşları'nda ordunun niçin bozguna uğradığını araştıran gazeteci Tüccarzâde İbrahim Hilmi de II. Abdülhamid devrindeki ordunun talim ve terbiyesini değerlendirmiş ve bu ordunun savaşma kabiliyetinin çok düşük olduğunu, talimlerinin yavaşık düzen hareketlerinden ibaret olduğunu ve atış ve seferberlik hizmetleri üzerine yapılması gereken talimlerin yapılmadığını vurgulamıştır. Bu eksikliklerde, zamanın askerî erkânının askerlikteki ihtisaslarının üniforma taşımaktan ibaret olmasının da etkili olduğunu belirten İbrahim Hilmi, çoğu subayın Mekteb-i Harbiyye'de öğrendiği bilgileri unuttuğu gibi, bu bilgilerini artırmakla da uğraşmadığını vurgulamıştır (Tüccarzâde İbrahim Hilmi, 2012, ss. 61-62).

Osmanlı subaylarının görevi yalnızca harbe hazırlık ile sınırlı görülmemiş, askerlerin hayatları boyunca onlara tesir edecek talim ve terbiye-i iptidaiye ile fezâil-i ahlâkiyye konularında da subayların gayret göstermeleri beklenmiştir. Bu maksadın temini; “zabitin, fezâil-i harbiyye ve ahlakiye ile malumat-ı mükemmele-i askeriyyede efrada numûne-i imtisal” olmasına bağlı görülürken, subayın sanatına büyük bir bağlılık göstermesi ve vazifesini derin bir şevk ile icra etmesi de yukarıdaki maksatların temininde ön koşul olarak kabul edilmiştir. Subayların yukarıdaki vazifeleri layıkıyla icra edebilmek için sahip olmaları gereken diğer evsâflar ise; sürat-i karar, şiddet-i azim, sebat ve metanet, hâkimiyet-i nefis, sürat-i intikal, kendiliğinden hareket (inisiyatif), nefse emniyet, hubb-u şân, kuvve-i hafzâ, cesaret, ısrar-ı tabî’, beşere vukuf, efrada karşı muhabbet ve icrayı nüfuz olarak ifade edilmiştir (Ahmed Refik, 1325, ss. 1-2).⁶ Subayların barış döneminde askerlerinde tesis etmesi gereken hasletler ise sadakat, muharebeye hazırlık, sebat ve gayret, cesaret, itaat, namuslu tavır ve hareket, arkadaşlarla hüsn ü imtizaç ve muamelede bulunmak olarak tespit edilmiştir (Nâsır ve Mustafa Ragıb, 1307, ss. 2-10).

Subayların talim sırasında askerlerinin en ufak bir hatasını bile görerek düzeltmesi, askerinin de, hata etmesi hâlinde subayının kendisini düzelterek emin olması arzu edilmiş, bu ise talim sırasında subayın fevkalade dikkatli bir şekilde inzibatı temine gayret etmesine ve emirlerini (kumandalarını) şiddetli ve keskin vermesine bağlı görülmüştür. Ayrıca, emirler açık, kısa ve kati olmalı iken, emri alacak olan astın (madunun) dirayeti de subay tarafından dikkate alınması gereken etkenlerden biri olarak sayılmıştır (Ahmed Refik, 1325, ss. 15-17). Bütün bu vazife ve evsâfların uzun bir meslek yaşamı boyunca devam ettirilebilmesi ise II. Abdülhamid dönemi Osmanlı ordusunu Alman ekolüne göre yeniden yapılandıran Goltz Paşa’ya göre gençlik şevkini ve gayretini kaybetmemeye bağlıdır. Goltz Paşa’nın ifadesiyle: “Zabit olan zat, gençliğinin şevk ve gayretinden birazını mesleğinin nihayetine kadar muhafaza etmelidir” (Von der Goltz’tan aktaran, Ahmed Refik, 1325, s. 33). Hâlbuki Mehmed Nuri (Conker), Zabit ve Kumandan adlı eserinde, eğitimlerini çoğunlukla II. Abdülhamid döneminde alıp müteakiben Balkan Savaşları’na katılan Osmanlı subaylarını değerlendirirken: “Üzerinden yüzyıllar geçen kayıptan başka, yakın zamanda uğradığımız mağlubiyetten (Balkan Savaşları) dolayı Rumeli’deki dindaşlarımızın çektikleri her türlü keder, sıkıntı hep bizim rehavetimizden, yeterli olmayışımızdan; harbin istediği seviyede muharebe meydanlarında zekâ ve güç gösteremeyişimizin tabii bir sonucu yüzündendir.” (Mehmed Nuri, 2010, s. 81) diyerek, talimnameler yoluyla erişilmek istenen

⁶ Bu evsâfların subayların mesleki gelişimini ilgilendiren açıklamaları Ahmed Refik’in *Takım Zabıtlarına Rehber* adlı eserine göre (H. 1325, ss. 2-14 arasından derlenerek) Ek 1’de sunulmuştur.

seviye ile içerisinde bulunulan durum arasında büyük farklar olduğunu göstermiştir.

Bütün büyük ve küçük subayların (cümle zabitan ve küçük zabitan ve onbaşıyan)⁷ hem barış hem de seferberlik/savaş döneminde kendi rütbelerinden bir üst rütbede bulunan zevatın bütün hizmet ve vazifelerinin (kâffe-i hıdemât ve veza'ifinin) hüsn-ü ifasına iktidar edecek mertebede “her nev’i ameliyat ve nazariyatı rü’yet etmeleri (görmek, idare etmek) ehem ve elzem mevaddan add ve itibar olduğundan” (*Piyade Dâhiliye*, 1314, ss. 167-168), bir subayın kendi rütbesinin gerektirdiği hizmetleri ifa ederken, diğer yandan da bir üst rütbedeki komutanını çok iyi gözlemlemesi gerekmektedir. İçtima veya başka bir amaçla her gün üç kez (sabah, akşam ve yatsı vakitlerinde) yapılan ve kıtadaki önemli toplu faaliyetlerden olan ta’dâdlar [sayım], bu minvalde subayların üstlerini rol model olarak inceleyebildikleri ortamlardan biriydi (*Piyade Dâhiliye*, 1314, s. 139).

Talimlerin icrası ve takibi kıtadaki en önemli vazifelerden olduğundan, Piyade Dâhiliye Kanunnamesi bu konuda hangi rütbedeki subayın görevinin ne olduğunu da açıklamıştır. Kanunnameye göre, Miralay talim faaliyetlerinin tamamından mesul olmakla, astları olan askerlerin kanunnamelere ve talimnamelere tamamen tabi olmalarına; “kavâid münderecesinden hiçbir bahane ile inhiraf ve mübaadet (uzaklaşma) etmemelerine dikkat ve itina eyleyecek” ve vazifeleri arasında vakit buldukça derslerde ve uygulamalı askerî eğitimlerde bizzat mevcut bulunacaktır. Ka’immakam; “talim ve taallüme mütedair olan hususatın hem tafsilatına ve hem de heyet-i mecmuasına memur olduğundan[,] muallimlik hıdmetinde istihdam olunan subaylara ve küçük subaylara delalet ve nezaret edecektir.” Bunun yanında eğer acemi talimine bizzat nezaret edemez ise, acemi talimine memur olan Binbaşının takrirlerini hazırlayarak her hâlde ve mahalde muallim olan kişilerin; “acemi neferata refik ve mülayemet ve bahusus sabır ve tahammül ile muamele eylediklerini tahkik ve istihbar ve neferat-ı merkumenin rencide olunmadığına hafî ve celî bir şekilde vâkıf olacaktır.” (...) Kolağası ve Yüzbaşı rütbelerindeki subaylar acemilerin talimine memur olan büyük subaylardan birinin maiyetine dâhil edilecek ve bu Kolağası veyahut Yüzbaşı hafta nöbetinden ve karakol hizmetinden muaf olarak her sene veya iki senede bir değiştirilecektir. Ayrıca; acemilerin sayısının fazla olması hâlinde her taburdan bir Yüzbaşı, Kolağasının emrinde eğitimlerin icrasında görev alacaktır. Mülazım-ı evvel ve sâniler ise; “acemilere talim yaptırılmalarından dolayı karakol hıdmetinden muaf olmayıp[,] ziyade muallim yetiştirmek için sık sık tebdil olunacaklardır” (*Piyade Dâhiliye*, 1314, ss. 166-167).

⁷ 1827-1910 tarihleri arasında Osmanlı ordu teşkilatındaki rütbelere ile subayların rütbeleri gereği komuta etmesi gereken birlikler için bk. Ek 2.

XIX. yüzyıl Avrupa ordularında olduğu gibi, Osmanlı ordusunda da kıtanın gördüğü önemli hizmetlerden biri, askerlerin askerî eğitim dışındaki konularda da eğitilmesi ve askerlik sonrası hayattaki kabiliyetlerinin artırılması olmuştur. Bu sebeple kıtadaki temel askerî birlik olan Alaylarda, başta Miralay olmak üzere bütün subay heyetinin askerlere yönelik bu türlü eğitimlere katkısının olması istenmekteydi. Alay içerisinde küçük subaylara ve askerlere mahsus olan okuma yazma⁸ ve ilm-i hesap mekteplerinin nasıl çalışacağı hususi bir emirname ile belirlenirken, mektebin bu emirnameye uygun işleyip işlemediği de Miralay'ın sorumluluğundaydı. Piyade Dâhiliye Kanunnamesi, kıtada verilmekte olan bu eğitim-öğretim faaliyetinin sorumlularını da belirlemekteydi. Buna göre, Miralay; “kendi alayında malumatın ilerlemesine bizzat makderet edip (güç vermek) [,] emri altında bulunan efrad-ı askeriyeyi tahsile teşvik edecek ve kuvve-i aklıye ve bedeniyelerini teksir (artırmak) ve tevsî’ (genişletme) eyleyecek esbabın istihsalinde asla tekâsül (üşenme, tembellik) ve ihmal etmeyecektir” (*Piyade Dâhiliye*, 1314, s. 180). Mektebin idaresinden sorumlu olan Alay Emni alay içerisinde ders okutmaya muktedir subayları tespit edip Miralay’a arz eyleyecek, ders veren subaylar ise ders verdikleri için herhangi bir hizmetten muaf olmayacaklardır (*Piyade Dâhiliye*, 1314, s. 180). Bu mektebin dışında, acemi askerlerin tabur talimine geçtiklerinde başlayacağı bir talim olarak eskrim talimi de alay içerisinden seçilecek bir subay ile onun nezaretindeki muavin küçük subayların muallimliğinde icra edilecektir. Ayrıca barış döneminde askerlerin vücutlarını takviye etmek ve onlara sürat kazandırmak için güreşmek ve koşmak gibi oyunlar ile cimnastik (jimnastik) talimleri de icra edilecektir. Bu eğitimler de Miralay tarafından takip edilip, kendisi tarafından yüzme talimine nezaret etmek üzere bir subay tayin edilecektir (*Piyade Dâhiliye*, 1314, ss. 182-183).

Subayların kıtadaki önemli görevlerinden biri de *Talimat-ı İlmiye* ve *Nazariyat-ı Ameliye* konusundaki görevleridir. Piyade Dâhiliye Kanunnamesi’nde piyade subaylarının kıtada Talimat-ı İlmiye konusundaki görevleri şu şekilde açıklanmıştır:

[Binbaşı:] Binbaşılar her sene yeni baştan evvela nefer ve bölük ve avcı ve nişan talimlerini ve sonra dâhiliye, kal’a [kale] ve seferiyeye kanunnamelerini sırasıyla zabıtana kıraat ettirip tarif ve tedris eylemelidir. Bir zabıt bir dersin hitamında evvel dersi hem icra ve hem de tarif etmeye kesb-i iktidar etmedikçe diğer derse geçirilmeyecektir. Derslerden geri kalmış olan zabıtlardan ayrıca bir sınıf tertip olunarak tedris ve talimleri

⁸ Osmanlı-Sırp-Karadağ Harbi sırasında kaleme alınan bir belgede: “Birliklerde görevli subaylardan (özellikle Alaylı olanlardan) okuma yazma bilmeyenlerin terfi ettirilmemesi, bilhassa birlik komutanlarının kurslar açarak okuryazar subay yetiştirilmesine önem vermeleri gerektiği” vurgulanmıştır. bk. (ATASE Arşivi, Osmanlı-Sırp-Karadağ Harbi Koleksiyonu, Kutu 15, Gömlek 169).

mütehasıs bir yüzbaşıya ihale olunacaktır. [Ka'immakam:] Alay talimi nazariyatı Ka'immakam tarafından Kolağalara ve Yüzbaşılara tarif ve tedris olunacak ve Binbaşılar bu derste mevcut bulunacaklardır. [Sağ Kolağası ve Mülazım-ı evvel ve sâniler:] Talimatın nazariyatı [ve] hıdemât-ı muhtelif kanunnameleri Sağ Kolağası marifetiyle ve lede'l-iktiza mülazım-ı evvel ve sânilerin muavenetiyle küçük zabıtlere ve Sol Kolağası marifetiyle ve birkaç küçük zabıt marifetiyle onbaşılara tarif ve tafsil olunacaktır (*Piyade Dâhiliye*, 1314, ss. 168-169).

Piyade subaylarının kıtada Nazariyat-ı Ameliye konusundaki görevleri ise Piyade Dâhiliye Kanunnamesi'ne göre şunlardır:

Her sene Nisan ibtidasından (başlangıç) Teşrîn-i evvel (Ekim) ibtidasına kadar Ka'immakamın taht-ı nezaretinde olmak üzere bir Binbaşı marifetiyle zabıtana ve küçük zabıtana ve onbaşılara nazariyat-ı ameliye tedris olunacaktır. Şöyle ki[;] bir sıra üzere müretteb olan bölükler ile evvel emirde bölük ve tabur talimi ve sonra alay talimi icra olunup[,] Kolağaları bazen tabur kumandasında[,] Yüzbaşılar tabur kumandasıyla Kolağalık hıdmetinde ve Mülazımlar bölük kumandasında istihdam olunsunlar. Küçük zabıtlere ile onbaşılar dahî kal'agözlük farızasını tahsil eylesinler (*Piyade Dâhiliye*, 1314, ss. 169-170).⁹

1906 yılında Selânik merkezli Üçüncü Ordu'da bölük komutanlığı görevini üstlendiği zaman, bağlı olduğu Alay'ın talim ve terbiyesi ile de ilgilenen Piyade ErkânıHarb Yüzbaşı Kâzım Karabekir, bölüğündeki küçük subayların kroki yapmayı ve rapor yazmayı bilmediklerini, bölüğünün atış ve mesafe tahmini talimi yapmadığını ve diğer bölüklerin de böyle olduğunu görmüş (Karabekir, 2009, s. 204) ve bu durumu -talimnamelerde tafsilatıyla açıklanan hususların uygulamasının subayların uygulama beceri ve arzularına bağlı olduğunu tekrar gösterir şekilde- ciddi bir serzeniş ile hatıratında şöyle ifade etmiştir:

(...) Ne binbaşı ne de alay kumandanı bir gün talime gelmemişler. Talimhaneyi bile bilmiyorlarmış... Bulgar, Sırp ve Yunan ordularının günden güne tekemmülü, kumanda heyetinin bu yüksekliği karşısında, bu kumandanlarla zavallı Türk ordusu istikbalin bu müşterek düşmanları karşısında, ne yapacak? (...) (Karabekir, 2009, s. 200).

Yukarıdaki genel görev ve sorumluluklarının dışında, barış dönemindeki görev, sorumluluk ve şartlarının ayrıntıları Piyade Dâhiliye Kanunnamesi'nde rütbelere göre ayrı ayrı ele alınan piyade subaylarının¹⁰ günlük yaşamlarını

⁹ Kıtada uygulamalı talimlerin hangi aylarda, ne şekilde ve kimlerin sorumluluğunda icra edildiği hakkında geniş bilgi için bk. (*Piyade Dâhiliye*, 1314, ss. 172-179).

¹⁰ Piyade Dâhiliye Kanunnamesi'nde ele alınan bu görev ve şartlar, neredeyse kıtadaki her durum için bir açıklamada bulunulduğunu ve her görev için bir sorumlu belirlediğini göstermektedir. Miralay'dan Mülazım-ı Sâni'ye kadar olan rütbelerdeki piyade subaylarının ayrıntılı görev, sorumluluk ve şartları

düzenleyen belirli kurallar da resmî askerî yayınlarda yer almıştır. Subaylar, talim ve hafta nöbeti dolayısıyla haftada bir gün izin kullanabiliyor ve izin alan her subay bu iznini bir üst amirine bildiriyordu. Günlük izinlerde her subaya izin vermeye kimin yetkili olduğu, alınan izinlerin süresi arttıkça (8 gün, 15 gün, 30 gün ve daha fazlası) bu izinlerin hangi rütbedeki/makamdaki komutanlar tarafından verilebileceği ve izinden dönen subayın neler yapması gerektiği de Piyade Dâhiliye Kanunnamesi ile belirlenmişti. Kendilerine verilen iznin bitmesine rağmen kıtaya dönmeyen subaylar, eğer kabul edilebilecek bir özür beyan ve ispat edemiyorlarsa şiddetli göz hapsiyle cezalandırılmaktaydılar. Eğer izin sürelerini sekiz gün kadar aşmış iseler ceza olarak bir sene zarfında sılaya ruhsattan mahrum bırakılmaktaydılar. Eğer izin sürelerinden dönüşleri on beş gün kadar geçmiş ise Kumandan Paşa tarafından kurulması emredilen divanharpte yargılanmalarına hükmedilmekteydi. Gitmelerine izin verilmeyen mahallere giden subaylar göz hapsiyle cezalandırılırken, kırk sekiz saat kadar ortalıktan kaybolan subaylar ise şedit göz hapsiyle cezalandırılırlardı. Eğer bu süre altı günden fazla sürmüş ise onların da divanharpte yargılanmalarına hükmedilirdi (*Piyade Dâhiliye*, 1314, ss. 201-204).

Mektepten ayrıldıktan sonra İmparatorluğun geniş coğrafyasına dağılan kıtalarda görev yaptıkları için, uzun süreler ailelerini ve arkadaşlarını göremeyen subaylar, posta ücretlerini vererek posta nöbetçisi olan çavuş vasıtasıyla mektuplarını postaneye ulaştırmaya ve oradan aldrabilmeye yetkiliydiler. Kıtada askerlerin posta ve mektuplarının gönderilmesi ve alınması da subayların idare ve nezaretinde çavuş ve başçavuşlar tarafından yürütülmekteydi (*Piyade Dâhiliye*, 1314, ss. 195-198).

Barış döneminde kıtadaki askerî yaşamın olmazsa olmazlarından biri de askerî silsileye göre küçük subaylardan paşalara kadar olan rütbelilere askerlerin nasıl hitap ettiği meselesidir. Askerler askerî silsileye göre üstlerinden: onbaşılara ve çavuşlara “falan onbaşı veya çavuş”, bölük emînleri veya başçavuşlara “bölük emini falan efendi, başçavuş falan efendi”, mülazımlara “mülazım ağa, efendi, bey”, yüzbaşılara “yüzbaşı ağa, efendi, bey”, binbaşılara “binbaşı efendi, bey”, ka’immakamlara “ka’immakam bey”, miralaylara “miralay beyefendi”, mirlivalara ve daha büyük rütbeli paşalara “paşa hazretleri”, kal’a, fırka ve kolordu kumandanlarına “kumandan bey” veya “paşa” diye hitap etmekteydiler (Mustafa Hilmi, 1328, s. 12).

hakkında geniş bilgi için bk. (Satılmış, 2016, ss. 117-127). Başçavuş, Çavuş ve Onbaşılardan görev ve şartları bu çalışmanın sınırları dışında kalmakla birlikte, bunların görevleri kıtadaki askerî hizmetleri etkilediğinden, küçük zabıt olarak sınıflandırılan bu görevlilerin görev ve şartları hakkında geniş bilgi için bk. (*Piyade Dâhiliye*, 1314, ss. 79-107).

Kanunname ve nizamnamelerde belirtilen görevlerin dışında, subayların çok çeşitli görevleri de icra ettikleri veya birtakım görevler için devletin farklı kurumlarından oluşturulan heyetlere katılmaları için emir verildiği de anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde subayların icra ettikleri müteferrik görevlere ilişkin pek çok belge bulunmakta olup, bu belgelerin genel dağılımını yansıtan bazı belgelerin içeriklerine bakıldığında: “Hudutların kat’i olarak tespitinde subaylardan birinin görev alacağı” (BOA, BEO, 3370/252736), “bazı vilayetlerde vergilerin tahsilatı hususunda görülen durgunluğun tespiti için gönderilecek tetkikat heyeti içerisinde bir subayın da bulunması gerektiği” (BOA, BEO, 3413/255935), “fidye için adam kaçıran eşkıyalara karşı subayların kumandasında müfrezeler teşkil edildiği” (BOA, BEO, 3615/271088), “Rumiye’de bulunup Tebriz’e avdet ederken Osmanlı topraklarından geçecek olan bir İngiliz ve bir Rus ajanına (başka belgelerde yabancı gazetecilere de) refakat etmek üzere bir subay ile kırk neferin görevlendirildiği” (BOA, BEO, 3913/293437), “barut kaçakçılığının önlenmesi için subay görevlendirilmesi gerektiği” (BOA, BEO, 535/40066), “Boğazlardan geçen ticaret gemilerinin muayenesi sırasında sıhhiye tabibine bir subayın da eşlik etmesi gerektiği” (BOA, BEO, 595/44610), “eşkıya ile mücadele sırasında zaman zaman subaylar kumandasındaki müfrezelerle köylerden silah toplanması gerektiği” (BOA, Y. PRK. ASK. 207/38), “medreselerde okuyan talebelerin imtihanında bir subayın bulunması nizamname ahkâmından olduğundan üst rütbeli bir subayın görevlendirildiği” (BOA, Y.MTV. 46/90) (vb.) görevlendirmelerin yapıldığı görülmektedir.

Osmanlı Piyade Subaylarının Savaş Döneminde Cephe Görevleri

Padişah iradesinin çıktığı tarihte başlayan seferberlik/savaş hâli (vaktisefer), Seraskerlik makamının seferberlik kapsamındaki ordulara emirlerini ulaştırması ile derhal uygulamaya konulmaktaydı (*Seferberlik Nizamnamesi*, 1905, s. 2). Seferberliğin ilanı ile tamamı silahlaltına alınan subaylar, seferberlik planı gereğince mevcut ve oluşturulacak teşkilatlarda görevlendirilir, görevlendirilmeyen subay kalırsa bunlar da tertip olunacak depo (yedek) tabur ve bölüklerine verilirdi (*Seferberlik Nizamnamesi*, 1905, s. 6). Seferberlik sırasında öncelik asâkir-i nizamiyenin üstsubay, subay ve askerlerindeydi. Nizamiye birliklerinin noksanları bulunursa, bu birliklerin kadroları ihtiyat subayı sınıfında bulunan subaylar ile ikmal edilecekti (*Seferberlik Nizamnamesi*, 1905, s. 7).

Seferberlik ilanından önce hazırlanmış seferberlik planları, esasta politik amacın elde edilmesi için ülkenin her türlü kaynağını hesaba katan stratejik seviyeli planlar olduğundan, seferberliğin ilanını müteakip, seferberlik hâlinin şartları ile Seraskerlik ve Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Dairesi’nin direktiflerine göre her ordu, kolordu, tümen ve diğer birlikler tarafından da harekât planları

hazırlanması gerekmektedir. Bu noktada stratejik seviyeden taktik seviyeye kadar her seviyedeki ve sınıftaki erkânıharp ve kıta (sınıf) subayının görevi başlamaktaydı. Muharebeye girileceğine karar verildikten sonra her seviyedeki komutan, birliğini esas maksada eriştirecek harekât planını, düşmanın ve arazinin durumu hakkındaki bilgileri de dikkate alarak, önceden kararlaştırmak ve kuvvetlerini (asli ve tali taarruz kuvvetleri, ihtiyat, piyade, topçu, vb.) nasıl taksim edeceğini belirlemekle mükellefi. Ancak bu planlar dahi kuşkusuz her teferruatı içermemekteydi. Zira düşmanın mukabele kudreti, tesadüfler ve diğer vakalar bu duruma engel teşkil etmekteydi. Bütün birlikler bu plana uygun olarak muharebeye dâhil edilmekle birlikte, planın teferruatı ancak muharebe içerisinde subaylar tarafından emredilecekti (Mustafa Hilmi, 1327, ss. 34-35). Harekât planını hazırlayan komutanlar savaş esnasında yenilgi veya başarısızlık hâlini de dikkate alarak diğer hareketleri de (örneğin ricat) planlamalıydılar (Mustafa Hilmi, 1327, s. 71). Çünkü II. Abdülhamid dönemi boyunca subaylar için bir büyük savaş tecrübesi olarak hafızalarda yaşayan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında alınan yenilgilerden sonra karşılaşılan firar ve bozgun hâlinde çekilme problemi, ricat meselesinin herhangi bir dağılma ve karışma olmadan veya diğer birliklerin düzenini olumsuz etkilemeden icra edilmesinin son derece önemli olduğunu kanıtlamıştı.

Savaş döneminde komutan mevkiinde bulunan subayın bir diğer görevi de muharebe sırasında birinci hatta bulunan birliklere belirli görevler vermek suretiyle cephedeki nüfuzunu en etkili seviyeye çıkarmasıydı. Bu belirli görevler; birliklerin yayılma bölgeleri ve taarruz hedefleri ile savunma esnasında müdafaa muntikalarını tespit etmeyi kapsıyordu. Başkomutanın muharebe başladıktan sonra gidişatı etkileyebilecek en önemli aracı ise ihtiyat birliğinin kullanılması idi (Mustafa Hilmi, 1327, s. 65). Komutanların kendileri tarafından emredilmesi lazım gelen hususların dışında, teferruata ilişkin emirler vermemesi gereği de bu dönem piyade subaylarının savaş dönemindeki görevleri adına önemli bir konu olarak nizamnamelerde ve diğer askerî yayınlarda dile getirilmiştir. Aksi hâlde komutanın fazla meşguliyet nedeniyle harekâtın genel sevk ve idaresine muktedir olamayacağı ve bu durumun ayrıca madun (ast) komutanların şevk ve gayretini de kıracağı vurgulanmıştır (Mustafa Hilmi, 1327, s. 39). Zira bir komutanın muharebe sırasında dikkatini yöneltmesi gereken esas husus; “nizam ve intizam ve müttehiden icra-yı tesir ve iştirak-ı faâl ve hareket hususunun muhafazası” (Mustafa Hilmi, 1327, s. 52) olmalıydı.

Bu temel planlama ve icraya yönelik esaslar üzerinden hareket etmesi gereken bir komutan, kuvvetlerini parça parça veya müstakil olarak değil, eş güdümlü ve bütünlüklü şekilde kullanarak (Mustafa Hilmi, 1327, s. 463), en önemli harp prensiplerinden olan ve bu dönem subaylarının örnek aldığı Napolyon ve Moltke gibi komutanların devamlı dikkat etmiş olduğu sıklet merkezi prensibini uygulayabilmeliydi. Bütün bu vazifelerin modern askerlik sanatının gereklerine

uygun şekilde icrası ise komutanın barış döneminde eğittiği birliğine güvenmesine bağlı görülmekteydi. Kumandan, birliğine karşı bu güveni duymuyorsa birliğini devamlı nezareti altında tutmaya kendini mecbur hissedecek ve bu sebeple asli vazifesi olan muharebenin idaresinde kusur edecektir (Mustafa Hilmi, 1327, s. 53). Kısacası: “Vazâif ve vecibe-i askeriyyenin en mühimlerinden birisi ve belki birincisi harbe hazırlıktır. Askerin sanatı harptir. Harbin ne zaman ve ne vakit olacağı [da] muayyen olmadığından, asker her an için harbe hazır bulunmalıdır” (Ali Fâzıl, 1323, s.3).

Barış döneminde komutanların vazifeleri yukarıdaki gibi olmakla birlikte, askerin talim ve terbiyesi ile muharebe esnasındaki sevk ve idaresinin bizatihi sorumlusu olan bölük ve takım subaylarının savaş döneminde taşımaları gereken hasletler ve icra etmeleri gereken görevler, seferberlik durumunda piyade subayının görev ve sorumluluklarının ele alındığı kanunname, nizamname ve diğer askerî yayınlarda üzerinde özenle durulan bir konu olmuştur. Bu yayınlarda, subayların, maiyetlerindeki askerler için bir numune-i imtisal olmaları ilk olarak öne çıkarılırken, askerlerin sevinç ve mahrumiyetlerine ortak olmak ikinci olarak üzerinde durulan hasletlerden olmuştur. Subayın, kendi ihtiyaçlarından önce askerlerinin ihtiyaçlarını gidermesi vb. yüce hasletlerin, savaş döneminde askerin subayına güvenmesi gibi en büyük neticeyi hâsıl edeceği de vurgulanmıştır (Mustafa Hilmi, 1327, ss. 25-27). Kanunname ve talimnamelerin arzu ettiği seviye bu iken, yine Balkan Savaşları incelendiğinde karşımıza çıkan durumun farklı olduğu görülmektedir. Sait Pertev (Demirhan), -1909 ila 1912 arasındaki alaylı subay tasfiyeleri nedeniyle- alaylı subayların ve II. Abdülhamid dönemindeki çavuş ve onbaşlıların yokluğunda -birkaç istisna dışında- subaylar ile askerlerin âdeta birbirlerine yabancı olduklarını hatıratında vurgularken (Sait Pertev, 2012, s. 195), Balkan Savaşları sırasında Vardar Ordusu kumandanı bulunan Zeki Paşa ise, orduda büyük bir sevk ve idare sorunu olduğundan dolayı düşünülenlerin ve alınan kararların uygulanmadığını hatıratında dile getirmiş (Zeki Paşa’dan aktaran, Bacanlı, 2003, s. 120), bunun en önemli nedenlerinden birinin de subaylar ile askerler arasındaki farklılıklar olduğunu şöyle açıklamıştır:

Ordumuzda erkân, ümera ve zabitanımız efradın (askerlerin) an’ane-i tarihiyesi olan ahvâl-i rûhiyyesine nüfuz etmeyi bir zamandan beri ihmal eylemiş, biraz fûnun-u harbiye ile meşgul olanlar da yalnız talimnamelere ve bilhassa memleketimiz ahvaline benzemeyen Avrupalıların âdetlerine pek ziyade saplanmış ve bu suretle vaziyet ve ahval-i ruhiyyemize göre isabetli karar alınamamıştır. (Zeki Paşa’dan aktaran, Bacanlı, 2003, s. 109).

Subayın görevlerinden biri de kendini barış döneminde askerlik sanatının gereklerine göre yetiştirmek için ne kadar çok şey öğrenmiş olursa olsun,

muharebe ortamında sevk ve idarenin kati bir kanunu olmadığını aklında tutmasıdır. Bu fikirden hareketle, subayın muharebe ortamındaki görevi en kısa ifadesiyle şöyle açıklanmıştır:

Kumandan olan zat[,] her hâl ve vaziyette[,] muharebenin kabul veya adem-i kabulü hâlinde en muvafık olarak ne yolda idaresi lazım geleceğini mülahaza ve muvazene ile âna göre kararlarını ittihaz ve planını tertip etmeli ve bir sebab-i mücbir olmadıkça bu kararlarından nükûl (vazgeçme) etmemelidir (Mustafa Hilmi, 1327, ss. 32-33).

Ancak Balkan Savaşları'ndan sonra çoğunlukla yenilginin nedenlerini açıklamaya çalışan subayların hatıratı incelendiğinde, II. Abdülhamid dönemindeki ordunun talim ve terbiyesinin yetersizliği konusunda neredeyse her komutan ve subayın hemfikir olduğu görülmektedir. Örneğin Balkan Savaşı'nda Vardar Ordusu Komutanı olarak görev yapmış olan Zeki Paşa'ya göre, ordunun talim ve terbiyesi harpte muvaffakiyeti temin edemeyecek derecede noksan ve komutanların da pek çoğu tecrübesiz ve harp usulüne göre yabancıdır (Zeki Paşa'dan aktaran, Bacanlı, 2003, s. 101). Mahmud Muhtar Paşa ise, II. Abdülhamid döneminde askerlik etmiş olanlarda talim ve terbiyenin olmadığını dile getirmiştir (Mahmud Muhtar Paşa'dan aktaran, Bacanlı, 2003, s. 101).

Savaş dönemindeki önemli konulardan biri de subayların inisiyatif almaları konusu olmuştur. "Muharebe sırasında inisiyatif alma zarureti ortaya çıktığında subayın hareket sınırını, kendine verilen vazifenin umumi maksadı sınırlamalıdır." (Mustafa Hilmi, 1327, s. 40) yönündeki görüş, bu dönemde hem Alman hem de Osmanlı ordusunun inisiyatif konusunda genel olarak kabul ettiği anlayış hâline gelmiştir.¹¹ Bu anlayışa göre subay, böyle bir anda mesuliyet almaktan çekinmemeli ve ihmal ve müsamahanın, hataya düşmekten daha büyük bir töhmet sebebi olacağını da unutmamalıdır (Mustafa Hilmi, 1327, s. 82). Bu açıklamalara karşın Balkan Savaşları'nda yaşananlar ise inisiyatif konusunda gerçek durumun farklı olduğuna işaret etmektedir. Örneğin, II. Abdülhamid dönemi subaylarının bir kısmına Mekteb-i Harbiyye'de öğretmenlik ettiği gibi, Balkan Savaşları'na da katılmış bulunan Mahmud Muhtar Paşa'ya göre, bu savaş sırasında orduda kendi başına ve geniş bir görüşe sahip olarak hareket edebilecek komutanların ne kadar az bulunduğu bir kere daha ortaya çıkmıştır (Mahmut Muhtar Paşa'dan aktaran, Bacanlı, 2003, s. 120). Osmanlı ordusu saflarında bulunan Alman subaylarından Gustav von Hochwachter da hatıratında bu konuya değinmiş ve Balkan Savaşları

¹¹ Osmanlı subaylarının Alman ordusundan da etkilenerken düşündükleri "harpte inisiyatif ve inisiyatifin sınırları" ile bu konuda Osmanlı Ordusunun Birinci Dünya Savaşı'na kadar sergilediği performans hakkında geniş bilgi için bk. (Mehmed Nuri, 2010, ss. 109-120) ve (Mustafa Kemal, 2010, ss. 25-26).

sırasında Osmanlı subaylarının kendi beceri ve inisiyatiflerini kullanmalarının çoğu kez yetersiz kaldığını vurgulamıştır (Hochwachter, 2012, s. 65).

Piyade subayları içerisinde cephenin en ilerisinde bulunan takım subayına da askerî yayınlarda önemli bir yer verilmiştir. Bu yayınlarda, takım subayının; muharebe sırasında askerleri nazarında muzafferiyetin rehberi ve ateş idaresinin hâkimi olduğu, muharebenin en müthiş dakikalarında askere örnek olmak için saf ilerisinde “ibraz-ı celadet” etmesi gerektiği vurgulanmış (Ahmed Refik, 1325, s. 18; Mustafa Hilmi, 1327, ss. 263-264); bu sebeple, muharebenin heyecanlı zamanlarında cüret ve metanetini kaybettiğini hissedenlerin de subaylarına bakmaları gerektiği kaydedilmiştir (Mustafa Hilmi, 1327, s. 28). Ayrıca düşman ateşi altında verilen zayıt artıp, muharebe meydanındaki hatlarda boşluklar oluştuğunda da subaylar toparlanmanın merkezi olmalı ve her birliğin askerleri boşluğu kapatmak ve idarede karışıklığa sebebiyet vermemek için eğri istikamette koşuşlarla amir ve subaylarına yanaşmalıdırlar (Mustafa Hilmi, 1325, ss. 313-314). Subaylar, askerlerin muharebede olduğu kadar hiçbir yerde muti ve sadık olmadıklarını ve kendisinin soğukkanlılık ve yiğitliğinin askerlerin ruhuna sirayet ettiğini de unutmamalıdır (Boucher, 1932, s. 138). Bu gerçeği *Zabit ve Kumandan* adlı eserin yazarı Kurmay Binbaşı Mehmed Nuri (Conker) de kabul etmekte ve anılan eserinde şöyle demektedir: “Metanetini yitiren askerlerin subaylarına bakmaları Talimname’de tavsiye ediliyor. Bu durumda subayların metanetini kaybetmesi, hiçbir şekilde kabul edilemez. Hatta bu metanet o kadar korunacaktır ki yalnız subaya yetmeyecek, ihtiyacı olan erlere de yayılacaktır” (Mehmed Nuri, 2010, s. 91). Ancak Mehmed Nuri’ye göre moral gücüne ve askerliğin ulvi faziletlerine dair fikirlere barış döneminde hemen hiç değer verilmediğinden (Mehmed Nuri, 2010, s. 68), tam harp (Balkan Savaşı) çıkacağı zaman sağlığının bozukluğunu öne sürüp rapor alan, bir başka görevi isteyen, yaptığı işi uzatıp muharebeye geç kalan subaylar da görülmüştü ve bu subaylar kesinlikle en sert şekilde cezalandırılmalıydı (Mehmed Nuri, 2010, s. 91). Balkan Savaşları sırasında “Harb başlayorken ekser kumandanlar, zabitler, maneviyata aid bir söz söylemiyorlar.” diyen Mülazım Hüseyin Cemal gibi (Hüseyin Cemal, 2014, s. 46), Vardar Ordusu komutanı Zeki Paşa da aynı konuda benzer tespitlerde bulunmuştur:

(...) Mağlubiyetimiz özetle, heyet-i zabitanımızın vazifeye karşı lakayt kalmasından, askerin harpte mühim âmîl olan ahval-i ruhiyyesine nüfuz edilememesinden, muharebenin sevk ve idaresinde lüzumu olan kavâid-i fenn-i harbe vukufsuzluktan ve vazifeye merbutiyetten (bağlılık) ziyade askerlikten gayri şeylerle işğal olunmasından ileri gelmiştir (Zeki Paşa’dan aktaran, Bacanlı, 2003, s. 121).

Bölük ve takım subayları, savaş döneminde nizamiye ve redif askerlerine dağıtılan elbise ve teçhizatın askerlerin vücuduna tamamıyla uydurulmasına

dikkat etmekle de yükümlülerdi (Ali Fâzıl, 1323, s. 11).¹² Seferberlik ilanı ile toplanan askerlerin terk ettikleri yurtları zihinlerini meşgul edebileceğinden, subay, kendi gayreti ve maiyetine edeceği “pederane, biraderane ve dostane muamelat” ile bu türlü zihni, fikri ve asabı yorucu her bir düşünceyi unutturmaya ve hiç olmazsa erteletmeye çalışmalıydı (Ali Fâzıl, 1323, ss. 16-17). Bununla birlikte, subayların seferberliğe geçildikten sonraki asıl meşguliyetleri, toplanan redif askerleri ile birlikte askerlerinin itaatini ve muharebeye hazırlanmasını sağlamak için eğitime başlamak. Subaylar, atış (endaht), yürüyüş ve muharebe talimlerini devamlı olarak icra ettirmeli, keşif ve ileri karakol vazifesini amelî bir surette yaptırmalı, ayrıca düşman askerlerinin elbisesi hakkında da malumat temin etmeliydi. Yine subaylar, “askerlere verdikleri dersler esnasında talimname-i hümayunların mevadd-ı mühimme ve münderecesinden icap eden aksamı tekrar tekrar” anlatmalıydılar (Ali Fâzıl, 1323, ss. 14-15).¹³

Subayın barış ve savaş dönemlerindeki en önemli görevlerinden biri de kıtasında itaati sağlamasıydı. Bu konuda bazı subayların yaptığı gibi hemen görevin başlamasından itibaren sertlik ve lüzumsuz gürültü yoluna gidilmesinin, maiyetin maneviyatını tahrip ettiğini ve onların hareketlerinin emniyetsizlik ve korkaklık içerisinde gerçekleşmesi neticesi verdiğini belirten Binbaşı Ali Fâzıl, ceza korkusuyla oluşacak itaate itibar olunmaması gerektiğini vurgulamaktaydı. Ali Fâzıl’a göre, itaat etmek; “her askerın şeref ve şanı” iken, “itaat ettirmek ise mafevk (üst, kumandan) için bir üss-ü temeyyüz (benzerlerinden üstün olma sebebi)” olarak görülmeliydi” (Ali Fâzıl, 1323, s. 17). Ancak itaat ettirmek, XIX. yüzyılın son çeyreğinde hızla gelişen silah teknolojisi nedeniyle giderek zorlaşmaktaydı. Zira gelişen teknoloji nedeniyle muharebelerdeki zayıflık hızla artmakta, bu durum da barış ve savaş dönemindeki hazırlık ihtiyaçlarını ve tehlikeleri artırmaktaydı. Bu gerçeği dikkate alan Piyade Dahiliye Kanunname-i Hümayunu, muharebe sahasındaki değişim konusunda subayların dikkatini şöyle çekmekteydi: “Bugünkü günde ziyadesiyle ehemmiyet kazanan dağınık nizamla muharebede intizam ve irtibat ile sevk ve idarenin hüsn ü muhafazasına her bir rütbe sahipleri tarafından dikkat olunmak iktiza eder.” (*Piyade Dâhiliye*, 1310, ss. 287-288).

¹² Subayların seferber edilen askerlerin elbise ve silahlarını nasıl temin edeceği hakkında geniş bilgi için bk. (*Seferberlik Nizamnâmesi*, 1905, ss. 18-19).

¹³ Savaş döneminde subayların icra edeceği görevler, ilgili kanunname, nizamname ve talimnameler ile benzer muhtevalı eserlerde de incelenmiştir. Örneğin Freiherr von der Goltz’un (Paşa) *Seferber Zabıtana Mahsus Muhtıra* adlı eseri Osmanlı subaylarının savaş döneminde içerisinde bulunacakları görev ve şartları yansıtmakta olan önemli eserlerdendir. bk. Freiherr Golts (General), *Seferber Zabıtana Mahsus Muhtıra*, Mütercimi: Mahmud Şevket (Miralay), Mekteb-i Fünun-u Harbiyye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1309.

Bu gelişmeyi dikkate alması istenen subay, savaş başladıktan sonra; avcı hattının işgalini, yürüyüş istikametini ve icabında irtibatı (irtibat mangasını) emretmekle ve avcılar arasındaki aralıkları muharebenin maksadına, mevcut mahalle, düşmanın mesafesine ve araziye nazaran tayin eylemekle görevliydi (Mustafa Hilmi, 1325, s. 196). Yürüyüşlerdeki disiplin ve düzen, birliğin kabiliyet ve kudretinin (caydırıcılık) göstergelerinden olduğundan, subaylar; yürüyüş başlamadan evvel askerlerinin teçhizatını ve elbiselerini kontrol etmeli, unutulabilecek malzemeleri askerlere hatırlatmalı, özellikle zayıf askerleri yürüyüş boyunca gözü önünde bulundurmalı ve takım subaylarından biri de yürüyüş kolunun sonunda bulunmalıydı. Özellikle redif askerlerinin düzeni subaylar tarafından kontrol altında tutulmalı ve askerlerden biri yürüyüş sırasında müşkül duruma düşerse, subay o askerın yanına giderek onunla bir iki söz konuşmalı ve böylelikle onun kuvvet ve cesaretinin artmasına yardım etmeliydi. Yürüyüş kolunun başında bulunan subay ise yürüyüş süratinin muhafazasından sorumlu olduğundan, ara sıra saatini çıkararak yürüyüş süratinin doğruluğunu kontrol etmeliydi (Ali Fâzıl, 1323, ss. 120-122). Trenle yapılan intikallerde ise istasyonlarda durulduğu zaman askerlere satılan veya verilen her bir yiyecek ve meşrubatın sağlıklı olup olmadığını muayene etmek de subayların göreviydi (Ali Fâzıl, 1323, s. 31). Yürüyüş kolunda düşmana yaklaşıldığında ise muharebe hazırlığının artırılması, tedbir olarak her birliğin sorumlu olduğu cephenin düzenlenmesi ve daha sonra birliklerin açılması ve yayılması, kısacası muharebe nizamına geçilmesi de subayların sorumluluğundaydı (Mustafa Hilmi, 1327, ss. 91-92).

İleri yürüyüş esnasında düşmanla temas sağlayan bir birlik komutanının mümkün olduğu kadar ileride ve hâkim bir nokta üzerinde düşmanı müşahede etmesi gerekmektedir. Bu gözetleme ise ekseriya en ileride olan süvari mıntikasında icra edilmeliydi (Mustafa Hilmi, 1327, ss. 41-42). Muharebenin icrası sırasında başkomutanın karargâhı ise düşmanın ve kendi kıtalarının yerini görebilecek (tarassuda müsait) gerideki bir hâkim arazide bulunmalıydı.¹⁴ Birinci hatta bulunan komutanların da kendi birliklerini ve düşman birliklerini görebilecek hâkim bir noktada bulunmaları ve askerî silsile gereği, gerek kendilerine en yakın bulunan üst komutanlar ve gerekse maiyetlerindeki komutanlarla iyi bir irtibat tesis etmeleri lazımdı (Mustafa Hilmi, 1327, s. 45).

Askerin doğru yer ve zamanda muharebeye dâhil edilmesi, baskınlardan korunması ve muharebede başarılı olunması, öncelikle yeterli ve doğru bir keşif ve emniyet faaliyetine ihtiyaç doğduğundan, komutan ve subayların keşif ve emniyet konusunu daima dikkate almaları gerekmektedir. Uzaktaki düşmanın

¹⁴ Örneğin Büyük Taarruz sırasında Türk ordusunun komuta kadrosunun bulunduğu Kocatepe (Afyon) tam olarak bu özelliğe sahip bir noktadır.

keşfi başkomutanın görevi iken, bu keşif süvarilerle yapılırdı. Yakındaki keşiflerin icrası ise ilerideki kıta komutanlarının görevi olup, bu görev hem süvari hem de piyade kolları ile yapılabilmekteydi (Mustafa Hilmi, 1327, s. 53). Piyadenin gece vakti ileri sevk edilmesi ise daha dikkatli keşif ve hazırlığa ihtiyaç doğurduğundan, bu keşfe çıkacak bölükler hazırlıklarını subayları nezdinde yapmakla mükellefti (Mustafa Hilmi, 1327, s. 215). Balkan Savaşları sırasında gece yürüyüşlerinin nasıl icra edildiğine bakıldığında ise subayların askerlerini iyi bir şekilde sevk ve idare edemediği ve gece yürüyüşlerinin yorgunluğa, uykusuzluğa ve firara da ortam oluşturacak şekilde düzensizce gerçekleştirildiği görülmektedir (Çalışlar, 2010, s. 37).

Komutan ve subaylar, muharebe öncesi mevzi seçimi sırasında topçu sınıfının ihtiyaçlarını öncelikle dikkate almakla ve kendi piyade kıtalarını arazide buna göre yerleştirmekle mükellefti. Kıta komutanı, yaptığı arazi keşfine göre topçunun muharebeye ne zaman, nerede ve ne kadar kuvvetle gireceğini emir ve tayin eder, bu keşif sırasında topçu kumandanı da kendisine yardım ederdi (Mustafa Hilmi, 1327, s. 64). Zira piyade sınıfının sınıf-ı saireye (topçu ve süvari) bağlı olmayarak yalnız başına bir muharebeye girişmesi, ancak hususi bir vazife ile mükellef küçük birliklerce/müfrezelerce yapılırdı. Bu ise nizami orduların muharebelerinde ender olduğundan, piyade çoğunlukla diğer sınıflara bağlı olarak muharebe etmekteydi (Mustafa Hilmi, 1327, s. 370).

Düşmana hücum edileceği zamana kadar tam bir sükûnetin muhafaza edilmesi, birlikte ilerlemek, yürüyüş istikametlerinin muhafazası, birlikler arasında irtibatın idamesi muharebe öncesinde ve sırasında subayın icra ve takip edeceği faaliyetlerden olup gerçekleştirilecek hücumun başarısı için dikkat edilmesi elzem görülen hususlardı (Mustafa Hilmi, 1327, s. 233). Bu aşamadan sonra takım komutanının birliği ile girişeceği taarruzdaki ilk görevi, ateş muharebesine başlayabilecek bir mesafeye kadar (arızasız -setresiz- arazide 1200 metreye ve arızalı arazide mümkün olduğu derecede yakın) mümkün olduğu kadar az zayıyla yaklaşmaya gayret etmekte. Bunun için subay, kuvvetli ve sıkı avcı hattını arazinin hâli ve düşman ateşinin tesiri müsaade edinceye kadar ileri sevk etmeliydi. Bu esnada düşman ateşine maruz açık yerlerden koşarak geçilmeye çalışılacaktı. Ancak düşman ateşi takımca harekete imkân vermeyecek kadar şiddetli olursa, takım komutanı, askerlerini manga veya daha küçük gruplar hâlinde gayet seyrek avcı hatlarına dönüştürecek ve muntazam olmayan mesafelerle bu grupların ilerlemesini ve birbirini takip etmesini sağlayacaktı. Ancak takım komutanı, ilk fırsatta takımını yeniden bir araya toplamaya dikkat ve gayret etmekle mükellefti (Mustafa Hilmi, 1325, ss. 197-198). Ateşe başlamak zamanının tayini de birinci derecede muharebenin cereyanına tabi olup, bu zamanı tayin etmek de kaide olarak avcı hattında bulunan subaya (takım komutanına) ait bir vazifeydi (Mustafa Hilmi, 1325, s. 264). Takım komutanı, taarruz sırasında elde edilmesinde menfaat olan bir

mahalli derhal işgal etme imkânı var ise bu konuda müstakil olarak hareket etmekte de serbest bırakılmıştı (Mustafa Hilmi, 1325, s. 203). Eğer muharebeler sırasında mühimce zayıt ve telefata maruz kalılabileceği değerlendiriliyor ise gerekli tedbirlerin alınması için bölük komutanının mutlaka bölüğünün başında olmasına da dikkat edilmeliydi (Mustafa Hilmi, 1327, s. 419).

Savunma muharebelerinde ise takım komutanının görevi, bölük komutanı tarafından bildirilen mevziye takımını yerleştirmek ve ateşe başlamak için lazım gelen hazırlıkları (mesafe takdiri, siper kazılması, mühimmatın hazır edilmesi vb.) icra etmektir (Mustafa Hilmi, 1325, s.196). Bu sebeple, bütün subaylar gibi takım subaylarının sahra istihkâmâtı inşası (piyadeye mahsus avcı siperleri vb.) konusunda da talim ve terbiye sahibi bulunması gerekmektedir (Mustafa Hilmi, 1327, s. 91).

Takım komutanı mesafenin sıhhatle tayin edilmesinden de sorumlu olup bu maksatla yakınında iki mesafe tahmincisi bulundurmalı ve bu kimseler tahmin ettikleri mesafe hakkındaki kararlarını sual beklemeksizin takım komutanına bildirmeliydiler (Mustafa Hilmi, 1325, ss. 203-204). Muhabere/iletişim konusunda ise her rütbede bulunan kumandanlar telgraf ve telefon gibi zamanın mükemmel sayılan vasıtalarının yokluğunda muhabere flamları ile muhabereyi temin edebilmeliydiler. Subaylar, bunun için ihtiyatlarından bir veya iki muhabere flaması postasını yanlarına almalıydılar (Mustafa Hilmi, 1327, s. 51). Subay, başkomutanın muharebe meydanında görmediği yerlerde gerek kendi kıtaatında ve gerek düşmanın vaziyetinde görülen değişiklikleri komutana bildirmekle de mükellefti (Mustafa Hilmi, 1327, s. 464). Son olarak, muharebe şartlarının müsait olduğu bir anda (örneğin ilk hatların gerisinde veya bir müdafaa hattında) askerlerin silah çatarak silahlarının yanlarında dinlenmeleri de komutanlarının emrine bağlıydı (Mustafa Hilmi, 1327, 80).

Takım komutanının görevleri yukarıdaki gibi iken, bölük komutanı olan yüzbaşının savaş başladıktan sonraki görevleri ise takımlarca alınacak mevziyi göstermek, mesafeyi tahmin etmek, ateşe başlatmak, (mümkün olduğu kadar) hedefi göstermek, harekâtı tanzim etmek, düşmanı gözetlemek, ateşin tesirini gözetlemek, muharebe meydanında cephaneyi ikmal etmek ve geriden gelen cephaneyi dağıtmaktır (Mustafa Hilmi, 1327, s. 80). Bölük komutanı olan yüzbaşı, kendi birliğindeki subay ve küçük subaylara, maiyetlerine ceza verme yetkilerinin olmadığını ve astlarını ancak geçici olarak cezalandırabileceklerini anlatmakla da yükümlüydü (Ali Fâzıl, 1323, ss. 20-21). Ayrıca, bölüğünde, harp ilan edilen düşmanın lisanından anlayan askerler var ise bunları her takıma, sayıları fazla ise her mangaya dağıtmak da bölük komutanının sorumluluğunda olan vazifelerdendi (Ali Fâzıl, 1323, s. 19).

Geç dönem Osmanlı ordusunun bir büyük savaş tecrübesi olan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı incelendiğinde, piyade subay ve üstsubaylarının yukarıda

açıklanan görevler dışında birtakım farklı görevler de icra ettikleri görülmektedir. Bu görevlere baktığımızda, subayların; asker toplanması çalışmalarına katıldıkları (ATASE Arşivi, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi -ORH-Koleksiyonu, Kutu 30, Gömlek 212), demiryolu ve telgraf hatlarının idaresi¹⁵ ile bu hatların korunması maksadıyla görevlendirildikleri (ATASE Arşivi, ORH, Kutu 17, Gömlek 144; 9/12; 17/144; 106/73), bu hatların ve önemli köprülerin Rus ordusu eline geçmesi tehlikesinin belirmesi hâlinde imha edilmelerinden sorumlu tutuldukları (ATASE Arşivi, ORH, Kutu 104, Gömlek 56)¹⁶, cepheye mühimmat götüren nakliye katarlarında görevlendirildikleri (ATASE Arşivi, ORH, Kutu 31, Gömlek 115; 32/57; 38/174; 58/67), savaş bölgelerindeki Müslüman sivil halkı silahlandırarak Rus ordusuna karşı teşkilatlandırdıkları (ATASE Arşivi, ORH, Kutu 52, Gömlek 166), cephe gerisinde Osmanlı idaresine karşı isyana kalkışan veya Müslüman sivil halka yönelik öldürme ve yağma olaylarına girişen çetelerin faaliyetlerine son verilmesi (ATASE Arşivi, ORH, Kutu 6, Gömlek 179; 5/186; 10/147; 16/56; 13/58; 13/48; 25/3; 25/22; 23/126; 23/164) ve Rus ordusuna yardım edebilecek Bulgar yerleşim bölgelerindeki ahalinin elindeki silahların toplanması ile görevlendirildikleri (ATASE Arşivi, ORH, Kutu 56, Gömlek 62), örfi idare ilan edilen bölgelerde mülki idarenin sahip olduğu hak ve yetkileri devraldıkları (ATASE Arşivi, ORH, Kutu 52, Gömlek 45), Rus ordusunun işgal ettiği bölgelerden Anadolu'ya yapılan göçlerin kargaşaya neden olmadan icra edilebilmesi için göç kervanlarının başlarına verildikleri (ATASE Arşivi, ORH, Kutu 104, Gömlek 44), hasta ve yaralı askerlerin cephe gerisine nakledilmeleri sırasında görev aldıkları (ATASE Arşivi, ORH, Kutu 104, Gömlek 44), savaşın sonunda teşkil edilen mütareke/antlaşma heyetlerinde yer alarak sınırların tespiti çalışmalarına katıldıkları (ATASE Arşivi, ORH, Kutu 64, Gömlek 4; 73/16), firarı asker ve subayların yakalanması için takip ve tenkil hareketleriyle görevlendirildikleri (ATASE Arşivi, ORH, Kutu 4, Gömlek 52) ve savaş sırasında teşkil edilen divanîharplerde üye olarak görev aldıkları (ATASE Arşivi, ORH, Kutu 14, Gömlek 46; 1/188; 6/158; 23/56) (vb.) görülmektedir.

Subayların barış döneminde hazırlamaya başlayıp, savaş döneminde yanlarında bulundurmaları gereken eşyalar da subayın sefer görevlerini inceleyen eserlerde kaleme alınmıştır. Bu hazırlık sırasında, götürülecek malzemelerin subayın ihtiyaçlarını karşılamasına, bununla beraber birçok lüzumsuz şeyleri de içermeyecek şekilde derli toplu ve hafif bulunmasının esas alınması gerektiğine

¹⁵ Rumeli demiryolları hatlarının Osmanlı ordusu komutanlarının emrine verildiği hakkında 18 Temmuz 1877 tarihli emir için bk. (ATASE Arşivi, ORH, Kutu 46, Gömlek 10).

¹⁶ Düşmanın ilerlemesine engel olmak için demiryolu köprülerinden ve diğer köprülerden lüzum görülenlerin tahrip edilmesi gerektiği hakkında ayrıca bk. (ATASE Arşivi, ORH, Kutu 107, Gömlek 197).

dikkat çekilmiştir. Nitekim Binbaşı Ali Fâzıl'a göre: "Her bir zabitin her türlü sefer zahmetlerine tahammül edebilecek kuvveti ve fakat hafifçe bir sandığı bulunmalıdır." (Ali Fâzıl, 1323, ss. 3-4). Subayların savaş döneminde yanlarında götürmeleri gereken malzemelerin listesi Ek 3'te sunulmuştur.

Sonuç

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı ordusu, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda alınan ağır yenilgiyi müteakip, 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı'ndan sonra paradigma (örnek alınan) ordu hâline gelmeye başlayan Alman ordusunun teşkilatını, askerî eğitim sistemini ve resmî askerî yayınlarını inceleyerek/örnek alarak bir yeniden yapılanma süreci içerisine girmiştir. Bu yeniden yapılanma süreci ile geline aşamalar Alman askerî ıslah heyetinin başında bulunan Goltz Paşa, Avrupa'da eğitim almış Osmanlı zabitleri veya Goltz Paşa'nın Mekteb-i Harbiyye'den yetişen idealist öğrencileri tarafından yeterli görülmesi de, piyade sınıfının görevlerine ilişkin nizamname ve talimnamelere bakıldığında, barış döneminde gerçekleştirilen her bir askerî hazırlığın ve eğitimin, harbin sıkı ve kaotik koşullarına uygun düşmesi ihtiyacının öncelikli bir hedef olarak ortaya konulduğu görülmektedir. Bu temel hedef dikkate alınarak barış döneminde gerçekleştirilmesi gereken askerî eğitimlerin; *sevk ve idare* ile *askerlerin usulüterbiyesi* üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

Askerlerin talim ve terbiye-i iptidaiye ile fezâil-i ahlâkiyye konularında subayları tarafından yetiştirilmesi gerektiğinin açıklandığı dönemin askerî yayınlarında, bu amaca ulaşılabilmesi için; "zabitin, fezâil-i harbiyye ve ahlakiyye ile malûmat-ı mükemmele-i askeriyyede efrada numune-i imtisal" olması gerektiğinin ortaya konulduğu görülmektedir. Subayların bütün bu görevleri başarıyla ifâ edebilmelerinin, öncelikle askerlik sanatına bağlılıklarına ve vazifelerini derin bir şevk ile icra etmelerine bağlı olduğunun açıklandığı bu yayınlarda, subayların; süratli karar vermek, sebat ve metanet sahibi olmak, nefse hâkim olmak, inisiyatif sahibi olmak, cesaret ve askerlere karşı muhabbet sahibi olmak vb. önemli hasletlere sahip olmalarına kıymet verildiği de anlaşılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı ile Türk İstiklal Savaşı sırasında fiilen görüldüğü üzere, subayın, kendi rütbesinden bir üst rütbede bulunan bir komutanın (üst) sevk ve idare etmesi gereken birliklerin idaresine kendisini barış döneminde hazırlaması gerektiğinin ifade edildiği resmî askerî yayınlarda, subayların günlük yaşamlarını düzenleyen kuralların da ayrıntılı olarak açıklandığı görülmektedir. Bu kurallar incelendiğinde, askerliğin sadece bir meslek olarak değil, aynı zamanda kişinin bütün zamanını, davranışını, duruşunu ve düşünüşünü düzenleyen/etkileyen bir yaşam biçimi olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Piyade sınıfına ilişkin askerî yayınlarda belirlenen görevlerin dışında, subayların hem barış hem de savaş dönemlerinde kıtada, cephede veya cephe gerisinde çeşitli askerî veya mülki görevleri icra ettikleri, ayrıca birtakım görevler için İmparatorluğun farklı kurumlarına mensup memurlardan oluşturulan heyetler içerisinde görevlendirildikleri de görülmektedir.

Savaşın sevk ve idaresi sırasında komutan ve subayların cephede nüfuzlarını sağlamak ve birliklerini başarıyla sevk ve idare etmek için almaları gereken tedbirlerin de açıklandığı resmî askerî yayınlarda, komutan makamında bulunanların kuvvetlerini parça parça veya müstakil olarak değil, eş güdümlü ve bütünlüklü şekilde kullanarak dönemin en önemli harp prensiplerinden biri olarak görülen sıklet merkezi prensibini uygulayabilmelerini vurgulamıştır. Buna karşın, komutanların savaş esnasında yenilgi veya başarısızlık hâlini dikkate alarak diğer hareketleri de (örneğin ricat) planlamaları gerektiğinin açıklandığı görülmektedir.

Resmî askerî yayınlarda açıklanan olması gereken durum ile dönemin asker ve sivil gözlemcilerinin hatıralarında ortaya konulan gerçek durum arasındaki farklar, resmî askerî yayınların modern ve özverili bir askerlik sanatı anlayışı barındırmasının yeterli olmadığını, esas önemli olanın bu anlayışı kıtada ve cephede uygulama sahasına geçirebilmek olduğunu göstermektedir. Modern ve özverili bir askerlik sanatı anlayışının uygulanabilmesi subayların uygulama beceri ve arzularına bağlı olmasına karşın, II. Abdülhamid döneminde -hem nicelik ve nitelik hem de askerî hareketlilik bakımından diğer bölge ordularına göre subay kadroları daha iyi bir seviyede olan- Makedonya'daki İkinci ve Üçüncü ordu subaylarının hatıratı incelendiğinde; kıtadaki Osmanlı subaylarının yeterli bir yetmişlik seviyesinde olmadıkları, gerekli inisiyatif olarak hareket edebilecek subay sayısının çok az olduğu, Osmanlı nizamiye ve redif birliklerinin talim ve terbiye durumunun büyük bir ihmal içinde olduğu, talimlerin çoğunlukla muharebenin icap ettirdiği şekillerden uzak kaldığı, subaylar tarafından askerlerin duygularına/düşüncelerine nüfuz edilemediği ve sonuç olarak Osmanlı ordusunun savaş döneminde etkin bir muharebe performansı sergileme imkânının zayıf bulunduğu, nitekim bu durumun -II. Meşrutiyet devrinde ordunun muharebe performansını zayıflatan diğer siyasi ve askerî nedenlerin/olayların da dahilyle- 1912-13 Balkan Savaşları sırasında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Yayınlanmamış Kaynaklar (Arşiv Belgeleri)

Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Arşivi

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (ORH) Koleksiyonu.

Osmanlı-Sırp-Karadağ (OSK) Harbi Koleksiyonu.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babıâli Evrak Odası (BEO)

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK.)

Yayınlanmış Kaynaklar

Ahmed Refik (Mülazım-ı Evvel). (1325, Birinci Basım 1318). *Takım Zâbitlerine Rehber*. İstanbul: Kitabhane-i İslam ve Askerî.

Ali Fâzıl (Yaverân-ı Hazret-i Şehriyâriden, Binbaşı). (H. 1323). *Seferber Piyade Zâbiti*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Boucher, A. (General). (1932). *Harbin Ebedi Kanunları I, Yirmi Üç Asır Evvelki Harp Sanatı*. (Mustafa Şevki, Çev.). İstanbul: Harbiye Mektebi Matbaası.

Çalışlar, İ. (Yay. Haz.). (2010). *On Yıllık Savaş*. Org. İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Golts, F. (General). (1309). *Seferber Zâbitana Mahsus Muhtıra* (Mahmud Şevket (Miralay), Çev.). İstanbul: Mekteb-i Fünun-u Harbiyye-i Şahane Matbaası,

Hafız Hakkı (Paşa). (Tarihsiz). *Bozgun*, (1001 Temel Eser İlim Heyeti, Yay.Haz.). İstanbul: Tercüman.

Hochwachter, G.V. (2012). *Balkan Savaşı Günlüğü, Türklerle Cephe* (Sumru Toydemir, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hüseyin Cemal (Mülazım). (2014). *Yeni Harb, Başımıza Tekrar Gelenler, Edirne; Harbi, Muhasarası, Esâret ve Esbâb-ı Felâket* (Aziz Korkmaz, Yay. Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kâzım [Karabekir]. (2006). *Hayatım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Mehmed Nuri [Conker] (Kurmaya Binbaşı). (2010). *Zâbit ve Kumandan*. Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.

Mustafa Hilmi (Miralay). (H. 1325). *Hazarda ve Seferde Piyade, Birinci Kitap, Yeni Piyade Talimnâmesi Şerhi*. İstanbul: Otto Kayel Kitabhanesi.

Mustafa Hilmi (Miralay). (H. 1327). *Hazarda ve Seferde Piyade, Talimnâme Şerhi, Birinci Kitap, İkinci Kısım*. İstanbul: Otto Kayel Kitabhanesi.

Mustafa Hilmi (Miralay). (H. 1328). *Piyade Efradına Mahsus Hıdmet-i Askeriye Dersleri*. Dersaadet: Kitabhane-i İslam ve Askerî.

Mustafa Kemal [Atatürk] (Kurmaya Yarbay). (2010). *Zâbit ve Kumandan ile Hasb-ı Hâl*. Ankara: Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları.

Nâsır (Binbaşı) ve Mustafa Ragıp (Binbaşı). (H. 1307). *Piyade Sınıfına Mahsus Dâhiliye ve Seferiyyeden Mevadd-ı Mücmeleyi Havî Malumât ve Terbiye-i Askeriye*. İstanbul: Mekteb-i Fünun-u Harbiyye-i Şahane Matbaası.

- Piyade Dâhiliye Kanunnâme-i Hümayunu*. (H. 1310). İstanbul: Mekteb-i Fünun-u Harbiyye-i Şahane Matbaası.
- Piyade Dâhiliye Kanunnâme-i Hümayunu*. (H. 1314). İstanbul: Mekteb-i Fünun-u Harbiyye-i Şahane Matbaası.
- Prens Derhanloh. (Alman İmparatoru Yaver-i Harplerinden). (H. 1315). *Piyade Mektupları, Cilt: 1* (Ahmed Refik, Çev.). İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- Sait Pertev [Demirhan]. (2012). *Balkan Savaşı'nda Büyük Genel Karargâh* (Sema Demirtaş, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Seferberlik Nizamnâmesi*, (1905). İstanbul: Harbiyye-i Askeriyye Matbaası.
- Tüccarzâde İbrahim Hilmi. (2012). *Balkan Harbi'ni Niçin Kaybettik?* (Mecit Yıldız ve Hamdi Akyol, Yay. Haz.). İstanbul: İz Yayıncılık.

Araştırma Eserleri

- Archer, C. I, Ferris, J. R, Herwig, H. H ve Travers, T. H. E. (2006). *Dünya Savaş Tarihi* (Cem Demirkan, Çev.). İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık.
- Bacanlı, H. (2003). *Balkan Savaşına Ait Hatıratların Muhteva Analizi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Bröckling, U. (2008). *Disiplin, Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi* (Veysel Atayman, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Keegan, J. (2007). *Savaş Sanatı Tarihi* (Selma Koçak, Çev.). İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Parker, G. (2014). Hanedan Savaşları (1494-1660). G. Parker, (Ed.), *Cambridge Savaş Tarihi* (Fusun-Can Tayanç, Çev.) içinde (ss. 163-182). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Satılmış, Y. (2016). *II. Abdülhamid Döneminde Mektepten Cepheye Osmanlı Piyade Zâbiti (1876-1909)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Tetik, F. (2018). *Sultanın Silahları, II. Abdülhamid Dönemi Savunma Sanayii ve Silah Teknolojisi (1876-1908)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Toker, H. ve Aslan, N. (2009). *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri* (Cilt I-III). Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.
- Turan, B., Aslan, N. ve Erzan, Z. (2010). *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri* (Cilt I-II). Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.
- Yeşil, F. (2011). *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yıldız, G. (2009). *Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Makaleler

- Geçer, K. T. (2012). XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Rütbe Terfi Uygulamaları ve 1870 Tarihli Terfi'-i Rütbe Nizâmnamesi. *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(19), 1-42.

Ekler

Ek 1. Zabıtların Taşınması Gereken Özellikler ve Açıklamaları¹⁷

Zabıtların Taşınması Gereken Özellikler	Zabıtların Taşınması Gereken Özelliklerin Açıklamaları
Sürat-i karar	“Zabıtın sürat-i karara mâlik olması şart-ı azimdir. Çünkü tâli-i muharebe ekseriya bir dakikaya bağlı bulunduğu cihetle bu esnada sürat-i karar hassasına malikiyeti ile lazım gelen tertibat-ı mükemmeleyi ahz eden bir zabıt, maiyeti efradını en büyük bir felaketten kurtarır. Bunun için de zabitan basiret-i mükemmele sahibi olarak muharebenin her anından, her safhasından maiyetindeki efradın ne türlü hareket edebileceğini istidlal etmesi lazım gelir. Biz buna cesaret-i fikriye de diyebiliriz.”
-Metanet -Hâkimiyet-i nefis	-Metanet: “Esna-yı harbde vukua gelen bir ân-ı felakette azim ve şiddetin felakete karşı mukavemetidir. Eğer bu metanet, ân-ı felaketin devamı müddetince imtidad (uzamak) ederse o zaman sebat nâmı alır. Metanet, ruhun bir hareket-i âniyesinden ibaret ise de sebat kuvve-yi akliyyeye de müsteniden vukua gelir.” -Hâkimiyet-i nefis: “İnsanın en heyecanlı zamanlarda, muharebenin en müthiş dakikalarında muvazenet-i fikriye ve akliyesini kaybetmeyip tesirsiz bir surette icra-yı hareket etmesi demektir.”
Sürat-i intikal	“Temin-i muzafferiyetin vasıta-i müessiresidir. Ansızın vukua gelen bir felakete karşı mukavemet için lazım gelen vesaiti süratle keşfetmek hassasıdır.”
Kendiliğinden hareket etmek (inisiyatif)	“Muharebede vukua gelen her hâli, her vaziyeti doğru bir surette anlamaya ve ona göre en münasip bir karar vererek[,] bu kararı evvelce mafevkten [üst] alınan emrin haricinde olmamak üzere[,] mesuliyeti deruhte ederek icra eylemeye medar olan havassın heyet-i mecmuasıdır. Bu hassayı layıkıyla ibraz etmek için zabıtın fûnun-u askeriyeye hakkıyla vâkîf olması lazım ise de bundan başka bir hassa-i fitriyyeye de malik bulunması iktiza eder.”
Hubb-u şân	“Bir zabıti akrân ve emsal arasında haiz-i şân etmeye, iktisab-ı malumat hususunda teşvik eylemeye en birinci vasıttır.”

¹⁷ bk. (Ahmed Refik, 1325, ss. 2-14).

<p>-Kuvve-i hafzâ -Cesaret -Sadakat -Beşere vukuf</p>	<p>-Kuvve-i hafzâ: “Sürat-i kararın muaveneti olduğu takdirde bir zabitin rehber-i hakikisi makamına kaim olur.” -Cesaret: “Zabitin maiyetindeki efradına bir numune-i kahramane teşkil etmesini sağlar.” -Sadakat: “Maiyet-i efradında sadakat hissi ve istikameti tevliid eden bir zabıt, yarı muzaffer sayılır.” -Beşere vukuf: “Zabitin tabi’at-ı beşeriye esrarına vâkıf olması iktiza eder. Zira maiyetinde bulunan efradın hissiyat ve efkârına vâkıf olmak bir zabıt için havass-ı esasıyedendir.” “Zabıt ile neferin ortak bulunabileceği en güzide hisler ise hissiyat-ı diniye ile padişaha muhabbet hisleridir.”</p>
<p>Efrada karşı muhabbet ve icra-yı nüfuz</p>	<p>“Zabitin efradı korkutmaktan ziyade efratta kendisine karşı bir muhabbet hâsil etmesi, yani efrada kendini sevdirmesi muharebenin tehlikeli zamanlarında en mühim şerâ’it-i muvaffakiyettten ma’duddur (Hesap edilen, sayılan). Çünkü efrada korku ihsas etmek kolay ise de korku bir zbit için şayan-ı itimad bir kuvve-i istinadiye teşkil edemez. Muhabbet, tevliid-i sadakate bir vasıta-i nevaziş (okşayış, iltifat) makamına kaim olur.”</p>

Ek 2. Osmanlı Ordu Teşkilatında Rütbelere ve Zabıtların Komuta Ettiği Birlikler (1827-1910)¹⁸

Rütbe	Komuta Ettiği Birlik	Açıklama	
Müşir	Ordu Kumandanı	-	Erkân (Paşa)
Birinci Ferik	Kolordu Kumandanı	1910 yılında eklenmiştir.	
Ferik	Tümen Kumandanı	-	
Mirliva	Liva Kumandanı	-	
Miralay	Alay Kumandanı	-	Büyük Zabitan
Ka'immakam	Alay Kumandan Yardımcısı	-	
Binbaşı	Tabur Kumandanı	-	
Sağ Kolağası	Dört Bölükten Oluşan Sağ Kol Kumandanı	1910 yılında Kolağası rütbesi lağvedilmiştir.	Zabitan
Sol Kolağası	Dört Bölükten Oluşan Sol Kol Kumandanı		
Yüzbaşı	Bölük Kumandanı	-	
Mülazım	Takım Kumandanı	-	
Başçavuş	-	-	Küçük Zabitan
Çavuş	-	-	
Onbaşı	-	-	

¹⁸ bk. (Geçer, 2012, s. 3). Bu tablonun hazırlanmasında yararlanılan kaynaktaki tabloda alay emini, tabur kâtibi ve bölük emini de bulunmakla birlikte, bu kadrolar, çalışmamızın muhtevası gereği düzenlenen yeni tabloda gösterilmemiştir. Ayrıca belirtmelidir ki ordu teşkilatı gereği subayların rütbelere göre hangi birliğe komuta edecekleri belirlenmiş ise de bunun gerçekte bu kadar düzenli uygulanmadığı ve pek çok Ka'immakam (Yarbay) ve Miralay (Albay) rütbesindeki üst subayın Birinci Dünya Savaşı ile Türk İstiklal Savaşı'nda tümen idaresinden sorumlu kadrolara getirildikleri bilinen bir gerçektir. Bu durumun örnekleri için bk. (Toker-Aslan, 2009; Betül-Aslan, 2010).

Ek 3. Subayların Savaş Döneminde Yanlarında Götüremeleri Gereken Malzemeler¹⁹

Subayın kendi üzerindeki elbise ve eşyası ile sandığında bulunması gereken eşyalar: resmî setre, çizme (iç çamaşırı, çizme pantolonu), eldiven, kılıç, sahip olduğu nişanlar, dürbün, fişeklik, revolver ve harita çantası. Bu çantada; takrir kâğıt ve zarfları, Hıdemât-ı Seferiye Nizamname-i Hümayunu, harekât icra olunan mıntıkanın haritaları, renkli kurşun kalemler ve birkaç tabaka adi beyaz kâğıt bulunmalıdır.

Her bir subayın yanında bir Kur'an-ı Kerim bulunması lazımdır. Subay, yanına alacağı paranın büyük kısmını boynuna asılı bir torbaya koymalıdır. Subayın yanında (elbise ceplerinde); saat, çakı, su için küçük şişe, sigara yakmak için bir çakmak (İçmeyenlerde de bulunacaktır.), cüzdan, sigara kutusu, şahsa ait mühür, düdük ve pusula da bulunmalıdır. Bunun yanında, elbisenin içine yapılacak bir iç cepte; sargı ve yara üstüne yapıştırmaya mahsus İngiliz yakısı, askı bezi ile biraz temiz pamuk da bir küçük torbacık içerisinde bulunacak, ancak bütün bu malzemeler vücutta uygunsuz bir şişkinlik hâsil etmeyecek şekilde yerleştirilecektir.

Muharebe esnasında büyük ağırlıklar kıtaya pek geç ulaşacağından, subayların ordugâh veya konaklarda kendilerine lazım olacak şeyleri sağlam bir büyük çantada yanlarında bulundurmaları da tavsiye edilmekteydi. Bu çanta içerisinde; tam bir iç çamaşır (don, gömlek, fanila, bir çift çorap), bir bel kuşağı, bir çift eldiven, bir çatal, bıçak ve kaşık, biraz kahve, çay ve şeker, biraz peksimet veya bisküvi ve çikolata, biraz tütün veya yapılmış sigara, mum ve küçük bir fener ve bir de ihtiyat fesi bulunmalıdır.

Bunların dışında lazım olan şeyler bir sandık içerisine düzenli şekilde yerleştirilmelidir. Bu sandığa da şahsa ait evrak ile hesapları ve adresleri vb. şeyleri yazdığı defter ve mektup kâğıtlarıyla kalemler konmalıdır. Sandığın üst tarafında bilcümle iç çamaşırı ile tıraş olmak için ustura, sabun, tıraş hokkası, fırçası ve aynası, kâğıda sarılmış birkaç mum, dikiş alet ve edevatı, tahtakurusu tozu, elbise fırçası, bir pantolon askısı, bir çift hazır çizme pençe ve ökçesi bulunmalıdır. Çantanın alt tarafına da bir kat elbise (setre, pantolon, ceket) ve onun altına da bir çift çizme ve bir çift potin yerleştirilir. Toplamda subayın sefer sırasında iki takım elbisesi/üniforması olmalıdır. İklim ve coğrafya şartları nedeniyle bunların birisi ince, diğeri kalın çuhadan yapılmış olmalıdır.

¹⁹ bk. (Ali Fâzıl, 1323, ss. 4-7).

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (HÜTAD)

Amaç ve Kapsam

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 2004 Güz döneminden itibaren yayımlanan, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün yayın organıdır. Dergi hakemli, süreli ve yerel nitelikte olup, disiplinler arası bir yaklaşımla Türklük bilimi alanı ile bağlantılı sosyal, kültürel, ekonomik, politik vb. içerikli, tarihsel veya çağdaş konularda özgün nitelikte, kuramsal ve/veya uygulamalı araştırma ve incelemelere yer verir. Kısaltılmış adı HÜTAD olan dergi, Bahar ve Güz sayıları olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

Değerlendirme

Yayımlanmak üzere gönderilen yazılardan Yayın Kurulunun ön değerlendirmesi sonucunda uygun bulunanlar, incelenip raporlandırılmak üzere yazar adı gizlenerek iki alan uzmanına gönderilir. Hiçbir şekilde yazarlar hakem adlarını, hakemler yazar adlarını göremez. Her iki raporun da olumlu olduğu durumlarda yazı dergiye kabul edilir; raporlardan biri olumsuz ise, üçüncü bir uzmanın görüşüne başvurulur. Hakkında iki olumsuz rapor düzenlenmiş yazılar, dergide yer alamaz. Yazarların, Yayın Kurulu veya uzmanların eleştirisi, değerlendirme ve önerilerini dikkate almaları beklenir; ancak yazarlar da raporları inceleyip kendi görüşlerini bildirme hakkına sahiptir. Hakem raporları iki yıl süreyle saklanır. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Genel Kurallar

İletişim: Yazarlar, her türlü haberleşmeyi aşağıdaki adresle yapmalıdır.

Hacettepe Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Beytepe Yerleşkesi 06532, Ankara

Tel: + 90.312.2977182 / 2976771

Belgeç: + 90.312.2977171

E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com

HÜTAD Genel Ağ Sayfası: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

Yazarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Yazılar, <http://dergipark.gov.tr/turkiyat> adresinden giriş yapılarak gönderilmelidir.

Yazarların görev yaptığı kurum, unvan, iletişim bilgileri ve ORCID bilgisi makalelerinin ilk sayfasında, altta belirtilmelidir. Özel çeviri yazı içeren metinlerde kullanılan yazı tipleri de (PC uyumlu) e-posta iletisine eklenmelidir.

HÜTAD'a gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması ya da aynı anda başka bir yayın organına gönderilmemesi gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulan bildirimler, ayrıca belirtilmek ve daha önce yayımlanmamış olmak koşuluyla kabul edilebilir.

Başlık: 12 sözcüğü geçmemeli, koyu ve büyük harflerle ve 11 punto yazı karakteriyle yazılmalı, ikinci dildeki karşılığı baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 10 punto yazı karakteriyle İngilizce özetin öncesinde yer almalıdır.

Yazar Adı: Başlığın altında ortada, soyadı büyük harflerle, 11 punto yazı karakteriyle, koyu ve italik yazılmalı. Yazar görev yaptığı kurum, unvan, e-posta bilgilerini ve ORCID numarasını makalenin ilk sayfasında, sayfa altında belirtmelidir.

Öz/Abstract: En az 100 en çok 200 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. Öz içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır. Her yazı için Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki özet hazırlanmalıdır; ancak yazılar bu dillerden farklı bir dilde hazırlanmış ise ilgili dilde üçüncü bir öze yer verilmelidir. Türkçe ve İngilizceden farklı bir dilde hazırlanmış makalelerde sırasıyla Türkçe, İngilizce ve üçüncü dilde hazırlanmış özler yer almalıdır. Özler içerik yönünden birbirinin aynı olmalı, 10 punto yazı karakteriyle, soldan 1cm girinti bırakılarak yazılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Özün hemen altında en az 5, en fazla 10 anahtar kelime verilmelidir. Anahtar kelimeler Türkçe, İngilizce ve varsa üçüncü dilde hazırlanmalıdır ve 10 punto yazı karakteriyle, soldan 1cm girinti bırakılarak yazılmalıdır.

Makale Metni: Yazılar genişliği 16,5cm, yüksekliği 23,5cm boyutundaki kağıtlara bilgisayarda tek satır aralıkla ve 11 punto yazılmalı, sayfa kenarlarından üst 2,6cm, alt 1,8cm, sağ ve soldan 2'şer cm. boşluk bırakılmalı ve ikinci sayfadan başlayarak (başlık sayfası birinci sayfa olarak dikkate alınmak kaydıyla) sayfa numarası verilmelidir. Yazılar ortalama 10.000 kelimeyi geçmemeli, MS Word programında ve Times New Roman yazı karakteri ile yazılmalıdır. Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter tuşu kullanılmamalıdır. Paragraf aralarında boşluk bırakmak için öncesi ve sonrasına 6nk aralık verilmelidir.

Alt Başlıklar: İkinci düzey başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 11 punto yazı karakteriyle, numaralandırılarak yazılmalıdır.

Üçüncü düzey ve daha alt düzeydeki başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle, 11 punto yazı karakteriyle, numaralandırılarak yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme: Alıntılar ve atıflar APA kaynak gösterme sistemine göre yapılmalıdır. Kaynak verme, dipnot şeklinde değil, metin içinde kısa atıf sistemi kullanılarak, yani (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85) şeklinde gösterilmeli ve kaynaklar, yazı sonunda, alfabetik düzende tam künye hâlinde sıralanmalıdır. Sözlü kaynak kullanılıyorsa kaynak kişinin adı, soyadı, görüşme tarih ve yeri bilgilerini içermelidir. Elektronik kaynaklar kullanıldığında erişilme tarihi kesinlikle belirtilmelidir.

Kaynakça Örnekleri:

Makale Örneği

Çınar, B. (2008). Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 129-142.

Kitap Örneği

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK.

Eckmann, J. (2003). Çağatayca. O. F. Sertkaya (Haz.), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK.

Çeviri Kitap

Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek* (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yabancı Dilde Kitap

Dadrian, V.N. (2004). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. the USA: Berghahn Books.

Editörlü Kitaptan Bir Bölüm

McGowan, B. (1995). The Age of The Âyâns,1699-1812. *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*, (H. İnalcık and D. Quataert, Ed.) içinde (ss. 639-757). Cambridge.

Yüksek Lisans, Doktora Tez Örneği

Üstündağ, N. (2004). *Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Âyanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Elektronik Kaynak Örneği

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. TDK, 23 Temmuz 2012 tarihinde tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gibi&hng=tam adresinden erişildi.

Alıntılar: Beş satır ve daha az alıntılar satır arasında ve tırnak içinde, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre girinti bırakılarak, blok halinde, 10 puntoyla, tek satır aralığıyla verilmelidir.

Dipnot: Kaynak gösterme dışında kalan ve makalenin ana konusu ile dolaylı bağlantısı olan açıklamalar, birden başlayarak dipnot kullanmak suretiyle yapılabilir. Dipnotlar verildiği sayfanın altında 10 puntoyla yazılmalıdır.

Tablo ve Şekiller: Her tablo, tablo numarası ve adını içeren bir başlık taşımaktadır. Gerekliyse, semboller için yapılacak açıklamalar tablonun hemen altında gösterilmelidir. Şekil açıklamaları numaralandırılmalı ve sırasıyla dizilmelidir. Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını (16,5cm-23,5cm) aşmamalı ve metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgün bir şekilde yerleştirilmelidir.

Yayına konulacak resimlerin profesyonel nitelikte çizim veya fotoğraflar olması gerekir. Şekil sayısı, yazar ve “konu” her şeklin altında açık bir biçimde belirtilmelidir. Elektronik ortamdaki siyah/beyaz iki renkli ve renkli resimlerin ölçüleri verildikten sonraki son çözünürlüğünün 300 dpi, çizgi çizimlerinin ise 800-1200 dpi olması gerekir. Yazıya konulan resimler .gif veya .jpeg formatlarında olmalıdır.

Dil ve Yazım

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nin dili Türkiye Türkçesidir, fakat Yayın Kurulu uygun gördüğü takdirde derginin üçte biri oranında başta Türk Dilleri olmak üzere İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça yazılara da yer verebilir. Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları bakımından Türk Dil Kurumunun yürürlükteki Yazım Kılavuzu'na uygun olması gerekir.

Telif Hakkı

Yazar, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanmış yazısının telif hakkını Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne devretmiş olduğunu kabul eder. Dergide yayımlanan yazıların, yayıncının yazılı izni olmadan, tamamı veya bir kısmı herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Dergide yer alan yazılar, resim ve şekiller, üçüncü şahıslar tarafından ancak, kaynak gösterilmek suretiyle alıntılanabilir. Resim, tablo, şekil ve benzerlerinin çoğaltılması için gerekli iznin sağlanması yazarın sorumluluğundadır.

HACETTEPE UNIVERSITY JOURNAL OF TURKISH STUDIES

Aim and Scope

Hacettepe University Journal of Turkish Studies (HUTAD), is a referred journal published semi annually since 2004, by the Institute of Turkish Studies at Hacettepe University. The Journal covers theoretic and/or practical studies on historical, social, cultural, economic, political aspects related to Turkish Studies as well as contemporary issues in an interdisciplinary approach.

Evaluation

Articles received, upon approval of the Editorial Board are sent to two experts for independent anonymous blind review. They are accepted and published based on the two positive reviews. In case one of the reviews is negative, a third expert assesses the article. The authors acknowledge the criticism of experts and reply accordingly. Reports are kept for a period of two years. Articles whether published or not are not returned to the author. The authors bear the full responsibility for the opinions they express.

General Rules

Contact: Authors should use the following address for their communication with the Journal:

Hacettepe University
Institute of Turkish Studies
Beytepe Campus 06532 Ankara
Tel: + 90.312.2977182 / 2976771
Fax: + 90.312.2977171
E-mail: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com
HUTAD Web Page: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

Important Points to be Considered by the Authors

The articles should be sent to the address <http://dergipark.gov.tr/turkiyat>. The authors should indicate their affiliation, titles, contact information and ORCID number at the bottom of first page of articles. The type fonts (PC –compliant) used in the texts that consist of special translation writings should be added to the e-mail message.

Articles sent to HUTAD should not been previously published or sent to another journal.

Title: Not longer than 12 words, the title should be written in bold and capital letters. The translation in English should be accurate and placed above the English abstract in bold and small letters with capitalised initials.

Author's Name: The name and the surname in bold and italic capitals should be written in the middle under the title. The authors should indicate their affiliation, titles, contact information and ORCID number at the bottom of first page of articles.

Abstract: It should be between 100 and 200 words and prepared in a manner that reflects the article's content. In the abstract, there should not be any quotation, source material, form and chart. Two abstracts should be written in both Turkish and English for each article; however, if the articles have been prepared in a different language other than these languages, there should be a third abstract in the relevant language. The abstracts should have the same content.

Key words: At least 5, at most 10 key words should follow the abstract, written in Turkish, English or a third language if relevant.

Article Text: The texts should have width 16,5 cm and height 23,5 cm written single-spaced and with 11 point letter size. The indent should be 2cm and page numbers begin in the second page (considering the title page as the first page). The texts should not be longer than 10.000 words typed in MS Word program and Times New Roman font or another typeface similar to it. At the beginning of the paragraphs the tab key and between the paragraphs the enter key should not be used.

Citation/Bibliography: References and quotations follow the APA system. Citation for quotations and references should be shown using the short citation system in the text, in other words (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85), not in a footnote style and the bibliography should be arranged at the end of the article in alphabetical order and with the whole tag. Interviews include the persons' name and surname and the date and place the interview was held. When electronic source material is used, the date accessed should definitely be indicated.

For Article

Çınar, B. (2008). Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 129-142.

For Books

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK.

Eckmann, J. (2003). Çağatayca. O. F. Sertkaya (Ed.), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK.

Translated Books

Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek* (A. Tekin, Trans.). İstanbul: Ayrıntı Publishing.

Books in a Foreign Language

Dadrian, V.N. (2004). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. the USA: Berghahn Books.

Part from Edited Books

McGowan, B. (1995). The Age of The Âyâns, 1699-1812. *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*, (H. İnalcık and D. Quataert, Ed.) (ss. 639-757). Cambridge.

For Master and PhD Thesis

Üstündağ, N. (2004). *Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Âyanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Unpublished Master Thesis, Hacettepe University, Ankara.

Elektronik Sources

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. TDK, retrieved: 23 July 2012 tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gibi&hng=.

Quotations: Three-lined or less quotations should be given in the text using inverted commas. Longer quotations should be indented 1cm on both sides in a block that is single-spaced and 10-point letter type.

Footnote: General clarifications apart from quotations are given in numbered footnotes. The footnotes should be written in letter point size 10 and appear on the relevant page.

Tables and Graphics: Each table should have be numbered and bear a name title. The explanation for symbols should be shown right under the table. The graphic explanations should be numbered and arranged in order. The tables and the graphics that are prepared should not exceed the signified page sizes and they should be properly put in the relevant text sections..

Pictures to be published should be either professional drawings or photographs. The number of graphics, the author and the ‘topic’ should be clearly pointed out following each graphic. Their last digitalised two-coloured-white/black- and colourful pictures’ resolution should be 300dpi whereas line drawings should be 800-1200 dpi. The pictures added to the article are required to be in the .gif and .jpeg formate.

Language and Writing

The language of *Hacettepe University Journal of Turkish Studies* is Turkish, but upon Editorial Board approval, articles in Turkic Languages, and English, French, German and Russian are published up to one third of the journal. Articles written in Turkish ought to be follow the rules of the Turkish Language Association's Dictionary..

Copyright

The author agrees that he/she has transferred the copyright of his/her published article to *Hacettepe University Journal of Turkish Studies*. Articles or part of them cannot be reproduced without the written permission of the publisher. Third parties can quote articles, pictures and shapes provided that they will give full reference. Permission for the copy of the pictures, tables, and shapes are the exclusive right of the author.